

გელათის სასულიერო
აკადემია და სემინარია

მალხაზ მურუსიძე

რაჭის საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრება
XI საუკუნიდან–XX საუკუნის მეორე მეოთხედიამდე

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო
ჭელიშის მონასტერი
სხვავის მონასტერი

საგამომცემლო ცენტრი

ქუთაისი • 2019

წინამდებარე ნაშრომს ვუძღვნი საქართველოს ეკლესიის ყველა ღირსეულ სასულიერო პირს, ვინც ერთგულად ემსახურება უფალს და სამშობლოს.

რედაქტორი **ბიორგი მჭედლიძე**
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი,
გელათის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

რეცენზენტები **ილდარ ზუზულაშვილი**
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი,
გელათის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

მერაბ კიზივაძე
ისტორიის აკადემიური დოქტორი

სარჩევი

შესავალი.....	5
პირველი თავი	
§1. წყაროები და ისტორიოგრაფია	9
საარქივო მასალა	9
წერილობითი წყაროები.....	11
ისტორიოგრაფია	16
§ 2. რაჭის საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრების ძირითადი ეპიზოდები	27
სორის მაცხოვრის ჯვარცმის სახელობის მონასტერი	51
მრავალძარის წმიდა გიორგის სახელობის მონასტერი	56
მეორე თავი	
ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო 1544–1820 წლებში	59
§ 1 ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსება.....	59
ა) საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღი	59
ბ) ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების წინაპირობები.....	65
გ) ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს საზღვრები	71
§ 2. ნიკორწმინდის ტაძრის არქიტექტურული სახე, ეპიგრაფიკული წარწერები და მხატვრობა.....	73
§ 3. ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი.....	93
ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური სია (XVI–XIXსს.).....	113
§ 4. ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს სოციალური და ეკონომიური ისტორიის ცალკეული საკითხები.....	114
მესამე თავი	
ჭელიშის მონასტრის ისტორიიდან	131
§ 1. ეპიზოდები ჭელიშის მონასტრის ისტორიიდან (XI–XX სს.).....	131

§ 2. ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრები	147
§ 3. ჭელიშის მონასტრის სამეურნეო ცხოვრების ისტორიიდან	180
§ 4. ჭელიშის მონასტრის ქონება და ნივთ-სამკაული	190
თავი მეოთხე	
სხვავის მონასტრის ისტორიიდან	193
§ 1. ეპიზოდები სხვავის მონასტრის ისტორიიდან	193
§ 2. სხვავის მონასტრის წინამძღვრები.....	199
§ 3. სხვავის მონასტრის სამეურნეო ცხოვრების ისტორიიდან (ყმა-მამული და ნივთ-სამკაული)	209
დასკვნები	220
გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა	226
დანართი №1	
რაჭის ეკლესია-მონასტრების გამოუქვეყნებელი საბუთები	235
დანართი №2 — ჭელიშის მონასტრის ქონების აღწერილობა (1846, 1853, 1854, 1860, 1867 წწ.).....	283
დანართი №3 — ჭელიშის მონასტრის ქონების აღწერილობა (1919 წ.).....	285
დანართი №4 — სხვავის მონასტრის ქონების აღწერილობა (1849 წ.)	287
დანართი №5 — რაჭის ეკლესიების აღწერილობა (1839 წწ.).....	289
რეზიუმე (ინლისურ ენაზე).....	295
რეზიუმე (რუსულ ენაზე).....	299
საკუთარ სახელთა საძიებელი	303
გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი.....	314

შესავალი

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია ქართველი ერის მრავალსაუკუნოვანი წარსულის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს. არ ყოფილა ჩვენი ქვეყნის ცხოვრებაში ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი მოვლენა, რომელშიც ეკლესიას თავის გადამწყვეტი სიტყვა არ ეთქვას. იგი ყოველთვის ხალხის გვერდით იდგა და თავისი წვლილი შეჰქონდა ქვეყნის აღმშენებლობით პროცესებში. მართლმადიდებელი ეკლესია საუკუნეების მანძილზე განსაზღვრავდა ქართველი კაცის ცნობიერებას, მისი ცხოვრების წესსა და მიმართულებას. აქედან გამომდინარე, საქართველოს ისტორიის სრულყოფილად შესწავლა შეუძლებელი იქნება, თუ საფუძვლიანად არ გამოვიკვლევთ საქართველოს ეკლესიის წარსულს. სამწუხაროდ, კომუნისტური რეჟიმის არსებობის დროს ყველაზე მეტად ქართული ისტორიოგრაფიის ეს მხარე დაზარალდა. საბჭოური იდეოლოგიისათვის ეკლესიის თემატიკა მიუღებელი იყო. ამიტომაც მთელი სამოცდაათი წლის მანძილზე ჩვენში აღნიშნული საკითხების კვლევას ტაბუ ჰქონდა დადებული. მართალია, დღეს ეს აკრძალვა მოხსნილია და ამ კუთხით ბოლო წლებში არაერთი სერიოზული ნაშრომიც შეიქმნა, მაგრამ ათწლეულების მანძილზე ხელოვნურად შექმნილი ვაკუუმის შესავსებად ჯერ კიდევ დიდი შრომის განევსა საჭირო.

საქართველოს ეკლესიის წარსული სურათის აღდგენის საქმეში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ცალკეული საეკლესიო ცენტრების (საეპისკოპოსოების, მონასტრების, სამრევლო ეკლესიების) ისტორიის შესწავლას. ისინი დიდ როლს ასრულებდნენ ფეოდალური ხანის საქართველოს სულიერ-კულტურულ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ამიტომაც საჭიროა აღნიშნული საკითხების, როგორც ზოგად ასპექტში კვლევა, ასევე თითოეული სასულიერ-

რო კერის საფუძვლიანი შესწავლა. წინამდებარე ნაშრომის მიზანსაც საქართველოს ერთ-ერთი კუთხის—რაჭის, საეკლესიო სენიორიების—ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს, ასევე სხვაგვისა და ჭელიშის მონასტრების ისტორიის შესწავლა წარმოადგენს.

ნიკორწმინდის დიდებული ტაძრის ისტორია პირობითად შეიძლება რამდენიმე პერიოდად დავყოთ: XI–XVI საუკუნეებში იგი საკმაოდ მძლავრ სამონასტრო კერას წარმოადგენდა, XVI საუკუნეში (1544 წელს) აქ საეპისკოპოსო კათედრა დაარსდა, რომელმაც 1820 წლამდე იარსება. 1820–1917 წლებში ნიკორწმინდამ დაკარგა თავისი ძველი მნიშვნელობა და იგი ჩვეულებრივ სამრევლო ეკლესიად გადაკეთდა. XX საუკუნეში აქ კვლავ აღდგა სამღვდელმთავრო კათედრა.

აღნიშნული პერიოდებიდან ფუნქციონალური თვალსაზრისით ტაძრისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი XVI–XVIII საუკუნეები იყო, როდესაც იგი მთელი რეგიონის საეკლესიო ცენტრს წარმოადგენდა. თამამად შეიძლება ითქვას რომ გვიან შუა საუკუნეებში რაჭაში საეკლესიო–სამონასტრო ცხოვრების აღორძინება—ნიკორწმინდაში საეპისკოპოსო კათედრის დაარსებით დაიწყო.

რაჭის ერთ-ერთ უძველეს სასულიერო ცენტრს წარმოადგენდა ჭელიშის მონასტერიც. წყაროებში ის პირველად XI საუკუნეში მოიხსენიება, მაგრამ როგორც მკვლევარები სამართლიანად ვარაუდობენ, სამონასტრო ცხოვრება აქ გაცილებით ადრე უნდა დაწყებულიყო. ჭელიშში საუკუნეების მანძილზე ქართული კულტურის არაერთი ბრწყინვალე ნიმუში შეიქმნა. მონასტერს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც საეკლესიო განძის საცავსაც. აქ XVII საუკუნიდან გელათის მონასტრის არაერთი ძვირფასი ნივთი ინახებოდა. XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან კი სხვაგვის მონასტრის ნივთ-სამკაული მთლიანად ჭელიშში გადმოიტანეს. განსაკუთრებით გაიზარდა მისი მნიშვნელობა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, როდესაც ჭელიში მთელ რაჭაში ერთადერთ მონასტერს წარმოადგენდა.

არანაკლებ სახელგანთქმული სავანე იყო სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის სახელობის უდაბნო. ბერ-მონაზვნური ცხოვრება განსაკუთრებით აქტიური აქ XVIII საუკუნეში იყო.

ასე რომ, რაჭის საეკლესიო-სამონასტრო და კულტურული ცხოვრების სრული სურათის აღდგენა ამ სასულიერო ცენტრების შესწავლის გარეშე შეუძლებელია. სამუხაროდ, დღესდღეობით, როგორც ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს, ასევე ჭელიშისა და სხვაგვის მონასტრების შესახებ გამოკვლევები ძალზე მწირია. ამ თვალსაზრისით ნაშრომში შესწავლილი გვაქვს აღნიშნული საეკლესიო ცენტრების ისტორიასთან დაკავშირებული ისეთი საკითხები, როგორიცაა:

1. საეპისკოპოსოს დაარსების სარწმუნოებრივ-პოლიტიკური წინაპირობები და კათედრის დაარსების თარიღი.

2. ნიკორწმინდის კათედრაზე, ასევე ჭელიშში და სხვაგვაში მოღვაწე სასულიერო პირთა (ეპისკოპოსები, წინამძღვრები, ცალკეული სასულიერო პირები) ბიოგრაფიები.

3. ნიკორწმინდის ტაძრის არქიტექტურული დახასიათება, ეპიგრაფიკული წარწერები და ფრესკული მხატვრობა, ასევე ჭელიშის და სხვაგვის მონასტრების ნივთ-სამკაული და მოკლე ისტორიული მიმოხილვა.

4. ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს, ჭელიშისა და სხვაგვის მონასტრების მეურნეობა და სოციალური ისტორიის ცალკეული საკითხები (ყმა-მამული, მინათმფლობელობის ფორმები, სამწყსო გადასახადები და სხვა).

რაჭას უაღრესად მდიდარი ქრისტიანული წარსული გააჩნია. ცხადია ამ ყველაფრის ამომწურავი შესწავლა არათუ ერთი ნაშრომის, არამედ ერთი მკვლევარის შესაძლებლობებსაც გაცილებით აღემატება. როგორც ზემოთ აღვნიშნავდით ჩვენი მიზანი ამ თვალსაზრისით მოკრძალებულია — ამ ხარვეზის ნაწილობრივ მაინც გამოსწორება.

წინამდებარე ნაშრომი ფინანსური პრობლემების გამო რვა წლის მანძილზე ელოდა მზის სინათლეს, სანამ არ გამოჩნდნენ

ღირსეული ადამიანები, რომელთაც უანგარო დახმარება გაგვი-
ნიეს ამ პრობლემის მოგვარებაში. ჩემ სასიამოვნო მოვალეობად
მიმაჩნია გულითადი მადლობა მოვახსენო მათ, პირველ რიგში ქა-
ლაქ ქუთაისის მერს, ბატონ გიორგი ჭიღვარიას. ასევე შპს „გაზ-
სერვისის“ (ს.ნ.412687588) დირექციას. განსაკუთრებით კი ჩემ
მეგობრებს: მამა დოსითეოზ ზვიადაძეს, ბატონ ლევან თუთბერი-
ძეს და ბატონ მამუკა რიჟამაძეს.

ნაშრომის კორექტურა შეასრულა ქალბატონმა ნატალია ფარ-
ჯანაძემ, რეზიუმეს ინგლისური თარგმანი ეკუთვნის ქალბატონ
მარიამ ნემსაძეს, ხოლო რუსული თარგმანი ქალბატონ ინგა კიკ-
ვიძეს, რისთვისაც უღრმეს მადლობას მოვახსენებ მათ.

პირველი თავი

§1. წყაროები და ისტორიოგრაფია

საარქივო მასალა

რაჭის ეკლესია-მონასტრების შესახებ ძვირფასი მასალებია დაცული საქართველოს არქივებსა და მუზეუმებში: საქართველოს ეროვნულ არქივში, ქუთაისის ნიკოლოზ ბერძენიშვილის სახელობის ისტორიულ მუზეუმში, ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, ქუთაისის ცენტრალურ არქივში და სხვ. აქ თავმოყრილია სხვადასხვა დროს (მეფეების, ეპისკოპოსების, ცალკეული ფეოდალების მიერ) გაცემული სიგელ-გუჯრები, ხელნაწერი წიგნები (მრავალი ძვირფასი ისტორიული მინაწერით), ეკლესია-მონასტრების კუთვნილი ხატები, ჯვრები და სხვადასხვა ნივთები (ასევე საინტერესო ისტორიული წარწერებით), მრავალფეროვანი საარქივო მასალა—სასულიერო პირთა ბიოგრაფიები, ეპისტოლარული მასალები, ეკლესია-მონასტრების შემოსავალ-გასავლებების აღწერები, ეკლესიებში ჩატარებული სარემონტო სამუშაოები, მათში დაცული ნივთ-სამკაულთა ნუსხები და. ა. შ.

საქართველოს ეროვნულ არქივში წარმოდგენილი მრავალრიცხოვანი ფონდებიდან ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია: ფონდი 1448— „ძველ საბუთთა დედნების კოლექციის აღწერა“. ამ ფონდში წარმოდგენილია სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ისტორიული პირის მიერ გაცემული სიგელ-გუჯრების დედნები. რაჭის ეკლესია-მონასტრებიდან განსაკუთრებით უხვადაა აქ დაცული სხვაგვარად უდაბნოს სიგელ-გუჯრები. ასევე ძალზე საინტერესოა ფონდი 1451-დავთარი 16, რომელიც შემდეგნაირადაა დასათაურებული: „სია საბუთთა, რომელთაებრცა შეწირული არიან იმერეთის სობოროთა ეკლესიებთა და მონასტრებთადმი სხუა და სხუა გუარნი ქონებანი და ყმანი, შედგენილი კამიტეტსა შინა დანესებულსა საეკლესიოთა გუჯრებთათვის იმერეთის ეპარხიისათა“.—1451 ფონდის მე-16 დავთარში მოცემულია იმერეთის ეკ-

ლესიების კუთვნილი სიგელ-გუჯრების მოკლე შინაარსი, რომელიც XIX საუკუნეშია შედგენილი. მასში თითოეული ეკლესიის საბუთები ცალკეა გამოყოფილი და დასათაურებული. აქ 410 გვერდიდან– 512 გვერდის ჩათვლით მოცემულია რაჭის ეკლესიების კუთვნილი დოკუმენტების მოკლე შინაარსი (საბუთები 524 დან–670-ის ჩათვლით).

ეგ ზარქოსობისდროინდელი ეკლესია-მონასტრების ისტორიის ამსახველი წყაროები უხვადაა დაცული ორ ფონდში, ესენია: ფონდი 488: „საქართველოს ეგზარქოსის კანცელარია“ და ფონდი 489: „საქართველო–იმერეთის სინოდალური კანტორა“.

ეგ ზარქოსობისდროინდელი რაჭის ეკლესია-მონასტრების ისტორიის შესახებ საინტერესო ცნობებია დაცული ქუთაისის ცენტრალურ არქივში. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია იმერეთის ეპარქიალური კანცელარიის მასალები: ფონდი 21. აქ ინახება მრავალფეროვანი წყაროები XIX-XX საუკუნეებში იმერეთის ეპარქიაში შემავალი ეკლესია-მონასტრების ისტორიის შესასწავლად. ესენია–მონასტრის წინამძღვართა და კრებულის წევრთა ნამსახურეობითი სიები, მათი მიმონერა ეპისკოპოსებთან და სხვა სასულიერო პირებთან, მონასტრის კუთვნილი მიწა-წყლის და ყმა-გლეხების აღწერილობები, შემოსავალ-გასავლის დავთრები, მონასტერში ჩატარებული სარემონტო სამუშაოები და სხვა მნიშვნელოვანი ცნობები.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით მდიდარი ისტორიული მასალებია დაცული ქუთაისის ნიკოლოზ ბერძენიშვილის სახელობის ისტორიულ მუზეუმშიც. როგორც ცნობილია, მეოცე საუკუნის 20-იან წლებში ანტირელიგიური კამპანიის დროს, დასავლეთ საქართველოს ეკლესია-მონასტრების კუთვნილი ნივთების უდიდესი ნაწილი ქუთაისის მუზეუმში გადაიტანეს. ასე მოხვდა აქ რაჭის ეკლესია-მონასტრებიდან ნამოღებული უძვირფასესი საგანძური რომელიც დღეს დიდ დახმარებას გვინევს ამ კუთხის საეკლესიო ცხოვრების წარსული სურათის აღდგენაში. აღნიშნული თვალსაზრისით, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მუზეუმში დაცული შემდეგი საისტორიო-საარქივო მასალა:– ჭელიშის მონასტრის არქივი (საქალაქი 6474)– აქ წარ-

მოდგენილია ისეთი ხასიათის ცნობები, როგორცაა: მონასტრის წინამძღვართა და წევრთა ნამსახურეობითი სიები, მიმოწერა სხვადასხვა სასულიერო იერარქთან, ასევე მონასტრის ქონების პერიოდული აღწერები, აქ ჩატარებული სარემონტო სამუშაოები, მონასტრის კუთვნილი ყმა-მამული და სხვა. აღნიშნული მასალა ქრონოლოგიური თვალსაზრისით XIX საუკუნის მეორე ნახევრით და XX საუკუნის დასაწყისით თარიღდება.

მუზეუმში ინახება ნიკორწმინდის, ჭელიშის, სხვაგის და რაჭის სხვა ეკლესიების კუთვნილი არაერთი ხელნაწერი წიგნი ძვირფასი ისტორიული ხასიათის მინაწერებით. აქვე დაცულია მრავალრიცხოვანი სიგელ-გუჯარი, რომლებიც ჩვენთვის საინტერესო საკითხს ეხება. მათგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა მიერ გაცემული საბუთები, რომლებიც ეპარქიის სოციალური და ეკონომიკური ისტორიის შესახებ ძვირფას ცნობებს შეიცავენ. ქუთაისის მუზეუმში ასევე ინახება რაჭის ეკლესია-მონასტრებიდან წამოღებული უძვირფასესი ხატები, ჯვრები თუ სხვა საეკლესიო ნივთები, რომლებიც, ცხადია, ფასდაუდებელია ამ მხარის საეკლესიო ისტორიის მრავალი საკითხის გასარკვევად.

წერილობითი წყაროები

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესახებ ძვირფას ისტორიულ ცნობებს შეიცავენ ჩვენამდე მოღწეული სიგელ-გუჯრები, რომლებიც სხვადასხვა დროს ცალკეულმა პირებმა გამოსცეს. საბედნიეროდ, მათი უმრავლესობა დღესდღეობით გამოქვეყნებულია. საეკლესიო დოკუმენტების პუბლიკაციის საკითხში უდიდესი წვლილი მიუძღვის ისეთ მკვლევარებს როგორებიც არიან: დიმიტრი ფურცელაძე, სარგის კაკაბაძე, თედო ჟორდანი, ისიდორე დოლიძე და სხვები.

1884 წელს გამოქვეყნდა დიმიტრი ფურცელაძის (1825–1891) პუბლიკაცია: „грузинские церковные гуджари (грамоты)“. მკვლევარს არაერთი ისეთი სიგელი აქვს გამოცემული, რომლის დედა-

ნიც შემდეგში ბედის უკუღმართობის გამო დაიკარგა. ამ მხრივ ნაშრომის ფასი უნიკალურია. სამწუხაროდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პუბლიკაციაში ისტორიული დოკუმენტები შემოკლებულია და მხოლოდ მათი შინაარსია გადმოცემული. ნაშრომს ახასიათებს სხვა უზუსტობანიც.

საეკლესიო დოკუმენტების პუბლიკაციის საკითხში ფასდაუდებელია სარგის კაკაბაძის (1886–1967) ღვაწლი. მან 1921 წელს ორ წიგნად გამოსცა „დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები“. მასში რაჭის ეკლესია-მონასტრების კუთვნილი მრავალი სიგელ-გუჯარია დაბეჭდილი. მკვლევარს სხვა არაერთი ისტორიული წყაროც აქვს გამოქვეყნებული, რაც თავის ადგილას გვექნება აღნიშნული.

ქართული საისტორიო დოკუმენტების გამოქვეყნების საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის ისიდორე დოლიძეს. მან რვა ტომად დაბეჭდა „ქართული სამართლის ძეგლები“, რომელშიც უამრავმა ისტორიულმა დოკუმენტმა მოიყარა თავი.

ვარდა ზემოჩამოთვლილისა, ჩვენს ნაშრომში სხვა არაერთი დოკუმენტური წყაროს პუბლიკაცია გვაქვს გამოყენებული, რომლებიც თავ-თავის ადგილზე გვექნება მინიშნებული.

რაჭის საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრების შესახებ ძვირფას ცნობებს ვპოულობთ სხვადასხვა მემატეიანის თხზულებებში, ელჩების რელაციებში, ცალკეული მოგზაურების ჩანაწერებში და ა.შ.

1651-52 წლებში იმერეთის სამეფოში იმოგზაურეს რუსმა ელჩებმა–ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა და ალექსი იევლევმა. მათ, გარდა დიპლომატიური საქმიანობისა დავალებული ჰქონდათ იმერეთის სამეფოს შესახებ დეტალური აღწერილობის შედგენა და თავიანთი მთავრობისათვის წარდგენა. რუსეთის ხელისუფლება განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო იმერეთში ეკლესია-მონასტრების და საერთოდ-მართლმადიდებლური სარწმუნოების მდგომარეობის შესწავლით. ამიტომაც ელჩების მოხსენებებში, ჩვენდა საბედნიეროდ, აღნიშნულ საკითხებს საკმაოდ დიდი ადგილი აქვს დათმობილი.

რაჭაში რუსი ელჩები 1651 წლის 3 ივნისს ჩავიდნენ. ისინი გზა-

დაგზა სოფლების დათვალეერებისას მათში არსებულ ეკლესიებ-საც აღწერდნენ. გარდა ნიკორწმინდის ტაძრისა (რომელზეც ქვემოთ ვისაუბრებთ), ისინი რაჭის არაერთი ეკლესიის შესახებ გვანვდიან ცნობებს. ასე მაგალითად: ალექსანდრე მეფის სოფელში, რომელიც მდინარე კრიხულას და რიონს შორის ყოფილა მოთავსებული, იველევი ასახელებს იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ქვის საყდარს. ასევე კრიხულას გაღმა, მათი სიტყვებით: „საოცარი ქვის საყდარია, ძალიან ლამაზი, მიქაელ მთავარანგელოზის სახელობის. საყდრებში ხატები ოქროცურვებული ვერცხლის მოჭედილობაშია ჩასმული, სახეები და სამოსელი ხატებს ვერცხლით მოჭედილი აქვთ, წმინდანების შარავანდედი კი აქაურ ხატებს ოქროსაგან აქვს გაკეთებული და შემკულია მინანქრით.“ (იველევი, 1969, 107). როგორც გიორგი ბოჭორიძეს აქვს გარკვეული აქ საუბარია ზემო კრიხის მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესიის შესახებ, რომელიც XI საუკუნეშია აგებული (ბოჭორიძე, 1994, 157-158).

ტოლოჩანოვი და იველევი ასახელებენ კიდევ ერთ “მთავარანგელოზის სახელობის საყდარს” სადაც, მათი აზრით, დინარ (თამარ) დედოფლის თმები იყო დაცული (იველევი, 1969, 171; ტოლოჩანოვი, 1970, 144).

აღსანიშნავია რომ რუსი ელჩები ზოგიერთ სოფელს მათში არსებული საყდრის სახელით იხსენიებენ. ასე მაგალითად: გიორგი ბოჭორიძეს გარკვეული აქვს, რომ ტოლოჩანოვისა და იველევის აღწერილობაში მოცემული სოფელი „სპასკოე“ – რაჭის სოფელ ბარს უნდა წარმოადგენდეს, ეს სახელი კი ელჩებს მისთვის აქ არსებული მაცხოვრის (რუს. სპასკოე) სახელობის საყდრის მიხედვით უნდა ეწოდებინათ (ბოჭორიძე, 1994, 193). ასევე ელჩები ასახელებენ აზნაურ „ბაკლი ზირნევის“ სამფლობელოში არსებულ სოფელ „ღვთისმშობლისს“ – რაც აშკარაა, რომ ამ სოფელში არსებული ღვთისმშობლის სახელობის საყდრის სახელიდანაა წარმომდგარი.

რაჭის საეკლესიო ცხოვრების შესახებ ძვირფას ცნობებს გვანვდის ვახუშტი ბაგრატიონი (1696–1757). მის ნაშრომში რაჭის ისტორიისა და გეოგრაფიის შესწავლას ორი თავი აქვს დათმობი-

ლი. ისინი შემდეგნაირადაა დასათაურებული: „რაჭისათვის“ და „რაჭის სამზღვართათვის“. აქედან ამ კუთხის ეკლესია-მონასტრების შესახებ საუბარია მხოლოდ პირველ თავში. ვახუშტი აქ, გარდა ნიკორწმინდის ტაძრისა, ასახელებს შემდეგ ეკლესიებს: მრავალძალის წმიდა გიორგის, ძეგლევის, სადმელის წმიდა გიორგის, სორის მონასტერს, უწერისა და გლოლის ეკლესიებს. იგი არა მარტო აღნიშნავს ამა თუ იმ ეკლესიას და მის ადგილ-მდებარეობას, არამედ აღწერს კიდევაც მათში დაცულ სინმინდეებს. მაგალითად მრავალძალის ეკლესიის შესახებ ვახუშტი წერს: „ბარის წყალს ზეით არს მთაში მრავალძალის ეკლესია წმიდის გიორგისა და ჯუარი დიდი ოქროსი, სასწაულთ-მოქმედი. ამას შესწირა ა-შააბაზ ხრმალი ოქროთ მოოჭვილი, ანცა ძეს მუნ...“ (ბაგრატიონი, 1973, 765). ასევე ძეგლევის ეკლესიის შესახებ იგი აღნიშნავს რომ: „...ონის პირისპირ, რიონის ჩრდილოთ მთის კალთასა შინა, მალლა, არს დაბა ძეგლევი. აქა ეკლესიასა შინა არს ზეთი ჭიქითა და მდულარებს მარადის და რაოდენ ილებენ, არა აკლს ჭიქასა მას“ (ბაგრატიონი, 1973, 767-768). ვახუშტის ამ ცნობასთან დაკავშირებით საინტერესო გადმოცემა ჩაუწერია 1848 წელს მარი ბროსეს. ამ გადმოცემის თანახმად, ძეგლევის ეკლესიაში დაცული ეს „ზეთიანი ჭიქა“ სასწაულთმოქმედი ყოფილა და მას სამკურნალოდ იყენებდნენ. XVIII საუკუნის შუა ხანებში ონის წმიდა გიორგის სახელობის ეკლესიის მღვდელს იგი ავადმყოფის განსაკურნებლად ძეგლევიდან ონში წაუღია, მაგრამ გზაში წაქცეულა და ჭიქა გატეხილა, ხოლო ზეთი კი დაქცეულა (ბერაძე, 1983, 123-124).

უწერაში ვახუშტი ასახელებს სიონის ეკლესიას, მისი ცნობით: „...ამ ეკლესიის კამარასა შინა მკიდარებს თმა ერთი ნაწნავი, და იტყვიან თამარ მეფისასა“ (ბაგრატიონი, 1973, 768). ვახუშტი იცის, რომ რაჭა და განსაკუთრებით კი მისი მთიანი ნაწილი ომიანობის დროს ქრისტიანული სინმინდეების სახიზარი იყო. ამიტომ გლოლის ეკლესიის შესახებ იგი შენიშნავს: „...აღვსილი ოქრო-ვერცხლის ხატითა და ჯუართა და წიგნებითა, ძუელადვე ხიზნულნი“ (ბაგრატიონი, 1973, 768).

რაჭის მონასტრებიდან ვახუშტი თავის აღწერილობაში მხო-

ლოდ სორის მონასტერს ასახელებს: „...მინდას ზეით მოერთვის რიონს ჩრდილოეთიდან სორის ხევი. ამაზედ არს მონასტერი უგუმბათო, დიდი, კეთილ-შენი, ან ხუცის ამარად“ (ბაგრატიონი, 1973, 766).

გარდა „აღწერილობისა“ ვახუშტი ბაგრატიონს რაჭის ეკლესია-მონასტრები გამოსახული აქვს თავის ისტორიულ ატლასზე. აქ წარმოდგენილია შემდეგი ტაძრები: ნიკორწმინდა-საეპისკოპოსო, წესი-ეკლესია, სორი-მონასტერი, ნათლისმცემლის უდაბნო-მონასტერი. (ბაგრატიონი, 1997, 49-51).

XVIII საუკუნის 70-იან წლებში საქართველოში იმოგზაურა ცნობილმა გერმანელმა მეცნიერმა იოჰან გიულდენშტედტმა. მან სხვა კუთხეებთან ერთად რაჭაც მოინახულა: „4 კვირას ვიმოგზაურე რაჭაში და შემდეგ გავედი აქედან“—წერს იგი თავის ნაშრომში (გიულდენშტედტი, 1962, 131). გიულდენშტედტის ინტერესების სფერო საკმაოდ მრავალფეროვანი იყო: საქართველოს ბუნება და წიაღისეული სიმდიდრეები, ხალხის ყოფა და ზნე-ჩვეულებები და. ა. შ. მან ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია ეკლესია-მონასტრების და საერთოდ ქრისტიანული ყოფა-ცხოვრების შესწავლასაც. მეცნიერს თვალთახედვიდან არ გამოჰპარვია ქართველთა სარწმუნოებრივი მხურვალეობა და შენიშნა: „ქართველი ქრისტიანები არაჩვეულებრივად ზედმინევენით და მკაცრად იცავენ ზიარების, დღესასწაულების, წირვაზე დასწრების, მარხვის შენახვისა და [ღვთისმსახურების] ყველა წესებს. მათი მარხვის დღეებია ოთხშაბათი და პარასკევი. ვნების კვირის დღეებში ისინი არაათუ მარტო ბოსტნეულს ჭამენ, არამედ დღეში მხოლოდ ერთი ჯერით კმაყოფილდებიან“ (გიულდენშტედტი, 1962, 205).

რაჭის ეკლესიებიდან გიულდენშტედტი ასახელებს—ნიკორწმინდას, მრავალძალის წმიდა გიორგის ეკლესიას, ასევე ორ მონასტერს (განდეგილთა საცხოვრებელს), რომელიც აღწერილობის მიხედვით—სხვაგის (იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ველტყევის მონასტერი) და ჭელიშის (ღვთისმშობლის მიძინების) მონასტრებს უნდა წარმოადგენდეს.

გერმანელი მეცნიერი არ კმაყოფილდება ამა თუ იმ ეკლესიის მხოლოდ დასახელებით, არამედ აღწერს კიდევაც მათ. მაგალი-

თად იგი გვანვდის ნიკორწმინდის ეკლესიის ზომებს (სიგრძე-20 ნაბიჯი, სიგანე-15), აღწერს ტაძარში წმინდანთა გამოსახულებებს. აქვე მეცნიერი იხსენიებს ეპისკოპოსის საცხოვრებელ სახლს, რომელიც, მისი აზრით, ყველაზე საუკეთესო შენობა ყოფილა მთელ იმერეთში. გიულდენშტედტი დეტალურად აღწერს მრავალძალის წმიდა გიორგის ეკლესიას: ტაძარში გამოსახულ წმიდა გიორგის ფრესკას, წარწერას, ასევე ძვირფას ნივთებს, რომლებიც ეკლესიაში ყოფილა დაცული. მეცნიერს კარგად შეუნიშნავს ადგილობრივ მცხოვრებთა დიდი სასოება მრავალძალის წმიდა გიორგის ეკლესიისადმი და აღნიშნავს: „...ბრავალძალში არის ქვის პატარა ეკლესია მიძღვნილი წმიდა გიორგისადმი, რომელმაც ეს სოფელი უნდა დაიცვას მტრის ყველა შემოსევისაგან...“ (გიულდენშტედტი, 1962, 119).

1833 წელს რაჭას ეწვია ცნობილი მოგზაური და მეცნიერი დიუბუა დე მონპერე. შვეიცარიელმა მეცნიერმა რაჭის დიდი ნაწილი მოიარა და არაერთი არქიტექტურული ძეგლი აღწერა. გარდა ჩანაწერებისა, ის ჩანახატებსაც ასრულებდა და მისი ნაშრომი ამ მხრივაც არის საინტერესო (Dubois; voyage autour du caucase, t II. paris, 1838).

რაჭის ეკლესია-მონასტრები სხვა წერილობით წყაროებშიც მოიხსენიება, მაგრამ რადგანაც ისინი ჩვენთვის საინტერესო საკითხების შესახებ რაიმე მნიშვნელოვან და განსხვავებულ ინფორმაციას არ გვანვდიან, ამიტომ მათზე აქ ყურადღებას აღარ ვამახვილებთ.

ისტორიოგრაფია

რაჭის საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრების ცალკეული საკითხი არაერთ მონოგრაფიასა თუ გამოკვლევაშია განხილული.

რაჭის არქიტექტურული ძეგლების შესწავლის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის მარი ბროსეს (1802-1880). მან ამ კუთხის მრავალი ისტორიული ძეგლი აღწერა, გადმოიღო წარწერები და გაშიფრა. ამ მხრივ მის ნაშრომს ცალკეულ შემთხვევებში ფასდაუ-

დებელი მნიშვნელობა აქვს, ვინაიდან მის შემდეგ (1847-48 წლები), რაჭის ზოგიერთი ეკლესიის წარწერა დაზიანდა და მოგვიანებით თვით ექვთიმე თაყაიშვილი, გიორგი ბოჭორიძე და სხვებიც არაერთ წარწერას ბროსეს წაკითხვის მიხედვით აღადგენდნენ (Brosset, rapports sur voyage archeologique dans la georgie et dans l'armenie, spb, 1851, XII rap.).

1894 წელს საქართველოში იმოგზაურა ცნობილმა რუსმა სიძველეთა მკვლევარმა პრასკოვია უვაროვამ (1840–1924). სხვა კუთხეებთან ერთად მან რაჭაც მოინახულა. სქელტანიან ნაშრომში, რომელიც ამ მოგზაურობის დროს შესწავლილი მასალების გამოქვეყნებას მიეძღვნა, განხილულია რაჭის შემდეგი სოფლები და ეკლესიები: ღები, გლოლა, სორი, წესი, მრავალძალი, სხვავა, ნიკორწმინდა. მკვლევარი საკმაოდ დანვრილებით ინფორმაციას გვანვდის მის მიერ ნახული ძეგლების არქიტექტურაზე, მხატვრობაზე, ეპიგრაფიკულ წარწერებზე, ტაძრებში დაცულ ნივთსამკაულზე და მათს წარწერებზე. პრასკოვია უვაროვა არა მარტო აღწერს ამა თუ იმ ტაძარს ან ნივთს, არამედ ცდილობს მათ მეცნიერულ შესწავლას. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მხრივ მის ნაშრომში საკმაო უზუსტობებიცაა დაშვებული, რაც თავის ადგილას აქვთ კიდევაც აღნიშნული ქართველ მკვლევარებს. მაგალითად, ნიკორწმინდის ორნამენტების განხილვის შემდეგ უვაროვამ ჩათვალა, რომ ტაძარი XI საუკუნეზე გვიანდელია და დაახლოებით ზარზმისა და საფარის თანამედროვე უნდა იყოს. ამის დასასაბუთებლად კი მკვლევარი იყენებს დიმიტრი ფურცელაძის მიერ გამოქვეყნებულ ბაგრატ III-ის სიგელს და ნიკორწმინდას–XIV-XV საუკუნეებით ათარილებს (Уварова, 1894, 136), მაგრამ, როგორც დღეს გარკვეულია, დ. ფურცელაძეს ზემოაღნიშნული სიგელი შეცდომით აქვს დათარილებული 1434 წლით. სინამდვილეში სიგელი 1544 წელსაა გაცემული და, რაც მთავარია, ამ საბუთში საუბარია ნიკორწმინდის ტაძრის განახლებაზე და იქ საეპისკოპოსო საყდრის დაარსებაზე და არა ახალი საყდრის აგებაზე. ასეთი შეცდომები ნაშრომში საკმაოდ გვხვდება და ამიტომ მისი გამოყენებისას სიფრთხილეა საჭირო.

ნიკორწმინდის და აგარის ტაძრების და მათში დაცული ნივთ-სამკაულის საკმაოდ სრული და საინტერესო აღწერილობა გამო-აქვეყნა 1894 წელს არისტო ქუთათელაძემ ჟურნალ „მომამბეში“. ავტორს ზოგიერთი ისეთი ხელნაწერი აქვს შესწავლილი, რომ-ლებიც არც ადრინდელ და არც შემდეგდროინდელ მკვლევარებს არ აქვთ თავიანთ ნაშრომებში მოხსენიებული. ერთ-ერთი ასეთი საეკლესიო წიგნის შესახებ იგი აღნიშნავს: „არც ბროსესს არხე-ოლოგიურს მოგზაურობაში და არც კონდაკოვის და ბაქრაძის მოგზაურობაში არ იხსენიება ეს ხელნაწერი“ (ქუთათელაძე, 1894, 47). ჩვენი მხრივ, დავამატებთ, რომ აღნიშნულ ხელნაწერს (წმინდა ნიკოლოზის ცხოვრება) არც ექვთიმე თაყაიშვილი და არც გიორგი ბოჭორიძე არ ასახელებს. ჩვენთვის განსაკუთრე-ბით საინტერესო კი ის არის, რომ ამ ხელნაწერის მინაწერში მოხ-სენიებულია ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი სილიბისტრო, რომე-ლიც სხვა სიგელებიდანაც არის ცნობილი და ამ მხრივ აღნიშნუ-ლი ხელნაწერი ამ სიგელების მონაცემებს კიდევ ერთხელ ადას-ტურებს.

არისტო ქუთათელაძეს გარდა ტაძარში დაცული ხელნაწერე-ბისა, ასევე დეტალურად აქვს შესწავლილი ნიკორწმინდისა და აგარის ეკლესიების ეპიგრაფიკული და ფრესკული წარწერები, ხატები, ჯვრები მათზე არსებული წარწერებით, ნეკროპოლი და სხვა.

1902 წელს რაჭაში იმოგზაურა ცნობილმა ქართველმა საზოგა-დო მოღვაწემ სოსიკო მერკვილაძემ (1854–1934). მან ნანახი და განცდილი შთაბეჭდილებები ძალზე საინტერესოდ აღწერა ვრცელ ნარკვევში, რომელიც გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნდა. მოგზაური, ნიკორწმინდის დიდებული ტაძრის მშვენიერებით მო-ხიბლული, აღფრთოვანებული წერს მის შესახებ: „ეკლესია ნაშე-ნია თლილი, მოჩუქურთმებული ქვით და განსაკუთრებით მთელი გუმბათი იშვიათის და განსაკუთრებულის ხელობის ჩუქურთმით არის აგებული. მთელ გუმბათზედ ვერ იპოვნით ხელის სიფართე ალაგსაც, რომელიც ძრიელ წვრილის და ღრმა ჩუქურთმებით არ იყოს შემკული, უყურებ ამ ჩვენის წარსულის ხუროთმოძღვრების და ხელოვნების დიდ ნაშთს და ვერ ამორებ თვალს. გინდა უცქი-

რო და სტკებოდე მისი სიშვენიერით. მე დამივლია ჩემი ძვირფასი სამშობლო, საქართველოს აღმოსავლეთ-დასავლეთის მრავალი კუთხეები, მინახავს მისი განსაცვიფრებელი ხელოვნების დიდებული ნაშთები, მაგრამ ნიკორწმინდის ტაძრის ხელოვნებისთანა კი არსად შემხვედრია“ (მერკვილაძე, „ივერია“, 1902, 2). სოსიკო მერკვილაძემ აღწერა ნიკორწმინდის ტაძრის, როგორც ეპიგრაფიკული ნარჩენები, ასევე ხელნაწერი წიგნები და სინმიდეები. მოგზაურს ასევე მოუწინააღმდეგებია და აღუწერია ბარაკონის ტაძარი. მარიამობის დღესასწაულზე (28 აგვისტოს) სოსიკო მერკვილაძე ეწვია ჭელიშის მონასტერს. მკვლევარი ძალზე ხატოვნად და საინტერესოდ აღწერს ჭელიშის მონასტრისაკენ მიმავალ გზას, ბუნებას, მონასტრის ადგილ-მდებარეობას და. ა. შ. მოგვითხრობს იმ დიდ სიყვარულსა და პატივისცემაზე, რომელიც რაჭველებში ჰქონდა მოპოვებული მონასტრის წინამძღვრად ახლადგამწესებულ არქიმანდრიტ ამბროსის (ხელაია) – „ახლო-მახლო სოფელში ჩვენ იმისთანა კაცს არ შევხვედრივართ, რომელიც წრფელის გულით არ იყოს გამსჭვალული მამა ამბროსისადმი“ – წერს პუბლიცისტი (მერკვილაძე, 1902, № 211).

ჭელიშის მონასტრის ისტორიისა და სიძველეების პირველ მკვლევარად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ამბროსი ხელაია (1861–1927) გვევლინება. იგი 1902-1903 წლებში ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად იყო დადგენილი და, გარდა სასულიერო მოღვაწეობისა, აქტიურ მეცნიერულ მუშაობასაც ეწეოდა: „... რადგან დავრწმუნდი, რომ საქართველოს ამ მივარდნილი კუთხის სიძველენი ძალიან ნაკლებ არის ცნობილი, მე განვიზრახე შემომეველო რაჭა-ლეჩხუმი და რამდენათაც შესაძლებელი იქნებოდა ჩემთვის, ამეწერა ის საისტორიო ნაშთები, რომელიც გადაურჩა დროთა ვითარებას და ჩვენს შეუგნებლობა-დაუდევრობას“ – წერდა მკვლევარი (ამბროსი ხელაია, „განთიადი“, № 2, 1915, 11; ამბროსი ხელაია, მნიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 7). ამ დროს სიძველეთა დაცვის საქმე ეკლესია-მონასტრებში საკმაოდ მძიმე მდგომარეობაში იყო ჩავარდნილი. ეკლესიებში რუსული ენის გაბატონების გამო უძველესი ქართული ხელნაწერების პრაქტიკული გამოყენების საჭიროება თითქმის აღარ არსებობ-

და. რუსულ ყაიდაზე აღზრდილი და სწავლამინალები ზოგიერთი სამღვდლო პირი კი ქართული ფოლიანტების მოვლა-პატრონობის აუცილებლობას თითქმის ველარ გრძნობდა. ამ მხრივ ჭელიშის მონასტერში მისულ ამბროსი ხელაიას ფრიად სავალალო მდგომარეობა დახვედრია: „...უმრავლესობა ჭელიშის მონასტერში დაცული ხელნაწერებისა გადმოუტანიათ სხვაგვადან, სხვაგვის ან ველტყევის გაუქმების შემდეგ. მარა ახლა ძნელია დანამდვილებით ითქვას, რომელი ან რამდენი მათგანი ეკუთვნოდა სხვაგვის უდაბნოს ან ჭელიშის მონასტერს. ამის მიზეზი იყო დაუდევრობა ან უკეთ ვსთქვათ, შეუგნებლობა მონასტრის მმართველებისა, რომელნიც ამ ხელთნაწერებს არ აძლევდნენ არავითარ მნიშვნელობას და ამის გამო ეკლესიის ქონებათა აღწერილობაში არ შეუტანიათ...ბევრი ძვირფასი ხელთნაწერი დაკარგულა სამუდამოდ მეცნიერებისთვის, ხოლო დანარჩენი მიუყრიათ კუთხეში სხვა უხმარ და უვარგის ნივთებთან, რომელსაც მონასტერი არ საჭიროებდა. ამის გამო, ხელთნაწერები იმდენად დამპალ-დანესტიანებული აღმოჩნდა, რომ საჭირო შეიქმნა მათი გამომზეურება და თითო ფურცლობით შრობა, რასაც მოუხდა მთელი ერთი თვე“ (ხელაია, ჟურ. „ცხოვრება“, 1916, №15 29-30; ამბროსი ხელაია, მნიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 62). არქიმანდრიტ ამბროსი ხელაიას ასეთი მზრუნველობით ჭელიშის მონასტერში ათეულობით ძვირფასი ხელნაწერი ნიგნი იქნა აღმოჩენილი და გამომზეურებული, მათ შორის ცნობილი „მოქცევაი ქართლისაი“-ს ჭელიშური ვარიანტი, რომელიც პირველად თავად აღმომჩენმა შეისწავლა და გამოსცა.

გარდა სიძველეთა მოვლა-პატრონობისა, ამბროსი ხელაია ჭელიშის მონასტერში წმინდა მეცნიერულ მოღვაწეობასაც ეწეოდა. მან დეტალურად აღწერა მონასტრის, როგორც ხელნაწერი ნიგნები, ასევე ნივთ-სამკაული და მოგვიანებით ჟურნალებში, „განთიადსა“ და „ცხოვრებაში“ გამოაქვეყნა. ჭელიშის მონასტრის ისტორიით დაინტერესებული მკვლევარისათვის ეს წერილები ფასდაუდებელ წყაროს წარმოადგენს. ავტორს თავისი წინამძღვრობის დროს მონასტრის შესახებ ბერებსა და მოსახლეობაში დაცული არაერთი საყურადღებო გადმოცემა აქვს ჩანერილი,

რომელთაც დღეს ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. სწორედ ამის საშუალებით ვიგებთ, რომ ჭელიშის მონასტერი ადრე გუმბათიანი ყოფილა, რომ მონასტრის ახლანდელი ეკლესიის აღმშენებელი პაატა წულუკიძეა და. ა. შ. არქიმანდრიტი ამბროსი ასევე კარგად იცნობდა XIX საუკუნის ჭელიშის მონასტრის არქივს და ამ მხრივაც ბევრ ძვირფას ცნობას გვანვდის. სწორედ არქიმანდრიტმა ამბროსი ხელაიამ შეადგინა პირველად როგორც ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების, ასევე ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრების ქრონოლოგიური რიგი (მნიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 172-174; 200-204).

1919-1920 წლებში რაჭაში იმოგზაურა ცნობილმა ქართველმა მეცნიერმა ექვთიმე თაყაიშვილმა (1863–1953). მან ინახულა შემდეგი სოფლები და ეკლესიები: ლები, ჭიორა, გლოლა, სორი, აგარა, სხვადა, ხოტევი, ხონჭიორი, მრავალძალი, ბუგეული, მიქარწმინდა, ქედისუბანი, ჭელიშის მონასტერი, ნიკორწმინდა, ონი, ბარაკონი, ბეთლევი. ექვთიმე თაყაიშვილმა დეტალურად აღწერა და გამოიკვლია როგორც, ეკლესია-მონასტრები, ასევე მათში დაცული სინმინდეები: ხატები, ჯვრები, სხვადასხვა საეკლესიო ნივთები, ხელნაწერი წიგნები, მათზე მოთავსებული წარწერებით. გამოთქვა არაერთი საყურადღებო მოსაზრება როგორც ისტორიული პირების დადგენის, ასევე ეკლესია-მონასტრების და ხელნაწერი წიგნების დათარიღების საკითხში. გაასწორა ბევრი შეცდომა, რომელიც წინამორბედმა მკვლევარებმა (ბროსე, კონდაკოვი, უვაროვა) დაუშვეს, როგორც წარწერების ამოკითხვის, ასევე სხვადასხვა ნივთის დათარიღების საკითხში. ექვთიმე თაყაიშვილმა რაჭაში მოგზაურობის დროს არაერთი ძვირფასი ხელნაწერი იხსნა განადგურებისგან. მაგალითად, სორის ეკლესიის სახარება „საუცხოვო ფერადოვანი კამარებით“ და საყურადღებო ისტორიული მინაწერებით მას ნაგავიდან ამოუღია (თაყაიშვილი, 1963, 33). ასევე XV საუკუნის ბრწყინვალე ზატიკი მეცნიერმა „გაუქმებული და გავერანებული“ ხოტევის პატარა ეკლესიის ნაგავში იპოვა (თაყაიშვილი, 1963, 47). სამწუხაროდ, ბევრ ხელნაწერს თუ სხვა სინმინდეებს მკვლევარმა ველარ მიუსწრო. ამის შესახებ ექვთიმე თაყაიშვილი თავისი ნაშრომის შესავალში გუ-

ლის ტკივილით აღნიშნავდა: „ჩვენი ეკლესიის განძეულობა დღითი-დღე იკარგება, ბევრი რამ, რომელზეც ცნობა გვექონდა ლიტერატურული თუ კერძო წყაროებიდან, თავის ადგილზე არ აღმოჩნდა. ხელნაწერები სულ დაკარგულა ან გაფუჭებულია. ჭყონდიდის მიტროპოლიტ ამბროსისაგან მქონდა ცნობა ზოგიერთ ხელნაწერის შესახებ. ეს ხელნაწერები მას ენახა და ზოგი რამ კიდევაც ამოენერა, მაგრამ ეხლა იქ აღარ მოიპოვებიან და უარსაც ამბობენ, რომ ოდესმე ყოფილა, განსაკუთრებით გვანტერესებდა პეტრე ქართველის ცხოვრების ძველი ვარიანტი, რომელიც წინეთ მიქარწმინდაში ყოფილა და დღეს აღარ არის (თაყაიშვილი, 1963, 7). ამრიგად ექვთიმე თაყაიშვილის ნაშრომს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს რაჭის ეკლესია-მონასტრების ისტორიის შესწავლის საქმეში და მკვლევარი მას გვერდს ვერ აუვლის.

რაჭის ისტორიული ძეგლების და ეკლესიის შესწავლის საქმეში ფასდაუდებელი ღვაწლი მიუძღვის ცნობილ მკვლევარსა და ისტორიკოსს გიორგი ბოჭორიძეს (1884–1939). თამაზ ბერაძის სამართლიანი შეფასებით: „...ჩვენი საუკუნის 20-იან წლებში საქართველოს და განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოს სიძველეთა გადარჩენის საქმეში არავის გაუკეთებია იმდენი, რაც გიორგი ბოჭორიძემ შეძლო“ (ბერაძე, 1983, 31). მან 1923-1926 წლებში არაერთგზის იმოგზაურა რაჭაში. როგორც თავად მკვლევარი აღნიშნავდა, იგი რამდენიმე მიმართულებით აწარმოებდა მუშაობას: პირველი-სიძველეების შეგროვება, მეორე-ძეგლების დაცვა და მესამე-უცნობი ძეგლების აღრიცხვა. გიორგი ბოჭორიძეს უაღრესად რთულ ვითარებაში უხდებოდა თავისი მისიის შესრულება. ეს იყო ეპოქა, როდესაც ბოლშევიზმის სენით გონებადაბინდული საზოგადოება დაუნდობლად ანადგურებდა ყველაფერს, რაც რელიგიასთან, კულტურასთან და ტრადიციულ ფასეულობებთან იყო დაკავშირებული: „სარწმუნოების საწინააღმდეგო პროპაგანდა ძველს ყველაფერს ნთქავდა, სპობდა და აქრობდა, ამიტომ მოგზაურობა სწარმოებდა მეტისმეტად აჩქარებული ხასიათით, ელვის სისწრაფით მიხდებოდა გადასვლა ერთი ადგილიდან მეორეში, რევოლუციის ქარცეცხლს ხელიდან ვგლეჯდი მრავალათასწლოვან კულტურულ ნაშთებს. რასაც მოვასწრებდი

გადარჩენილი იყო, რასაც არა დაღუპული“–აღნიშნავდა ერთ-ერთ წერილში მკვლევარი (ბოჭორიძე, 1994, 36). გიორგი ბოჭორიძემ რაჭაში მოგზაურობის შედეგად უნიკალური საეკლესიო ნივთები მოაგროვა და საქართველოს სხვადასხვა მუზეუმს ჩააბარა, რითაც ისინი აშკარა განადგურებისაგან იხსნა. სამწუხაროდ, რის წამოღებასაც მეცნიერი ვერ ახერხებდა, თითქმის ყველაფერი განადგურებული ხვდებოდა. 1930 წელს მკვლევარი ივანე ჯავახიშვილს წერდა: „ჩემ მიერ 1925 და 1927 წლებში აღრიცხულიდან ერთი თვალსაჩინო ნაწილი აღარ აღმოჩნდა და აღმოჩენილიც ნაწილობრივ ძლიერ დაზიანებულია. ეს დაზიანება მომხდარა 1927–1930 წლებში“ (ბოჭორიძე, 1994, 384–385). ყოველივე ამის მიზეზად გიორგი ბოჭორიძე ადგილზე სიძველეთა დაცვის საქმის მოუნყობლობას მიიჩნევდა, ამიტომ მკვლევარმა სიძველეების დამცველთა მთელი ქსელი შექმნა რაჭა–ლენხუმში. ამასთან იგი დაუნდობლად ებრძოდა კულტურული ფასეულობების გამანადგურებლებს და მათ მკაცრად დასჯასაც მოითხოვდა.

1926 წლიდან გიორგი ბოჭორიძემ ხელახალი მოგზაურობა დაიწყო რაჭაში, რომლის მიზანიც მეცნიერული ხასიათისა იყო. მკვლევარის ხელში ხანგრძლივი მოგზაურობის შედეგად უნიკალურმა ისტორიულმა ცნობებმა მოიყარა თავი. ეს იყო ხატების, ჯვრების, ფრესკების წარწერები, ხელნაწერ წიგნთა მინაწერები თუ სხვა წყაროები. მათი დეტალური შესწავლისა და გაანალიზების შედეგად კი შეიქმნა ვრცელი ნაშრომი: „რაჭის ისტორიული ძეგლები“, რომელიც „საქართველოს მუზეუმის მოამბის“ ნომრებში დაიბეჭდა (ბოჭორიძე, რაჭის ისტორიული ძეგლები, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, 1931-1932, ტ.VII, 203–259; ტ.VIII, 1933–1934, 289–338). მკვლევარი აპირებდა ერთიანი, უფრო ვრცელი მონოგრაფიის შექმნასაც რაჭა–ლენხუმზე, მაგრამ, სამწუხაროდ, მას ეს არ დააცალეს. მხოლოდ მოგვიანებით 1994 წელს, მოხერხდა გიორგი ბოჭორიძის ნაშრომის ერთიან წიგნად გამოცემა (ბოჭორიძე, 1994). გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ დღესდღეობით რაჭის ეკლესიის და კულტურის ისტორიით დაინტერესებული მკვლევარისათვის ეს ნაშრომი სამაგიდო წიგნს წარმოადგენს. ნაშრომი რამდენიმე ნაწილისაგან შედ-

გება. შესავალში მკვლევარი რაჭის ისტორიის არაერთ კარდინალურ საკითხს იხილავს და საინტერესო მოსაზრებებსაც გვთავაზობს. გიორგი ბოჭორიძეს აქ გაანალიზებული აქვს ისეთი თემები, როგორიცაა – რაჭის ისტორიული საზღვრები, რაჭის საერისთავოს როლი ქვეყნის კულტურულ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით არის შესწავლილი რაჭის ისტორიული ძეგლების და კულტურული ცხოვრების ეტაპობრივი განვითარება. ასევე შესწავლილია ცალკეული ფეოდალური საგვარეულოების თუ ისტორიული პიროვნებების როლი რაჭის კულტურულ და სასულიერო ცხოვრებაში. მკვლევარი ძალიან საინტერესო მოსაზრებას გვთავაზობს რაჭაში ქრისტიანობის გავრცელების გზებზე და. ა. შ. ნაშრომის ძირითად ნაწილში მოცემულია რაჭისა და ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლების ყველაზე სრულყოფილი აღწერილობა.

1957 წელს ნათელა ალადაშვილმა გამოაქვეყნა მონოგრაფია: „ნიკორწმინდის რელიეფები“ (ალადაშვილი, 1957). ნაშრომი შესავალის, ხუთი თავისა და დასკვნისაგან შედგება. მასში დეტალურადაა განხილული ისეთი საკითხები, როგორიცაა: ნიკორწმინდის ტაძრის (ფასადები, პორტრეტები, ტიმპანები) რელიეფური სცენები, მოცემულია მათი დეტალური მხატვრული ანალიზი, ნაჩვენებია ნიკორწმინდის რელიეფების ადგილი შუა საუკუნეების ქართული სკულპტურის განვითარების პროცესში, მკვლევარი ნიკორწმინდის ფიგურული კომპოზიციების განხილვისას სამი სხვადასხვა ოსტატის ხელწერას გამოყოფს და ამის მიხედვითაც აჯგუფებს ცალკეულ რელიეფურ სცენებს. დეტალურად აქვს შესწავლილი ტაძარზე წარმოდგენილი მდიდარი ცხოველთა და ფრინველთა სამყარო, მათი სავარაუდო წარმომავლობა და. ა. შ.

რაჭის ისტორიით დაინტერესებული პირი გვერდს ვერ აუვლის თამაზ ბერაძის ნაშრომებს, რომელიც სპეციალურად ამ რეგიონისადმი მიძღვნილი. მკვლევარმა ისტორიული გეოგრაფიის V ტომში დაბეჭდა სტატია: „რაჭა ფეოდალურ ხანაში“ (ბერაძე, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, V, 1975). 1983 წელს მან ასევე გამოსცა წიგნი: „რაჭა“ (ხელახლა გამოიცა 2004

ნ.) გარდა შესავალისა, ნაშრომი შვიდი თავისაგან შედგება და მასში განხილულია ამ კუთხესთან დაკავშირებული ისეთი საკითხები, როგორიცაა: ცალკეულ მემატიანეთა, მოგზაურთა, მეცნიერ-მკვლევართა ნაშრომები რაჭის შესახებ, ასევე მოცემულია რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული აღწერილობა, გზები ძველ რაჭაში, რაჭის უძველესი ისტორიული წარსული, ამ კუთხის საერისთავოს და ცალკეული ფეოდალური საგვარეულოების ისტორია, რაჭველთა ყოფა-ცხოვრება და სხვა. რაც ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, მკვლევარს სპეციალური თავი აქვს მიძღვნილი რაჭის არქიტექტურული ძეგლების შესწავლისადმი. აქ განხილულია ამ კუთხის ისეთი ცნობილი ეკლესია-მონასტრების ისტორია, როგორებიცაა: მრავალძალის წმინდა გიორგის, მთის (ლევნარის) წმინდა გიორგის, უნერის, ძეგლევის, შეუბნის, წედისის, სომინოს, ბოყვას, ფარახეთის, ბარის, ხიმშის და სხვა ეკლესიები, ჭელიშის, სორის, სხვაგის მონასტრები, ნიკორწმინდის დიდებული ტაძარი. შესწავლილია ამ ეკლესია მონასტრების ისტორიის ისეთი საკითხები, როგორიცაა: არქიტექტურა, ეპიგრაფიკული წარწერები, ფრესკული მხატვრობა, ეკლესიის კუთვნილი ყმა-მამული, სხვადასხვა ლეგენდა-გადმოცემები.

2003 წელს ნიკორწმინდის ეპარქიის ჟურნალ „ორნატში“ ძალზე საინტერესო სტატია გამოაქვეყნა მკვლევარმა გოჩა (ამჟამად -მამა გიორგი) გუგუშვილმა ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს შესახებ. ისტორიკოსი ნარკვევში მომოიხილავს ისეთ საკითხებს, როგორიცაა: რაჭის საერისთავოს ისტორია, ქრისტიანობის გავრცელების დრო და გზები ამ კუთხეში, ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები და სხვა. მომოიხილავს რა ანდრია პირველწოდებულის საქართველოში მოღვაწეობის შესახებ არსებულ წყაროებს, მკვლევარი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ მას სხვა კუთხეებთან ერთად რაჭაშიც უნდა ექადაგა ქრისტეს რჯული და ამრიგად ამ რეგიონში ქრისტიანობის გავრცელება პირველივე საუკუნეებშივე უნდა მომხდარიყო. სტატიაში მოცემულია ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგის შესწავლის ცდა. ავტორი ასევე ეხება 1819–1820 წლების აჯანყებას და რუსთა სადამსჯელო ღონისძიებებს რაჭაში. სტატიაში ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს ის-

ტორიის სხვა არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხიცაა შესწავლილი.

2014 წელს მკვლევარმა ბესიკ გაფრინდაშვილმა დაიცვა სა-
დოქტორო დისერტაცია თემაზე „რაჭა–იმერეთის საეპისკოპო-
სოები“ (ხელმძღვანელი აკადემიკოსი როინ მეტრეველი) ([http://
www.nplg.gov.ge/dlibrary/collect/0002/000727/aft.qart..pdf](http://www.nplg.gov.ge/dlibrary/collect/0002/000727/aft.qart..pdf)).
მომდევნო 2015 წელს კი მკვლევარმა ზემოდასახელებული სადი-
სერტაციო ნაშრომის წიგნის ვარიანტი გამოაქვეყნა. ავტორს გე-
ლათისა და ხონის კათედრებთან ერთად შესწავლილი აქვს ნი-
კორწმინდის საეპისკოპოსოს ისტორიის შემდეგი საკითხები: საე-
პისკოპოსოს დაარსების თარიღი და წინაპირობები, ნიკორწმინ-
დის ეპარქიის სოციალური და ეკონომიკური ისტორიის ცალკეუ-
ლი ასპექტები, ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური
რიგი და სხვ. (გაფრინდაშვილი, 2015). სამწუხაროდ პატივცე-
მულმა მკვლევარმა არც სადისერტაციო თემაში და არც გამოქ-
ვეყნებულ ნაშრომში რატომღაც საჭიროდ არ ჩათვალა დაესახე-
ლებინა რაჭის ეკლესიის შესახებ არსებული ჩვენი გამოკვლევები
(გარდა ერთი სტატიისა–ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა ქრონო-
ლოგიური რიგი), არადა ამ დროისთვის ჩვენ რაჭის ეკლესიის ის-
ტორიისადმი მიძღვნილი კიდევ ოთხი სამეცნიერო სტატია
გვქონდა გამოქვეყნებული (ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს და-
არსება, კრ. ქართველური მემკვიდრეობა, IX, ქუთაისი, 2005, გვ.
278-282; სხვაგვანა მონასტრის ისტორიიდან, ქუთაისის სახელმწი-
ფო ისტორიული მუზეუმის შრომები, კრ. XV, ქუთაისი, 2006, გვ.
137-141; ჭელიშის მონასტრის ისტორიიდან, ქუთაისის სახელმწი-
ფო ისტორიული მუზეუმის შრომები, კრ. XVII, ქუთაისი, 2007,
გვ. 130-134; ჭელიშის მონასტრის ისტორიიდან (მონასტრის წი-
ნამძღვრები), კრ. ქართველური მემკვიდრეობა, XII, ქუთაისი,
2008, გვ. 207-212). 2010 წელს კი მოგვენიჭა დოქტორის აკადემი-
ური ხარისხი ნაშრომისათვის „რაჭის საეკლესიო–სამონასტრო
ცხოვრება XI საუკუნიდან–XX საუკუნის მეორე მეოთხედამდე
(ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო, ჭელიშის მონასტერი) ([http://
doc.atsu.edu.ge/geo/sadoktoro.html](http://doc.atsu.edu.ge/geo/sadoktoro.html)).

გარდა ზემოთ განხილული ნაშრომებისა, წიგნში სხვა არაერთი
მკვლევარის მონოგრაფია თუ სამეცნიერო სტატია გვაქვს გამო-

ყენებული. ცხადია, ყველა მათგანის დეტალური განხილვა შორს წავიყვანდა, ამიტომაც მათ შესახებ შესაბამის ადგილზე გვექნება საუბარი.

§ 2. რაჭის საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრების ძირითადი ეპიზოდები

საქართველოს ულამაზეს კუთხეს—რაჭას უაღრესად მდიდარი ქრისტიანული ცხოვრების გზა აქვს განვლილი. მართლმადიდებელი ეკლესიის ორგანიზაცია და სასულიერო ცხოვრების დაწყება ამ რეგიონში საკმაოდ ადრეულ ეპოქაში უნდა მომხდარიყო. სამწუხაროდ, წყაროთა უაღრესი სიმცირის გამო ბევრ საკითხზე ჯეროვანი პასუხის გაცემა ვერ ხერხდება და ამიტომ ვარაუდების დონეზე გვინევს მსჯელობა. ცხადია, უპირველესი ამოცანა, რომელიც ამ შემთხვევაში მკვლევარის წინაშე იჩენს თავს, შემდეგი საკითხების გარკვევაა:

1. რა დროიდან ვრცელდება ქრისტიანობა რაჭაში?

2. საიდან არის ქრისტიანობა შესული რაჭაში?

3. ვის ექვემდებარებოდა ახლადჩამოყალიბებული რაჭის ეკლესია ქრისტიანობის ადრეულ საუკუნეებში: კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოზე დაქვემდებარებულ დასავლეთ საქართველოს (ლაზიკის) ეპარქიებს, თუ მცხეთის (აღმოსავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსოს?

აღნიშნული საკითხების გარკვევისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმის დადგენას, თუ ვის შემადგენლობაში შედიოდა რაჭა პოლიტიკურად ჩვენთვის საინტერესო ეპოქაში: ეგრისის თუ ქართლის სამეფოს, ამიტომ, პირველ რიგში, შევეცდებით ჩვენს ხელთ არსებული წყაროების და ამ საკითხზე სხვადასხვა მკვლევარის მიერ გამოთქმული მოსაზრებების მოშველიებით აღნიშნული პრობლემა გავაანალიზოთ. ამ მხრივ მკვლევართა ყურადღებას იქცევს სტრაბონის ცნობა, რომლის მიხედვითაც მდინარე ფაზისი (რიონი) იბერიიდან კოლხეთში მოედინება: „კოლხეთიდან უნდა იარო ვინრო მთებში, სადაც მიედინება მდინარე ფაზისი, რო-

მელზედაც აგებულია 120 ხიდი. ეს მდინარე იბერიიდან კოლხეთში ეშვება“ (География Страбона, 1879, стр. 510). გონა გუგუშვილი ამ ცნობასთან დაკავშირებით აღნიშნავს: „მდინარე ფაზისი, იგივე რიონი, სათავეს ცენტრალური კავკასიონის მთიდან–ფასის მთიდან იღებს. ამჟამად ეს მთა რაჭას ეკუთვნის, ამდენად მდინარე რიონის სათავეც და მისი ზემო წელიც რაჭაში მდებარეობს. წყაროს მიხედვით, რიონი იბერიიდან მოედინება. გამოდის, რომ თანამედროვე რაჭის ტერიტორია იმხანად იბერიის შემადგენელ ნაწილად, ხოლო ფაზისის ხეობაში მცხოვრებნი იბერებად ითვლებოდნენ“ (გუგუშვილი, 2003, 57). თუმცა უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ სტრაბონისეულ მდინარე ფაზისში დღეს მდინარე რიონი და მისი შენაკადი ყვირილა ივარაუდება (ცქიტიშვილი, 1955, 308), რაც ართულებს ამ ცნობის პირდაპირ გამოყენებას რაჭის, როგორც ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში მყოფი ტერიტორიის დასადასტურებლად. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ჩვენი აზრით, ამ ცნობას ჩვენთვის საინტერესო საკითხის გასაშუქებლად მაინც გააჩნია გარკვეული მნიშვნელობა. თუკი სტრაბონისეულ ფაზისში მდინარე ყვირილას ვიგულისხმებთ, მაშინ გამოდის, რომ არგვეთის ტერიტორია ქართლის სამეფოს შემადგენლობაშია, ვინაიდან მდინარე ყვირილა არგვეთის ტერიტორიაზე მოედინება. ქართული წყაროების ჩვენების მიხედვით კი ხშირად რაჭა და არგვეთი ერთ ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა. მაგალითად, ჯუანშერის მიხედვით, ვახტანგ გორგასალის დროს რაჭას და არგვეთს ერთი ერისთავი, ბაკური, განაგებდა (ქართლის ცხოვრება, 1955, 185). ასევე ძალზე საინტერესოა ვახუშტის შემდეგი ცნობაც: „პირველად იყო რაჭა შორაპნის საერისთო, მერმე იქმნა თვით საერისთოდ“ (ვახუშტი ბაგრატიონი, 1973, 770). აქედან გამომდინარე კი, შეიძლებოდა ვარაუდის დამკვიდრება, რომ რაჭაც იბერიის შემადგენელი ნაწილია.

ისტორიკოსი თეიმურაზ მიქელაძე ყურადღებას აქცევს პროკოპი კესარიელის ცნობას, რომლის მიხედვითაც: „...მოსხები სადღაც რაჭა-ლენხუმის მთებში ცხოვრობდნენ და არა იმ ქვეყანაში, რომელსაც ჩვეულებრივ, მესხეთს უწოდებენ. ამაზე ნათლად მიუთითებს ცნობა იმის შესახებ, რომ მესხების მთებით მოედინე-

ბა ფაზისი, რომელსაც სათავე კავკასიის მთებში აქვს და რომ მესხების მთებიც კავკასიის მთებამდე გრძელდება...ამ ცნობაში რომ ფაზისი რიონს უდრის, ეს სრულიად უდავოა. პროკოპი პირდაპირ მიუთითებს-„ფაზისი პონტოს ერთვის ნახევარმთვარა ნაპირის შუაშიო“–მაშასადამე, სრულიად ცხადია, რომ მესხურ ტომებს ახ. წ. პირველ საუკუნეებში თანამედროვე რაჭა–ლეჩხუმი ეკავათ“ (მიქელაძე, 1974, 9, 22).

რაჭის კუთვნილების შესახებ პირდაპირ ჩვენებას ჯუანშერთან ვხვდებით. იგი ვახტანგ გორგასალის ერისთავებს შორის დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ორ მოხელეს ასახელებს: „სამნაღირ ერისთავი შიდა ეგრისა და სუანეთისა და ბაკურ ერისთავი მარგვისა და თაკუერისა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, 185). ეს აშკარა მოწმობაა იმისა, რომ თაკვერი (რაჭა–ლეჩხუმი) ამ დროს ქართლის სამეფოს შემადგენლობაშია. ცხადია, ვახტანგ გორგასალის დროს ამ ტერიტორიების პოლიტიკურ ათვისებასთან ერთად მათი ეკლესიური დაქვემდებარების საკითხიც დაისმებოდა და სავსებით ბუნებრივი იქნებოდა თუ ვიფიქრებდით რომ ისინი მცხეთის კათალიკოსის შემადგენლობაში შესულიყო. მითუმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ვახტანგი საკმაოდ აქტიურ საეკლესიო პოლიტიკას ახორციელებდა და მის დროს არაერთი ახალი საეპისკოპოსო დაარსდა. ამ მხრივ ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ვახუშტის შემდეგი ცნობა: „ლიახუს გაღმა არს ნიქოზს ეკლესია ღვთაებისა დიდი, გუმბათიანი, აღაშენა გორგასალ და დადვა მას შინა გუამი წმიდისა რაჟდენისა. მუნვე გორგასალ ჰყო საეპისკოპოსოდ და დასუა ეპისკოპოზი; ზის დღესაც მწყემსი კავკასიანთა, დუალთა და აწ ოსეთად ნოდებულისა, გლოლა-ლებითურთ“ (ვახუშტი ბაგრატიონი, 1973, 370). აღსანიშნავია, რომ ნიქოზელის სამწყსო უშუალოდ ესაზღვრება რაჭის ტერიტორიას, ამიტომ ვვარაუდობთ, ხომ არ დაუქვემდებარებდა ვახტანგ გორგასალი რაჭას ეკლესიურად ნიქოზელ ეპისკოპოზს.

ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში ეგულება რაჭა ნიკოლოზ ბერძენიშვილსაც. როგორც პატივცემული მკვლევარი შენიშნავს: „...მოხდა ისე, რომ დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი ქართის ხელთ აღმოჩნდა. დაიპყრეს და სკანდე-შორაპანმა ვერ

შეაჩერა ქართის ექსპანსია...რაჭა მისი რკინის საბადოებით არ-გვეთან ერთად ხელთ იგდეს (ერთი საერისთავო). არსაიდან არ ჩანს, რომ რაჭა ლაზთა მეფის ხელშია, ვთქვათ VI საუკუნეში, როცა ქუთაისი ჯერ კიდევ ლაზიკაშია (ბერძენიშვილი, 1990, 249). ანალოგიურ მოსაზრებას ავითარებს დავით მუსხელიშვილიც. მი-მოიხილავს რა საქართველოს ტერიტორიაზე სასანური მონეტე-ბის გავრცელების არეალს, მკვლევარი ასკვნის: „ძველი ქარ-თლის სამეფოს პროვინციის, არგვეთის ტერიტორიაზე სასანური მონეტების დიდი რაოდენობით აღმოჩენა უნდა მოწმობდეს, რომ ისევე როგორც უფრო ადრე, ახლაც, VII საუკუნის I ნახევარში, ეს ტერიტორია ქართლს მიეკუთვნება, ქართლის საერისმთავ-როში შემოდის“ (მუსხელიშვილი, 1980, 16). ანალოგიური ვითა-რება უნდა ყოფილიყო IV საუკუნეშიც, როდესაც ქართლში ქრის-ტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა. ეს პროცესი რა-ჭაშიც ქართლის თანადროულად და თაოსნობით უნდა განხორ-ციელებულიყო. აღნიშნული მოსაზრება პირველად მკვლევარმა გიორგი ბოჭორიძემ გამოთქვა. იგი ფიქრობდა რომ როგორც რა-ჭაში, ასევე ლეჩხუმშიც ქრისტიანობა აღმოსავლეთ საქართვე-ლოდან, კერძოდ კი მცხეთიდან იყო შესული. ამის დამადასტუ-რებლად მკვლევარს მიაჩნდა რაჭის სოფელ ჯოისუბანში მცხე-თის წმიდა გიორგის სახელობის ეკლესიის არსებობა: „ძველის სახელწოდება „მცხეთის“ და ღრმა სიძველე მისი ნაშთების სა-ბუთს გვაძლევს ვთქვათ, რომ ქრისტიანობა ამ კუთხეში ქარ-თლის მცხეთას უნდა შემოეტანა, უკანასკნელს აქ ჰქონია თავის კერა-მეტოქი და მისი საშვალეებით გაუვრცელებია თავისი კულ-ტურა მთელ კუთხეში. არა თუ მარტო რაჭაში შეუტანია ქრისტი-ანობა მცხეთას, არამედ მის მეზობელ ლეჩხუმშიც. იქ არსებობს სოფელი მცხეთა, სადაც დგას გუმბათიანი ეკლესია...ორივე ეს გარემოება, ე. ი. „მცხეთის“ არსებობა რაჭაში და ლეჩხუმში ცხადყოფს, რომ ქრისტიანობა ამ კუთხეებში აღმოსავლეთიდან, მცხეთიდან შესულა“ (ბოჭორიძე, 1994, 52-53).

აღნიშნული მოსაზრების დამამტკიცებლად გოჩა გუგუშვილს ასევე მიაჩნია რაჭის სოფელ სხიერში მირიანეული უძრავი წმიდა გიორგის ეკლესიის არსებობა (გუგუშვილი, 2003, 56).

ყოველივე ზემოთქმულიდან ლოგიკურად გამომდინარეობს დასკვნა—თუ რაჭაში ქრისტიანობა აღმოსავლეთ საქართველოდან გავრცელდა, მაშინ ეპარქიულადაც იგი მცხეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციაში უნდა ვიგულისხმოთ. ამ მხრივ უალრესად საინტერესოა დავით მუსხელიშვილის შემდეგი მოსაზრება. მკვლევარი ყურადღებას აქცევს იმ ფაქტს, რომ: „...VII–IX საუკუნეების ბიზანტიურ ნოტიციებში, სადაც ჩამოთვლილია კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებული ლაზიკის ეპარქიის ფასიდის სამიტროპოლიტოს ოთხი საეპისკოპოსო კათედრა, მხოლოდ ერთი—როდოპოლისის (ვარციხის) კათედრაა, რომელიც ქვეყნის შიგნითაა, დანარჩენი სამი კი სამიტროპოლიტოსთან ერთად ან ზღვისპირისაა: ფასიდი (ფოთი), პეტრა (ციხისძირი), ზიგანევი (გუდაყვა), ანდა არცთუ ისე მოშორებით ზღვისაგან—საისინი / საისი (ცაიში). როგორც ვხედავთ, მთელ იმ ვრცელ ტერიტორიაზე, რომელიც მოიცავს სწორედ ვაკე იმერეთს, არგვეთის უდიდეს ნაწილს რაჭა—ლეჩხუმთანად, არც ერთი ბიზანტიური საეპისკოპოსო კათედრა არ მოიხსენიება. ეს გარემოება არ უნდა იყოს უმიზეზო და ამდენად, ყველაფერი ზემოთქმული გვაიძულებს ვიფიქროთ, რომ ამ ტერიტორიაზე უკვე მაშინ (VII–IX საუკუნეებში) მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქცია მოქმედებდა ქართული ენით, ქართული მნიგნობრობით და, აქედან გამომდინარე, ყველა ღრმა შედეგებით (მუსხელიშვილი, 1980, 151).

რაჭის ეკლესიის ეპარქიული კუთვნილების საკითხს თავის სადისერტაციო ნაშრომში შეეხო ბუბა კუდავა. მას მიაჩნია, რომ: „დასავლეთ საქართველოს მთიან რეგიონში (სვანეთი, ლეჩხუმი, რაჭა) ქრისტიანობა ნაკლებად გავრცელებული იყო, ამიტომ იქ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოზე დაქვემდებარების პერიოდში რომელიმე კათედრის იურისდიქცია ძალზე სუსტი ან ნომინალური იქნებოდა. იგი ასახელებს ასეთი „პატრონაჟის“ მქონე ორ ეპარქიას: 1. „რაჭა—ლეჩხუმი და, შესაძლოა, ქვემო სვანეთიც საკუთრივ ფაზისის მიტროპოლიტის სამწყსო იყო“; 2. „თუმცა არც ისაა გამორიცხული, რომ მსგავსად არგვეთისა, რაჭა—ლეჩხუმშიც როდოპოლისის იურისდიქცია გავრცელებულიყო“

(მჭედლიძე, 2008, 82). ბუბა კუდავას მიერ გამოთქმულ ამ მოსაზრებებს გამოეხმაურა თავის ნაშრომში გიორგი მჭედლიძე და აღნიშნა რომ „...რადგან ფაზისიდან ტერიტორიული დაშორება და ამ რეგიონებს შორის რამდენიმე ეპარქიის არსებობა პირველ ვარაუდს თითქმის გამორიცხავს, ჩვენ მეორეს სასარგებლოდ ვიხრებით“ (აქვე მკვლევარმა სავსებით მართებულად გააკრიტიკა მოსაზრება დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში ქრისტიანობის ნაკლებად გავრცელების შესახებ) (მჭედლიძე, 2008, 82). თუმცა იმავე ნაშრომში გიორგი მჭედლიძემ წამოაყენა სხვა ვარაუდი: მიმოიხილა რა აღნიშნულ საკითხზე არსებული მონაცემები, მან გამოთქვა შემდეგი მოსაზრება; „...გამორიცხული არ არის, ჩვენთვის საინტერესო დროისათვის (VIII საუკუნის 60–იანი წლები) დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ სექტორი (არგვეთი და რაჭა–ლეჩხუმი) პოლიტიკურად ქართლის ერისმთავარზე ყოფილიყო დამოკიდებული და, ამდენად, ეკლესიურადაც იგი მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში აღმოჩენილიყო“ (მჭედლიძე, 2008, 83). მართლაც, რაჭის ეკლესიაზე ფაზისის მიტროპოლიტის გავლენა რომ ვერ გავრცელდებოდა, თუნდაც გეოგრაფიული ფაქტორიდან გამომდინარე, ეს ცხადია და ამაზე მსჯელობას აღარ გავაგრძელებთ, რაც შეეხება როდოპოლისის ეპისკოპოსს, როგორც გიორგი მჭედლიძემ თავის ნაშრომში გაარკვია, ბიზანტიური საეპისკოპოსოების ქართულით „მოცვლის“ შემდეგ, მისი მემკვიდრე ქუთაისის ეპარქია უნდა ყოფილიყო. აქედან გამომდინარე, რაჭა რომ როდოპოლისის ეპისკოპოსის საგამგებლოში ყოფილიყო, ამ ტერიტორიას სამწყემსავად აუცილებლად მიიღებდა მისი მემკვიდრე ქუთათელი ეპისკოპოსი. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობიდან კი ჩვენ ვიცით რომ ქუთაისის საეპისკოპოსოს იურისდიქცია რაჭაზე არ ვრცელდებოდა—ასე რომ, არც როდოპოლისის ეპისკოპოსის ხელქვეშეთ არ უნდა ყოფილიყო ეს ტერიტორია და, ჩვენი აზრით, უფრო მართებულია ის მოსაზრება რომლის მიხედვითაც, რაჭის ეკლესია მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში შედიოდა.

რაც შეეხება მეორე საკითხს, თუ რა დროიდან ვრცელდება ქრისტიანობა ჩვენთვის საინტერესო რეგიონში, მკვლევარი გოჩა

გუგუშვილი საქართველოში მოციქულთა მოღვაწეობის შესახებ არსებული წყაროების ისტორიული და გეოგრაფიული ანალიზის შედეგად გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ წმიდა ანდრია პირველწოდებულს სხვა კუთხეებთან ერთად რაჭაშიც უნდა ექადაგა ქრისტიანული სარწმუნოება. ამ მხრივ ისტორიკოსი ყურადღებას აქცევს ანდრია პირველწოდებულის ცხოვრებიდან შემდეგ ცნობას: „ნეტარმა მოციქულმა ანდრიამ დამოძღვრა სკვითები და სოგდიანები და გორსინები დიდს სებასტოპოლისში, სადაც არის აფსარის ციხე, ჰოსოსოს ნავსადგური და მდინარე ფაზისი, იქ მოსახლეობენ იბერიელები, სუსები, ფუსტულები და ალანები“ (გუგუშვილი, 2003, 57). გოჩა გუგუშვილს შესაძლებლად მიაჩნია, რომ აქ მოხსენიებული ფუსტა და ფუსტულები გავაიგივოთ დღეს რაჭაში არსებულ ტოპონიმ ფუტიეთთან. ამ მხრივ მკვლევარი ასევე ეყრდნობა მეორე არგუმენტსაც: ამ პერიოდის წყაროების ჩვენების მიხედვით, მდინარე ფაზისი (რიონი) იბერიიდან კოლხეთში მიედინება. როგორც ცნობილია, მდინარე რიონი ფასის მთიდან იღებს სათავეს, რომელიც დღეს რაჭაშია. გამოდის, რომ, იმდროინდელი წყაროების გაგებით, რაჭა იბერიის ნაწილია. ერთი ცნობის მიხედვით კი, წმიდა ანდრიამ ფაზისის ხეობის მოსახლეობა—იბერები გააქრისტიანა—აქაც გოჩა გუგუშვილი წმიდა ანდრიას რაჭაში მოღვაწეობის კვალს ხედავს (გუგუშვილი, 2003, 57). უნდა აღინიშნოს, რომ გამოთქმულია საწინააღმდეგო მოსაზრებაც, რომლის მიხედვითაც, ტოპონიმ ფუსტას ლოკალიზება სულ სხვა ადგილას: „აფსილისა და მისიმიანეთის“ მხარეში ხდება (ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, IV, ნაკვეთი I, 54). მკვლევარ ჯამბულ ქაშიბაძესაც მიაჩნია, რომ გოჩა გუგუშვილის ზემომოყვანილი მოსაზრება ტერმინ ფუსტას რაჭაში ლოკალიზების შესახებ მცდარია. იგი წმიდა ანდრია მოციქულის საქართველოში მესამე მოგზაურობის მარშრუტს შემდეგნაირად განსაზღვრავს: წმიდა მოციქული: „ედესიდან შემოდის ქართლში (იბერიაში—ჭოროხის ხეობაში). სამეგრელოდან, ჩანს, ენგურის ხეობის აყოლებით სვანეთში მიემგზავრება, საიდანაც კოდორის ხეობაში (მისიმიანეთ—ალანში) გადადის. კოდორის ხეობიდან აბაზგიაში (აფხაზეთში) ჩადის, აქედან კი მიემგზავრება ყირიმის ნახევარკუნძულზე, ქა-

ლაქ ბოსფორში“ (ქაშიბაძე, 2009, 75). აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ, როგორც მკვლევარები აღიარებენ, წმიდა ანდრია პირველწოდებულის მარშრუტი ჯერ კიდევ არ არის დაზუსტებული (ბუბულაშვილი, 2007, 179). ჩვენც მიგვაჩნია, რომ წმიდა მოციქულის საქართველოში მოღვაწეობის შესახებ არსებული წყაროები არ იძლევა მისი მარშრუტის არეალის დაწვრილებით განსაზღვრის საშუალებას და საერთოდ არ გვგონია, რომ წმიდა ანდრიას და მის მოწაფეებს ასეთი მკაცრად განსაზღვრული მარშრუტი ჰქონოდათ, რომლიდან გადახვევაც არ შეიძლებოდა. ამ პროცესს, ჩვენი აზრით, უფრო მასშტაბურად უნდა შევხედოთ. წმიდა ანდრია პირველწოდებულის (და მისი მოწაფეების) მიზანი იყო ღვთისმშობლის წილხვედრ საქართველოში ქრისტიანული მოძღვრების ქადაგება. ცხადია, ისინი დასავლეთ საქართველოში ქადაგებისას დრო და დრო შეჩერდებოდნენ და სხვადასხვა კუთხეებსაც მოივლიდნენ (რასაც ასე დაწვრილებით შემდგომ ეპოქებში შედგენილი წყაროები ვერ დააფიქსირებდნენ). მაშინ როდესაც წმიდა ანდრია და მისი მოწაფეები გააქრისტიანებენ სვანეთს და მის მთავარს, აფხაზეთს, ეგრისს, ერთ-ერთი მოციქული, მატათა, თავის მოწაფეებით ამის შემდეგაც დარჩება დასავლეთ საქართველოში და აქ არაერთ სასწაულს მოახდენს, ჩვენ შეუძლებლად მიგვაჩნია, რომ ამ პროცესებიდან ამოვარდნილი ყოფილიყო სვანეთის მეზობელი მხარე რაჭა და რომ მოციქულების ან მათი მოწაფეების სიტყვა ამ მხარესაც არ მისწვდომოდა. ასე რომ, მიუხედავად იმისა, გვანვდიან თუ არა მოციქულთა შესახებ არსებული მწირი და ბუნდოვანი წყაროები კონკრეტულ ინფორმაციას რაჭაში მათი ყოფნის შესახებ, ჩვენ, ამ მოვლენის მიზანდასახულობიდან და მასშტაბურობიდან გამომდინარე, სავსებით დასაშვებად მიგვაჩნია ვარაუდის გამოთქმა, რომ რაჭაში ქრისტიანული მოძღვრება დასავლეთ საქართველოში მოციქულთა მოღვაწეობის დროიდან ვრცელდება.

რაჭაში საეკლესიო მშენებლობა აქტიურ ხასიათს ადრევე დაღუპილი ხანის ბოლოს იღებს. ამ პერიოდშია აგებული: ირის,

უნერის, სორის, ბოყვის, ჯოისუბნის, სხიერის, გორისუბნის, ღვი-
არის, სადმელის, აგარის, ჯვარუკას, ბზანალის, ნასახტრის და
შეუბნის ეკლესიები, მეჭვრეთის სამონასტრო კომპლექსი და სხვა
(ბერაძე, 1975, 134-135).

განსაკუთრებულ აღმავლობას საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვ-
რება რაჭაში X–XI საუკუნეებში განიცდის. ამ დროსაა აგებული
ქართული კულტურის ისეთი შესანიშნავი ძეგლები, როგორცაა:
ლეკნარის წმიდა გიორგის და მრავალძალის წმიდა გიორგის სა-
მონასტრო კომპლექსები, კრიხის მთავარანგელოზის, პატარა
ონის რაკეთის წმიდა ნიკოლოზისა და სხვა ეკლესიები. X საუკუ-
ნის ბოლოს და XI საუკუნის დასაწყისში შენდება ნიკორწმინდის
დიდებული ტაძარიც. როგორც გიორგი ბოჭორიძე შენიშნავს, მი-
სი აგება: „მტკიცე საძირკველს უყრის რაჭის კულტურულ ცხოვ-
რებას, მისი არსებობის, განვითარების დედაბოძად და მთავარ
ცენტრად ხდება“ (ბოჭორიძე, 1994, 54).

XIII საუკუნიდან რაჭის კულტურული ცხოვრება შედარებით
დაქვეითებულია იმ მხრივ, რომ ამ პერიოდიდან ვიდრე XVI საუ-
კუნემდე ჩვენ აქ რაიმე დიდ სამშენებლო პროცესს ვერ ვხედავთ,
რაც, ჩვენი აზრით, გამოწვეული უნდა იყოს პოლიტიკური მდგო-
მარეობით, როგორც ზოგადად მთელ ქვეყანაში, ასევე, კერძოდ,
რაჭაშიც. როგორც ცნობილია, XIII საუკუნიდან რაჭის ერისთა-
ვეები განდგომის და ღალატის გზას ადგებიან, რაც მათი დამცრო-
ბის და აქ საერთოდ საერისთავოს გაუქმებით დამთავრდა. რაჭის
ერისთავები კი საეკლესიო აღმშენებლობის ერთ-ერთი მოთავენი
იყვნენ ამ კუთხეში და, ცხადია, ასეთი მფარველის დაკარგვამ
ცუდად იმოქმედა ამ პროცესზე. რა თქმა უნდა, საეკლესიო ცხოვ-
რებაზე დიდად უარყოფითად იმოქმედებდა ზოგადად მთელ ქვე-
ყანაში შექმნილი უმძიმესი ვითარებაც.

რაჭის საეკლესიო ცხოვრებაში ახალი, გარდამტეხი ეტაპი XVI
საუკუნეში დგება, როდესაც აქ იმერეთის მეფის ბაგრატ III–ის
თაოსნობით სამღვდელმთავრო კათედრა არსდება, რაც სასული-
ერო ცხოვრების აღმავლობის სანინდარი ხდება ამ კუთხეში. XVI
საუკუნეში შენდება ბუგულის ღვთისმშობლის სახელობის შესა-
ნიშნავი ფრესკებიანი ტაძარი. იმავე XVI საუკუნეში ნიკორწმინ-

დელი ეპისკოპოსი მელქისედეკ საყვარელიძე აახლებს ჭელიშის მონასტერს. XVII საუკუნეში შენდება ხოტევის და თლულის წმიდა გიორგის სახელობის ეკლესიები, იხატება ნიკორწმინდის საკათედრო ტაძარი, XVII–XVIII საუკუნეებში შენდება ბარაკონის გუმბათიანი ეკლესია.

XIX საუკუნეში რაჭის საეკლესიო ცხოვრება დიდ დაქვეითებას განიცდის, რაც ქვეყანაში რუსეთის დამპყრობლური პოლიტიკის პირდაპირ შედეგს წარმოადგენდა. იმერეთის სამეფოს (1810) და აფხაზეთის საკათალიკოსოს (1814) გაუქმების შემდეგ რაჭის ეკლესიების გამგებელი რუსეთის სინოდი და მასზე დაქვემდებარებული ადგილობრივი სასულიერო მთავრობა შეიქმნა. რუსეთის ხელისუფლება ყოველნაირად ცდილობდა ეკლესიის დამორჩილებას და სასულიერო პირთა თავისუფალი სულის გატეხას, რადგანაც საქართველოს ეკლესია ყოველთვის ხალხის გვერდით იდგა სამშობლოს თავისუფლებისათვის ბრძოლაში. რაჭის სამღვდელოებამ განსაკუთრებით დიდი დარტყმა 1819-1820 წლების იმერეთის აჯანყების დროს მიიღო. ამ მხრივ საინტერესო სურათს გვაძლევს შემდეგი მონაცემების შედარება: 1796 წლის ერთი სიგელის არასრული მონაცემების მიხედვით, ჭელიშის მონასტერში ოცამდე მარტო ბერი მოღვაწეობდა (კაკაბაძე, 1921, 110). 1819-1820 წლების აჯანყებიდან სულ რაღაც 6 წელიწადში შედგენილი აღწერილობის მიხედვით კი, აქ მხოლოდ 4 ბერი ჩანს. უნდა ვიფიქროთ, რომ სასულიერო პირების დიდი ნაწილი რუსებმა ამ დროს პირდაპირ ფიზიკურად გაანადგურეს. რუსეთის ხელისუფლება ყოველნაირად ცდილობდა რაჭაში (და, ცხადია, არა მარტო აქ) ეკლესია-მონასტრების შემცირებას, რათა რაც შეიძლება ნაკლები თანხები დაეხარჯა მათ შესანახად. ეს მაშინ, როცა ეკლესიებს უმდიდრესი ყმა-მამული ჩამოართვეს და სახელმწიფო ხაზინაში გადარიცხეს. ასეთი პოლიტიკის შედეგი კი ის იყო, რომ ამ დროს რაჭაში გააუქმეს სხვავისა და სორის მონასტრები და მთელი ერთი საუკუნის მანძილზე აქ მხოლოდ ერთადერთი ჭელიშის მონასტერი ფუნქციონირებდა. ნიკორწმინდის დიდებული საეპისკოპოსო საყდარი კი ისე დაამცრეს, რომ ის უბრალო სამრევლო ეკლესიად გადაიქცა. ამ დროს დაიხურა სხვა მრავალი ეკლე-

სიაც. (მიუხედავად ასეთი მძიმე ვითარებისა, XIX საუკუნეში რაჭაში საეკლესიო ცხოვრება ქართველი სამღვდელოების დიდი გმირობის შედეგად კვლავ ინტესიური იყო, მაგალითად, მარტო გაბრიელ ეპისკოპოსის მღვდელმთავრობის დროს რაჭაში 46 ახალი ეკლესია ეკურთხა. საერთოდ კი, როგორც მერაბ კეზევაძემ გაარკვია, ეგზარქოსობის დროს რაჭაში 89 შტატის ეკლესია ფუნქციონირებდა, სადაც 400-ზე მეტი მღვდელი მსახურობდა) (კეზევაძე, 2005, 3).

გაცილებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა ეკლესია მომდევნო XX საუკუნეში. რევოლუციური იდეებით დაავადებული საზოგადოება მტრულად განწყობილი დედა ეკლესიის მიმართ. ჩვენ არაერთგზის გვაქვს ჩვენს ნაშრომში მოყვანილი მაგალითები, თუ როგორ ავიწროვებდნენ სასულიერო პირებს ადგილობრივი მცხოვრებლები. 1918 წლის 8 მარტს ჭელიშის მონასტრის ილუმენი შეწუხებული სწერს ქუთათელ მიტროპოლიტს მოსახლეობის ძალადობის შესახებ: „არც მოძრავ ქონებასაც გვიპირობენ დანებებას, ძალადობენ, ჩვენ ბერებს გვთხოვენ თვალთ არ დაგვენახოთო...“ (ქცსა, ფ. 21, ს. 27256). ჭელიშის მომდევნო წინამძღვარი იმავე 1918 წლის 27 აპრილის წერილში აღნიშნავს: „არავითარი წერილობითი ცნობა არ მიმიღია, რომ მონასტერს ქონდეს ადგილ-მამული ჩამორთმეული....მე თვითონ შევეკითხე....მახლობელ კომისარ-კომიტეტებს სიტყვიერად და იმათმა გამომიცხადეს: ჩვენ არავითარი ბრძანება არ გაგვიცია ხალხში რომ ვითომ მონასტერს ადგილი ჩამორთმეოდეს, მაგრამ ხალხი თავისი ნებით ჩადიან ამ საქმეს (ხაზი ჩვენი-მ.მ.) (ქცსა, ფ. 21, ს. 27355, 12-13).

ცხადია, ათეისტური შხამით მოწამლული საზოგადოება განსაკუთრებით გააქტიურდა მას შემდეგ, რაც საქართველოში მათი ცნობიერების გამომხატველი საბჭოთა ხელისუფლება მოვიდა. თუ რა სავალალო შედეგები დატოვა აღვირახსნილმა ანტირელიგიურმა პროპაგანდამ რაჭაში, კარგად აღგვიწერს გიორგი ბოჭორიძე თავის ერთ-ერთ მოხსენებაში, რომელიც 1925 წლის 9 აგვისტოთია დათარიღებული: „...ამბროლაურის შესანიშნავი ეკლესია, აღშენებული მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ XVI საუკუნეში

საძირკვლამდე დაუქცევია ადგილობრივ თემალმასკომის თავმჯდომარეს სერაპიონ ფანჯიკიძეს.

ხოტევის შესანიშნავი ფრესკებიანი ეკლესიისათვის ყოფილ საბჭოს თავმჯდომარეს არქიფო კაციტაძის განკარგულებით სახურავი მოუხდიათ (ადრევე), ხოლო ეხლანდელი თემალმასკომის თავმჯდომარეს გრიგოლ ენუქიძეს შენობა მთლად საძირკვლამდე დაუქცევია. ნანგრევებში მრავალ ქვას შერჩენილი აქვს მხატვრობა და მეტად ცოცხალი მხატვრობა მოსჩანს (დაქცევა მომხდარა ამ ორი თვის წინათ)...

...ზემო კრიხის ფრესკებიან-ჩუქურთმანარწერებიანი ეკლესია ამ ერთი კვირის წინათ დაუზიანებიათ: მინა ნასარიძეს გადმოუგდია მისი ტრაპეზის ქვა, ხოლო მიშა და ბიკენტი ნასარიძეებს ჩამოუღენიათ დასავლეთის კარი.

სორის ფრესკებიანი ეკლესია სატუსალოდ უქცევია ადგილობრივ აღმასკომს. იმ შესანიშნავ სიძველეთაგან, რომელნიც აღწერილი აქვს მოქ. უვაროვას თითქმის ყველა დაღუპულა. ამაში ბრალი უდევთ ადგილობრივ თემალმასკომის თავმჯდომარეს ალექსი კბილაძეს და მდივანს ალექსანდრე ცვარაძეს....ზემოსენებულ პირთავე მოუსპიათ აგრეთვე დიდი ტანის ეტრატზე ნაწერი გულანი, რომელსაც ჰქონდა მრავალი ისტორიული მინაწერი, რასაც ექვთიმე თაყაიშვილი განცვიფრებაში მოუყვანია. იგი გაუტანიათ ადგილობრივ კოოპერატივში და სახვევ ქალაქდათ გამოუყენებიათ....ნახევრად განადგურებული აღმოჩნდა ნივთები ზნაკვისა, ქედისუბნისა, მოტყიარისა, ჭელიშისა, ნიკორწმინდისა.... (ბოჭორიძე, 1994, 378-379)

საკმაოდ მრავალფეროვანია რაჭის ეკლესია-მონასტრების ქტიტორთა და მოამაგეთა სია: სამეფო ხელისუფლება, ადგილობრივი საერისთავო სახლის წარმომადგენლები, ცალკეული ფეოდალური საგვარეულოები, მთლიანად მთელი თემი ან ხევი, ასევე სხვადასხვა კერძო პირი დიდ მონაწილეობას იღებდნენ როგორც ტაძრების და მონასტრების აღმშენებლობაში, ასევე ეკლესიი-

სათვის მრავალრიცხოვანი ყმა მამულის და ნივთ-სამკაულის შენირვაში.

ცხადია, ეკლესიის პირველი მხარდამჭერი სამეფო ხელისუფლება იყო. ჩვენ არაერთგზის გვაქვს აღნიშნული, რომ ძლიერი ეკლესიის არსებობით ქვეყანაში, პირველ რიგში, სწორედ სამეფო ხელისუფლება იყო დაინტერესებული. აქედან გამომდინარე, როგორც ერთიანი საქართველოს მეფეები, ასევე შემდეგში იმერეთის მეფეები დიდ მზრუნველობას იჩენდნენ რაჭის (და ბუნებრივია არა მარტო ამ კუთხის) ეკლესია-მონასტრების მიმართ. სამეფო ხელისუფლების უშუალო დაკვეთით თუ აქტიური მხარდაჭერით ამ კუთხეში არაერთი ეკლესიაა აშენებული. ამ მხრივ ძალზე საინტერესოა სოფელ სხიერის მირიანეული უძრავი წმიდა გიორგის ეკლესიის სახელწოდებაც. მსგავსად ქუთაისის ბაგრატის (ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის) ტაძრისა, აქაც, როგორც ჩანს, ხალხის მეხსიერებამ ტაძრის ამშენებლის სახელი შემოინახა, რაც, ჩვენი აზრით, იმის მინიშნება შეიძლება იყოს, რომ ეს ეკლესია IV საუკუნეში მირიან მეფის დროს სამეფო ხელისუფლების დაკვეთით და მხარდაჭერითაა აგებული. ასევე შემთხვევით არ ვხვდებით ნიკორწმინდის დიდებული ტაძრის კედლებზე ბაგრატ III-ისა და მისი ძის, გიორგი I-ის სახელებს. ცხადია, ნიკორწმინდის ტაძრის მშენებლობაც ცენტრალური სამეფო ხელისუფლების საეკლესიო პოლიტიკის ერთ-ერთი გამოხატულებაა.

რაჭის ეკლესია-მონასტრების მიმართ სამეფო ხელისუფლების მზრუნველობის კარგ მაგალითს წარმოადგენს ბაგრატ V-ის (1360-1393) შენირულობის სიგელი ლეკნარის (მთის წმიდა გიორგის) მონასტრისადმი. მასში ვკითხულობთ: „თქუნ ნო გიორგი მთისა მთავარ მონამეო, როგორათაც დავით აღმაშენებლისა და ძისა მისისა დიმიტრისაგან შემოწირული ყოფილიყო და იყო, ჩვენ მეფეთ-მეფემან ორთავე სახელმწიფოთა ლიხთიმერსა და ლიხთამერისა თვით ფლობით მპყრობელმან პირმშომან ბაგრატ და თანამეცხედრემან ჩუენმან დედუფალთა-დედუფალმან ელენე და ძეთა ჩუენთა გიორგი და ალექსანდრე ვიგულსმოდგინეთ და ხელვჰყავით ახლად აღშენება და შემკობად ტაძარსა შენსა და გარდავაჭედინეთ ზეით ტყვივითა და სპილენძითა და მოვაჭედინეთ

ხატნი წისა გიორგისანი და წისა მარინასნი და სხუანი ძუელნი ს[ა]ბნელნი ხატნი განავაახლენი და შეეკაზმენით, კარნი ავაბენ და მოუჭედენ და კლიტენი მოუნყვენ და დავამაგრენ და ახლად დაუმტკიცენ და შემოვსწირენ მამულნი და გლეხნი...“ (კაკაბაძე, ბაგრატი უცნობი XIV ს. რაჭა-არგვეთის მფლობელი, 4)

XVI საუკუნეში რაჭაში სამღვდელმთავრო კათედრის დაარსება მთლიანად იმერეთის მეფის, ბაგრატი III-ის სახელთანაა დაკავშირებული. ბაგრატი არა მარტო აახლებს „დაკნინებულ“ ნიკორწმინდის მონასტერს და მას საეპისკოპოსო საყდრად აქცევს, არამედ მატერიალურადაც უზრუნველყოფს მას მრავალირცხოვანი ყმა-მამულის შეწირვით.

რაჭის ეკლესიებისთვის მზრუნველობა არც მომდევნო იმერეთის მეფეებს დაუკლიათ. ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი მეღქისედეკ საყვარელიძე საკათედრო ტაძრის კედელზე გაკეთებულ წარწერაში აღნიშნავს, რომ მან ჭელიშის დანგრეული ეკლესია იმერეთის მეფის გიორგი II-ის (1565-1586) მოწყალებით აღაშენა (ბოჭორიძე, 1994, 98). ასევე ნიკორწმინდის ერთ-ერთი ხატის წარწერა გვაუწყებს: „ქ. ჩუენ ღვთივ გვირგვინოსანმან მეფეთმეფემან გიორგი და ძეთა ჩვენთა ლეონ მოვაჭედინეთ ესე ყოვლად წმიდისა წარსამართებულად მეფობისა ჩვენისათვის და სადღეგრძელოდ ძისა ჩვენისა ლეონისათვის და საოხად სულისა ჩვენისათვის ამინ“ (ბოჭორიძე, 1994, 111).

XVII საუკუნეში იმერეთის მეფე გიორგი III აშენებს ამბროლაურის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიას, რომელიც, სამწუხაროდ, 1925 წელს დაანგრიეს ანტირელიგიური კამპანიის დროს. გიორგი ბოჭორიძემ ნანგრევებს შორის იპოვა რამდენიმე წარწერიანი ქვა. ერთ-ერთზე ვკითხულობთ: „ქ წ. ადიდნეს ღთწ ორთავე შინა ცხორებათა მეფეთ-მეფე გიორგი და თანამეცხედრე მისი დედოფალთ-დედოფალი თამარ და ძენი მათნი ალექსანდრე, როსტომ და მამკაჲ აწდა უკუნისამდე აწ“ (ბოჭორიძე, 1994, 139). იქვე აღმოჩნდა მეორე დაზიანებულ წარწერიანი ქვაც შემდეგი შინაარსით: [ქ წ ადიდენ] მეფე გიორგი სო...[აღაშენა] ეკლესია [ესე] ყოვლად წმიდისა ღთის მშობელისა საოხად...სულისა...მისისათვის“ (ბოჭორიძე, 1994, 139).

რაჭის ეკლესია-მონასტრების აღმშენებლობაში განსაკუთრებით დიდია წვლილი ადგილობრივი ერისთავების ხელისუფლებისა. ნიკორწმინდის ეკლესიის მშენებლობის ერთ-ერთი უმთავრესი მოთავენი სწორედ რაჭის ერისთავები უნდა იყვნენ. ამის დასტურია ის მრავალრიცხოვანი წარწერები ნიკორწმინდის ტაძარზე, რომელშიც რაჭის არაერთი ერისთავის სახელია მოხსენიებული. ბაღვაშებს, ნიკორწმინდის გარდა, დიდებული ეკლესია აუშენებიათ პატარა ონშიც. დღეს ეს ტაძარი რაკეთის წმიდა ნიკოლოზის სახელითაა ცნობილი. მასზე გაკეთებულ ეპიგრაფიკულ წარწერებში ვკითხულობთ: „წმიდაო ნიკოლოზ საკვირველთმოქმედო და მფლობელო ყოველთა საუკუნეთაო, მფარველ ექმენ ყოველთა დღეთა ცხორებისა მათისათა კახასა და ლთს (?) რომელთა აღაშენეს წმიდად ეკლესიად ესე...“ (ბოჭორიძე, 1994, 67).

რაჭის საეკლესიო ცხოვრებაში აქტიურ მონაწილეობას იღებს ქარელიძეთა საგვარეულო, რომლებმაც XIV საუკუნეში, ბაღვაშების დამცრობის შემდეგ, რაჭის ერისთავობა მიიღეს. მათ რეზიდენცია უნდა ჰქონოდათ სორში. გადმოცემის თანახმად, სორის ჯვარცმის სახელობის ეკლესია აუგია რაჭის ერისთავს ქველი ქარელიძეს. (თაყაიშვილი, 1963, 25). დღესდღეობით ძნელია გადაჭრით იმის თქმა, ნამდვილად მისი აშენებულია თუ არა ეს ტაძარი, მაგრამ ამ საგვარეულოს რომ ქტიტორული ღვანლი მიუძღვის მის წინაშე, ამას ცხადყოფს ერთ-ერთი ქარელიძის ფრესკული გამოსახულება ეკლესიის მოდელით ხელში (სავარაუდოდ, ეს უნდა იყოს არჩილ ქარელიძე) (ბოჭორიძე, 1993, 218). (ერთ-ერთი ფრესკის წარწერაში ვკითხულობთ: „წმიდაო გ~ნი მრავალძალისაო მეუხ და მფარველ ექმენ წ~ე ლ~თისა ქარელისძესა ქველსა) (თაყაიშვილი, 1963, 25). ასევე ამ ეკლესიის კედლებზე და ჯვარ-ხატებზე მოთავსებულია მრავალრიცხოვანი წარწერები რომლებშიც ამ საგვარეულოს წარმომადგენლებია მოხსენიებული. მაგალითად, არაერთი ხატის წარწერა იხსენიებს მირიან ქარელიძეს და მის ცოლს ნათელს (თაყაიშვილი, 1963, 28-30).

დიდ სამშენებლო საქმიანობას ეწევიან რაჭაში ჩხეიძეთა საერისთავო სახლის წარმომადგენლებიც: შოშიტა III (1696–1731) XVIII საუკუნის დასაწყისში აახლებს სორის ჯვარცმის ეკლესიას

(თაყაიშვილი, 1963, 25, ბოჭორიძე, 1994, 215). მის საკუროთხველში რელიგიური შინაარსის ფრესკებს შორის მოიპოვება მხედრული წარწერა: „ქ ჰოი მაცხოვარო პირო მ ლთსა მე ერისთავი შო-შიტა შ[ემინყალე] (თაყაიშვილი, 1963, 25). ეკლესიათა აღმშენებლობის საქმეში განსაკუთრებით გამოირჩეოდა როსტომ რაჭის ერისთავი, სოლომონ I-ის მონინაალმდევე და ცნობილი რენევატი. მან ბარაკონის ძველი ეკლესიის ადგილას 1753 წელს ღვთისმშობლის სახელობის დიდებული ტაძარი ააგებინა ქართლელ ხუროთმოძღვარს–ვინმე ავთანდილ შულავრელს. როსტომი ასევე მოიხსენიება ველტყევის (სხვაგვარად) იოანე ნათლისმცემლის სახელობის უდაბნოს ეკლესიის წარწერაში, როგორც მონასტრის განმაახლებელი (ბოჭორიძე, 1994, 191).

რაჭის ეკლესია–მონასტრების აღმშენებლობაში დიდ მონაწილეობას იღებენ ცალკეული ფეოდალური საგვარეულოებიც. საერისთავო სახლის წარმომადგენლებზე ჩვენ ზემოთ ვისაუბრეთ, ახლა გვსურს რაჭის მსხვილი ფეოდალური სახლების როლზეც გავამახვილოთ ყურადღება. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა–წულუკიძეების, ლაშხიშვილების, იაშვილების, ჯაფარიძეების, კვიციანიების და სხვათა საგვარეულოები.

წულუკიძეები რაჭაში XV საუკუნიდან ჩანან, თუმცა მათი ყოფნა აქ გაცილებით ადრეც არის სავარაუდო (სოსელია, 1981, 43; ბერაძე, 1983, 88.). განსაკუთრებით ძლიერდება ეს გვარი XVI–XVIII საუკუნეებში. XVI საუკუნეში ნიკორწმინდის ეკლესიის დიდი მოამაგე ჩანს დავით წულუკიძე და მისი ოჯახი. ჩვენამდე მოაღწია რამდენიმე საეკლესიო ნივთმა, რომლის წარწერებშიც ამ ოჯახის წევრებია მოხსენიებული. წინნასაძლოლი დროშა–ჯვარის წარწერაში ვკითხულობთ: „ქ. წ. ჰოი ჯ[უა]რო ქ[რისტესა]ო რ[ომელ]ი სხურებულ [იქმენ] უბინოთა მით სისხლითა ქრ[ისტე]სითა, გევედრებით ჩ[უ]ენ დავით წულუკიძე და თ[ანა]მეცხედრე ჩ[უ]ენი, ლაშხისშვილისა ასული ფარსანგიჯავარ და ძენი ჩ[უ]ენნი, რ[ა]ითა მცველ და მფარველ გ[უ]ექმნე ყოვლისაგან ბოროტისა და აოტნე უჩინარნი იგი მტერნი სულთა და ხორცთა ჩემთანი, ამინ, ამინ, ამინ“ (ბოჭორიძე, 1994, 113-114). დავით წულუკიძეს ნიკორწმინდის ტაძრისათვის შეუწირავს ნუსხურად ნაწერი სახა-

რება და მისი ჩასაბრძანებელი ბუდე, რომელიც ძვირფასი თვლე-
ბითა და ხატებითაა მოჭედული. სახარების ბუდეზე გაკეთებულ
ერთ–ერთ ასომთავრულ წარწერაში ვკითხულობთ: „ჰოი დიდო
მღელთმოდღვარო წმიდაო ნიკოლოზ, გვედრებით [ჩვენ, დავით
წულუკიძე და თანამეცხედრე ჩუენი ფარსანგიჯ[ავარ ლაშხის]
სვილის ასული და ძენი ჩვენი ივანე და ქაიხოსრო. რომელმან შე-
გამკვე წმიდაი ესე ს[ახარება]” (ბოჭორიძე, 1994, 121).

XVII საუკუნეში მერაბ წულუკიძე აშენებს ხოტევის და თლუ-
ლის ეკლესიებს. ხოტევის ეკლესიის დასავლეთის კედელზე მოი-
პოვებოდა შემდეგი წარწერა: „ქ. ჰოი სამებით ქადაგებულო მი-
უნდომელო და გარეშემოუნერელო სიტყვაგო და [ძალო] და თა-
წარსო მამისა და სულისა წმიდისაო მაცხოვარო პირო მღთისაო,
რათა ვიგულეთ და [აღვა]შენეთ ეკლესია ესე შენი ჩვენ წულუკი-
ძემ მერაბ და თანამეცხედრემ ჩვენმა ჩიჯავაძის ქალმა სახსრადა
და საოხათ სულისა ჩვენისათვის და ძეთა ჩვე[ნთა] გიორგის და
ქაიხოსროს წარსამართებლათ აღვაშენეთ და დავახატვინეთ და
შევამკვეთ ხატითა და ჯვართა და წიგნითა მაცხოვარო ხოტევი-
საო ტაძარი შენი...ქკა სამას სამოცდა[ოთხსა] (ბოჭორიძე, 1994,
143). – ამრიგად როგორც ამ წარწერიდან ვიგებთ, ხოტევის ეკ-
ლესია 1676 წელს აუგია მერაბ წულუკიძეს მაცხოვრის სახელზე.
აღნიშნული პიროვნება თავის ოჯახის წევრებთან ერთად გამო-
სახულია თლულის „ტეხისის“ წმიდა გიორგის ეკლესიის ფრეს-
კებზეც. აქ მერაბს და მის მეუღლეს ანიკას ხელთ უპყრიათ ეკლე-
სიის მოდელი რაც მათ ქტიტორობაზე მეტყველებს.

XVIII საუკუნეში პაატა წულუკიძე უნდა აშენებდეს ჭელიშის
დანგრეული ეკლესიის ადგილას ბაზილიკურ ეკლესიას, რომელ-
მაც ფრიად დაზიანებული სახით დღევანდლამდე მოაღწია (ხელა-
ია, განთიადი, 1915, № 10).

რაჭის საეკლესიო ცხოვრებაში აქტიურ მონაწილეობას იღებს
ლაშხიშვილების ფეოდალური საგვარეულოც. მათ სოფელ ბუგე-
ულში ჰქონდათ კარის ეკლესია, რომელიც ღვთისმშობლის სა-
ხელზე იყო აგებული. ამ ეკლესიაში ლაშხიშვილთა არაერთი
ფრესკული გამოსახულება მოიპოვება–მათგან ორი–ლაშხიშვილი
ლაშხა და მისი მეუღლე მარეხი ეკლესიის მოდელით ხელში არიან

ნარმოდგენილი, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ისინი ეკლესიის აღმშენებლები არიან (თაყაიშვილი, 1963, 67). ეს ეკლესია და ლაშხიშვილთა აქ ნარმოდგენილი პორტრეტებიც XVI საუკუნისაა. მიქარწმინდის ეკლესიის ღვთისმშობლის ხატის წარწერა იხსენიებს ფეშანგი ლაშხიშვილს და მის მეუღლეს ულუმპიას (თაყაიშვილი, 1963, 68). აღნიშნული პირები ასევე მოხსენიებული არიან იმავე ეკლესიის ჯვრის წარწერაში მეფე გიორგისთან და მის შვილ ლეონთან ერთად. წარწერაში ვკითხულობთ „წმიდაო მიქელ, გაბრიელ მთავარანგელოზნო, მეოხ და მფარველად ექმენ მეფეთ–მეფესა გიორგის, ძეთა მათს ლეონს, მთავარანგელოზო, უშველე ფეშანგის ლაშხიშვილსა, მეუღლესა მისსა ულუნპიას, ამინ უფალო“ (თაყაიშვილი, 1963, 70)—ამ წარწერაში მოხსენიებული მეფე გიორგი და მისი შვილი ლეონი არიან იმერეთის მეფეები—გიორგი II (1565–1587) და ლეონ I (1587–1590), ფეშანგი ლაშხიშვილიც, მამასადამე XVI საუკუნის II ნახევრის მოღვაწეა. ამავე ეკლესიის მაცხოვრის ხატის წარწერა იხსენიებს ვარდან ლაშხიშვილს და მის დედას ანუსიას (თაყაიშვილი, 1963, 69).

ერთ დროს რაჭის ძლიერ ფეოდალურ სახლს წარმოადგენდა გარაყანიძეების გვარი. როგორც თამაზ ბერაძეს აქვს გარკვეული, ისინი რაჭაში კახაბერიძეების დამცრობის შემდეგ დამკვიდრებულან და მათი მამულის ნაწილიც დაუკავებიათ (ბერაძე, 1983, 85–86). გარაყანიძეები მოხსენიებული არიან ლევის ეკლესიის ხატების წარწერებში. გაბრიელ მთავარანგელოზის ხატის წარწერაში ვკითხულობთ: „ზეცისა ძალთა უხორცოთა ერისმთავარო გაბრიელ, მეოხ ექმენ წინაშე ლუთისა მიქელს და ფურთუხს და ივანეს გარაყანისძეთა და შვი[ლთა მათთა] დლესა მას განკითხვისასა“ (ბოჭორიძე, 1994, 265). თითქმის ანალოგიური წარწერა მოიპოვება მეორე–მიქაელ მთავარანგელოზის ხატზეც (ბოჭორიძე, 1994, 26).

XIV–XV საუკუნეების ერთი ხელნაწერის მინაწერი იხსენიებს გოგნია გარაყანიძეს. მას მამული შეუწირავს ქელიშის მონასტრისათვის და სამაგიეროდ სულის მოსახსენიებელი ალაპიც გაუჩენია. (ბოჭორიძე, 1994, 87–88).

XV–XVII საუკუნეებში რაჭის უძლიერეს ფეოდალურ გვარს

წარმოადგენდა ჯაფარიძეები. მათ საგვარეულო ეკლესია ჰქონდათ სოფელ ქვემო ბარში. რუსი ელჩები ტოლოჩანოვი და იევლევი იხსენიებენ სოფელ სპასკოეს, რომელიც როგორც გიორგი ბოჭორიძეს აქვს გარკვეული, ბარის მაცხოვრის სახელობის ეკლესია უნდა იყოს. აქ მოიპოვება ჯაფარიძეთა საგვარეულო „ეგვტერები ანუ აკლდამები: (სამხრეთით–სამამო, ჩრდილოეთით სადედო) (ბოჭორიძე, 1994, 194).

ამბროლაურის ეკლესიის წარწერა იხსენიებს მთავარეპისკოპოსს სვიმონ ჯაფარიძეს: „ქ. წ. ღმერთო და წმიდაო ამბროლაურისა ღვთისმშობლო, დაიცევ ერთავე შინა ცხოვრებათა მამკობი და შემომწირველი თქვენი ჯაფარიძე სვიმონ“ (ბოჭორიძე, 1994, 140). მთავარეპისკოპოს სვიმონ ჯაფარიძეს იხსენიებენ ტოლოჩანოვი და იევლევიც (იევლევი, 1969, 107–108).

რაჭის საეკლესიო ცხოვრებაში თავისი წვლილი შეუტანიათ იაშვილების საგვარეულოსაც. ამ გვარის ერთ–ერთ უცნობ წარმომადგენელს ბეთლევში აუშენებია ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია. გიორგი ბოჭორიძემ რომლის დროსაც ეკლესია შედარებით კარგ ფორმაში იმყოფებოდა, სამხრეთის კედელზე დაჩოქილი მამაკაცის პორტრეტის გვერდით ამოიკითხა დაზიანებული წარწერა: „...ლი იასშვილი სა...ა...ნისა, რომლისაგან აღე[შენა ეკლესია სახელსა ზედა [ბეთ]ლემ[ისა] ღვთისმშობელისასა. ქორონიკონსა რბა“ (ბოჭორიძე, 1994, 152). ამრიგად როგორც წარწერიდან ჩანს, ეკლესია 1493 წელს აუშენებიათ.

გარდა ცალკეული საგვარეულოებისა, რაჭის საეკლესიო–აღმშენებლობით საქმიანობაში აქტიურად მონაწილეობდა მრევლიც. შუა საუკუნეებში საერისთავოს მოსახლეობა ცალკეულ ხევაებად იყოფოდა. თითოეულ ხევს თავისი სალოცავი გააჩნდა, რომელიც ამ ხევის მიერ იყო აშენებული. ამ მხრივ საინტერესოა სხვაგვარი წარწერა: „ქ. უხორცოთა მთავარო გაბრიელ, მეოხ და მფარველ ეყავ ერთავე შინა ცხოვრებათა მამკობს შენსა რატის რაჭის ერისთავსა და ძესა მისსა კახაბერს და ააშენენ აზნაურნი[ი ეკლ]ესიასა შენსა შემავალნი და მოხევენი და ხევენ[ი], და ეკლესიისა შვილნი“ (ბოჭორიძე, 1994, 190).– წარწერიდან კარგად ჩანს რომ სხვაგვარი ტაძარი მთელი ხევის და, შესაძლებ-

ლია ხეობებისაც (ხევნი)–საეკლესიო ცენტრია და არა ერთი რომელიმე სოფლისა, ცხადია პარალელურად არსებობს ცალკეული სოფლების ტაძრებიც თუ კერძო ფეოდალთა კარის ეკლესიებიც და ა. შ. მაგრამ ეს სხვაგვის ეკლესია აშკარად უფრო მასშტაბური მნიშვნელობისაა.

ასეთივე ხევის საეკლესიო ცენტრს წარმოადგენდა ფარახეთის ეკლესია, რომელიც განთქმული სალოცავის, მრავალძალის წმიდა გიორგის სახელზე უნდა ყოფილიყო აგებული. წმიდა გიორგის ხატის ერთ–ერთ წარწერაში ვკითხულობთ: „წმიდაო მრავალძალო ფარახეთისაო, მეოხ და მფარველ ექმენ ჳევსა ფარახეთს...“ (ბოჭორიძე, 1994, 206). მეორე, წმიდა გიორგის ხატის წარწერაც ასევე იხსენიებს ფარახეთის ხევს: „წმიდაო გიორგი, შეიწყალე ესე ჳევი ფარახეთისა“ (ბოჭორიძე, 1994, 207).

ამავე ხევის აშენებული ჩანს ფარახეთის მთავარანგელოზის ეკლესია–ამ მხრივ უაღრესად საინტერესოა მისი შიგა მხატვრობა. გარდა სასულიერო შინაარსის თემებისა, აქ მთელი რიგი საგვარეულოების წარმომადგენელთა ფრესკებია მოცემული თავისი წარწერებით. აქ ვკითხულობთ: 1.სუმბატ არიშიძეს შეუნდოს ღმერთმან ამინ. 2. ტოგონიძეთა....დიდთა შეუნდოს ღმერთმან, ამინ. 3. ჩილუნაძეს მომავალთა მათ ყოველთა შეუნდოს ღმერთმან, ამინ. 4. თულულაშვილსა (თუ თურულულაშვილსა) შეუნდოს ღმერთმან, ამინ. 5. ცინარიძესა შეუნდოს ღმერთმან, ამინ. 6. გელბახიანს, შეუნდოს ღმერთმან, ამინ. 7. ცერგელაძეს შეუნდოს ღმერთმან, ამინ. 8. ტერტიაშვილს (?) შეუნდოს ღმერთმან, ამინ. 9. შოთაძეს შეუნდოს ღმერთმან, ამინ. 10. ტაბუცაძეთა დიდთა [შეუნდოს ღმერთმან, ამინ]. 11. ფა....შეუნდოს ღმერთმან, [ამინ] (გიორგი ბოჭორიძე ვარაუდობს რომ აქ შესაძლოა ფარქოსაძე ეწეროს). 12. ვაშაბერიძეს შეუნდოს ღმერთმან, ამინ. 13. გუერაძეს შეუნდოს ღმერთმან, ამინ. 14. ერაძეს შეუნდოს ღმერთმან, ამინ (ბოჭორიძე, 1994, 211–213).

როგორც თამაზ ბერაძე შენიშნავს, ეს ეკლესია აუშენებია და მოუხატავს ხევს, ფეოდალთა და გლეხთა საგვარეულოებს ერთად (ბერაძე, 1983, 126).

სორის ეკლესიის სახარების ერთი-ერთი მინაწერი იხსენიებს-სორის ხევს (თაყაიშვილი, 1963, 38). ასევე წესის ველიეთის წმიდა გიორგის ეკლესიის ხატის წარწერა იხსენიებს წესის ხევს: „[წმიდაო] გიორგი [შეინ]ყალე ჴევი წესისაი“. (ბოჭორიძე, 1994, 169). კიდევ ერთი ხევის საეკლესიო ცენტრი უნდა ყოფილიყო ღების მაცხოვრის სახელობის ეკლესია. ამ ეკლესიის ჯვარცმის ხატის წარწერაში ვკითხულობთ: „ქ. მოგვიჭედინებია ჩვენ გოგრიჭიანსა და ქ. მიქელს შიოსა, კიდევ გიორგისა და [წ]იკოლოზ საქაოს დღევრძელობი[თა] სამუნოსა ცხოვნებითა ამინ უფალო მცხვარო გაუმარჯვე ღებისა ჴევსა... (ბოჭორიძე, 1994, 262-263).

როგორც თამაზ ბერაძე აღნიშნავს: „ყოველი ხევის მფარველად და პატრონად მისი ეკლესიის მთავარი ხატი ითვლებოდა. ყოველი კომლი ვალდებული იყო ამ ხატის დღეობაზე მისულიყო, რომელიც წელიწადში ერთხელ ან რამდენჯერმე იმართებოდა, სასმელ-საჭმელი მიეტანა და საერთო პურისჭამაში მონაწილეობა მიეღო“ (ბერაძე, 1983, 136). ამ მხრივ საინტერესოა სორის ეკლესიის შესახებ გიორგი ბოჭორიძის მიერ დაცული შემდეგი ცნობა: „...ეკლესიის სამხრეთით არის პატარა გორაკი „ნაცხური“. ძველად აქ სამრეკლო ყოფილა...ამ ადგილას დღესასწაულის დროს თემობა, ანუ თემად დასხდომა სცოდნიათ“ (ბოჭორიძე, 1994, 224). თუ რა სახის იყო ეს თემობა ანუ იგივე ხევის მთავარი დღესასწაული, ძალზე საინტერესოდ აქვს აღწერილი თეოდორე შარაბიძეს. ეს აღწერილობა თამაზ ბერაძემ გამოაქვეყნა თავის ნაშრომში (ბერაძე, 1983, 137-139).

რაჭაში საკმაოდ ადრეული პერიოდიდან ჩანს დანინაურებული სამონასტრო ცხოვრებაც: მაგალითად, თამაზ ბერაძე სოფელ ლიხეთში არსებულ სამონასტრო კომპლექსს ადრეფეოდალური ხანით ათარიღებს. ბერმონაზვნურ ცხოვრებას რომ უძველეს ხანაში ეყრება რაჭაში საფუძველი, ამის ერთ-ერთ მოწმობას უნდა წარმოადგენდეს ის გარემოებაც, რომ არაერთი მონასტერი (ჭელიში, სხვადა) აქ უდაბნოს სახელითაა ცნობილი, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ბერმონაზვნური ცხოვრება ამ ადგილებში ჯერ კი-

დევ მაშინ აღმოცენდა, როცა აქ ბერული ცხოვრების განსაკუთრებული, მეუდაბნოე წესით მცხოვრები პირები მოღვაწეობდნენ. როგორც ცნობილია, მეუდაბნოე ცხოვრების ფუძემდებლად საქართველოში წმიდა ასურელი მამები გვევლინებიან, რომლებიც VI საუკუნეში მოვიდნენ ქართლში. თუ აქვე იმ მოსაზრებასაც გავიზიარებთ, რომ რაჭაში ქრისტიანობა მცხეთიდან უნდა გავრცელებულიყო და ეს რეგიონი გარკვეულ დრომდე მცხეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციაში ჩანს, მაშინ შეიძლება დავუშვათ ვარაუდი, რომ მეუდაბნოე ცხოვრებაც აქ ქართლიდან გავრცელდა და იგი წმიდა ასურელი მამების თანადროულადაა აღმოცენებული ამ რეგიონში.

რაჭაში თავიდანვე განვითარებული ჩანს ბერმონაზვნური ცხოვრების სხვადასხვა სახეობა: აქ გვხვდება როგორც დაყუდებულ ბერთა ქვაბულები, ასევე განდევილთა უდაბნოები და სამონასტრო კომპლექსები.

როგორც დავით მერკვილაძე აღნიშნავს: „მეუდაბნოეობა ძველ ქართულ ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში სამონაზვნო-განდევილური ცხოვრების სტილს გულისხმობს. შესაბამისად, მეუდაბნოენი ის ქრისტიანი სასულიერო პირები არიან, საბერო მოღვაწეობის ამ ყველაზე მძიმე წესით რომ გადაუწყვეტიათ უფლისადმი სამსახური (მერკვილაძე, 2005, 4). იმავე ავტორის აზრით, უდაბნო: „...თავისი პირდაპირი და შესაბამისად, თავდაპირველი მნიშვნელობით აღნიშნავს ისეთ სივრცეს, არეს, სადაც არ მოიპოვება დაბა (მრ. დაბანი, დაბნები)-ე.ი. დასახლებული პუნქტი (პუნქტები) ანუ დაუსახლებელი უდაბო / უდაბნო ადგილია... ასეთი დაუსახლებელი-„უდაბნო“ / უშენობო არეები კი იდეალურ გარემოს წარმოადგენდა საბერო-ასკეტიკური მოღვაწეობისათვის. ამიტომ, რელიგიური მოსაზრებით, განმარტოებისა და საერო ცხოვრებისაგან თავის დაღწევის მიზნით ამგვარ უდაბნო ადგილებში გადახვენილ განდევილებს ეწოდებოდათ მეუდაბნოენი... შემდგომ აქ აღმოცენებულ მონასტრებს ინერციით კვლავ უდაბნოდ მოიხსენიებდნენ (მერკვილაძე, 2005, 5-7). ამ მხრივ ანალოგიური ვითარება უნდა ყოფილიყო რაჭაშიც –თუ დავაკვირდებით უდაბნოდ წოდებულ ჭელიშისა და სხვაგვის მონასტრებს

დავინახავთ, რომ ისინიც ასეთივე დაუსახლებელ, მოსახლეობისგან მოშორებულ ადგილებში წარმოიშვა, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს რომ აქ თავდაპირველად განდევილი, მეუღაბნოენი ცხოვრობდნენ და შემდგომ აღმოცენდა ამ ადგილებში მონასტრები.

ბერმონაზვნური ცხოვრების განსაკუთრებული რთული ფორმაა დაყუდებული ცხოვრება. რაჭაში ასეთი წესით მცხოვრები ბერები რომ ადრიდანვე უნდა ყოფილიყვენ, ამის დასტურს წარმოადგენს ჭელიშის უდაბნოში არსებული გამოქვაბულები და „სადაყუდებულო“, რომლებიც გიორგი ბოჭორიძეს ყველაზე ადრინდელ კერებად მიაჩნია ჭელიშში (ბოჭორიძე, 1994, 53). ამ ადგილებს ხატოვნად აღგვიწერს თავის ნაშრომში წმინდა ამბროსი ხელაია: „ჭელიშის მონასტერს ახლო-მახლო მთის კალთებზე და ძნელად მისადგომ ადგილებზე თავის საგანძურთათვის (აქვს) სამალავი ადგილები-გამოქვაბულები. მდინარე შარაულას გაღმავამოღმა მოსჩანან ამნაირი გამოქვაბულები. მათი უმრავლესობა ახლა მიუდგომელ ადგილებზეა და ამ მიუდგომლობისა გამო ერთს მათგანს დარქმევია სახელად „საშავარდნე“. ზოგიერთს ამ გამოქვაბულებთაგანს მონასტრის ძმათათვის სადასაყუდებლო მნიშვნელობა ჰქონდა. მსურველს შეეძლო აქ მყუდროდ ლოცვა-ვედრებაში ეტარებია თავისი დრო. ერთი ამნაირი ადგილი არის ორი ვერსის მანძილზე მონასტრიდან, იმ ადგილის ახლოს, სადაც მდ. შაორი, სამი ვერსი მიწის ქვეშ დინების შემდეგ, ხელახლა გამოდის შარაულას სახელით. აქ მაღალ მთის ნაპრალზე მიშენებულია ქვის კედელი, რომლის საშუალებით გაკეთებულია ხელოვნური გამოქვაბული, სადაც განმარტოებით სცხოვრობდა მოღვაწე. აქვე მოსჩანს საძირკველი, უნდა ვიფიქროთ, პატარა სამლოცველოსი, რომელიც შემდეგ დანგრეულა, რამდენიმე ნაბიჯზე ამ ადგილიდან კლდიდან მოჟონავს წყალი, რომლითაც წყურვილს იკლავდა მოღვაწე“ (მნივნობრობა ქართული, 12, 2011, 171). განდევილი ბერები ჭელიშის მონასტერში XIX საუკუნეშიც ცხოვრობდნენ, მაგალითად, 1813 წლის ერთ საბუთში მოხსენიებულია: „მარტო მყოფი მონა ხვთისა ზაქარია“ (სეა, ფ.1451, დავთარი 16, საბ. 564). ამ მოღვაწის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვანვძის

დავით ბატონიშვილი: „...ხოლო წელსა ამასვე 1808, ქ^ეკს უჟვე, იყო იმერეთს, რაჭას მთასა შინა, ბერი განშორებული, ჯაფარიძე ზაქარია. ესე ხლებოდა კათალიკოზს იმერთასა მაქსიმეს აბაშიძეს რუსეთს კიევს, და მიცვლილ იყო რა იგი მუნ, გარდმოსრული მუნით დაყუდებული იყო მთათა შინა რაჭისასა. ესე იყო ფრიად წმინდა და მლოცავ, რომელ კვირასა ერთს მიიღის საზრდო. ამის სათაყვანოდ მივიდა მეფე სოლომან, არჩილის ძე, და მიუთხრა რა ბერმან მან მას: „მეფეო, ვიხილე ჩვენება ესე: მოვიდა ვეშაპი დიდი, წითელი, რომელმანცა შთანგთქა შენ, და გიჩნდა ოდენ ფერხნი.“ ამანვე განუმარტა ჩვენება ესე: „აღდგების მეფობა შენი და მიეცემი მნუხარებასა დიდსა და განსაცდელსა დიდსა, და გმართებს მოსვლად სინანულად და ვედრებად ღვთისა, რათა განერო ამ განსაცდელისაგან, ხოლო ხალხნი სამეფოისა შენისანი იქმნებიან დიდსა ჭირსა შინა და ვალალებასა, რომელ აღდგების მომსვრელი სენი და ფრიად სიყმილი“ (დავით ბატონიშვილი, 1905, 82). ამბროსი ხელაია მოგვითხრობს, რომ ეს წმინდა მოსაგრე მამა: „...დღისით და ღამითაც ყოველ ლოცვას ესწრებოდა. ამისთვის თავის თითქმის მიუვალ სადგომ ადგილიდან ჩამოდიოდა მონასტრის ეკლესიაში და წირვა-ლოცვის შემდეგ ბრუნდებოდა თავის დასაყუდებელში. ძმებთან და სხვებთანაც ბაასს ერიდებოდა და მუდამ მდუმარე იყო. ამბობენ, რომ ბერი ზაქარია აკეთებდა სხვადასხვა ოჯახში საჭირო ხის იარაღებს, დასდებდა გზის პირად, ვისაც ესაჭიროებოდა, წაიღებდა, სამაგიეროდ მოჰქონდა პური დაყუდებულისათვის, და მხოლოდ ამით ირჩენდა თავს (მნიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 171). წმინდა მამა ზაქარია ჯაფარიძეს ასევე იხსენიებს იოანე ბატონიშვილი თავის ნაშრომში „მცირე უწყებანი“: „...ღირსნი მამანი და განშორებულნი მარტონი მცხოვრებნი არიან; იმერეთს, რაჭის მთასა შინა–ჯაფარიძე და ქართლსა შინა–თავადი ფავლენიშვილი, მთასა ყინვარისასა, მთიულეთს. და ესენი არიან მიწვენილ მადლსა სასწაულისასა და სცხოვრებენ, ვითარცა განშორებულნი მამანი, მარხულობითა და ლოცვითა“ (მცირე უწყებანი ქართველთა მწერალთათვის, 1982, 201). რაჭის ერისთავის როსტომის სხვაგვარი უდაბნოსადმი შეწირულობის ერთ-ერთ სიგელში იხსენიება: „...დაყუდებული

გერმანე მოძღვარი ჩვენი“. სიგელი 1754 წლითაა დათარიღებული (სეა, 1448, ს. 2183).

განდევილი ბერები რომ მრავლად მოღვაწეობდნენ რაჭაში, ამას გვიდასტურებს სოლომონ II-ის სიგელი მრავალძალის მონასტრისადმი, სადაც ვკითხულობთ: „...წმინდა და სასწაულთმოქმედი ეკლესია შენი იყო ძველთაგან მონასტერ წმინდა საკრებულო, სადა იგი ანცა იხილვებიან ქვაბნი სადაყუდებულონი“ (სხირტლაძე, 1967, 58).

რაჭაში სხვადასხვა ეპოქაში არაერთი მონასტერი ფუნქციონირებდა, რომელთაგან განსაკუთრებით გამორჩეული იყო: ჭელიშის (უდაბნოს) ღვთისმშობლის სახელობის, ნიკორწმინდის წმიდა ნიკოლოზის სახელობის, ლეკნარის წმიდა გიორგის სახელობის, მრავალძალის წმიდა გიორგის სახელობის, სხვაგის (უდაბნოს) იოანე ნათლისმცემლის სახელობის, სორის ჯვარცმის სახელობის მონასტრები. ქვემოთ შედარებით დაწვრილებით შევჩერდებით ზოგიერთ მათგანზე:

სორის მონასტრის მონასტრის სახელობის მონასტარი

სორის ჯვარცმის სახელობის მონასტერი მდინარე სონტარულას ხეობაში, სოფელ სორის ჩრდილოეთით, მისგან რამდენიმე კილომეტრის მოშორებითაა აღმართული. ბუნებრივ შემადგენლობაზე მდგომ ერთნაგიან უგუმბათო ნაგებობას (14,5X6) დასავლეთიდან მდინარე ჩამოუდის, აღმოსავლეთიდან კი მთის ტყიანი ფერდობი ებჯინება (სხირტლაძე, 2009, 9). ეკლესია დაახ. IX-X სს. უნდა იყოს აგებული. ძველად მას ჰქონია ევკვდრები, რომელიც XIX საუკუნის 70-იან წლებში, ტაძრის განახლების დროს მოუშლიათ, და სამაგიეროდ მისი დასავლეთი ნაწილი გაუდიდებიათ (ბოჭორიძე, 1994, 215). სორის ეკლესია განსაკუთრებით მდიდარია ისტორიულ პირთა პორტრეტებით და ზოგადად ფრესკული მხატვრობით. ჩრდილოეთის კედელზე, წმინდა მეომართა რიგს ქვემოთ გამოსახულია მუხლმოდრეკილი ქტიტორი, რომელიც სა-

კურთხევისკენ ვედრებითაა მიმართული. აქვეა XIV-XV სს. ორ-სტრიქონიანი მხედრული წარწერა: „წმიდაო გ(იორგ)ი მ<ა>რა-ვალძალისაო მეოხ და მფარველ ექმენ წ(ინა)შე ლ(მრ)თისა ჭარე-ლისძესა ქველსა (ბოჭორიძე, 1994, 217; სხირტლაძე, 2009, 16). ჭარელისძეებთან დაკავშირებულ კიდევ ერთ წარწერას, რომე-ლიც ძლიერ დაზიანებულია სპეციალისტები შემდეგნაირად კი-თხულობენ: [ქ შევამკეთ ესე ეკლესია მრავალძალის] წმიდა გი-ორგის [შენეწნი]თა მღდელმსა[ხურთა და] ჭარელისძე გ(იორგ) ი[ს(ით)ა], [ხ]ელითა ფ(რია)დ ცოდვი[ლისა და] ვითისისა და მნათეს შ[ვი]ლისა ივ[ან]ესითა და ვი[ნცა] შ[ენდო]ბა ბრძანო[თ], [თქვენ-ცა] შევინ[დვენეს] ლ(მერ)თმან (სხირტლაძე, 2009, 19).

სამწუხაროდ წყაროების სიმცირის გამო ჭირს იმის დადგენა, თუ რა დროიდან ეყრება საფუძველი სოროში სამონასტრო ცხოვ-რებას. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა სოროს ეკლესიის ოთხ-თავის შემდეგი მინაწერი: „...ქ. არის ძველთაგან მონასტრისა სა-ქონელი გადვიში მისითა შესავლითა და მიქონებითა. წეს მალაქ-მანიძე და გოგინაძე მიწითა ერთი ზვარი მერცხალა მონასტერს ალექსისეული მისითა, ლებურელელი მისით, ერთი ყანა დალაუ-რისა ნახევარი ესე და პირველად მონასტრისა ყოფილა და აწ ახ-ლად მე ერისთავსა ბედანს დამიმტკიცებია. და ვინც გამოახვას იგიმც რისხავს, აწ წინამძღვარი დამიყენებია და მისი ჭკვითა მო-ნასტერსა ამსახუროს, თუ მან რამე დაგაკლოთ, მას ჰკითხეთ, რომ არას გვემართლები წყალობასა“ (მნიგნობრობა ქართული, 2011, 453). იმავე მხედრული ხელით შესრულებულია ერისთავ ბე-დანის საალაპე დაწერილი: „ქ. სახელითა ღვთისათა შენ მხსნელო და მეოხო და მფარველო სულისა ჩვენისა, იესო ქრისტე და მა-ცხოვარო, ჯვარცმა ქრისტესო, რომელმან ჩვენისა ხსნისათვის ჯვარცმა მოითმინე, მე სასოებით მონდობილმან თქვენმან ერის-თავმან ბედან, დავიდევ და შემოგწირე საალაპოდ, სალოცველად სულისა ჩვენისათვის, ერთი ვენახი მუხლუხეული, ერთი ჭური მა-ხარობლის შვილისეული, ერთი ზროხისა კუდაროს ბეგრისაგან, ერთი ცხვარი და ერთი საკლავისა ცვილი მახარობლის შვილისა და ორი სახაბაზო და პური. ყოველთა ამალლობათა დღეთა კარი განღებით ალაპი გარდახდებოდეს ხუთითა მღვდლითა წირვითა;

და ერთი ვერცხლისა მაშრაპა დამიდგამს ჩემთა შვილთა სასამრთელოდ ღვინისა, რაგვარიცა ვის უნდოდეს, იმითი სმიდეს ჩემად შესანდობელად. ვინცა ესე მომიშალოს, დასაბამამდის ჩემმან შვილმან ანუ ჩემმან გვარის კაცმან, გინდა შემდგომად ჩვენსა სხვათა პატრონთა და ერისთავთაგან, რისხავსმცა მამა, ძე და სული წმიდა, კრულ, წყეულ და შეჩვენებულმცა არის სულით და ხორციით ქრისტეს უარის მყოფელთა თანამცა დაისჯების ნაწილი...“ (მწიგნობრობა ქართული, 2011, 453-454).

ო. სოსელია ბედანის ერისთავობას XVI საუკუნის I ნახევრით ათარიღებს (სოსელია, 1973, 119). თუ ამ მოსაზრებას გავიზიარებთ მაშინ გამოდის, რომ სორში მონასტერი მეთექვსმეტე საუკუნემდე გაცილებით ადრე არსებობდა, თუმცა გამოთქმა: „...ან წინამძღვარი დამიყენებია“, იმასაც გვაგვარაუდებინებს, რომ ბედანის დროს სამონასტრო ცხოვრება შეწყვეტილი იყო და მან აღადგინა? ამავე ოთხთავის მომდევნო მინაწერში ერისთავი ლომინი (XVI საუკუნის II ნახევარი) (სოსელია, 1973, 119) და მისი შვილი ქაიხოსრო ამტკიცებს ბედან ერისთავის აღაპს (მწიგნობრობა ქართული, 2011, 454).

XVIII საუკუნის I ნახევარში სორში სამონასტრო ცხოვრება კვლავ შეწყვეტილია. ვახუშტი ბაგრატიონი თავის ნაშრომში სორის მონასტერს შემდეგნაირად მოიხსენიებს: „...მინდას ზეით მოერთვის რიონს ჩრდილოეთიდამ სორის ხევი. ამაზედ არს მონასტერი უგუმბათო, დიდი, კეთილ-შენი, ან ხუცის ამარად“ (ბაგრატიონი, 1973, 766).

სორში სამონასტრო ცხოვრების აღდგენის მომდევნო ეტაპი რაჭის ერისთავ შოშიტა III-ის (1696-1731 წწ.) სახელთანაა დაკავშირებული. იგი თავის ოჯახის წევრებთან ერთად გამოსახულია ეკლესიის სამხრეთის კედელზე, ხოლო საკურთხეველის კედლის წარწერაში ვკითხულობთ: „ქ...მაცხოვარო პირო ღმთისა, მე ერისთავი შოშიტა შემინყალე“ (ბერაძე, 1983, 113). 1726-1731 წლებში შოშიტა ერისთავმა სორის მონასტერს შესწირა: „...ჟამქვას კალმახელიძე პატი, სომინოს ნიკოლაშვილი გოგიტა, კაციტაძე გიორგი, მუხს (აღბათ მუხლს-მ.მ.) ისაკაძე, შათირიშვილი, სხვაგის არჩვაძე კაციტი, ონს ურია მოძღვარა და ჯმუტი (თამაზ

ბერაძის წაკითხვით-ჯგეფი (ბერაძე, 1983,114), ამათ მართებთ ბეგარა წელიწადში: კალმახელიძეს პატის ოთხი კოდი პური, ოთხი ღორა ღვინო, სალორე გასუქებული ტახი, ერთი მომცრო საკლავი, ერთი ცხვარი და რვა ქათამი, ხუთი ღორა ღვინო, სალორე გასუქებული ტახი, ერთი ცხვარი და ერთი ქათამი; კაციტაძეს გიორგის ექვსი კოკა ღვინო, სამი კოდი პური, ერთი კოდი ქერი, გასუქებული სალორე ღორი, ერთი ცხვარი, ოთხი ქათამი; კიდევე საშობოთ ორი ქათამი და ცხრა პური; არჩვადეს კაციტას: ორი კოდი პური, ორი კოკა ღვინო, ერთი ცხვარი, ერთი ქათამი. და ონს ურიას მოძღვარას და ჯმუტის ჩოხა-ნაბადის ფასი და საკმეველი და თევზის ბეგარა, რომელთანცა უნდა მიუტანოს წინამძღვარს განავსებისამებრ მისისა. ესე ხუთი გლეხი მათის ცხოვრებითად შესწირა და განუკუთნა ამა მონასტერსა და ამისთვის დაიდვა მან ერისთავმან წელიწადში მარიამობის დღესასწაულს მაზე მდგომარის წინამძღვრების და დეკანოზისაგან ორი ჟამის წირვა და აღაპი...“ (მწიგნობრობა ქართული, 2011, 464).

სორის მონასტრის წინამძღვრების შესახებ საინტერესო ცნობები აქვს დაცული წმინდა ამბროსი ხელაიას. მისი გადმოცემით: „სორის უკანასკნელი წინამძღვარი ყოფილა იოანე გოცირიძე, რომელიც გარდაცვლილა ამ სამოცი წლის წინათ. მის წინ უწინამძღვრია მის ბიძა ანდრია გოცირიძეს. ეს უკანასკნელი ღრმა მორწმუნე და ღირსი კაცი ყოფილა, ღრმა მოხუცებულობამდე უცხოვრია და სიკვდილის წინ უკითხავს თავის მოწაფეთათვის, დღეს რა დღე არისო და როდესაც უთხრეს ბზობააო, მოუთხოვია და მოუტანიათ მისთვის ხმელი ბზის შტო, რომელიც გულზე მიუკრავს თუ არა, განედლებულა (მღვდელი თადეოზ მინდელის ნაამბობი). ეს უნდა მომხდარიყო მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, რადგან მისი სიკვდილის შემდეგ იოანე გოცირიძეს სამოცი წელიწადი უწინამძღვრია სორში. ანდრიას დროს სორში გამოუვლია პაპუნა წერეთელს ლეკის ჯარით, რომელიც მიჰყავდა სვანეთის დასაპყრობად. წინამძღვარს ბევრი ძვირფასი ნივთები და ხატები გადაუმაღავს, მაგრამ ყველას დამალვა ვერ მოუხსნია. პაპუნა ლეკის ჯარით მონასტერში დაბანაკებულა; ეკლესია თავლად უქცევია და როდესაც წინამძღვარს წინააღმდეგობა დაუპირებია,

პაპუნას უთქვამს: „ბერო, არ ამოიღო ხმა, თორემ ლეკებს ჩამოვაკიდინებ შენს თავს და თხასავით დავაკვლევინებო“. ანდრიას უპასუხნია: „ღმერთი არ მოგიწონებს, თორემ მე რაც გინდა, მიყავიო“. მარიამობის მარხვა ყოფილა, მისულან სვანეთში, სწვევიან ერთ დიდ შეძლებულ ოჯახს. კალოობა ყოფილა და მასპინძელს ასამდის ქერის ზვინი დგმია. იამა პაპუნას, ლეკის ჯარიც სიხარულშია, ზვინები სულ გაანადგურეს. პაპუნამ უთხრა სვანებს: „რადგან დამმორჩილდით სისხლ დაუღვრელად, მადლობას გწირავთ, შეგინწყნარებთ. ჩემს ჯარს თოფის წამალი შემოაკლდა, თქვენ კი ბევრი გქონიათ, რადგან ადგილობრივთ აკეთებთ და მომეცითო“. ერთმა მოხუცებულმა სვანმა უპასუხა თურმე: „ჯერ სადილი მიირთვით და მერე, თოფის წამალს კი არა, რამდენსაც გნებავთ, ტყვიასაც მოგართმევთო“. გარშემო შეიარაღებული სვანები ყოფილან ჩასაფრებულნი; შუა ჭამის დროს ერთბაშად იგრიალა თოფებმა და ყველა თითქმის დაეცა მკვდარი. დარჩენილი ლეკები გამოიქცნენ, პაპუნას გვამიც წამოიღეს. სორში გამოატარეს და საწერეთლოში დაასაფლავეს. ანდრიამ ღმერთი ადიდა სასწაულისათვის.“ (მნიგნობრობა ქართული, 2011, 456-457).

XIX საუკუნის დასაწყისში შედგენილი ერთი რუსული აღწერილობის მიხედვით სორის ჯვარცმის სახელობის მონასტერი შემდეგნაირად წარმოგვიდგება: „...ეკლესია სამკაულითა და საეკლესიო ჭურჭლით ღარიბია. მას კანკელი არა აქვს და ხატები გამოსაჩენ ადგილას ცალ-ცალკეა განლაგებული. მონასტრის წინამძღოლია მღვდელმონაზონი იოანე. მის გარდა მონასტერში ერთი იეროდიაკონია“ (ქართული ეკლესია და მისი სიძველეები(1810-182566.), 1992, 38).

XIX საუკუნის 30-იან წლებში ეგზარქოს ევგენის ბრძანებით სორის მონასტერი გააუქმეს, ხოლო მისი ქონება ჭელიშის მონასტერში გადაიტანეს. 1839 წლისათვის იგი უკვე სამრევლო ეკლესიად იწოდება, რომელშიც დადგენილი იყო მღვდელი დავით მინდელი (ქცა ფ. 21, ს 1689, 3).

მრავალქალის წმიდა გიორგის სახელობის მონასტერი

მრავალქალის წმიდა გიორგის სახელობის მონასტერი ზემო რაჭაში, სოფელ მთისკალთაში დგას. იგი X–XI საუკუნეებში უნდა იყოს აგებული. ეკლესია თავდაპირველად ერთნავიანი, დარბაზული ტიპის შენობა ყოფილა, მაგრამ 1894 წელს საფუძვლიანად გადაუკეთებიათ და ტაძარსაც ჯვარ-გუმბათოვანი სახე მიუღია. ხელუხლებელი დარჩა მხოლოდ აღმოსავლეთის მხარე (ბოჭორიძე, 1994, 202; თაყაიშვილი, 1963, 56; ბერაძე, 1983, 118).

XVIII საუკუნეში ტაძარი მოინახულა ცნობილმა მოგზაურმა გიულდენშტედტმა. მის დროს მრავალქალს ჯერ კიდევ ძველი ფორმა ჰქონდა შენარჩუნებული. მკვლევარის აღწერილობაში ვკითხულობთ: „ბრავალქალში არის ქვის პატარა ეკლესია მიძღვნილი წმიდა გიორგისადმი, რომელმაც ეს სოფელი უნდა დაიცვას მტრის ყველა შემოსევისაგან. კედლებზე ხატია წმინდა მხედარი მრავალნაირი ფერებით შეღებილი და სპილენძზე და ვერცხლზე ამოტვიფრული. მას (ეკლესიას) აქვს ძვირფასი ქვებით მოჭედილი ხმალი, რამდენიმე ისარი, შუბი, ვერცხლის შანდალი და ორი, ვერცხლით მოვარაყებული ხარის რქა (ყანნი) ღვინის დასალევად. ყველაფერი ეს თურქი ან სპარსი მხედართმთავრისათვის უნდა ჰქონდეთ ჩამორთმეული. შესასვლელის თავზე, ქვაზე, ჯვარი არის გამოკვეთილი, რომლის ორივე მხარეს არის შემდეგი ასოები: წო გ ო მ ხ ე ე ვ ს ლსა იოვანეს“ (გიულდენშტედტი, 1962, 119).

მრავალქალის ტაძარი რომ მთელ რაჭაში განთქმული სალოცავი იყო, ამაზე ნათლად მეტყველებს XV–XVI საუკუნეების ერთი ხატის წარწერა: „წმიდაო მრავალქალო ფარახეთისაო, მეოხ და მფარველ ექმენ ხევსა ფარახეთს“ (ბოჭორიძე, 1994, 206). ამ მხრივ ასევე საინტერესოა სორის ჯვარცმის ეკლესიის ზემოთმოყვანილი წარწერა, სადაც ქველი ჭარელიძე მრავალქალის წმინდა გიორგის სალოცავს ევედრება შეწევნისათვის. მრავალქალის ეკლესია განთქმული იყო არა მარტო რაჭაში, არამედ მთელ საქართველოშიც. ვახუშტის გადმოცემით, მისთვის ოქროს ხმალი შეუწირავს ცნობილ დამპყრობელს შაჰ-აბასს. ამ ამბავს ვახუშტი შემდეგნაირად გადმოგვცემს: „...ბარის წყალს ზეით

არის მთაში მრავალძალის ეკლესია წმიდის გიორგისა და ჯვარი დიდი ოქროსი სასწაულთმოქმედი. ამას შესწირა ა შააბაზ ჯრმალი ოქროთ მოოჭვილი, ანცა ძეს მუნ, არათუ სარწმუნოებით, არამედ სცნან რამეთუ ჯრმალი მისი ჰკიდავს მუნ (ბაგრატიონი, 1973, 765). ამ ხმლის შეწირვის ისტორიას საინტერესოდ მოგვითხრობს პლატონ იოსელიანი: „...შაჰ-აბასმა შენიშნა რომ ლუარსაბ მეფის ბედის შესახებ მოლაპარაკების დროს (რაც ქალაქ გორში მიმდინარეობდა) –იმერეთის ელჩები აფიცებდნენ გიორგი სააკაძეს წმიდა გიორგის სახელით და მისი სასწაულთმოქმედი ხატი იმერეთის დაბა მრავალძალში, რომელიც იმერლების უდიდესი სათაყვანებელი სალოცავი იყო. შეიტყო რა ეს შაჰმა გადასცა იმერეთის დიდებულებს, მდიდრულად შემკული თავისი ხმალი საჩუქრად მათ მიერ თაყვანისცემულ ტაძარს და სთხოვა ეს საჩუქარი ტაძრის კედელზე დაეკიდათ“ (სხირტლაძე, 1967, 58).

მრავალძალი რომ ძველთაგანვე სამონასტრო კომპლექსს წარმოადგენდა, ამას ცხადყოფს ერთი სიგელის შინაარსიც, რომელსაც სიმონ სხირტლაძემ მიაკვლია. მასში ვკითხულობთ: „...ჩვენ კეთილმსახურებით მორწმუნენი და დამსდებელნი სასოებისა ჩვენისანი, მრავალძალსა და საკვირველთ მოქმედსა ხატსა შენსა ზედა, მპყრობელი სრულიად იმერეთისა დავითიან ბაგრატიონი მეფე იმერთა სოლომონ, და თანამეცხედრე ჩვენი დადიანის ასული დედუფალი მარიამ, გიძღვნით გუჯარსა ამას სასოებით სახსენებლათ და განსაძლიერებლად ჩვენდა, და საოხად სულისა და ცხოვრებისა ჩვენისა წარმართებად კეთილდღეობით; ესრეთ რომელ წმინდა და საწაულთმოქმედი ეკლესია შენი, იყო ძველთაგან მონასტერ წმინდა საკრებულო, სადა იგი ანცა იხილვებიან ქვაბნი სადაყუდებულონი და ცვლილებისაგან დაუწყნარებელთა დროთასა შექმნილიყო საერისკაცოდ“ (სხირტლაძე, 1967, 56). ამრიგად, როგორც ამ სიგელიდან ვიგებთ მრავალძალში ძველად აქტიური ბერმონაზვნური ცხოვრება ყოფილა გაჩაღებული და აქ დაყუდებულ ბერებსაც უმოღვაწეობდა. სამწუხაროდ, ჭირს ზუსტად განსაზღვრა თუ როდის დაიწყო აქ მონასტრული ცხოვრება. სიმონ სხირტლაძე ვარაუდობს, რომ მონასტერი აქ ძალიან ადრე:

„...თვით არაბების ბატონობის ხანაში შეიძლებოდა ყოფილიყო (სხირტლაძე, 1967, 56).

მრავალძალში XIX საუკუნის დასაწყისისათვის მონასტერი გაუქმებულია. 1809 წელს სოლომონ II მრავალძალის ეკლესიას: „რომელიც იყო პირველ საერისთო და მერმე სამეფო“ გადასცემს ჯრუჭის მიტროპოლიტს, დავით წერეთელს (ბერაძე, 1983, 119). 1839 წლის ცნობითაც მრავალძალი სამრევლო ეკლესიაა. მის აღწერილობაში ვკითხულობთ: „სოფელსა მრავალძალს, წის გიორგის ეკლესია– ქვის ამაზედ არიან მღუდელნი სიმონ სხირტლაძე (55 წლის) გიორგი სხირტლაძე (78 წლის). ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი ნდ (54). (ქცა, ფ. 21, ს. 1689).

ამრიგად, ყოველივე ზემოაღნიშნულის შემდგომ შეიძლება ითქვას, რომ რაჭაში საეკლესიო–სამონასტრო ცხოვრება და ქრისტიანული ეკლესიის ორგანიზაცია, ისევე როგორც საქართველოს დანარჩენ რეგიონებში, საკმაოდ დაწინაურებული იყო მთელი შუასაუკუნეების მანძილზე.

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო 1544–1820 წლებში

§ 1 ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსება

ა) საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღი

ნიკორწმინდაში საეპისკოპოსო კათედრის დაარსების შესახებ ჩვენს განკარგულებაშია ძირითადად ორი დოკუმენტი.

პირველი—ეს არის ბაგრატ III-ის შეწირულობის სიგელი, რომელშიც იმერეთის მეფე აღნიშნავს ნიკორწმინდაში საეკლესიო კათედრის დაარსებას და პირველ ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად მანოელ ჩხეტიძეს ასახელებს. აქვე ჩამოთვლილია ის სოფლები და გლეხები, რომლებიც მეფეს ახლადდაარსებული კათედრისათვის შეუწირავს, მოხაზულია საეპისკოპოსოს საზღვრები.

მეორე სიგელის ავტორი არის თავად ნიკორწმინდის ეპისკოპოსი მანოელ ჩხეტიძე. ეს საბუთი მოიპოვება XI საუკუნის ძეგლის „ნიკორწმინდელის დანერილის“ მეორე გვერდზე. აქაც ძირითადად იმ საკითხებზეა საუბარი, რომლებზეც პირველ დოკუმენტში. ბაგრატ III-ის შეწირულობის სიგელი რამდენჯერმეა გამოცემული. 1884 წელს იგი დაბეჭდა დ. ფურცელაძემ ნიგში: „Церковные гуджары“. მაგრამ აღნიშნული პუბლიკაცია ხარვეზებით დაიბეჭდა. სიგელი გამომცემელს შეცდომით 1434 წლით აქვს დათარიღებული (ფურცელაძე, 1884, 129).

1897 წელს ჩვენთვის საინტერესო სიგელი გამოაქვეყნა თედო ჟორდანიამ (1854–1916) ქრონიკების მეორე ტომში (ჟორდანი, 1897, 379). მკვლევარი მას 1534 წლით ათარიღებს (როგორც ცნობილია, სიგელს ბოლოში უწერია, რომ იგი დაიწერა ქორონიკონსა სკიბ-ბაგრატის მეფობის მეოთხე ინდიქტიონს). თედო ჟორდანიას ქორონიკონს სკიბ (=1544 წელს), კითხულობს როგორც სკბ (=1534 წელს). ამასთან მიაჩნია რომ სიგელის ინდიქტიონის აღნიშვნაში შეცდომაა დაშვებული და უნდა იყოს არა მეოთხე,

არამედ ოცდამეოთხე, რაც ასევე 1534 წელს გვაძლევს (1510+24=1534 წელს).

ზემოაღნიშნული საბუთი გამოქვეყნებული აქვს სარგის კაკაბაძეს 1912 წელს გამოცემულ ნაშრომში: „სჯულმდებელი ბაგრატი კურაპალატი“. სიგელს მეცნიერი 1544 წლით ათარილებს (კაკაბაძე, 1912, 11).

1974 წელს ბაგრატი III-ის შეწირულობის სიგელი დაბეჭდა ისიდორე დოლიძემ „ქართული სამართლის ძეგლების“ მეხუთე ტომში. ისიდორე დოლიძეც ამ საბუთს 1544 წლით ათარილებს (დოლიძე, 1974, 651-654).

თედო ჟორდანიას ნაშრომზე მითითებით ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს 1534 წელს დაარსებულად მიიჩნევს ექვთიმე თაყაიშვილი (თაყაიშვილი, 1991, 183).

1534 წელს მომხდარად მიიჩნევს ამ ამბავს მამისა ბერძნიშვილიც (ბერძნიშვილი, 1979, 21).

თამაზ ბერაძე 1983 წელს გამოცემულ ნაშრომში „რაჭა“ ნიკორწმინდის კათედრის დაარსებას 1544 წლით ათარილებს (ბერაძე, 1983, 111).

როგორც უკვე ვთქვით, 2003 წელს ჟურნალ „ორნატი“ გოჩა გუგუშვილმა დაბეჭდა სტატია: „ნიკორწმინდის ეპარქია“. ჩვენთვის საინტერესო ფაქტს მკვლევარი 1534 წლით ათარილებს. (გუგუშვილი, „ორნატი“, 2003, 54).

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, აღნიშნული სიგელის დათარილება სთან და, მაშასადამე, ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღთან დაკავშირებით მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. ნაწილი მკვლევარებისა (თედო ჟორდანია, ექვთიმე თაყაიშვილი, მამისა ბერძნიშვილი, გოჩა გუგუშვილი) ნიკორწმინდაში საეკლესიო კათედრის დაარსების თარიღად 1534 წელს მიიჩნევს, მეცნიერთა მეორე ნაწილი კი (სარგის კაკაბაძე, ისიდორე დოლიძე, თამაზ ბერაძე) თვლის, რომ რაჭაში საეპისკოპოსო 1544 წელს ჩამოყალიბდა. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ზემოთ დასახელებული მკვლევარებიდან არც ერთს, გარდა თედო ჟორდანიასა, საგანგებოდ არ უმსჯელია, თუ რატომ ერთ ან მეორე თარიღს ემხრობოდა.

ნიკორწმინდაში საეპისკოპოსო კათედრის დაარსების თარიღად 1534 ან 1544 წელი სხვა ნაშრომებშიცაა დასახელებული, მაგრამ, რადგანაც მათი ავტორები ჩვენთვის საინტერესო საკითხს მხოლოდ გაკვრით და არაპირდაპირ ეხებიან, ამიტომ მათზე ყურადღებას აღარ ვამახვილებთ.

როგორც ცნობილია, ბაგრატ III-ის ნიკორწმინდისადმი შეწირულობის სიგელი დათარიღებულია შემდეგნაირად: „...დაინერა ბრძანება და სიგელი ესე ჩვენი ინდიქტიონსა მეფობისა ჩვენისასა მეოთხესა, ქორონიკონსა სკიბ, თვესა აგვისტოსა თ, ხელითა გიორგი აბაშიძისათა, ნებითა ღმრთისათა“ (დოლიძე, 1965, 651).

მკვლევართა იმ ნაწილისათვის, რომლებიც ამ სიგელს 1534 წლით ათარიღებენ, ერთ-ერთ ძირითად არგუმენტს წარმოადგენს საბუთის ქორონიკონისა და ბაგრატის მეფობის ინდიქტიონის ერთმანეთთან შეუსაბამობა. საქმე ის გახლავთ, რომ ბაგრატ III-ის მეფობის მეოთხე წელი იყო 1514 წელს და არა 1544 წელს, როგორც ამას საბუთის ქორონიკონი სკიბ უჩვენებს. ამიტომ თედო ჟორდანიას თვლიდა, რომ აქ დამწერს გამორჩა ასოები და უნდა ყოფილიყო არა მეოთხე, არამედ ოცდამეოთხე ინდიქტიონი. ბაგრატ III-ის მეფობის ოცდამეოთხე ინდიქტიონი კი 1534 წელს გვაძლევს. ამიტომაც მკვლევარმა ქორონიკონიც სკიბ 1534 წლად წაიკითხა. ამას ხელს ისიც უწყობდა, რომ სიგელში ქორონიკონიც არ არის მთლად ზუსტი წესით მოცემული. თუ დამწერს 1544 წელი უნდოდა აღენიშნა, მაშინ უფრო სწორი იქნებოდა დაენერა სლბ (200+30+2), ვიდრე სკიბ (200+20+10+2). ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ამგვარი მსჯელობა არ არის მართებული. სიგელში მეფობის მეოთხე ინდიქტიონის ოცდამეოთხედ შესწორება იმ საბაბით, რომ დამწერს გამორჩა სიტყვა, არ ჩანს გამართლებული, ვინაიდან ჩვენ ბაგრატ III-ის სხვა სიგელებიც მოგვეპოვება, სადაც ქორონიკონსა და ინდიქტიონს შორის თითქმის ასეთივე შეუსაბამობაა. ეს არის ბაგრატ III-ის შეწირულობის სიგელი გელათის მონასტრისადმი და იმავე მეფის მიერ ბოძებული სიგელი ცირლილაძეთადმი. ორივე მათგანი 1545 წელსაა გაცემული. შედარებისთვის მოგვყავს ორივე საბუთის დათარიღება (გელათის შეწირულობის სიგელი): „დაინერა ბრძანება და სიგელი ესე ჩვენი ინდიქტიონსა

მეფობისა ჩვენისასა მეოთხესა, ქკსა სღ, [თ]ვესა ივნისსა იბ, ხელითა ფრიად ცოდვილისა გიორგი აბაშიძისათა“ (დოლიძე, 1965, 183-190). (ცირლილაძეთა სიგელი): „დაინერა ბრძანება და სიგელი ესე ჩვენი ინდიქტიონსა მეფობისა ჩვენისასა მეოთხესა, ქკსა სღ, თვესა ივლისსა ით ხელითა გიორგი აბაშიძისათა, ამინ“ (კაკაბაძე, 1925, 135).

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, 1545 წლის ამ ორ სიგელშიც, მსგავსად ჩვენთვის საინტერესო საბუთისა, ბაგრატის მეფობის მეოთხე ინდიქტიონია აღნიშნული, მაშინ როცა ბაგრატი ამ დროს 34 წლის გამეფებული იყო. ამიტომ მიგვაჩნია, რომ, რადგანაც ერთი და იმავე პირის მიერ დაწერილ სამ სხვადასხვა საბუთში ბაგრატის მეფობის მეოთხე ინდიქტიონია დასახელებული, აქ შემთხვევითობასთან და ინდიქტიონის აღნიშვნისას რაიმე სიტყვის გამორჩენასთან არ უნდა გვქონდეს საქმე და თედო ჟორდანას მიერ ნიკორწმინდის საბუთის ქორონიკონის აღდგენაც (მეოთხეს მაგიერ ოცდამეოთხე) არ არის სწორი. წინააღმდეგ შემთხვევაში, გელათის მონასტრისა და ცირლილაძეთა სიგელების მეოთხე ინდიქტიონიც ოცდამეოთხედ უნდა აღგვედგინა, მაგრამ მაშინ კვლავ შეუსაბამობას მივიღებდით, ვინაიდან ქორონიკონი 1545 წელს მოგვცემდა, ინდიქტიონი კი 1534 წელს.

ამრიგად, ჩვენი ამოცანაა გავარკვიოთ, ბაგრატ III-ის ნიკორწმინდისადმი შეწირულობის სიგელის ქორონიკონი სკიბ, მისი დამწერის აზრით რომელ წელს აღნიშნავდა–1534 წელს თუ 1544 წელს. ამის გარკვევაში, ჩვენი აზრით, დახმარების განევა შეუძლია იმავე ბაგრატ III-ის 1545 წლის სიგელებს. ამ საბუთების ქორონიკონი–სღგ (233), ნიკორწმინდის სიგელის ქორონიკონისაგან განსხვავებით არავითარ ეჭვს არ იწვევს და იგი 1545 წელს გვაძლევს. ამრიგად სიგელის თარიღიდან ვიგებთ, რომ მისი დამწერის– გიორგი აბაშიძის აზრით, ბაგრატის მეფობის მეოთხე ინდიქტიონი 1545 წელს შეესაბამება, ხოლო რაკი ნიკორწმინდის სიგელის დამწერიც გიორგი აბაშიძეა და რაკი ეს საბუთიც, მისი აზრით, ბაგრატის მეფობის მეოთხე ინდიქტიონსაა გაცემული, აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მასში მოყვანილი ქორონიკონი–სკიბ 1544 წელს გულისხმობს და არა 1534 წელს. ის

გარემოება, რომ სამივე ამ საბუთში მეფობის ინდიქტიონი მეოთხეა, ხოლო ქორონიკონი სხვადასხვა – 1544 და 1545 წლები, ადვილი ასახსნელია: ნიკორწმინდის საბუთის გაცემისას 1544 წლის 9 აგვისტო იყო, გელათის და ცირლილაძეთა საბუთების გაცემისას 1545 წლის 12 ივნისი და 19 ივლისი. როგორც ვხედავთ, პირველი საბუთის გაცემიდან სრული ერთი წელი ჯერ კიდევ არ იყო გასული და ამიტომ დამწერისათვის კვლავ მეოთხე ინდიქტიონია. ჩვენთვის ამჟამად გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ აქვს იმ ფაქტს, რომ ამ სიგელების დამწერი გიორგი აბაშიძე ცდება ბაგრატ III-ის მეფობის ინდიქტიონის გამოანგარიშებისას. ეს ცალკე საკვლევი საკითხია. ჩვენ ინტერესს წარმოადგენდა იმის გარკვევა, თუ რომელ წელს გულისხმობდა ნიკორწმინდის სიგელის დამწერი გიორგი აბაშიძე, ქორონიკონში **სკიბ**, რათა ამით ავტომატურად დაგვედგინა რაჭაში საეკლესიო კათედრის დაარსების თარიღი. ამის საშუალებას კი სამივე ამ სიგელის მონაცემების ერთმანეთთან შედარება იძლევა. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ, მიუხედავად ზემოაღნიშნული შეცდომებისა, ეს საბუთები სანდოა და მათ ნამდვილობაში არცერთ მკვლევარს ჯერჯერობით ეჭვი არ შეჰპარვია.

ამრიგად, ბაგრატ III-ის ნიკორწმინდისადმი შეწირულობის სიგელი 1544 წლის 9 აგვისტოს უნდა იყოს გაცემული. ხოლო რაკი ეს სიგელი რაჭაში საეპისკოპოსო კათედრის დაარსების საბუთს წარმოადგენს, ამიტომ აღნიშნული ფაქტიც 1544 წლით უნდა დავათარილოთ.

მეორე საბუთი, რომელიც ნიკორწმინდაში საეკლესიო კათედრის დაარსებაზე მოგვითხრობს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, არის მანოელ ნიკორწმინდელის სიგელი, რომელიც XI საუკუნის ცნობილი ძეგლის, „ნიკორწმინდელის დანერილის“ მეორე გვერდზეა მოთავსებული.

1897 წელს იგი შემოკლებით გამოაქვეყნა თედო ჟორდანიამ ქრონიკების მეორე ტომში ისე, რომ სიგელის ქორონიკონი არ დაუბეჭდავს (ჟორდანი, 1897, 49).

შემდეგ ეს საბუთი გამოსცა სარგის კაკაბაძემ 1912 წელს (კაკაბაძე, 1912, 4-6). სიგელის ბოლოში მოთავსებული ქორონიკონი

მან წაიკითხა როგორც „სლვ“ (236) და, აქედან გამომდინარე, საბუთი მან 1548 წლით დაათარილა (იქვე სარგის კაკაბაძე აღნიშნავდა, რომ ქორონიკონში ასო „ვ“ კარგად გაირჩეოდა, ხოლო „ს“-ს და „ლ“-ს წაკითხვა საეჭვო იყო). 1920 წელს მეცნიერმა შეცვალა თავისი მოსაზრება და ქორონიკონის „რვ“-დ (106) წაკითხვით საბუთი 1418 წლით დაათარილა (კაკაბაძე, 1920, 4). სარგის კაკაბაძე აცხადებდა, რომ ასომთავრულით დაწერილი ქორონიკონი „რვ“, იკითხებოდა თავისუფლად.

ჩვენთვის საინტერესო საბუთში ფულის ერთეულად იხსენიება შაური, რომელიც, როგორც ივანე ჯავახიშვილმა გაარკვია, XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან შემოდის ხმარებაში. აქედან გამომდინარე, სარგის კაკაბაძემ კვლავ შეცვალა თავისი მოსაზრება და 1924 წელს დაბეჭდილ ნარკვევში „ეგრეთ ნოდებული ბაგრატ კურაპალატის სამართლის შესახებ“ საბუთის თარიღად ისევ 1548 წელი აღიარა (კაკაბაძე, 1924, 242).

სარგის კაკაბაძის მოსაზრებათა ამ ცვლილებებისა და იმის გამო, რომ XV საუკუნით დათარიღებულ საბუთში ხმარებაში XVI საუკუნეში შემოსული ფული იხსენიებოდა, ივანე ჯავახიშვილმა ეს მინაწერი ნაყალბევად მიიჩნია და განაცხადა: „თუ საბუთი 1418 წელს დაწერილად აცხადებს თავისთავს და შივ შაური იხსენება, ამნაირი ტლანქი ანაქრონიზმის გამო ის საეჭვოდ და ნატყუარად უნდა იქნეს ცნობილი“ (ჯავახიშვილი, 1982, 93). უნდა აღინიშნოს, რომ ეს საბუთი არ იძლევა იმის საფუძველს, რომ იგი ნატყუარად მივიჩნიოთ. მინაწერი აშკარად XVI საუკუნისაა. მასში მოხსენიებული არიან ცნობილი ისტორიული პირები: ნიკორწმინდის პირველი ეპისკოპოსი მანოელ ჩხეტიძე და იმერეთის მეფე ბაგრატ III. სიგელში საუბარია ახლადდაარსებული ეპარქიის საზღვრებისა და მეფის მიერ შეწირული მამულების შესახებ. შინაარსის მხრივ, საბუთი ძალზე უახლოვდება ბაგრატ III-ის შეწირულობის სიგელს ნიკორწმინდის ტაძრისადმი, რომლის ნამდვილობაში ეჭვი არავის შეჰპარვია. ორივე სიგელში საუბარია ბაგრატ III-ის მიერ ნიკორწმინდის ეპარქიის დაარსებაზე და ამ მხრივ საბუთების რეალიები საოცრად ემთხვევა ერთმანეთს. რაც შეეხება საბუთის ქორონიკონს, სარგის კაკაბაძე აცხადებდა,

რომ „ვ“ ასო კარგად იკითხებოდა, საექვო იყო „ს“-ს და „ლ“-ს წაკითხვა. იმის გამო, რომ საბუთი თავისი შინაარსიდან გამომდინარე, უექველად XVI საუკუნეშია შედგენილი, დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ ქორონიკონის პირველი ასო უნდა იყოს „ს“ (200). როგორც გავარკვეით ნიკორწმინდაში საეკლესიო კათედრა 1544 წელს დაარსდა. საბუთის შინაარსიდან გამომდინარე კი, იგი საეპისკოპოსოს დაარსების ახლო წლებში ჩანს გაცემული. ყოველივე ამის გამო, ჩვენი აზრით, ქორონიკონის მეორე ასო უნდა იყოს „ლ“ (30) და საბუთი მართლაც 1548 წელს უნდა იყოს გაცემული.

ბ) ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების წინაპირობები

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ეპარქიას წარმოადგენდა. იგი XVI საუკუნეში იმერეთის მეფემ ბაგრატ III-მ დააარსა და მოიცავდა საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიულ რეგიონს-რაჭას. აღნიშნულ კუთხეში საეკლესიო კათედრის ჩამოყალიბება განპირობებული იყო, როგორც წმინდა რელიგიური ფაქტორებით, ისე იმ პოლიტიკური სიტუაციითაც, რომელიც მაშინ იმერეთის სამეფოში იყო შექმნილი. ამიტომ ამ მოვლენის სწორად გაშუქებისათვის ორივე მომენტის გათვალისწინება აუცილებელია.

როგორც ცნობილია, XIII საუკუნის 20-იანი წლებიდან საქართველოს მდგომარეობა მკვეთრად გაუარესდა. ქვეყანა საგარეო მტრების თარეშმა და შინააშლილობამ მოიცვა. ბუნებრივია, რომ საერთო ვითარება, სხვა სფეროებთან ერთად ეკლესიის ცხოვრებაზეც აისახა. საქართველოს ეკლესია, ისევე როგორც მთელი ქვეყანა, დაქვეითების გზას დაადგა. საერო ფეოდალებმა თანდათანობით მიიტაცეს ეკლესიის კუთვნილი მამულები. პირველი დიდი დარტყმა ამ მხრივ საქართველოს ეკლესიამ XIII საუკუნის 60-იანი წლებში განიცადა, როდესაც მსხვილმა დიდებულებმა მეფის თაოსნობით მისთვის საუკუნეების მანძილზე შენირული მამულე-

ბის გამონირვა დაიწყეს. მომდევნო ხანებში ამას დაერთო კიდევ უფრო საშიში პროცესი. ეს იყო საეკლესიო სეპარატიზმი, რომელიც სათავეს იღებდა და საზრდოობდა საერო ფეოდალებისაგან. სამცხის ათაბაგებისა და ბაგრატ II-ის უგუნურმა პოლიტიკამ, რომელსაც ზურგს ანტიოქიის პატრიარქების ანტისამართლებრივი ქმედებები უმაგრებდა, ის შედეგი გამოიღო, რომ XV–XVI საუკუნეებში მცხეთის იურისდიქციას თანდათანობით ჩამოსცილდა დასავლეთ საქართველოსა და სამცხის ეკლესიები (ჯაფარიძე, 1999, 182), ისე რომ XV საუკუნის 70-იანი წლებიდან დასავლეთ საქართველოს კათალიკოზი უკვე თვითმწყობის უფლებით სარგებლობდა და მას ადგილობრივი ეპისკოპოსები ირჩევდნენ. რაჭაც, როგორც დასავლეთ საქართველოს ერთი კუთხეთაგანი აფხაზეთის კათალიკოსის სამწყსოში მოექცა.

საქართველოს დაშლამ, როგორც პოლიტიკურად, ასევე საეკლესიო ადმინისტრაციის მხრივ, ქვეყანაში საზოგადოებრივი ნესრიგისა და ზნეობის მოშლას შეუწყო ხელი. აი როგორ ახასიათებს შექმნილ ვითარებას ერთ-ერთი საეკლესიო კრების განჩინება, რომელიც XVI საუკუნის შუა ხანებში იმერეთში იქნა მოწვეული: „დიდი სიყმილი მოვიდა ცოდვათა ჩვენთაგან, მრავალი უწესობა და უჯერო საქმე შემოვიდა, კაცის კლუა, კაცის სყიდვა, ეკლესიის კრებუა და უზუედრობა“ (კაკაბაძე, 1919, 3). ბუნებრივია რომ საეკლესიო ცხოვრება რაჭაშიც დაქვეითებული იყო ისე, რომ XVI საუკუნეში საეპისკოპოსო კათედრის დაარსების წინ ერთ დროს აყვავებული ნიკორწმინდის მონასტერი ბაგრატ III-ის სიგელში უკვე „დაკნინებულ მონასტრადა“ ნოდებული.

ბაგრატ III-ს, როგორც მართლმადიდებელ მეფეს, კარგად ჰქონდა გათავისებული ეკლესიის უდიდესი სულიერი და ზნეობრივი მნიშვნელობა, ამიტომ იგი გამეფებისთანავე ენერგიულად შეუდგა ეკლესიის განმტკიცება-გაძლიერებას. მან დასავლეთ საქართველოს არაერთ ეკლესიას დაუბრუნა მიტაცებული მიწები ან ახალი შესწირა. წამოიწყო დიდი სამშენებლო საქმიანობა ეკლესიებში. მისივე თაოსნობით აფხაზეთის კათალიკოზის რეზიდენცია ბიჭვინთიდან გელათში გადმოიტანეს.

ბაგრატ III-მ თავიდანვე დიდი ყურადღება მიაქცია ახალი საეპისკოპოსო კათედრების დაარსებას. 1529 წელს მან ქუთაისის საეპისკოპოსო სამ ნაწილად გაყო და მის ბაზაზე გელათისა და ხონის ეპარქიები დააარსა. ცოტა მოგვიანებით ამას მოჰყვა ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაფუძნებაც.

რაჭაში (და საერთოდ დასავლეთ საქართველოში) ახალი საეპისკოპოსო კათედრის დაარსების უმთავრესი მიზანი ცხადია, მოშლილი საეკლესიო ცხოვრების აღდგენა იყო. მაშინ, როცა ამ კუთხის სასულიერო ცენტრი ნიკორწმინდა „დაკნინებულ მონასტრად“ იყო ქცეული, ადვილი წარმოსადგენია სხვა ეკლესია-მონასტრები რა დღეში იქნებოდა. საჭირო იყო ენერგიული მოქმედება რათა დარღვეული სასულიერო ცხოვრების რიტმი აღმდგარიყო. ამის გაკეთება რაჭიდან მოშორებული ქუთაისიდან ძნელი იყო, მით უმეტეს თუ გავითვალისწინებთ, რომ შინაფეოდალური ბრძოლისა და დაპირისპირების გამო დასავლეთ საქართველოში მიმოსვლა გაძნელებული იყო. ახლა კი, როცა რაჭას საკუთარი ეპისკოპოსი ეყოლებოდა, ეკლესიის მდგომარეობას ეს ამ კუთხეში საგრძნობლად განამტკიცებდა.

ბაგრატ III არა მარტო ახალი საეპისკოპოსოების დაარსებაზე ფიქრობდა, არამედ ამასთან ერთად ენერგიულად ზრუნავდა ეპისკოპოსთა უფლებებისა და ავტორიტეტის ამაღლებაზე. XVI საუკუნის შუა ხანებში მისი ინიციატივით მოწვეულმა საეკლესიო კრებამ ეპისკოპოსთა მოვალეობა და პასუხისმგებლობა საკმაოდ მკაცრად განსაზღვრა: „ეპისკოპოსის საქმე ეს გაგვიჩენია და გავაჩინეთ: რომელმანცა ეპისკოპოსმან მისსა საყდარსა განემოროს თვინიერ ოცის დღისა თუ არ პატრონისა მიზეზისა და საქმისათვის და ანუ სამწყსოსა შიგან სიარულისაგან თავი ხელთ არა ჰქონდეს და ანუ ავად არ იყოს, ანუ მისსა სამწყსოსა შიგან ქორეპისკოპოსსა გაუწყვეტლად არ არონინებდეს და სჯულის საქმესა და მღუდელმონაზონის საქმეს, მისსა სამწყსოსა ეკლესიების საქმესა მართლა არ მწყსობდეს, არ მართებდეს და არ ამაგრებდეს, რაც ძალედუას მისს საყდარს არ აშენებდეს, არ კაზმევდეს, ანუ საყდრის მამულს არ ამაგრებდეს, და რომელმანცა ეპისკოპოსმან, რაც სჯულის კანონსა შიგან არ ეწეროს იმას გარეთ ანუ

უხუედრობისა და სვიანობისა საქმესა ზედან ნება დართოს და ანუ საკანონო აართვას, შეჩუენებული იყოს წმიდათა კრებულთაგან და კანონსამცა ქუეშე არის წმიდათ მოციქულთასა და მისის საყდრისაგან ექსორია იქმნას...“ (კაკაბაძე, 1919, 4).

მეორე მხრივ კრებამ ხაზი გაუსვა ეპისკოპოსთა დიდ უფლებებს და განაცხადა: „...რომელიც ანუ დიდი, ანუ მცირე, ანუ თავადი, ანუ აზნაური, ანუ გლეხი ეპისკოპოსს წინააღუდგეს და მართლითა სამართლითა და განკითხვით ქორეპისკოპოსს სასჯულო არ მოაკითხვინონ, შეჩვენებული იყოს“ (კაკაბაძე, 1919, 4).

ბუნებრივია, ასეთი დიდი მოვალეობისა და უფლებების მქონე სასულიერო პირის ყოფნა რაჭაში საზოგადოებრივი და საეკლესიო ცხოვრების აღდგენას მნიშვნელოვნად შეუწყობდა ხელს.

გარდა წმინდა საეკლესიო და საზოგადოებრივი ფაქტორებისა, ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსება გარკვეული პოლიტიკური სიტუაციითაც იყო შეპირობებული. ამ მომენტის გათვალისწინების გარეშე კი, ცხადია, სრული სურათის დახატვა გაძნელდება.

როგორც ცნობილია, XV საუკუნეში საქართველოს ერთიანი მონარქია ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად დაიშალა, თანდათანობით ჩამოყალიბდა ქართლის, კახეთის და იმერეთის სამეფოები და სამცხის, გურიის, სამეგრელოს, აფხაზეთისა და სვანეთის სამთავროები. ეს მოვლენა არ წარმოადგენდა ერთჯერად აქტს, არამედ იგი დროში საკმაოდ განელილი, ხანგრძლივი პროცესი იყო. XVI საუკუნის დასაწყისში იმერეთის სამეფოს საშინაო პოლიტიკური ვითარება საკმაოდ რთული იყო. განსაკუთრებით მწვავედ იდგა ოდიშის და გურიის საერისთავოების საკითხი. დადიანმა და გურიელმა ჯერ კიდევ XIV საუკუნის დასაწყისში წამოიწყო აქტიური ბრძოლა დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად. სერიოზულ წარმატებას კი ამ მხრივ მათ XV საუკუნის 60–იან წლებში მიაღწიეს, როდესაც იმერეთის მეფეთა ყმობისაგან განთავისუფლდნენ და ძველ ვალდებულებათაგან მხოლოდ „ლაშქრობა და ქვეგანწესება“ შერჩათ. XVI საუკუნეში ისინი ამ სამსახურზედაც უარს ამბობენ. მაგრამ უბედურება ის იყო, რომ არა მარტო დადიან–გურიელი, არამედ სხვა, შედარებით წვრილი სათავადო-

ებიც სათანადოდ აღარ ემორჩილებოდნენ სამეფო ხელისუფლებას. პარტიკულარიზმი ეპოქის მთავარ ნიშნად ქცეულიყო. ცხადია სახარბიელო ვითარება ამ მხრივ არც რაჭაში იყო შექმნილი. მას შემდეგ რაც დავით ნარინმა ლალატის გზაზე შემდგარი რაჭის ერისთავი დასაჯა და აქ საერისთავო გააუქმა, ეს მხარე გარკვეული ხნით სამეფო დომენად იქცა და მას უშუალოდ მეფე მართავდა. რაჭას ხშირად აფარებდნენ თავს აჯანყებული უფლისწულები თუ იმერეთის ტახტის მაძიებელი პრეტენდენტები. ამასთან ამ კუთხიდან გამოყვანილი ძალის მნიშვნელობა ხშირად გადამწყვეტი ჩანს ამ უკანასკნელთა წარმატებისათვის. ცხადია, ამ რეგიონის მნიშვნელობას განსაკუთრებით ზრდიდა ის ფაქტი, რომ იგი სამეფოს სასაზღვრო მხარეს წარმოადგენდა და რაჭის მტკიცედ პყრობაზე ბევრად იყო დამოკიდებული როგორც ჩრდილოეთის საზღვრების უსაფრთხოება, ასევე ზოგადად ჩრდილო კავკასიასთან და რუსეთთან სავაჭრო-პოლიტიკური ურთიერთობების წარმოება.

XIV-XVI საუკუნეებში რაჭაში თანდათან დანიშნულდნენ ცალკეული ფეოდალური საგვარეულოები-ჭარელიძეები, გარაყანიძეები, იაშვილები, ჯაფარიძეები, ჩხეტიძეები, წულუკიძეები და სხვ. XIV საუკუნის მიწურულს აქ საერისთავოც აღდგა. როგორც აღვნიშნეთ, ფეოდალური განკერძოებულობის მხრივ აქაც რთული ვითარება იყო შექმნილი. ამ დროს რაჭაში განსაკუთრებით დანიშნულებული იყო ჯაფარიძეთა საგვარეულო, ისე რომ მეფე მათ წინააღმდეგ რაიმე გადამჭრელი ზომების მიღებას ერიდებოდა. ეს მომენტი კარგად ჩანს ცნობილი სასისხლო სიგელის მონაცემებიდან, რომელშიც სვანებისა და ჯაფარიძეების საქმეა გარჩეული. ჯაფარიძეებისაგან შენუხებულმა სვანებმა დადიანის პირით იმერეთის მეფეს, ალექსანდრე II-ს სთხოვეს დახმარება, მაგრამ ეს უკანასკნელი ჯაფარიძეთა წინააღმდეგ გადამწყვეტ მოქმედებაზე უარს ამბობს იმ მოტივით, რომ ჯაფარიძენი: „მწუედ მძლავრნი კაცნი არიანო და სრულიად რაჭველნი და ლეჩხუმელნი დამეკარგუიანო“ (ინგოროყვა, 1941, 32). მართალია, ამ შემთხვევაში ჯაფარიძენი მეფის პოლიტიკის გამტარებლები ჩანან, ვინაიდან მათი სახით მეფე თავისუფალ სვანეთზე ხელის დადებას უნდა ცდილობდეს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ალექსანდრე II-ის ზე-

მომოყვანილი სიტყვებიდან მაინც ნათლად ჩანს, თუ რამდენად შორს არის ნასული რაჭაში (და არა მარტო აქ) ცალკეულ ფეოდალურ საგვარეულოთა გაძლიერება.

აი ასეთი იყო ვითარება იმერეთის სამეფოში, როდესაც 1510 წელს ტახტზე ავიდა ბაგრატ III. როგორც ვნახეთ ქვეყნის წინაშე გადაუდებელ ამოცანად იდგა ბრძოლა ფეოდალური პარტიკულარიზმის წინააღმდეგ და სამეფო ხელისუფლების განმტკიცება. მაგრამ საჭირო იყო ისეთი ძალის მონახვა, რომელზე დაყრდნობითაც მეფე ამ პრობლემის მოგვარებას შეძლებდა. მარტო საერო ფეოდალების იმედად ყოფნა არ შეიძლებოდა, ვინაიდან მათი დიდი ნაწილი სეპარატისტული ტენდენციებით იყო დაავადებული. ამიტომაც ბაგრატ III-მ სავსებით კანონზომიერად თავის მხარდამჭერ და დასაყრდენ ძალად ეკლესია მიიჩნია. საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესია ყოველთვის სამეფო ხელისუფლების გვერდით იდგა ქვეყნის გაერთიანებისა და ფეოდალური ცენტრიდანობის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ეს საკმაოდ კარგად ჰქონდა შეგნებული ბაგრატ III-ს და ყოველმხრივ ცდილობდა ეკლესიის აღდგენა-განმტკიცებას თუნდაც იმიტომაც, რომ შემდეგში გაძლიერებული და ფეხზე დამდგარი ეკლესია მეფეს უფრო მძლავრად დადგომოდა გვერდში ფეოდალების ურჩობის ალაგმვაში. ეს მომენტი ერთ-ერთი განმსაზღვრელი უნდა ყოფილიყო ბაგრატ III-ისათვის, როდესაც იგი ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს აარსებდა. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს რაჭაში საეკლესიო კათედრის დაარსების თვით კონკრეტული თარიღიც—1544 წელი. ეს არის პერიოდი როდესაც ბაგრატ III სამკვედრო-სასიცოცხლო ბრძოლას აწარმოებს ოსმალეთის იმპერიისა და მოლალატი ქართველი ფეოდალების წინააღმდეგ სამცხე-საათაბაგოს შენარჩუნებისათვის. წინა, 1543 წელს მეფემ ქარალაქის სისხლიანი ბრძოლა გადაიხადა და ელოდა ოსმალთა ახალ შემოსევას. (მომდევნო 1545 წელს მოხდა კიდეც სოხოისტას ცნობილი ბრძოლა). ასეთ ვითარებაში, როდესაც მეფე ნიკორწმინდაში საეკლესიო კათედრას აარსებს, ეს უკვე ნათლად მეტყველებს იმის შესახებ, თუ რამდენად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ბაგრატ III გაძლიერებული ეკლესიის გვერდში დგომას.

ცხადია, თუ რაჭაში ეკლესია და სასულიერო ძალები გაძლიერდებოდნენ, ეს ბაგრატ III-ის წისქვილზე დაასხამდა წყალს. ეპისკოპოსს ხომ მეფე ნიშნავდა, თანაც მღვდელმთავრის სიძლიერე ბევრნილად სამეფო ხელისუფლების სიძლიერეზე იყო დამოკიდებული და იგი ყოველთვის ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებას უჭერდა მხარს. ამასთან, ეპისკოპოსობა ის თანამდებობა იყო, რომელსაც, განსხვავებით საერო ფეოდალებისაგან, მემკვიდრეობითი ტენდენციები არ ახასიათებდა. ყოველივე აქედან გამომდინარე, ისეთი მაღალი საეკლესიო ხელისუფალის გაჩენას, როგორიც ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი იყო, არა მარტო ეკლესიის აღდგენა-განმტკიცებისათვის უნდა შეეწყო ხელი, არამედ ამასთან ერთად მეფის მომხრე პოლიტიკური ძალებიც უნდა გაეძლიერებინა, მეფის ურჩი ძალები კი მოეთოკა. ამიერიდან ნიკორწმინდის კათედრა ერთგვარ ცენტრად უნდა გადაქცეულიყო რაჭაში სამეფო ხელისუფლების მომხრეებისათვის. თანაც ეპისკოპოსი თავისი მაღალი სასულიერო იერარქიისა და მის ხელში არსებული საეკლესიო ძალაუფლების (ეკლესიიდან განკვეთა-შეჩვენება და სხვა სასჯელები) გამო უფრო მეტად გაბედავდა დაპირისპირებოდა აქ მეფის მონინალმდგევე მსხვილ ფეოდალებს.

ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების სახით ბაგრატ III თავის დასაყრდენ ძალას იჩენდა არა მარტო რაჭის, არამედ მთელი სამეფოს მასშტაბითაც, ვინაიდან ისინი არასოდეს დარჩენილან ვინრო, ერთი კონკრეტული მხარის მწყემსმთავრებად და ყოველთვის აქტიურად მონაწილეობდნენ სამეფოს პოლიტიკურ თუ კულტურულ-სულიერ ცხოვრებაში.

აი ასეთია ის პოლიტიკური თუ საეკლესიო წანამძღვრები, რომელთაც განაპირობეს რაჭაში ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო კათედრის დაარსება.

ბ) ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს საზღვრები

ახლადდაარსებული ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს საზღვრები ბაგრატ III-ის შეწირულობის სიგელში ასეა მოხაზული: „გაუჩინეთ სამწყსონი და საკურთხნი თოთენდაერს მთას აქადა, ოკ-

რიბის მთას აქადა, მთა დვალეთისა, ღები, გლოლა, ყისონ გამომ-
დინარე რიონი და სრულად რაჭა ასკის წყალს გამოლმა“ (კაკაბაძე, 1912, 8).

ანალოგიურ ცნობებს გვანვდის მანოელ ნიკორწმინდელის სი-
გელიც, სადაც ხაზგასმულია, რომ ბაგრატ III-მ ნიკორწმინდას
შემოსწირა: „სარაჭოს გზას აქეთ (აქ ორი სტრიქონი წაუკითხვე-
ლია-ს.კ.) წის გიორგის მთის (სა?)ჯინიბოს აქათ ღართ(ის?) და ბი-
ტას (ბუჯას?) შემოლმა...“ (კაკაბაძე, 1912, 4).

ამრიგად, თუ დავაკვირდებით ბაგრატიის მიერ მოხაზულ ტე-
რიტორიას, დავინახავთ, რომ ახალი ეპარქიის ჩამოყალიბება სა-
ქართველოს ისტორიული კუთხის, რაჭის ფარგლებში მომხდარა:
სიგელის მკაფიო გამოთქმა: „სრულიად რაჭა ასკის წყალს გა-
მოლმა“ ამის დამადასტურებელია.

ამ მხრივ ოდნავ განსხვავებულ ცნობებს გვანვდის ვახუშტი
ბაგრატიონი. დიდი ქართველი ისტორიკოსის მიხედვით: „ხოტევეს
ზეით, ამის წყალსვე ერთვის აგარის ხევი. ამ ხევედ არს ნიკო-
ლანმიდა, ეკლესია გუმბათიანი, კეთილ-დიდშენი. ზის ეპისკოპო-
ზი, მწყემსი გლოლას ქუეითის რაჭის“ (ბაგრატიონი, 1973, 764).

როგორც ვხედავთ, ვახუშტი ბაგრატიონი ნიკორწმინდის საე-
პისკოპოსოს ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვარს გლოლას ქვევით
ავლებს. რაც შეეხება საკუთრივ გლოლას და მთის რაჭის სხვა
სოფლებს, იგი მას ნიქოზელის სამწყსოში განიხილავს: „ლიახუს
გალმა, არს ნიქოზს ეკლესია ღვთაებისა დიდი გუმბათიანი, აღა-
შენა გორგასალ და დაღვა მას შინა გუამი წმიდისა რაჟდენისა,
მანვე გორგასალ ჰყო საეპისკოპოზოდ და დასუა ეპისკოპოზი,
ზის დღესაც მწყემსი კავკასიანთა ღუალთა და აწ ოსეთად წოდე-
ბულისა, გლოლა ღებითურთ“ (ბაგრატიონი, 1973, 370).

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ბაგრატ III-ის სიგელში, ახლადდაარ-
სებული ნიკორწმინდის სამწყსოში ღები და გლოლაცაა დასახე-
ლებული. მართლაც, ჯაფარიძეთა სასისხლო სიგელიდან ვიცით,
რომ ეს სოფლები, რომელიც მანამდე სვანებს ეკუთვნოდათ, XVI
საუკუნის დასაწყისიდან უკვე რაჭის შემადგენლობაშია. ამიტომ
თამაზ ბერაძე ვახუშტის ამ ცნობას მცდარად მიიჩნევს (ბერაძე,
1983, 149). თუმცა გოჩა გუგუშვილი ეთანხმება ვახუშტის ამ ცნო-

ბას და აღნიშნავს: „ადრიდანვე შიდა ქართლის უძველესი ნიქოზის ეპარქიის იურისდიქცია და საზღვრები ქართველთა მონათესავე ტომზე მალნარ–დვალეთზე, კავკასიის ჩრდილოეთით მდებარე დურძუკთა და ოსთა ტომებზე ვრცელდებოდა. საქართველოს სახელმწიფოებრიობის დასუსტების შემდეგ ამ ვრცელ ქრისტიანულ თემებთან ნიქოზელ მღვდელმთავარს უსაფრთხო კავშირის დამყარება მხოლოდ მთის რაჭის მეოხებითლა, აქაური გზების გავლით შეეძლო“ (გუგუშვილი, 2003, 68).

ჩვენი აზრით, XVI საუკუნეში, როდესაც ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო დაარსდა, გლოლა და ლები ახლადდაარსებული ეპარქიის ფარგლებში შედიოდა, მაგრამ გვაფიქრებს ერთი გარემოება: ვახუშტი ბაგრატიონს, როგორც თავის დროის გამოჩენილ მეცნიერსა და პოლიტიკურ მოღვაწეს, კარგად უნდა სცოდნოდა რა ტერიტორიები შედიოდა ნიკორწმინდელისა და ნიქოზელის სამწყსოში. როგორც ცნობილია, მან 1724 წელს საქართველო მამამისთან ერთად სწორედ რაჭის გავლით დატოვა. ასე რომ, ვახუშტის შეეძლო აქ ზუსტი ინფორმაცია მიეღო ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს საზღვრების შესახებ. ყოველივე აქედან გამომდინარე, შესაძლებელია ვახუშტის ცნობა XVIII საუკუნის სინამდვილეს შეესაბამებოდეს და მის დროს მთის რაჭა გარკვეული ხნით მართლაც ყოფილიყო ნიქოზელის სამწყსოში, მაგრამ კიდევ ერთხელ ვიმეორებთ, რომ XVI საუკუნისათვის, როცა აქ ეპარქია დაარსდა, წყაროების მკაფიო ჩვენების გამო ეს მომენტი გამორიცხულად მიგვაჩნია.

§ 2. ნიკორწმინდის ტაძრის არქიტექტურული სახე, ავტორაფიკული წარწერები და მხატვრობა

ნიკორწმინდის ბრწყინვალე ტაძარი XI საუკუნეშია აგებული ბაგრატ III-ის და რაჭის ერისთავების–კახაბერიძეების ფეოდალური სახლის თაოსნობით. იგი საქართველოს სხვა დიდებული კათედრალურ–სვეტიცხოველის, ალავერდის, ბაგრატის ტაძრის მსგავსად, საქართველოს გაერთიანების სიმბოლურ განსახი-

ერებას წარმოადგენს და ამ მხრივ ჩვენი სამშობლოს ამ დიადი ეპოქის ერთგვარ მატთანედ გვევლინება.

ტაძრის მშენებლობა 1010–1014 წლებში უნდა დასრულებულიყო. ამის დადგენის საშუალებას კი გვაძლევს დასავლეთის შესასვლელის ტიმპანზე ამოკვეთილი წარწერა: „ქრისტე, ძეო ღმრთისაო, ადიდე სიმრთელით და დღეგრძელობით შენ მიერ გვირგვინოსანი ბაგრატ აფხაზთა და რანთა მეფე და ქართველთა კურაპალატი და გაზარდე ძე მათი გიორგი ნებასა შინა შენსა მეოხებითა წმიდისა მღვდელთმოდურისა ნიკოლოზისაითა“ (Brosset, 1851, XII, 55; Уварова, 1894, 133–135; კაკაბაძე, 1929, 102; ბოჭორიძე, 1994, 95; თაყაიშვილი, 1963, 84). წარწერაში ბაგრატი მოხსენიებულია რანთა მეფედ, რანი კი მან 1010 წელს აიღო. ბაგრატ III 1014 წელს გარდაიცვალა. ამიტომ ეს წარწერაც და მაშასადამე ტაძრის დასრულებაც 1010–1014 წლებში უნდა დამთავრებულიყო.

ეკლესია აგებულია ქრისტიანობის დიდი წმინდანის, მირონლუკიის მთავარეპისკოპოს–ნიკოლოზის სახელზე. აქედან არის წარმომდგარი თვით ტაძრის სახელწოდებაც. არსებობს გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც, ეკლესია აუშენებიათ უდიდესი სინმინდის–წმიდა ნიკოლოზის მკლავის ნაწილის საპატივცემულოდ (ივერია, 1902, №211). ეს სინმინდე მართლაც იყო დაბრძანებული ნიკორწმინდის ტაძარში XX საუკუნემდე. ამ საუკუნის 20–იან წლებში გაჩაღებული ანტირელიგიური კამპანიის დროს წმიდა ნიკოლოზის მკლავის ნაწილი გადმოსვენეს ქუთაისის მუზეუმში (ბოჭორიძე, 1994, 110), შემდეგ კი თბილისის სახელმწიფო მუზეუმში.

XI საუკუნეშივე ნიკორწმინდა საკმაოდ მძლავრ სამონასტრო კერას წარმოადგენს. ნიკორწმინდელის დაწერილიდან ვიგებთ, რომ მონასტერი მამულებს ფლობდა 31 გეოგრაფიულ პუნქტში: აქედან 19 რაჭაში მდებარეობდა (ნიკორწმინდა, ხოტევი, ხოტევის აგარა, ველიშეული, ბეთაბრელი, სამი ჯვარი, ზნაკვის აგარა, ჯვარისა, ძირაგეული, ხივში, მეტეხარა, შხრო, ხევხმელი, შომიეთი, ველიშეული, ზახლეული, ქუმელოანი, შქმერი) – დანარჩენი კი ოკრიბაში (ჯვარისა, სანირე, ბობოთი) და არგვეთში (მუხურა,

ცხილათი, ჩიხა, ბაჯითი) (ბერძნიშვილი, XI საუკუნის ქართული საისტორიო წყაროები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის შესახებ (ნიკორწმინდელის დანერილი) 1979). მონასტერს გააჩნდა საკმაოდ მდიდარი მეურნეობა, მრავალრიცხოვანი საცხოვრებელი თუ სხვა დანიშნულების ქვისა და ხის შენობები (მაგალითად–ნიკორწმინდაში მონასტერს ჰქონდა ქვის სასაწინებლე, რომელშიც 16 ჭური იყო მოთავსებული, ასეთივე ღვინის დასაწურავი შენობა ჰქონდა სანირეშიც–10 ჭურით).

XI–XIII საუკუნეებში ნიკორწმინდა რაჭის ერისთავების–კახაბერიძეების საგვარეულო მონასტერი უნდა ყოფილიყო. ტაძარზე კახაბერიძეთა გვარის არაერთი წარმომადგენლის სახელია აღბეჭდილი. მკვლევარებს მიაჩნიათ, რომ „ნიკორწმინდელის დანერილის“ ავტორიც ამ საგვარეულოს წარმომადგენელი–ნიკორწმინდის ჯვარცმის ხატის ჩარჩოს წარწერაში მოხსენიებული, კახაბერყოფილი კირილეა. ცხადია, ასეთი ძლიერი ფეოდალური საგვარეულოს მფარველობა ნიკორწმინდის მონასტრის დანიშნულებას და აქ საეკლესიო ცხოვრების აღორძინებას შეუწყობდა ხელს. მაგრამ, როგორც ცნობილია, XIII საუკუნის 80–იან წლებში დავით ნარინმა რაჭის ერისთავი ლალატისათვის სასტიკად დასაჯა და საერისთავოც გააუქმა. ბუნებრივია, მათი სახით მონასტერმა გავლენიანი მფარველი დაკარგა, რაც მისი დასუსტების ერთ–ერთი მიზეზი უნდა გამხდარიყო.

XVI საუკუნეში ერთ დროს ბრწყინვალე ტაძარი „დაკნინებულ მონასტრადაა“ ქცეული. ასეა ის მოხსენიებული იმერეთის მეფის ბაგრატ III–ის სიგელში. როგორც ცნობილია, ბაგრატმა 1544 წელს ნიკორწმინდის ტაძარი საეპისკოპოსო კათედრად გადააქცია და იქ ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი დასვა. როგორც ჩანს, მეფეს საამისოდ გარკვეული აღმშენებლობითი საქმიანობაც უწარმოებია ტაძარში. ამას უნდა გულისხმობდეს მისი შემდეგი სიტყვები: „...ვიგულსმოდგინეთ და ხელვჰყავით აღშენებად დაკნინებულისა მონასტრისა ნიკოლწმინდისა“ (ყორდანია, 1897, 379). იმერეთის მეფეს ხატებით და სხვა საეკლესიო ნივთებით შეუშკია ტაძარი. აქედან მოყოლებული, ბუნებრივია, ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები თუ მეფეები ყურადღებას არ მოაკლებდნენ ამ დი-

დებულ ტაძარს. მართლაც, იმავე XVI საუკუნეშივე არაერთი ცნობა მოგვეპოვება ბაგრატ III-ის, თუ მისი მემკვიდრეების მიერ ნიკორწმინდისათვის ხატების და მინა-მამულის შეწირვის თაობაზე-ისე რომ, მომდევნო XVII საუკუნეში, როდესაც რუსმა ელჩებმა ტოლოჩანოვმა და იევლევა მოინახულეს ნიკორწმინდა, ისინი აღფრთოვანებული დარჩნენ მისი სილამაზით და მორთულობით: „...16 ივნისს ნიკიფორე და ალექსი...ალექსანდრე მეფის ციხე-ქალაქში, რაჭაში მივედით, რომელიც საქართველოს მეფეს თეიმურაზს აქვს ბოძებული სარჩოდ. აქ წმ. ნიკოლოზ სასწაულთმოქმედის სახელობის ქვის დიდი საყდარია, საოცარი ნახელავია. გარედან საყდარი მოჩუქურთმებულია და ქვაზე ამოჭრილია საუფლო დღესასწაულები, წინასწარმეტყველები, მოციქულები, მონამენი. შიგნით საყდრის კედლები მოხატულია. ადგილობრივი, ქართული ხელობის ხატები ოქროთი არის მოჭედილი, სახელდობრ შარავანდედი და სამოსელი. სახატეებიც ვერცხლითაა მოჭედილი და ალაგ-ალაგ დღესასწაულები და წმინდანებია ამოტვიფრული, შარავანდედები კი ოქროსაგან არის გაკეთებული და შემკულია მინანქრით და მარგალიტებით, ხოლო საეკლესიო ჭურჭლები, ბარძიბ-ფეშხუმი და ტრაპეზის ჯვარი ოქროსაგან არის ნაკეთები. სახარებაც ოქროთი არის მოჭედილი. საყდრის გარშემო ქვის ზღუდეა, რომელსაც ორი ალაყაფის კარი აქვს გაკეთებული. ამ საყდარში მეფის მახლობელი ნათესავებია დამარხული, კუბოები საყდრის კედლებშია ჩატანებული და ზედ ხავერდი და ოქროს ვარაყიანი ატლასია ფარდასავით ჩამოფარებული“ (ტოლოჩანოვი, 1970, 108-109).

XVII საუკუნეში ნიკორწმინდის ეკლესიაში დიდ აღმშენებლობით საქმიანობას აწარმოებენ ნულუკიძეთა ფეოდალური საგვარეულოს წარმომადგენლები. ეკლესიის შიდა მხატვრობაც სწორედ მათივე შესრულებული უნდა იყოს. აქ, გარდა რელიგიური სცენებისა, ნულუკიძეთა გვარის არაერთი წარმომადგენელი გამოსახული (მათ შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ). ზოგიერთ მათგანს ხელთ ეკლესიის მოდელი უჭირავს, რაც უტყუარი მონიშნავს იმისა, რომ ეკლესიის შეკეთება-მოხატვაში მათ გარკვეული წვლილი შეუტანიათ.

ნიკორწმინდის ტაძრის შესახებ ცნობებს გვანჯდის XVIII საუკუნის დიდი ქართველი ისტორიკოსი ვახუშტი ბაგრატიონი: „...ხოტევეს ზეით, ამის წყალსვე ერთვის აგარის ხევი. ამ ხევიზედ არს ნიკოლანშიდა, ეკლესია გუმბათიანი, კეთილდიდშენი“ (ბაგრატიონი, 1973, 764).

XVIII საუკუნეში ნიკორწმინდის ტაძარი მოინახულა გერმანელმა მეცნიერმა და მოგზაურმა ანტონ გიულდენშტედტმა. მისი დახასიათებით, ნიკორწმინდა: „...მდებარეობს კირქვიანი მთის მწვერვალზე, სხარტალიდან პირდაპირი ხაზით დასავლეთისაკენ მხოლოდ ხუთ ვერსზე. მას აქვს თლილი ქვისაგან ნაშენი ჯვარის ტიპის ეკლესია, 20 ნაბიჯი სიგრძისა და 15–სიგანისა“ (გიულდენშტედტი, 1962, 131). მას ეკლესიაში მრავლად უნახავს წმინდა გიორგისა და სხვა წმინდანების ხატები ბერძნული წარწერებით. აქვე გერმანელი მეცნიერი გვანჯდის ცნობას თურქების მიერ ნიკორწმინდის ტაძრის გაძარცვის შესახებ, რაც მის მოგზაურობამდე ცოტა ხნით ადრე მომხდარა. გიულდენშტედტი არა მარტო ტაძრის, არამედ ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსის საცხოვრებელი სახლის შესახებაც გვანჯდის ინფორმაცია: „ეპისკოპოსის საცხოვრებელი ხისგანაა აშენებული, მაგრამ ის ალბათ უდიდესი და ყველაზე წესიერად აგებული შენობაა იმერეთში“ – წერს გერმანელი მოგზაური. მისი სიგრძე 35 ნაბიჯი, ხოლო სიგანე–25 ნაბიჯი ყოფილა.

XIX საუკუნის I ნახევარში ნიკორწმინდა მოინახულა ცნობილმა მეცნიერმა და მოგზაურმა დიუბუა დე მონპერემ მისი სილამაზით აღფრთოვანებული უცხოელი წერს: „ჩუქურთმა და მხატვრობა, რომელიც ჭფარავს გუმბათს, კედლებს, კამარებს და სტოათ დიდად ხელოვნურია. მე არ მინახავს ამდენად მდიდრულად მორთული ტაძარი არც აღმოსავლეთს, არც დასავლეთს საქართველოში. როგორც ქართულის ყაიდის ყველა ტაძრები, ნიკორწმინდის პირი, გარდა კუნუბებისა, შესანიშნავია ხუროთმოძღვრების მხრითაც. ვიმეორებ, მე არსად მინახავს ამისთანა მდიდარი ჩუქურთმა, ამისთანა ხელოვნება და არც არა ცოტაოდნად ამის მსგავსი მაინც“ (მერკვილაძე, ივერია, 1902, №211, 2).

საინტერესოა XIX საუკუნის I ნახევარში (1810–1825 წწ.) შედგენილი ერთ–ერთი რუსული აღწერილობა, სადაც მოცემულია როგორც სამღვდელმთავრო სახლის, ასევე ნიკორწმინდის ტაძრის დახასიათება. ამ დოკუმენტის მიხედვით ეპისკოპოსის: „სახლი სოფ. ნიკორწმინდაში დგას ქუთაისიდან ჩრდილო–აღმოსავლეთით 100 ვერსის დაშორებით. სახლი ხისაა, ერთსართულიანი და ექვს ოთახიანი, თავის საკუჭნაოთი და ბელლით. იგი დგას მომალლო გორაკზე, ვრცელ ველზე, რომელსაც ირგვლივ მაღალი, ტყიანი მთები ეკვრის.

ამ სახლის გარდა ეზოში დგას ქვით ნაგები მრგვალი საზაფხულო სახლი ხის დერეფნითა და ბელლით, ხის სამზარეულო, ჭიმკრიანი ლობით შემოზღუდული მარანი, ხისავე თივის ფარდული, ქვისგან აგებული საჯინიბო.

აქვე ეზოში წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის სახელობაზე აგებული, მოყვითალო ქვის, ძველ გუმბათიანი, ქვის ფილებით გადახურული საკათედრო ტაძარი დგას. მას სამი ეკვდერი აქვს ტაძრის დასავლეთით, შესასვლელის მარცხენა მხარეს–ღვთისმშობლის შობის სახელობის, მარჯვენა მხარეს–მაცხოვრის სახელობის, სამხრეთ შესასვლელთან–სამების სახელობის.

ტაძარი, როგორც არქიეპისკოპოსის რეზიდენციიდან, ისე სოფლიდან 40 საჟენის სიგრძის ქვის გალავნითაა გამოყოფილი. მას სამი პატარა კარიბჭე გააჩნია–დასავლეთ, ჩრდილო და სამხრეთის მხრიდან. გალავნის ჩრდილო–აღმოსავლეთ კუთხეში დგას ხის საყარაულო, რომლის თავზე, ხის 6 ბოძზე, ორი პატარა ზარით სამრეკლოა აღმართული. ამ საკათედრო ტაძარს ჰყავს ყმა–გლეხები, აქვს სახნავ–სათესი მიწები და სხვა სავარგულები“ (ქართული ეკლესია და მისი სიძველეები(1810–1825წწ.), 1992, 40–41).

* * *

ნიკორწმინდის ტაძარი ექვსაფსიდიან, ცენტრალურ–გუმბათოვან ნაგებობათა რიცხვს განეკუთვნება (ჩაჩხუნაშვილი, 1988; Н. Северов и Г. Н. Чубинашвили-Кумурдо и никорцминда; ბოჭორიძე, 1994, 94; ციციშვილი, 1955, 62; ბერიძე, 1974, 145). ეკლესიის

გუმბათი დაყრდნობილია ნახევარწრიული ფორმის აფსიდებზე. ნიკორწმინდის ტაძრის სიგრძე–14,5 მეტრია, სიგანე–11 მეტრი, ხოლო სიმაღლე –20–25 მეტრი (ბოჭორიძე, 1994, 94). ტაძარს მიშენებული აქვს კარიბჭეები და სამწირველო. კარიბჭეები თავდაპირველად სამი მხრიდან–დასავლეთით, სამხრეთით და ჩრდილოეთით აუშენებიათ, მაგრამ დღეისათვის ჩრდილოეთის მხრიდან კარიბჭე აღებულია, თუმცა ტაძარს ცხადად ეტყობა მისი არსებობის კვალი. კარიბჭეების აშენების თარიღთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. ნ. სევეროვის და გ. ჩუბინაშვილის აზრით, დასავლეთის და სამხრეთის კარიბჭეები და აგრეთვე სამხრეთის მინაშენი XI საუკუნეშია აშენებული (Н. Северов и Г. Н. Чубинашвили, 1947, 23). მაცულევიჩის და ამირანაშვილის აზრით, კარიბჭეები იმთავითვე იყო გათვალისწინებული ტაძრის მშენებლობისას და მის ორგანულ ნაწილს წარმოადგენს (მაცულევიჩი, „ენიმკის მოამბე“, III, 1938, 25–31; амиранашвили, 1950, 171). გიორგი ბოჭორიძის აზრით, კარიბჭეები: „თუ იმავე დროს არა, ყოველ შემთხვევაში, იმავე საუკუნეში მაინც არიან აშენებული...სამწირველო უფრო გვიანდელი ხანისაა და უნდა ეკუთვნოდეს XVII საუკუნეს“ (ბოჭორიძე, 1994, 94).

ნიკორწმინდის ტაძარი 16 სარკმლითაა განათებული, რომელთაგან 12 გუმბათზეა მოთავსებული. აღსანიშნავია, რომ ნიკორწმინდის გუმბათი, მანგლისთან ერთად ერთადერთია საქართველოში, რომელმაც თავდაპირველი სახით მოაღწია ჩვენამდე (ჩაჩხუნაშვილი, 1988, 6).

X–XI საუკუნეების ქართული ტაძრის არქიტექტურაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ნაგებობების დეკორატიულ გაფორმებას. ამ მხრივ ნიკორწმინდის ტაძარს ნამდვილად გამოორჩეული ადგილი უჭირავს საქართველოს ისტორიული ძეგლების მრავალფეროვან გალერეაში. რელიეფური გამოსახულებების სიდიადით, ჩუქურთმების სიმდიდრით და ორნამენტული გაფორმებით მას ნაკლებად თუ შეედრება სხვა ცნობილი არქიტექტურული ძეგლები.

ნიკორწმინდის რელიეფურ სცენებში ცხადია, უმთავრესი ადგილი რელიგიურ თემატიკას უკავია. როგორც ნიკორწმინდის

რელიეფების ცნობილი მკვლევარი, ნათელა ალადაშვილი აღნიშნავს, ტაძარზე გამოსახული თითოეული კომპოზიცია დასრულებულ, დამოუკიდებელ და განზოგადებულ ხასიათს ატარებს. ამასთან: „...აქ ადგილი აქვს სცენათა განსაზღვრულ, მოფიქრებულ შერჩევას, რის შედეგადაც ტაძრის ფასადები შინაარსობლივად უკავშირდებიან ერთმანეთს ერთ მთლიან სისტემაში“ (ალადაშვილი, 1957, 132). (ნიკორწმინდის რელიეფების შესახებ მსჯელობა ძირითადად ნათელა ალადაშვილის ნაშრომის მიხედვით გვაქვს მოცემული-მ.მ.).

რელიგიური ხასიათის სცენებით განსაკუთრებით მდიდრულადაა გაფორმებული ფასადები და ტაძრის ტიმპანები, ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადზე სახურავის ქვემოთ სამმაგ დეკორატიულ ჩარჩოში წარმოდგენილია ფერისცვალების სცენა-იესო ქრისტე, მოსე და ელია წინასწარმეტყველებთან ერთად. იქვე გამოსახული არიან მოციქულები. კომპოზიციის მარჯვნივ და მარცხნივ კი მოცემულია მხედრების-წმიდა გიორგის და წმიდა თევდორეს ფიგურული გამოსახულებები. კომპოზიციაში მაცხოვრის ფიგურა მშვიდ და განონასწორებულ მდგომარეობაშია მოცემული. წინასწარმეტყველთა ოდნავ მოხრილი, მაცხოვრისაკენ მომართული სხეულები მათ მონიშნავს გამოხატავს უფლისადმი. განსაკუთრებული ექსპრესიულობით ხასიათდება მოციქულთა გამოსახულებები, რაც მათ სხვადასხვა მდგომარეობაში წარმოდგენით და ხელის მტევნების ემოციური გადიდებითა და მოძრაობითაა მიღნეული.

სამხრეთის ფასადის ფრონტონზე მოცემულია ქრისტეს მეორედ მოსვლის სცენა. კომპოზიციის შუაში გამოსახულია მაცხოვარი, რომელსაც თან ახლავს ოთხი ანგელოზი. ისინი ორ რეგისტრად არიან დანაწილებული. ანგელოზთა ქვედა წყვილს ხელში უჭირავს საყვირები. მათი დაძაბული პოზების, სხეულის ნაწილების მკვეთრი დაპირისპირების ფონზე წარმოდგენილია მაცხოვრის მშვიდი ფიგურა, ექსპრესიულად გადიდებული, მაკურთხეველი მარჯვნივ (ალადაშვილი, 1957, 32).

იმავე სამხრეთის მხარეს, ტიმპანზე გამოსახულია ჯვრის ამალეების სცენა. კომპოზიციის ცენტრალურ ნაწილში წარმოდგენი-

ლია კვარცხლბეკზე მოთავსებული დიდი ზომის ჯვარი, რომელსაც ოთხივე მხრიდან ანგელოზები ამოსდგომიან.

დასავლეთის ფასადის წვეროში, სამმავე დეკორატიულ ჩარჩოში წარმოდგენილია ტახტზე მჯდომი იესო ქრისტეს გამოსახულება, რომელსაც კურთხევის ნიშნად მარჯვენა ხელი ზემოთ აქვს აწეული. ჩარჩოს ორივე მხარეს მოთავსებულია დისკოები, რომლებიც უხვადაა გაფორმებული სხვადასხვა სახის ორნამენტებით. მაცხოვრის გვერდით გვხვდება გირჩების გამოსახულებებიც, რომლებიც მკვლევართა აზრით შეიძლება იყოს მინიშნება ქრისტეზე – როგორც სიცოცხლის წყაროზე (ალადაშვილი, 1957, 19).

იმავე დასავლეთის მხარეს შესასვლელის ტიმპანზე მოთავსებული კომპოზიცია ქრისტეს დიდების განსახიერებას წარმოადგენს. შუაში გამოსახულია ფეხზე მდგომი მაცხოვრის ფიგურა, რომელსაც ორივე მხრიდან ამოსდგომიან მისკენ მიმართული მხედრები: წმიდა გიორგი და წმიდა თევდორე.

ნიკორწმინდის რელიეფური სცენები არ უნდა იყოს ერთი ოსტატის ნამუშევარი. როგორც მკვლევარები შენიშნავენ, აქ სამი სხვადასხვა შემოქმედის ინდივიდუალური ხასიათი ჩანს (ალადაშვილი, 1957, 50). ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული ტაძრის რელიეფური სცენები მათთვის დამახასიათებელი შესრულების მანერით პირობითად შეიძლება ასე განაწილდეს: პირველ ოსტატს უნდა ეკუთვნოდეს დასავლეთის და სამხრეთის პორტალთა ტიმპანების რელიეფები, ცალკე ოსტატის ნამუშევარი ჩანს ჩრდილოეთის პორტალის ტიმპანი და აგრეთვე განსხვავებული მიდგომის და გადანწყვტის გამო ცალკე-მესამე ოსტატის შემოქმედების ნაყოფი უნდა იყოს ტაძრის ზედა ნაწილები–სამი რელიეფური სცენა: ფერისცვალება აღმოსავლეთ ფასადზე, ქრისტეს მეორედ მოსვლა–სამხრეთის ფასადის ფრონტონზე და მაკურთხეველი ქრისტეს ფიგურა–დასავლეთის ფასადზე (ალადაშვილი, 1957, 38).

ნიკორწმინდის ტაძარი განსაკუთრებით გამოირჩევა ფრინველთა და ცხოველთა რელიეფური გამოსახულებებით. მკვლევართა სამართლიანი შენიშვნით ამ მხრივ მას ნაკლებად თუ შეედრება საქართველოში სხვა რომელიმე ტაძარი. ნიკორწმინდის ტაძრის როგორც გუმბათზე, ასევე მის სხვა მონაკვეთებზეც

მრავლადაა წარმოდგენილი ცხოველთა და ფრინველთა ისეთი რეალური და ფანტასტიკური გამოსახულებები, როგორცაა: ფრთოსანი ცხენები, ლომები, ფასკუნჯი, სირაქლემა, სენმურვი (ძალღრიცა), ქათამვეშაპი და სხვა. ცხოველთა ზოგიერთ გამოსახულებას განმარტებითი წარწერაც ახლავს თან. ასეთია მაგალითად: ფასქუჯი, ქათამვეშაპი, სირაქლემა (ალადაშვილი, 1957, 74–75).

ნიკორწმინდის ტაძრის შიგა მხატვრობა მოგვიანო ხანისაა და იგი XVI–XVII საუკუნეებით თარიღდება. 2011 წელს ტაძრის სარეაბილიტაციო სამუშაოს შესრულებისას ჭვარტლით დაფარულ კარიბჭეებში აღმოჩნდა ტაძრის ერთ-ერთი მომხატველის ფრესკა. ეს არის მამაკაცის პორტრეტი, რომელსაც ორივე ყურზე საყურე უკეთია. იქვეა წარწერა: ოსტატი ჯავახაძე. მკვლევარები მას XVI საუკუნით ათარიღებენ. მოგვეპოვება სხვა წარწერა, რომელიც ასევე აღნიშნულ მხატვარს ეხება: „შენდობა ბრძანეთ და ვინცა შენდობა ბრძანოთ, თქვენაც შეგინდოთ ღმერთმა“ (ჯავახარიძე, ჟურ. „ისტორიანი“, 2011, VIII).

რელიგიური შინაარსის სცენებიდან ტაძარში წარმოდგენილია: „ჯვრის ამალღება“, „ვედრება“, „შობა“, „მირქმა“, „ნათლისღება“, „ფერისცვალება“, „იერუსალიმში შესვლა“, „ჯვარცმა“, „ჯოჯოხეთის წარტყვევნა“, „მაცხოვრის ამალღება“, „ქრისტეს მეორედ მოსვლა და განკითხვა“. ტაძარში ასევე მრავლადაა წარმოდგენილი მოციქულთა, წინასწარმეტყველთა, ეკლესიის მამათა, წმიდა მხედართა და ანგელოზთა გამოსახულებები.

რელიგიური შინაარსის ფრესკების გარდა, ნიკორწმინდის ტაძარი მდიდარია ისტორიულ პირთა პორტრეტების მხრივაც. სამწუხაროდ, აღნიშნული მხატვრობა გვიანდელი პერიოდისაა—ძირითადად XVI–XVII საუკუნეების, მაგრამ ძალზე საყურადღებოა, ვინაიდან აქ წულუკიძეთა ფეოდალური გვარის მთელი ოჯახებია წარმოდგენილი, რომელთაგან ბევრი ისტორიაში საკმაოდ ცნობილი პირი იყო, ცხადია, ტაძარში უფრო ძველი დროის მხატვრობაც იქნებოდა, მაგრამ, როგორც ჩანს, განახლების დროს დაიფარა.

ისტორიულ პირთა პორტრეტები ძირითადად ეკლესიის აფსიდებშია წარმოდგენილი ცალკეული ოჯახების სახით.

ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფსიდში გამოსახული არიან წულუკი-ძეთა საგვარეულოს შემდეგი წევრები: მანდილოსანი, რომლის პორტრეტსაც აქვს წარწერა: „თანამეცხედ[რე] |.....ჭილაძის | ქალი ელქენე“. იქვე მის გვერდით დახატულია მისი მეუღლე, რომლის გამოსახულებაც დაზიანებულია. წარწერიდან ვგებულობთ, რომ ეს არის გიორგი წულუკიძის ფრესკა. გიორგი ბოჭორიძის და ოლია სოსელიას აზრით, ეს გიორგი წულუკიძე არის ის პიროვნება, რომელიც იხსენიება იმერეთის მეფის, ალექსანდრე III-ის, 1651 წლის საფიცრის წიგნში (ბოჭორიძე, 1994, 107, სქოლიო 171; სოსელია, 1981, 66). ო. სოსელიას ვარაუდით, ასევე ეს გიორგი წულუკიძე შეიძლება იყოს 1696–1714 წლებში კათოლიკოს გრიგოლ ნემსაძისათვის ფიცის მიმცემი პირი (სოსელია, 1981, 66). მომდევნო მამაკაცის პორტრეტი დაზიანებულია. სამწუხაროდ, დაზიანებულია წარწერაც. გიორგი ბოჭორიძე მას კითხულობს, როგორც: „...ა წულუკიძე“ (ბოჭორიძე, 1994, 107). როგორც ჩანს, ექვთიმე თაყაიშვილის დროს ეს წარწერა შედარებით კარგად ჩანდა და ამიტომ იგი მას კითხულობს, როგორც: „ლომინა“—თუმცა იქვე აღნიშნავს, რომ წარწერა ცუდადაა შენახული (თაყაიშვილი, 1963, 88). მის გვერდით დახატულია მისი მეუღლე, რომლის ფრესკასაც აქვს შემდეგი წარწერა: „ქოროთოძის | ქალი ელენე, თანამეცხედრე მისა“. ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფსიდში წულუკიძეთა მესამე ოჯახიცაა წარმოდგენილი. მამაკაცის პორტრეტს აქვს წარწერა: „ბეჟან წულ[უ]კიძე“, იქვეა მისი მეუღლის და შვილის ფრესკებიც შემდეგი წარწერებით: „ჩიჯ[ავაძ]ის ქალი | [ხ]აზუა თა|ნამეცხედრე | მისი, ბეჟანის | ძე ვარა|დებულ“.

ო. სოსელიას ვარაუდით ბეჟან წულუკიძე XVII საუკუნის II ნახევრის მოღვაწეა. იგი უნდა იყოს პაატა წულუკიძის შვილი და ცნობილი ფეოდალის მერაბ წულუკიძის ძმა. პატივცემული მკვლევარის მოსაზრება შემდეგ მონაცემებს ემყარება: აგარის ეკლესიის ერთი ვერცხლის ფეშხუმის წარწერაში მერაბ წულუკიძე აცხადებს: „...ძმა ნიკორწმინდლათ დამისვამს და მეორე ძმა კიდე ხოფს სოფლათ დამისვამს ნასუჯუნევს ხორგას სასახლე მისი შემავლის კაცინათა და ხონი კიდე სულათა“ (თაყაიშვილი, 1963, 41–42). ო. სოსელიას მიაჩნია, რომ წარწერაში ნახსენები მე-

რამ წულუკიძის მეორე ძმა, რომელსაც მან ხორგას სასახლე მისცა, არის ბეჟან წულუკიძე, ვინაიდან ჩვენ გაგვაჩნია ერთი საბუთი, რომელშიც საუბარია ბეჟან წულუკიძის მიერ კათოლიკოს გრიგოლ ნემსაძისათვის „ხორგას ნაპარკაოს სასახლის მიყიდვაზე“—მაგრამ ამ შემთხვევაში პატივცემული მკვლევარის მოსაზრება არ უნდა იყოს მართებული, ვინაიდან, ზემოაღნიშნული საბუთის კონტექსტიდან გამომდინარე, აშკარაა, რომ მერაბ წულუკიძე საუბრობს თავისი ძმის ხობის ეპისკოპოსად დასმაზე (და არა ხოფს სოფლად დასმაზე, როგორც ეს ექვთიმე თაყაიშვილის გამოცემაშია მოცემული, ვფიქრობთ, ბეჭდვის დროს დაშვებული შეცდომის გამო) —ბეჟან წულუკიძე კი საერო პირი ჩანს. თუმცა ისიც აშკარაა, რომ ამ უკანასკნელს, როგორც მერაბ წულუკიძესთან, ისე მის ხობელ ძმასთან ძალზე ახლო ნათესაური კავშირი აქვს, ვინაიდან მერაბ წულუკიძის მიერ ძმისთვის ნაბოძებ ხორგას სასახლეზე მიუწვდება ხელი.

ჩრდილო-დასავლეთ აფსიდში წარმოდგენილი ისტორიულ პირთა პორტრეტები დაზიანებულია და მათი ვინაობის გარკვევა ჭირს (თაყაიშვილი, 1963, 88; ბოჭორიძე, 1994, 107; კაკაბაძე, 1929 a, 104). მამაკაცს და ქალს რომლებიც ცოლ-ქმარი უნდა იყვნენ, ხელთ უპყრიათ ეკლესიის მაკეტი. იქვე გამოსახულია მაცხოვარი, რომელიც ორივე ხელით აკურთხევს მათ. მანდილოსნის პორტრეტის წარწერას გიორგი ბოჭორიძე შემდეგნაირად კითხულობს: „თან[ა]მეცხედრე [მისი] ჩი...ს კოპ[ა]ძის ქალი ანა“—იქვე სქოლიოში კი მიუთითებს, რომ აქ ძველი და ახალი პერიოდის წარწერები უნდა იყოს ერთმანეთში შერეული (ბოჭორიძე, 1994, 107, სქოლიო 174). ექვთიმე თაყაიშვილი ამ წარწერას არ იხსენიებს, სარგის კაკაბაძე კი კითხულობს, როგორც: „...ჩი[ყავაძის ?] ქალი ანა“ (კაკაბაძე, 1929a, 104). ექვთიმე თაყაიშვილის ვარაუდით, აქ წარმოდგენილი პირები უნდა იყვნენ დავით წულუკიძე, მისი მეუღლე, ლაშხიშვილის ასული ფარსანგიჯავარი და შვილები— ივანე და ქაიხოსრო (თაყაიშვილი, 1963, 88)—მაგრამ თუ გიორგი ბოჭორიძის და სარგის კაკაბაძის მიერ ქალის პორტრეტის წარწერას მართებულად ნაკითხულად ჩავთვლით, მაშინ ექვთიმე თაყაიშვილის მოსაზრება მიუღებელი ჩანს. ეკლესიის მოდელის

ქვეშ წარმოდგენილია ყმაწვილის პორტრეტი (გიორგი ბოჭორიძის ვარაუდით შეიძლება ორისაც)–დაზიანებული წარწერით: „და ქაიხო|სრო“.

ჩრდილო–დასავლეთ აფსიდში კიდევ დაზიანებული არიან შემდეგი პირები:

1. მამაკაცის დაზიანებული პორტრეტი წარწერით „დათუნ“ (ექვთიმე თაყაიშვილი მას არ ახსენებს).

2. მერაბ ძე დათუასი ;

3. მამაკაცი, რომლის სახელსაც გიორგი ბოჭორიძე კითხულობს, როგორც „ბერი“, სარგის კაკაბაძე კი, „ბეჟან“ (ბოჭორიძე, 1994, 107; კაკაბაძე, 1929a, 104).

4. ნიკო[ლო]ზ (ექვთიმე თაყაიშვილი მას არ ახსენებს).

5. ლევან;

6. [სეხ]ნია წულუკიძე.

მეორე ნომრით მოხსენიებული მერაბ ძე დათუასი გიორგი ბოჭორიძის აზრით არის XVII საუკუნის ცნობილი ფეოდალი–მერაბ წულუკიძე–ხოტევისა და აგარის ეკლესიების ამგები, რომელიც თავს ლევან დადიანის გაზრდილად მიიჩნევდა. იგი თავის ოჯახის წევრებთან ერთად იხსენიება აგარისა და ხოტევის ეკლესიების წარწერებში. მისი მეუღლე იყო ჩიჯავაძის ქალი ანა. ჰყავდა ორი შვილი–გიორგი და ქაიხოსრო. ოლია სოსელიას აზრით, მერაბ წულუკიძე იყო ლევან დადიანის ვეზირის, პაატა წულუკიძის შვილი (სოსელია, 1981, 64). ეს ის პაატა წულუკიძეა, რომელსაც ვახუშტი პაატა წუნკს უწოდებს და რომელიც იმერეთის მეფის, გიორგი III–ის მტრობის გამო ოდიშში იყო გახიზნული. აგარის ეკლესიის წარწერაში მერაბ წულუკიძე აღნიშნავს, რომ ის ლევან დადიანის გაზრდილია: „მე დადიანმან გამზარდა ლევან მღთივ დოვლათიანმან“ (თაყაიშვილი, 1963, 41). ო. სოსელიას აზრით: „ლევან დადიანის გაზრდილი მხოლოდ პაატა I წუნკის შვილი შეიძლებოდა ყოფილიყო“ (სოსელია, 1981, 65, სქოლიო 127). ამრიგად, თუ მის მოსაზრებას გავიზიარებთ, მერაბ წულუკიძის მამის ვინაობის შესახებ, მაშინ გიორგი ბოჭორიძის მოსაზრება, რომ მერაბ ძე დათუასი–მერაბ წულუკიძეა–მიუღებელი ჩანს. ამ საკითხთან დაკავშირებით გვებადება ფრთხილი ვარაუდი–მერაბ წულუკიძის პორ-

ტრეტად ხომ არ შეიძლება მივიჩნიოთ ჩრდილო-დასავლეთ აფსიდში ეკლესიის მაკეტიტ წარმოდგენილი პიროვნება. ამას გვაფიქრებინებს მის გვერდით გამოსახული მისი მეუღლის ფრესკის წარწერა, რომელსაც სარგის კაკაბაძე კითხულობს, როგორც ჩი[ჯავახიძის] ქალი ანა. ამ სახელის და გვარის მატარებელი პიროვნება კი, როგორც აღვნიშნეთ მერაბ წულუკიძის მეუღლე იყო. ამ მხრივ, ყურადღებას იქცევს მათ გვერდით დახატული ყმანვილის პორტრეტის წარწერაც, საიდანაც ვიგებთ, რომ მას ქაიხოსრო ერქვა. გიორგი ბოჭორიძე იქვე მეორე ყმანვილის ფრესკის არსებობასაც ვარაუდობს. აგარისა და ხოტევის ეკლესიების წარწერებიდან კი ვიცით, რომ მერაბ წულუკიძეს ორი შვილი ჰყავდა, რომელთაგან ერთს მართლაც ქაიხოსრო ერქვა.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ აფსიდის მოხატულობა ძლიერ დაზიანებულია. აქ წარმოდგენილია ისტორიულ პირთა შემდეგი პორტრეტები: 1. პაატა წულუკიძე. ო. სოსელია მას აიგივებს XVII საუკუნის I ნახევრის ცნობილ მოღვაწესთან, რომელსაც ვახუშტი „პაატა წუნქს“ უწოდებს და რომელიც იმერეთის მეფის, გიორგი III-ის მტრობის გამო ლევან დადიანთან იყო შეხიზნული.

2. მანდილოსნის პორტრეტი დაზიანებული წარწერით: „...ქალი თეთრუა“ (თაყაიშვილის წაკითხვით). ო. სოსელიას იგი პაატა წულუკიძის მეუღლედ მიაჩნია და აიგივებს ნიკორწმინდის ტაძრის სამწირველოს წარწერაში მოხსენიებულ თეთრო ლაშხიშვილთან (სოსელია, 1981, 64-65).

3. მამაკაცის პორტრეტი, რომლის წარწერაც დაზიანების გამო არ იკითხება. ექვთიმე თაყაიშვილი აქ კიდევ ერთი მამაკაცის გამოსახულებას არჩევს, რომლის წარწერაც ასევე დაზიანების გამო არ იკითხება (თაყაიშვილი, 1963, 89).

ეკლესიის დასავლეთ ნაწილში მარჯვენა მხარეს დახატული არიან:

1. ნიკოლოზ ხოპაჩი წულუკიძე. იგი ბერის სამოსშია წარმოდგენილი და როგორც მკვლევარები შენიშნავენ, უნდა იყოს XVI საუკუნის მოღვაწე ნიკოლოზ ხობელი (სოსელია, 1981, 64). შემორჩენილია მის მიერ ხობის ეკლესიისადმი მიცემული 1569 წლის შეწირულობის სიგელი (კაკაბაძე, 1921a, 19-21).

2. ბეჟანან| წულუკიძე| კაციას ძე. ოლია სოსელიას იგი XVII საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწედ მიაჩნია (სოსელია, 1981, 67).

ნიკორწმინდის ტაძარი ძალზე მდიდარია ისტორიული მნიშვნელობის ეპიგრაფიკული წარწერებით, რომლებიც არაერთი საკითხის გარკვევაში გვეხმარება.

1. ეკლესიის დასავლეთ კარიბჭის თავზე, წმიდა თევდორეს და წმიდა გიორგის ბარელიეფების ირგვლივ, ნახევარწრიული ფორმის ლამაზი ხელით შესრულებული ასომთავრული წარწერაა მოთავსებული: „ქ[რისტ]ე, ძ[ე]ო ღ[მრ]თ[ი]ს[ა]ო, ა[დი]დე სიმრთელ[ი]თ და დღეგრძელ[ო]ბ[ი]თ შ[ე]ნ მ[ი]ერ გ[კ]რგ[კ]ნ[ო]ს[ა]ნი ბ[ა]გრ[ა]ტ აფხ[ა]ზთა და რანთა მ[ე]ფე და ქ[ა]რთველთა კურაპალ[ა]ტი და გაზ[ა]რდე ძე მ[ა]თი გ[იორგი] ნებასა შ[ი]ნ[ა] შ[ე]ნ[ა], მ[ე]ოხ[ე]ბ[ი]თა წმიდ[ი]სა მღდ[ე]ლთმ[ო]ძღ[უ]რისა ნ[ი]კ[ო]ლ[ო]ზის[ა]თა.“– აღნიშნული წარწერა ქართულ ისტორიოგრაფიაში 1008–1010 წლებითაა დათარიღებული (ბოჭორიძე, 1994, 95; ბერაძე, 1983, 108 და სხვ.)

2. ეკლესიის დასავლეთ კედლის სარკმლის გვერდით მოთავსებულია ჩამოგრძელებული ასომთავრული წარწერა, რომლის ქვედა ნაწილი შემდეგ დროში მიშენებულ დასავლეთის ეკვდერის სახურავს დაუფარავს. წარწერა ქარაგმების გახსნით შემდეგნაირად იკითხება: „წმიდაო ნიკოლოზ შეინყალე გიორგი მოძღუარი ამის წმიდისა ეკლესიისა“ (მოყვანილია გიორგი ბოჭორიძის ნაკითხვა). (ბოჭორიძე, 1994, 96–97; თაყაიშვილი, 1963, 86–87; კაკაბაძე, 1929a, 103). აღნიშნული წარწერის დათარიღება ზემოდასახელებული მკვლევარებიდან მხოლოდ გიორგი ბოჭორიძეს მოეპოვება. წარწერას იგი ეკლესიის აშენების დროს–XI საუკუნეს მიაკუთვნებს (ბოჭორიძე, 1994, 96).

3. დასავლეთ კარიბჭის დასავლეთ კედელზე ზემოთ ჯვარია გამოსახული წარწერით: „ძელი ცხორებისა“, აქვე მოიპოვება შემდეგი ასომთავრული წარწერა: „წო ნკზ მწხ ეყვ წე ქა კხბრსა და რტს ამინ“. გიორგი ბოჭორიძე და ექვთიმე თაყაიშვილი ამ წარწერას ქარაგმების გახსნით შემდეგნაირად კითხულობენ: „წმიდაო ნიკოლოზ, მეოხ ეყავ წინაშე ქრისტესა კახაბერს და რა-

ტის ამინ“. (ბოჭორიძე, 1994, 96–97; თაყაიშვილი, 1963, 85). სარგის კაკაბაძე „რატის“ მაგივრად კითხულობს „რამინს“ (კაკაბაძე, 1929a, 109). ასევე ბროსეს ამ წარწერაში მოყვანილი რატის და კახაბერის სახელები ნაუკითხავს როგორც ლევონ კახაბერი. (Brosset, 1851, 56). ორივე ეს მცდარი წაკითხვა საფუძვლიანად აქვს გაკრიტიკებული გიორგი ბოჭორიძეს. (ბოჭორიძე, 1994, 96, სქოლიო 124).

4. დასავლეთის კარიბჭის დასავლეთ კედლის სამხრეთ–დასავლეთ კუთხეში მოიპოვება მრგლოვანი წარწერა, რომელიც ზოგიერთ ადგილას დაზიანებულია. წარწერა ასე იკითხება: „წო ნკლზ მდდ.....მეოხ ექმენ წე ლთისა დფლსა ევფემიას ასოვილსა სოვილკხლისა ევეისა რატისასა ამინ“. აღნიშნული წარწერა თავის ნაშრომებში არაერთ მეცნიერს აქვს მოყვანილი (Brosset, 1851, 59; ქუთათელაძე, ივერია, 1894, 54; Уварова, 1894, 131, სურ. 106; კაკაბაძე, 1929a, 103; ბოჭორიძე, 1994, 99–100; თაყაიშვილი, 1963, 86). ქარაგმების გახსნით მკვლევარები (გიორგი ბოჭორიძე, ექვთიმე თაყაიშვილი, სარგის კაკაბაძე) მას შემდეგნაირად კითხულობენ: „წმიდაო ნიკოლოზ მღვდელთმოდღვარო, მეოხ ექმენ წინაშე ღვთისა დედოფალთ–დედოფალსა ევფემიას, ასულსა სოვლკურთხეულისა ერისთავთ ერისთავისა რატისსა, ამინ“.

ზემომოყვანილი ორი წარწერა (№№–3–4) მნიშვნელოვანია ქართული ისტორიოგრაფიისათვის, ვინაიდან აქ წარმოდგენილი არიან რაჭის ერისთავთა ფეოდალური სახლის წევრები. თუ ვინ უნდა იყვნენ კახაბერი და რატი ამას უფრო გვიკონკრეტებს ნიკორწმინდის ტაძრის მაცხოვრის ჯვარცმის ხატის ჩარჩოს წარწერა, რომელიც შემდეგნაირად იკითხება: „ქ. მე კახაბერ–ყოფილმან კირილე, ძემან სულკურთხევე[უ]ლისა ერისთავთერისთავისა რატისმან მოვჭედე ხატი ესე ჯუარცუმისაი ნუგეშინისმცემელად და სალხინებელად სულისა ჩემისა ცოდვილისად და სადღევრძელეებელად ძისა ჩემისა ერისთავთერისთავისა, რაჭის ერისთავისა რატისად“ (ბოჭორიძე, 1994, 111; კაკაბაძე, 1929a, 105; თაყაიშვილი, 1963, 89–90 და სხვა), როგორც ვხედავთ, აქ ერისთავთა სამი თაობის წარმომადგენლები არიან მოხსენიებული: ერისთავი რატი, რომელიც უკვე გარდაცვლილია, მისი შვი-

ლი კახაბერი, რომელიც წარწერის შესრულების დროს ბერად ყოფილა აღკვეცილი კირილეს სახელით და ამ კირილეს შვილი რატი, რომელიც ამ დროს მოქმედი რაჭის ერისთავი ჩანს.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში განსხვავებული მოსაზრებებია გამოთქმული ამ წარწერებში მოხსენიებულ პირთა ვინაობის შესახებ და ვინაიდან ისინი რაჭის პირველი ერისთავები უნდა იყვნენ, აქედან გამომდინარე, საერისთავოს დაარსების შესახებაც. გიორგი ბოჭორიძეს მიაჩნია, რომ ნიკორწმინდის ტაძრის აშენება ერთ-ერთი მთავარი იმპულსის მიმცემი უნდა ყოფილიყო რაჭის საერისთავოს ჩამოყალიბებისა. მკვლევარი თვლის, რომ ნიკორწმინდის წარწერებში (ჩვენ მიერ მესამე და მეოთხე ნომრად მოყვანილი წარწერები) მოხსენიებული რატი და ჯვარცმის ხატის ჩარჩოს წარწერაში ნახსენები ერისთავთ-ერისთავი რატი ერთი და იგივე პირია, მაგრამ, რადგანაც მესამე წარწერაში რატი უტიტულოდ იხსენიება, მიაჩნია, რომ ამ დროს ის ჯერ კიდევ არ არის რაჭის ერისთავი, მომდევნო წარწერების შესრულების დროს უკვე რაჭის საერისთავო ჩამოყალიბებულია და მას ეს სახელო მიღებული აქვს (ბოჭორიძე, 1994, 46–47). გიორგი ბოჭორიძის მიერ შედგენილი რაჭის ერისთავთა ქრონოლოგიური სია ასე გამოიყურება:

კახაბერი და რატი — XI საუკუნის II ნახევარი

|
ივგემია — კახაბერ-ყოფილი კირილე — XI საუკუნის ბოლო

|
ერისთავთ-ერისთავი, რაჭის ერისთავი რატი—XI საუკუნის ბოლო—XII საუკუნის დასაწყისი.

სარგის კაკაბაძეს ჯვარცმის ხატის ჩარჩოს წარწერაში მოხსენიებული ერისთავთ-ერისთავი რატი გაიგივებული ჰყავს კლდეკარის ცნობილ ერისთავ რატისთან, რომელსაც კონფლიქტი ჰქონდა ბაგრატ III-სთან. მათიანე ქართლისაჲს მიხედვით 990 წლის მახლობლად კლდეკარის ციხეში გამაგრებულ რატის მეფემ ალყა შემოარტყა. ერისთავმა ველარ გაუძლო შეტევას და იძულებული გახდა დანებებულიყო: „გამოვიდა გარე და გამოიტანა შვილი მისი ლიპარიტ თანა, შევედრა ბაგრატ მეფესა და

მისცა ციხე თვისი მეფესა ბაგრატს და თვით დაჯდა მამულსა თვისსა არგვეთს“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, 277-278). სარგის კაკაბაძის აზრით, კახაბერ-ყოფილი კირილე იყო ამ კლდეკარის ერისთავ რატის მეორე შვილი (ლიპარიტის შემდეგ) და რაჭის ერისთავთა გვარის დამწყები, რის გამოც რაჭის ერისთავთ XI-XIII საუკუნეებში ეწოდებოდათ კახაბერისძენი (კაკაბაძე, 1929a, 105). მკვლევარს ჯვარცმის ხატი ნიკორწმინდის ეკლესიის მთავარ ხატად მიაჩნია და მის მოჭედვას ტაძრის აშენების თანადროულად ვარაუდობს, აქედან გამომდინარე კი კახაბერის მოღვაწეობას X საუკუნის დასასრულით ათარილებს (კაკაბაძე, 1929a, 105).

თამაზ ბერაძეც მიიჩნევს, რომ რაჭის ერისთავები ბალვაშთა ფეოდალური საგვარეულოდან მომდინარეობენ. მკვლევარის აზრით, ბაგრატ III-ის თანამედროვე კლდეკარის ერისთავ რატის ჰყავდა ვაჟი ლიპარიტი. ამ უკანასკნელს კი ჰყავდა სამი შვილი, რომელთაგან ერთ-ერთს—რატის ბაგრატ III-მ რაჭის ერისთავობა უბოძა. თამაზ ბერაძე ამ რატის აიგივებს 1021 წელს შირიმნის ბრძოლაში დაღუპულ რატი ლიპარიტისძესთან და აგრეთვე ნიკორწმინდის ხატის წარწერაში მოხსენიებულ რატი ერისთავთან. მისი აზრით, რატის დაღუპვის შემდეგ რაჭის ერისთავი გახდა ამ უკანასკნელის ვაჟი-კახაბერი, რომელიც დაახლოებით 10 წლის შემდეგ ბერად აღიკვეცა კირილეს სახელით და ერისთავობა თავის ვაჟს, რატის გადაულოცა (ბერაძე, 1983, 75-76).

ო. სოსელიაც ეთხმება მოსაზრებას, რომ რაჭის ერისთავები ბალვაშთა ფეოდალური საგვარეულოს წარმომადგენლები უნდა იყვნენ, ოღონდ აკრიტიკებს სარგის კაკაბაძის იმ ვარაუდს, რომ ჯვარცმის ხატის ჩარჩოს წარწერაში მოხსენიებული რატი ბაგრატ III-ის თანამედროვე კლდეკარის ერისთავია.

მკვლევარი აცხადებს: „...ჯერ ერთი, ამ უკანასკნელს გარდა, ამავე ხანაში ბალვაშთა სახლში შეიძლებოდა ყოფილიყო სხვა, მეორე რატიც, რომელსაც რაჭის ერისთავობა ჰქონდა. შემდეგ, რაც მთავარია, კლდეკარის ერისთავთ-ერისთავ რატის მხოლოდ ერთი ძე ჰყავდა, რომელსაც ლიპარიტი ერქვა...ზემომოყვანილი წარწერის რატის კი ჰყავს ძე კახაბერი, რომელიც ბერობაში კირილედ იწოდება-ე. ი. ეს რატი და კლდეკარის ერისთავთ-ერის-

თავი რატი სხვადასხვა პირია. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სარგის კაკაბაძეს კახაბერი კლდეკარის ერისთავთ-ერისთავი რატის „მეორე შვილად“ მიაჩნია...თუმცა ამის დამამტკიცებელი არავითარი საბუთი არ მოაქვს. ასეთი საბუთი არც არსებობს. (სოსელია, 1973, 69, სქოლიო 4).

5. დასავლეთ კარიბჭის დასავლეთ კედელზე, ჩრდილოეთით მდებარე კუთხეში, ქვაზე, რომელიც ტაძრის ერთ-ერთი შეკეთების დროს უკუღმა დაუდევთ, მოიპოვება ასომთავრული წარწერა. აღნიშნული წარწერა არაერთ მკვლევარს აქვს მოყვანილი თავის ნაშრომში, რადგან ყველაზე სრული და ზუსტი ტექსტი გიორგი ბოჭორიძეს მოეპოვება, ამიტომ ჩვენ ამ უკანასკნელის ნაკითხვა მოგვყავს: „აწო ნკლზ მეჯ [ეყ] მეფს გს მს [მ...] ქში ავწე ნიკო[ლზ] წმიდელმან სყ[ძ]ემნ მელქზდკ ა[ნ]“. ქარაგმების გახსნით გიორგი ბოჭორიძე ამ წარწერას ასე კითხულობს: „წმიდაო ნიკოლაოზ მეოხ ეყავ მეფეს გიორგის მის მ[ონყალებით?] ქელიში ავაშენე ნიკოლაოზ წმიდელმან საყვარელიძემან მელქიზედკ, ამინ“ (ბოჭორიძე, 1994, 98).

ზემომოყვანილ ტექსტში სიტყვა ქელიში პირველად ამოიკითხა ამბროსი ხელაიამ (ხელაია, განთიადი, 1915, № 10, 25). აღსანიშნავია, რომ მის გარდა აღნიშნულ სიტყვას კითხულობს გიორგი ბოჭორიძეც. დანარჩენი მკვლევარები კი კითხულობენ როგორც „ჭირში“ (Уварова, 1894, 130, სურ. 105) ან საერთოდ ღიად ტოვებენ მას. (თაყაიშვილი, 1963, 86; კაკაბაძე, 1929a, 103; Brosset, 1851, 59, XII, № 3; ქუთათელაძე, 1894, 54).

ამბროსი ხელაიამ წარწერა თავდაპირველად XI საუკუნით დაათარილა, ვინაიდან მასში მოხსენიებული მეფე გიორგი მიიჩნია ბაგრატ IV-ის შვილად, ხოლო ნიკორწმინდელის სახელის ამოკითხვა, ისევე როგორც ბროსემ, ვერ შეძლო (სქოლიოში მიუთითებდა კიდევ, რომ: „ძნელი გამოსაცნობია ამ ნიკორწმინდელის სახელი, შეიძლება შეცდომითაც იყოს ამოკითხული“ (მწიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 499), თუმცა შემდეგ მან შეძლო წარწერის სწორად წაკითხვა და შესაბამისად, რადგანაც იქ მელქისედკ საყვარელიძე იხსენიებოდა, იგი XVI საუკუნით დაათარილა (მწიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 177-178). გიორგი ბოჭორიძეს

ნარწერაში მოხსენიებული გიორგი მეფე, იმერეთის მეფე გიორგი II-დ მიაჩნია, ხოლო ნიკორწმინდელის სახელს, ისევე როგორც ექვთიმე თაყაიშვილი, სარგის კაკაბაძე და სხვები, კითხულობს როგორც „მელქისედეკ საყვარელიძე“ და აიგივებს ცნობილ გელათელ ეპისკოპოსთან, რომელიც XVI საუკუნეში მოღვაწეობდა. ჩვენი აზრით, გიორგი ბოჭორიძის დათარიღება სავსებით მართებულია. ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსებზე საუბრისას გარკვეული გვაქვს, რომ მელქისედეკ საყვარელიძე ნიკორწმინდის კათედრაზე დაახლოებით 1565–1573 წლებში უნდა ყოფილიყო და მამასადაამე, აღნიშნული ნარწერაც ამ წლებში უნდა იყოს შესრულებული.

6. სამხრეთ კარიბჭის კედელზე მოიპოვება მხედრული ნარწერა, რომელიც შემდეგნაირად იკითხება: „[ქ ჯ]ვარო ქრისტესო გა[ნ]უსვენე სასუფე[ვე]ლსა თ|ერთოს ლ[ა]შხიშვილის| ქალსა მის შვილსა| ქაიხოსროს წულუკიძეს (ბოჭორიძე, 1994, 102; თაყაიშვილი, 1963, 84). გიორგი ბოჭორიძე აღნიშნულ ნარწერას XVII საუკუნით ათარიღებს.

7. მარი ბროსეს ნიკორწმინდის ტაძარში ჩრდილოეთის სარკმელთან უნახავს ნარწერიანი ქვა, რომელიც შემდეგ დროში, როგორც გიორგი ბოჭორიძე ვარაუდობს, ძირს ჩამოვარდნილა და გამოუყენებიათ ტაძრის იატაკად. დღესდღეობით აღნიშნული ნარწერა ძალზე დაზიანებულია და მისი გარჩევაჭირს. გიორგი ბოჭორიძე შეეცადა, ბროსეს ნაკითხვისა და საკუთარი დაკვირვების საშუალებით აღედგინა ტექსტის შინაარსი. ნარწერა შემდეგნაირად იკითხება: „[წმიდაო ნიკოლოზ მღვდელთ]მთავარო, მეოხ ექმენ და მფარველ წინაშე ღმრთისა ნ[ია]ნ[ი]ას ე[რისთავთ] ერისთავსა და ნ[ი]ოე[ლისიმოსს] (ბოჭორიძე, 1994, 101). დიმიტრი ბაქრაძეს მიაჩნია, რომ, ვინაიდან ნოელისიმოსის ტიტულს მხოლოდ ბაგრატ IV ატარებდა, ბროსეს ეს ნარწერა სწორად არ აქვს გადმოღებული და ნიანიას მაგივრად ბაგრატი უნდა წერებულიყო, მაგრამ გიორგი ბოჭორიძე არ ეთანხმება ამ მოსაზრებას და აღნიშნავს: „ნარწერაში ბაგრატი კი არ არის მოხსენიებული, არამედ ნიანია, ეს სახელი დღესაც კარგად იკითხება“ (ბოჭორიძე, 1994, 101).

§ 3. ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი

ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა ვინაობისა და ზეობის წლების დადგენას მეტისმეტად ართულებს შესაბამისი წყაროების სიმცირე. ამ მხრივ ჩვენ არათუ მათი მწყემსმთავრობის ზუსტი ქრონოლოგიის დადგენას ვერ ვახერხებთ, არამედ უნდა ჩავთვალოთ, რომ ბევრი მღვდელმთავრის სახელიც არ ვიცით. არის შემთხვევები, როცა ზოგიერთი იერარქის მხოლოდ სახელი ვიცით, მაგრამ ვერ ხერხდება დადგენა, თუ რა გვარისა იყო იგი (ასეთია: იოაკიმე, ნიკოლოზი და არსენი). მიუხედავად ამისა, ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგის მეცნიერული შესწავლის ცდა აუცილებელია.

ეპისკოპოსი საკმაოდ დიდი უფლებების და პასუხისმგებლობის მქონე სასულიერო პირი იყო. XVI საუკუნეში იმერეთში ჩატარებული საეკლესიო კრება მღვდელმთავრებს ავალებდა მკაცრი თვალყური ედევნებინათ ეპარქიაში როგორც სარწმუნოებრივი მდგომარეობისათვის, ასევე ეკლესიებისა და მონასტრების მშენებლობისათვის. ის ფაქტი, რომ არაერთმა ეკლესია-მონასტერმა (მათში დაცული ძვირფასი ხატებით და საეკლესიო ნივთებით) ჩვენამდე შედარებით კარგ ფორმაში მოაღწია, ბევრწილად განპირობებული იყო აქ საეპისკოპოსოს არსებობით.

ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები ყოველთვის დიდ ყურადღებას აქცევდნენ თავიანთ სამწყსოში არსებული ეკლესია-მონასტრების (პირველ რიგში, ცხადია საკუთრივ ნიკორწმინდის ტაძრის) შეკეთება-განახლებას: „.....მე რადგან დიდი შრომა მაქვნდა ჩემს მონასტერზედ და მსურდა შემკობა და შემოსავალი ცოტა იყო, ამისთვის მინდოდა რომ შემოსავალი განმემრავლებია“–წერდა ერთ სიგელში სოფრონ ნიკორწმინდელი (დოლიძე, 1970, 1123). „წმინდაო ნიკოლოზ მეოხ ეყავ მეფესა გიორგის. მის მონყალებით ჭელიში აღვაშენე ნიკორწმინდელმან საყვარელიძემან მელქისედეკ“–ვკითხულობთ სხვა შემთხვევაში ნიკორწმინდის ტაძრის კედელზე (ბოჭორიძე, 1994, 98). ასეთი ფაქტი კი ბევრია, რაც ნათლად მეტყველებს ამ მხრივ საეპისკოპოსოს მნიშვნელობაზე.

ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები აქტიურად მონაწილეობდნენ იმერეთის სამეფოს კულტურულ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში. 1809 წელს წესში დაბეჭდილ „სავედრებელი ღვთისმშობლისა-ში“ ვკითხულობთ: „ყოვლად სამღვდელო ნიკოლაოს წმიდელ არხიეპისკოპოსი სოფრონ შემწე ექნა სტამბისა ამის საჭიროთა ნივთთა ზედა“ (კეზევაძე, 2003, 3). ნიკორწმინდის ერთ-ერთი ხელნაწერის ბოლოში კი აღნიშნულია: „...ყოვლად სამღვდელმან ნიკოლაოს წისა დიდმან არხიეპისკოპოსმან სოფრონიოს მიბრძანა აღწერა ამა მეტაფრასისა...“ (თაყაიშვილი, 1963, 103).

როგორც აღვნიშნეთ, ნიკორწმინდელი მღვდელმთავრები ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაშიც აქტიურობდნენ. მაგალითად: თუ ტოლოჩანოვისა და იევლევის აღწერილობებს თვალს გადავავლებთ, დავინახავთ, რომ იმერეთის მეფის, ალექსანდრე III-ის კარზე გამართულ დიპლომატიურ მოლაპარაკებებში და ოფიციალურ ნადიმებში ხშირად იღებს მონაწილეობას ნიკორწმინდელი მიტროპოლიტი დავითი (საყვარელიძე). ასევე, როდესაც სოლომონ II ტორმასოვთან მოსალაპარაკებლად გაემართა, თან ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი სოფრონ წულუკიძეც ახლდა-ასეთი ფაქტი კი მრავალია. ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ნიკორწმინდელი მღვდელმთავრები საკმაოდ ენერგიული და მრავალმხრივი მოღვაწეები იყვნენ და აქტიურად მონაწილეობდნენ იმერეთის სამეფოს სულიერ-კულტურულ თუ პოლიტიკურ ცხოვრებაში. სამწუხაროდ, წყაროების სიმცირე, როგორც აღვნიშნეთ, არ გვაძლევს მათი საქმიანობის სრულყოფილად გაშუქების საშუალებას.

ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსებიდან ჩვენთვის მხოლოდ 14 იერარქის სახელია ცნობილი. ზეობის წლების მიხედვით მათი რიგი ასე განლაგდება:

1. მანოელ ჩხეტიძე

მანოელ ჩხეტიძე XVI ს-ის ცნობილი საეკლესიო მოღვაწე იყო. იგი 1529 წელს ბაგრატ III-ს ახლადდაარსებული ხონის ეპარქიის პირველ მღვდელმთავრად დაუდგენია. ეს ამბავი მოხსენიებულია ახალი ქართლის ცხოვრების მესამე ტექსტში: „მეფეთ-მეფემან ბაგრატ განყო ლიხთ-იმერი სამ საეპისკოპოზოდ...გააჩინა ხონელ

ეპისკოპოსად მჩხეტიძე მანოელ” (ქართლის ცხოვრება, 1959, 493; ჟორდანია, 1897, 373; პარიზის ქრონიკა, 1980, 42). მანოელ ეპისკოპოსს შემდეგ ანყურის კათედრა უნდა დაეკავებინა. ამის შესახებ საუბარია ნიკორწმინდის ერთ-ერთ ხელნაწერში: „...ჩხეტიძესა მანოელსა მანყუერელსა შნს...მანოელსა (მწოლსა) მწყუერელსა დღეგრძელობით ცოდვანი მათნი შეუდნეს ღწ“ (თაყაიშვილი, 1991, 183). ეს მონაცვლეობა პოლიტიკურ მოვლენებთან უნდა იყოს დაკავშირებული. როგორც ცნობილია, 1535 წელს მურჯახეთთან გამართულ ბრძოლაში ბაგრატ III-მ დამარცხა ყვარყვარე ათაბაგი და სამცხე ათი წლით შემოიერთა. ცხადია, ძალზე მნიშვნელოვანი იყო, რომ სამცხის უმთავრესი საეპისკოპოსო-ანყურის კათედრა ბაგრატ III-ის ერთგულ და მისი პოლიტიკური კურსის გამტარებელ სასულიერო იერარქს დაეკავებინა. როგორც ჩანს, ასეთი პიროვნება იყო მანოელი და მეფეს ამიტომაც გადაუყვანია იგი აღნიშნულ კათედრაზე. ის ფაქტი, რომ ნიკორწმინდაში აღმოჩენილი ხელნაწერის მინაწერში მანოელი მანყვერელად იხსენიება უფრო იმაზე მეტყველებს, რომ ის ჯერ მანყვერელი უნდა ყოფილიყო (და ამ დროს უნდა გაეკეთებინა მას ეს წარწერა) და ამის შემდეგ უნდა გადასულიყო ნიკორწმინდაში, სადაც, სავარაუდოდ, წაიღებდა ამ ხელნაწერს. როგორც ახლა გარკვეულია 1538 წლამდე ანყურის კათედრა იოაკიმე ეპისკოპოსს ეკავა (გაფრინდაშვილი, 2014, 182). 1544 წელს კი ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი მანოელი გახდა. აქედან გამომდინარე მისი მანყვერელობა 1538-1544 წლებს შორისაა სავარაუდო.

ამრიგად, როგორც აღვნიშნეთ, 1544 წელს ბაგრატ III-ის ინიციატივით ჩამოყალიბებულ ნიკორწმინდის კათედრაზე პირველ მღვდელმთავრად მანოელ ჩხეტიძე დაადგინეს. იმერეთის მეფე მას „წმიდა და ღმერთშემოსილ, ანგელოზთა მობაძავ მღვდელთმთავარეპისკოპოსს“ უწოდებს (დოლიძე, 1970, 651; კაკაბაძე, 1912, 6). ჩვენამდე მოაღწია თავად მანოელ ნიკორწმინდელის მიერ გაცემულმა სიგელმაც, სადაც იგი იმერეთის მეფის მიერ ნიკორწმინდის კათედრაზე მისი დანიშვნის შესახებ მოგვითხრობს: „ქ. ღვთით გვირგვინოსანმან მეფემან ბა[გრატ გა] ნახლა და კდ აღაშენა ეკლესია [წმიდ]ის მღვდელთ მძღვრის ნკვის...და დამ[ად-

გინ]ა მე განმგედ და ეფისკოპოსად უ[ლი]რსი და ცოდვილი მღვდელ მთვრი მანოელ და განუჩინეს რაჭის შე[სავალი] და სას-ჯლო და საკურთხი ადგილნი...“ (კაკაბაძე, 1912, 4). ეს სიგელი 1548 წელს უნდა იყოს გაცემული. მაშასადამე, ამ დროს იგი კვლავ ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსია. სამწუხაროდ, წყაროების მეტის-მეტი სიმცირის გამო არ ხერხდება დაზუსტება, თუ რამდენი წე-ლი განაგებდა მანოელ მღვდელმთავარი აღნიშნულ კათედრას. მანოელს ბაგრატ III-ის სიცოცხლეშივე უნდა დაეტოვებინა ნი-კორწმინდის კათედრა, რადგან იმავე მეფის დროსვე ნიკორწმინ-დელად სხვა ეპისკოპოსი-იოაკიმე ჩანს. ამრიგად მანოელ ჩხეტი-ძის მღვდელმთავრობა ნიკორწმინდის ეპარქიაში 1544 წლიდან, დაახ. XVI ს-ის 50-იანი წლების I ნახევრით უნდა დათარიღდეს.

2. იოაკიმე ნიკორწმინდელი

ნიკორწმინდის ეპარქიის რიგით მეორე მღვდელმთავრად ჩვენს ხელთ არსებული წყაროებიდან მოჩანს იოაკიმე. იგი მოხსე-ნიებულია ბაგრატ III-ის მიერ მოწვეული საეკლესიო კრების ამ-სახველ ოქმში და როგორც ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი, ამტკი-ცებს კრების მიერ მიღებულ საეკლესიო კანონებს.

იოაკიმე ნიკორწმინდელს ამავე წყაროზე დაყრდნობით იხსენი-ებს ვახუშტი ბაგრატიონიც. იგი მის მოღვაწეობას და საერთოდ, კრების გამართვას XVII ს-ის დასაწყისით ათარიღებს (ბაგრატი-ონი, 1973, 284), მაგრამ, როგორც თავის დროზე მარი ბროსემ, თედო ჟორდანიამ და სარგის კაკაბაძემ გამოარკვეეს, დიდი ქარ-თველი ისტორიკოსი ამ შემთხვევაში ცდება, ვინაიდან კრებაში მონაწილე სასულიერო პირები ამ დროს არ მოღვაწეობდნენ (კა-კაბაძე, 1919, 8).

აღნიშნული კრების ჩატარება, როგორც გიორგი მჭედლიძემ გაარკვია, 1557–1562 წწ. უნდა მომხდარიყო (მჭედლიძე, 2008, 171)– შესაბამისად, იოაკიმეს ამ კრებაში მონაწილეობა გვაძლევს საშუალებას, რომ მისი ნიკორწმინდის კათედრაზე ყოფნა დაახ-ლოებით XVI ს-ის 50-იანი წლების II ნახევრით და 60-იანი წლების დასაწყისით დავათარილოთ, ვინაიდან 1565 წლამდე მაინც ნი-კორწმინდის კათედრაზე უკვე სხვა მღვდელმთავარი-ამბროსი ბაქრაძე ჩანს.

3. ამბროსი ბაქრაძე

ამბროსი ბაქრაძე მოხსენიებულია ორი სხვადასხვა დროის სიგელში, რომლებიც ერთმანეთისგან საკმაოდ დიდი ხნით არიან დაცილებული, ამიტომ მისი მღვდელმთავრობის წლების განსაზღვრა საკმაოდ ჭირს. ამბროსი ბაქრაძე ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად დასახელებულია ლეონ იმერთა მეფის 1591 წლის შეწირულობის სიგელში ნიკორწმინდის ტაძრისადმი (კაკაბაძე, 1921a, 34-35), მაგრამ ამავე სიგელიდან შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ იგი ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი უნდა ყოფილიყო გიორგი II-ის დროსაც. ლეონ მეფე მას მიმართავს: „...რაც სხვა წიგნი და სიგელი ან ბატონის მამის ჩუენისაგან და ან ჩუენგან გქონდეს, არც ის მოგიშალოთ...“ (კაკაბაძე, 1921a, 35). როგორც ამ ადგილიდან ჩანს, ამბროსი ბაქრაძეს სიგელები ჰქონია ნაბოძები არა მარტო ლეონისაგან, არამედ მისი მამის-ე. ი.-გიორგი II-ისგანაც, მაშასადამე იგი ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი ყოფილა გიორგი II-ის დროსაც.

მღვდელმთავარეპისკოპოსი ამბროსი მოხსენიებულია აგრეთვე ბაგრატ III-ის ნიკორწმინდის ტაძრისადმი შეწირულობის ერთ უთარილო მინანქრში: „ქ. ჩვენ ღთისაგან ამაღლებულმან პატრონმან მეფეთ-მეფემან ბაგრატ და თანამეცხედრემან ჩვენმან დედოფალმან ელენე ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი, მოვიკითხეთ წმინდის ნიკოლაოზს შეწირული სოფელნი და ვითაცა პირველ პაპა მამათა განჩინებული და შეწირული ყოფილიყო, ისე ჩვენ დაგიმტკიცეთ და განგიახლეთ შენ მღდელ მთავარ ეფისკოპოზს ამბროსეს რცხილათი ბუჯას აქეთ სრულად სამნი გვარნი მოსახლენი გაბისაძენი, ჩაფიძენი, გამეზარდაშვილნი, რომ ამ სოფელსა და მიწასა და ადგილში არას კაცს ხელი არა ქონდეს რა, ვითაცა უწინვე ყოფილიყო და უდრობით განრყვნილიყო...“ (კაკაბაძე, 1912, 10).

ალბათ სადავო არ უნდა იყოს, რომ აქ მოხსენიებული მღვდელმთავარი ამბროსი და ლეონ მეფის 1591 წ. სიგელის ამბროსი ბაქრაძე ერთი და იგივე პირი არის. მაგრამ სირთულეს ქმნის იმის დადგენა, თუ ვინ არის მეფეთ-მეფე ბაგრატ და თანამეცხედრე მისი დედოფალთ-დედოფალი ელენე. ბუნებრივია, ვიფიქროთ, რომ აქ იგულისხმება ბაგრატ III იმერეთის მეფე და მისი მეუღლე

ელენე (როგორც ამას ვარაუდობს კიდევ ამ მინაწერის გამომცემელი სარგის კაკაბაძე), მაგრამ ამ ვარაუდს თითქოს რამდენიმე გარემოება უშლის ხელს. მინაწერის ავტორი მიმართავს ამბროსი ბაქრაძეს: „ვითაცა პირველ პაპა-მამათა ჩვენთაგან განჩინებული და შეწირული ყოფილიყო, ისე ჩვენ დაგიმტკიცეთ და განგიახლეთ შენ...რცხილათი ბუჯას აქეთ სრულად...“ (კაკაბაძე, 1912, 10). როგორც ცნობილია, რცხილათი 1548 წ. ბაგრატ III-მ მანოელ ჩხეტიდის ეპისკოპოსობაში შესწირა ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს (კაკაბაძე, 1912, 5). აქედან გამომდინარე, თუ ამბროსი ეპისკოპოსისადმი ნაბოძები სიგელის ავტორიც იგივე ბაგრატ მესამეა, მაშინ რატომ საუბრობს იგი რცხილათის მამა-პაპათა მიერ შეწირვაზე და რატომ არ ასახელებს უფრო ახლო წარსულში თვით მის მიერ ამ სოფლის შეწირვის ფაქტს. ამ კუთხით ყურადღებას იქცევს ისიც, რომ ბაგრატ III-ის სიგელის მეორე გვერდზე პირველი ორი მინაწერი ეკუთვნის გიორგი II-ს და მის შვილს ლეონს და ჩვენთვის საინტერესო მინაწერი მხოლოდ ამის შემდეგ არის მოთავსებული (ყოველ შემთხვევაში სარგის კაკაბაძის მიერ ასეთი თანმიმდევრობითაა ისინი დაბეჭდილი). არადა, თუ ჩავთვლით, რომ ეს ბაგრატ III-ის მინაწერია, მაშინ, ქრონოლოგიური პრინციპიდან გამომდინარე, ჯერ ეს მინაწერი უნდა ყოფილიყო და შემდეგ უფრო გვიანდელი-გიორგი II-ისა და ლეონის- მინაწერი. მაგრამ, თუ ვიტყვით, რომ სიგელის მინაწერის ავტორი ბაგრატ მესამე არ არის, მაშინ გასარკვევია, რომელ ბაგრატს ეკუთვნის იგი. ამ შემთხვევაში ყურადღებას იპყრობს ვახუშტი ბაგრატიონის ნაშრომში შემდეგი ადგილი: „იმერთა მოიყვანეს ძე კონსტანტინესი ძისა ბაგრატ მეფისა როსტომ და დასუეს მეფედ. არამედ ამან როსტომ ვერა მტკიცედ დაიპყრა მეფობა...ამავ ქორონიკონს იხილა გურიელმან გიორგიმ საქმე როსტომისა, შეიკრობნა სპანი, მოვიდა და მოიყვანა ბაგრატ ძე თეიმურაზისა ვახტანგის ძისა, ვერ წინააღუდგა როსტომ, წარუხუნა ქუთათისი და მისცა ბაგრატს, განუმაგრა ციხე ქუთათისა და მიუდგინა ძე თვისი მამია ბაგრატს...“ (ბაგრატიონი, 1973, 821). ეს ბაგრატი ძალიან მცირე ხანი უნდა ყოფილიყო მეფე, თუმცა შეიძლება დაგვეშვა ვარაუდი, რომ სიგელის მინაწერის ავტორი ის არის. მაგ-

რამ, ჯერ ერთი, არ ვიცით რა ერქვა მის მეუღლეს, მეორეც-მინანერში ბაგრატის მეუღლედ ელენეს მოხსენიება ამ ვარაუდის დაშვებას მაინც აძნელებს, ვინაიდან ასეთი სახელი ბაგრატ III იმერთა მეფის მეუღლეს ერქვა და ასეთი დამთხვევა ცოტა დამაფიქრებელია. ამიტომ ჩვენ იძულებული ვართ დავუშვათ ვარაუდი, რომ მინანერის ავტორი არის ბაგრატ III. აქედან გამომდინარე კი, ამბროსი ბაქრაძის ნიკორწმინდელობა შემდეგნაირად უნდა დათარიღდეს: პირველად მას ნიკორწმინდის კათედრა უნდა სჭეროდა XVI-სის 60-იანი წლების პირველ ნახევარში. შემდეგ იგი რალაც მიზეზების გამო გადამდგარა აღნიშნული თანამდებობიდან, ვინაიდან დაახ. XVI ს-ის 60-იანი წლების მეორე ნახევარში ნიკორწმინდელად მელქისედეკ საყვარელიძე ჩანს. მისი გარდაცვალების შემდეგ კი-70-იან-90-იან წლებში ნიკორწმინდელად კვლავ ამბროსი ბაქრაძე გვევლინება.

იგი საკმაოდ ენერგიული მღვდელმთავარი ჩანს. როგორც ზემოთ ვნახეთ, მის დროს ნიკორწმინდის კათედრას შესწირეს სოფელი რცხილათი. ასევე ლეონ მეფემ 1591 წელს ამბროსი ბაქრაძეს უბოძა ხონჭიორი და ჭელიში: „...ლთივ გუირგუინოსანმა მეფეთ-მეფემან პატრონმან ლეონ ესე წყალობის ნიგნი და სიგელი შეგინყაღეთ და გი[ბოძეთ] თქვენ ნიკოლწმინდელსა ბაქრაძესა ამბროსეს მას ჟამსა ოდეს თქვენისა ერთგულობისათვის დაგვიჯენიათ და ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი და შეგინყაღეთ და გიბოძეთ ხონჭიორი სრულობით და ჭელიში და ნამარნევს მჭედლიძენი...აგრევე კისორეთს ლომთაძენი მათითა მამულითა სამართლიანითა და ჩხეტიძე ლომინი მისითა მამულითა დღეს რისაცა მქონებელი იყოს და აგრევე რაჭას ესტატეს გარეყანიძის შვილები მისითა მამულითა“ (კაკაბაძე, 1921a, 34-35).

4. მელქისედეკ საყვარელიძე

მელქისედეკ საყვარელიძე ცნობილი საეკლესიო მოღვაწე იყო. 1529 წელს ბაგრატ III-მ იგი გენათელ ეპისკოპოსად დაადგინა. 1548 წელს კვლავ გენათელი ეპისკოპოსია. ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად მელქისედეკი იხსენიება ნიკორწმინდის ტაძრის დასავლეთის კედლის ასომთავრულ წარწერაში: „წმიდაო ნიკოლაოზ, მეოჯ ყყავ მეფეს გიორგის მის მ[ონყალებით ?] ჭელიში ავაშენე

ნიკოლოზ წმინდელმან საყვარელიძემან მელქიზედეკ, ამინ“ (ბოჭორიძე, 1994, 98: თაყაიშვილი, 1963, 86).

მელქისედეკს ნიკორწმინდის კათედრა 1565 წლის შემდეგ უნდა დაეკავებინა, ვინაიდან მანამდე სხვა პირი ჩანს აქ. 1573 წელს გიორგი II-ის შეწირულობის წიგნში კი ის უკვე გარდაცვლილად მოხსენიებული. აქედან გამომდინარე, მისი ნიკორწმინდელობა 1565-1573 წწ. შორისაა საძიებელი.

5. ნიკოლოზ ნიკორწმინდელი

შემდეგი ეპისკოპოსი, რომელიც ჩვენს ხელთ არსებული წყაროების მიხედვით ნიკორწმინდის კათედრაზე ჩანს, არის ნიკოლოზი (სამწუხაროდ, მისი გვარი არ ვიცით). იგი იხსენიება იმავე ბაგრატ III-ის ნიკორწმინდისადმი შეწირულობის სიგელის ერთ-ერთ მინაწერში: „ქ. ესე წიგნი მოგეც მე ოთარმან იაშვილმან და მეუღლემან ჩემმან წერეთლის ქალმან თვურო და შვილმან ჩვენმან ქაიხოსრო, შვილმან ჩვენმან და მომავალმან ყოველმანვე თქვენ ნიკოლწმინდელსა მღვდელთ მოძღვარსა ნიკოლოზს და წმიდასა მღვდელთ მოძღვარსა ნიკოლოზს და საყდარსა ტაძა(sic) ჯვარცმისასა ასრედა ამა პირსა ზედან რომე მოგვიხდა ცოდვისა საქმე და დიდად საკანონო ცოლი შევირთეთ ჩვენისა განაყოფისა ცოლ-ყოფილი და დიდისა შეხვეწითა ბატონისა მეფისა გიორგისათა შევეხწენი (sic) გაღარიბებულნი სხვას გარეთ შევსწირეთ საოხად სულისა ჩვენისა და სახსრად შევსწირეთ სამისდღეოდ სხვაგვას კვირიკესშვილი გლეხი ერთი მის ყოვლისფერით...“ (კაკაბაძე, 1912, 11).

სიგელში მოწმეთა შორის იხსენიება მეფე გიორგი და მისი თანამეცხედრე დადიანის ასული თამარი. ს. კაკაბაძის სამართლიანი შენიშვნით, აქ საუბარი უნდა იყოს გიორგი III-ზე (1605-1639). იგი იმერეთში 1605 წ. გამეფდა. 1637 წ. ნიკორწმინდელად სხვა პირი- სვიმონ ჩხეტიძე იხსენიება. ამრიგად, ნიკოლოზის ნიკორწმინდელობა დაახ. 1605-1637 წწ. შორის უნდა ვეძიოთ.

6. სვიმონ ჩხეტიძე

სვიმონ ჩხეტიძე ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად მოხსენიებულია 1637 წ. გიორგი III-ის შეწირულობის სიგელში, რომელიც თედო ჟორდანias აქვს გამოქვეყნებული შემოკლებით. მასში ვკითხუ-

ლობთ: „...ჩუენ [მეფემან გიო]რგი და ძემან ჩემმან [პირმშობა] ალექსანდრე და მამ[უკამა მოგახსენეთ ესე] შესანირაავი თქუენ მხნესა მხედარ[სა ნ-სა გიორგის ?] და მას შინა დადგინებულსა ნიკოლოზნიდელსა ჩხეტიძესა პატრონსა სვიმონს...შემოგვიწირავს ჩ`ნი კერძო ესფოფოა მღრდელაძე...ქ`კს ტკე (1637) (ჟორდანი, 1897, 452).

მკვლევარი თამარ ქორიძე სვიმონის ნიკორწმინდელობას 1637 წლამდე ვარაუდობს, აღნიშნულ წელს კი თვლის, რომ მან ქუთათლობა მიიღო, მაგრამ რა წყაროზე დაყრდნობით ლებულობს ამ ვარაუდს კონკრეტულად არ უთითებს (ქორიძე, 2000, 155).

გოჩა გუგუშვილი სვიმონ ჩხეტიძის შესახებ აღნიშნავს, რომ იგი ნიკორწმინდად 1660 წლამდე იყო (გუგუშვილი, 2003, 63). სვიმონ ეპისკოპოსთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ბაგრატ IV-ის 1660 წლის ნიკორწმინდის ტაძრისადმი შეწირულობის სიგელის შემდეგი ადგილი: „ესე წიგნი მოგართვი თქვენ ნიკორწმინდელს ლორთქიფანიძეს გედევანს ასრე და ამა პირსა ზედა, რომე კურთხეულს ბატონს მამაჩემს ბაჯას გლეხი შეწირა წმინდის ნიკოლოზისათვის და სვიმონ ნიკორწმინდელს ჰქონოდა...“ (კაკაბაძე, 1921a, 64). როგორც ვხედავთ, აქ სვიმონ ნიკორწმინდელი გამოყვანილია ბაგრატ IV-ის მამის (ე. ი. ალექსანდრე III-ის) თანამედროვედ. ალექსანდრე III კი იმერეთის ტახტზე 1639-1660 წწ. იმყოფებოდა. მაშასადამე, სვიმონის ნიკორწმინდელობა 1637 წლის შემდეგაცაა სავარაუდო. ნიკორწმინდის კათედრიდან სვიმონ ჩხეტიძე ხონში გადაუყვანიათ. სამწუხაროდ, ჩვენ არ გავიგანია წყაროები იმის დასაზუსტებლად, თუ როდის მოხდა ეს ამბავი. ბესიკ გაფრინდაშვილი ვარაუდობს, რომ ეს 1639 წელს მოხდა, ვინაიდან ამ წელს გარდაიცვალა მალაქია გურიელი, რომელსაც ხონის კათედრაც ეკავა (გაფრინდაშვილი, 2014, 160). ამრიგად, სვიმონ ჩხეტიძის ნიკორწმინდელობა დაახლოებით XVII საუკუნის I ნახევრით შეიძლება დათარიღდეს.

7. იოსებ სააკაძე

სახელგანთქმული სასულიერო მოღვაწის და პოეტის იოსებ სააკაძის (ბაბათაშვილის) ნიკორწმინდელობის შესახებ ცნობებს მისი ბიოგრაფი და პოემის „დიდმოურავიანის“ გამომცემელი პლა-

ტონ იოსელიანი გვანდის (იოსელიანი, 1851, 1). სამწუხაროდ, ცნობილი ქართველი ისტორიკოსი არ აკონკრეტებს თუ რა წყაროს ეყრდნობა ამ შემთხვევაში. მისივე ინფორმაციიდან ვიგებთ, რომ იოსები თავდაპირველად ქვათახევის მონასტერში მოღვაწეობდა, აქედან კი იმერეთში გადასულა, სადაც მღვდელმთავარი გამხდარა და რაჭაში ნიკორწმინდის კათედრაზე დაუდგენიათ. პლატონ იოსელიანისვე ცნობით, იოსებ სააკაძე ნიკორწმინდის კათედრაზე დიდხანს არ დარჩენილა. ქართლის რენეგატი მმართველის როსტომ ხანის და მისი მეუღლის მარიამ დადიანის თხოვნით, აღმოსავლეთ საქართველოში გადასულა, საიდანაც იგი სამცხეში გაუგზავნიათ იმ იმედით, რომ იქ აწყურის კათედრას დაიკავებდა და ქრისტიანობას განამტკიცებდა. თავდაპირველად ახალციხის ფაშას როსტომს, იოსები კარგად მიუღია, მაგრამ შემდეგ მაჰმადიანთა (აღბათ ოსმალეთის სულთანის) რისხვის გამო იძულებული გამხდარა კვლავ ქართლში დაბრუნებულიყო. 1661 წელს ის ვახტანგ V-მ ტფილელ ეპისკოპოსად დაადგინა, სადაც გარდაცვალებამდე-1688 წლამდე იმყოფებოდა. იოსებ სააკაძის ნიკორწმინდელობის შესახებ აზრს იზიარებს ბეჟან გიორგაძეც. მან კასტელის ალბომიდან გამოაქვეყნა ერთ-ერთი სასულიერო პირის პორტრეტი, რომელსაც შემდეგი წარწერა აქვს: „კაცი ღირსეული, საკადრისი სახის, დიდად თავდაჭერილი და ლოცვების მსასობელი, პატრების მეგობარი, კეთილისმყოფელი და პატივისმცემელი“ (გიორგაძე, ლიტერატურული საქართველო, 1976). მკვლევარის აზრით, ეს პორტრეტი იოსებ ტფილელს ეკუთვნის, რომელიც კასტელს რაჭაში მისი მღვდელმთავრობის დროს, XVII საუკუნის II ნახევარში გაუცვნია და იქვე დაუხატავს. როგორც რიმა ფირცხალაიშვილი აღნიშნავს, სამწუხაროდ, მკვლევარი არ აკონკრეტებს ამ ინფორმაციის წყაროს კასტელი წარმოადგენს თუ პლატონ იოსელიანის ზემომოყვანილ ცნობას ეყრდნობა (ფირცხალაიშვილი, 1978, 21-22).

თუ იოსებ სააკაძის ნიკორწმინდელობის ზემომოყვანილ ცნობებს გავიზიარებთ, მაშინ დასადგენია თუ რა პერიოდში ეჭირა მას აღნიშნული კათედრა. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ ქართლში იოსები როსტომ-ხანის თხოვნით გადადის.

როგორც ცნობილია, როსტომ ხანი 1658 წელს გარდაიცვალა, ასე რომ მას ნიკორწმინდის კათედრა ამ წლამდე უნდა დაეტოვებინა. როგორც აღნიშნეთ, 1652 წელს, ტოლოჩანოვის და იევლევის აღწერილობის მიხედვით, ნიკორწმინდის კათედრაზე მიტროპოლიტი დავით საყვარელიძე ჩანს. იგივე პირი ნიკორწმინდელად 1659 წელსაც იხსენიება. აქედან გამომდინარე, XVII საუკუნის 50-იან წლებში იოსებ სააკაძის ნიკორწმინდელობა ნაკლებ სავარაუდოა. მეორე მხრივ, როგორც ზემოთ გავარკვიეთ, XVII საუკუნის 30-იან წლებში (დაახ. 1639 წლამდე) ნიკორწმინდელად სვიმონ ჩხეტიძე გვევლინება. ამიტომ იოსებ სააკაძის რაჭის სამღვდელმთავრო კათედრაზე ყოფნა ალბათ XVII საუკუნის 40-იან წლებშია სავარაუდო.

8. დავით საყვარელიძე

დავით საყვარელიძე ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად მოხსენიებულია 1659 წლით დათარიღებულ ერთ-ერთ სიგელში. ამ წელს მას ნიკორწმინდის ტაძრისათვის შეუწირავს ხივშს მცხოვრები ლაზარე დონაძე მისი ცოლ-შვილით. აღნიშნული საბუთის ქორონიკონი 1559 წელს იძლევა, მაგრამ როგორც ს. კაკაბაძე აღნიშნავს, ხელის მიხედვით იგი უფრო XVII საუკუნეს ეკუთვნის და თანაც სწორედ ამ პერიოდში ჩანს ნიკორწმინდის კათედრაზე დავითის სახელის მატარებელი ეპისკოპოსი. ამიტომ მკვლევარი მას სავსებით სამართლიანად 1659 წლით ათარიღებს. ამ საბუთის დავით საყვარელიძეს იგი აიგივებს ბაგრატ IV-ის 1669 წლის წერილში მოხსენიებულ დავით ნიკორწმინდელთან (კაკაბაძე, 1921a, 63).

დავით საყვარელიძე უნდა იყოს აგრეთვე ტოლოჩანოვისა და იევლევის აღწერილობაში მოხსენიებული დავით მიტროპოლიტი. აღწერს რა ნიკორწმინდის ეკლესიას და მის სიწმინდეებს, რუსი ელჩი აღნიშნავს, რომ: „ეს საყდარი დავით მიტროპოლიტის გამგებლობაშია, დავით მიტროპოლიტის გამგებლობაშია ორი მონასტერი, სოფლები და დაბები...“ (იევლევი, 1969, 109). როდესაც ტოლოჩანოვი და იევლევი რაჭიდან ქუთაისში გამოემგზავრნენ, ისინი ასევე დავით მიტროპოლიტმა გამოაცილა. თავისი ნაშრომის ბოლოს აღექის იევლევი იმერეთის ეკლესია-მონასტრების და

სასულიერო პირების ჩამონათვალში მასაც იხსენიებს: „ნიკოლოზ სასწაულთმოქმედის (სახელობის) საყდარი, მიტროპოლიტი დავით...“ (იევლევი, 1969, 167).

დავით მიტროპოლიტი, როგორც ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი, ხელს აწერს იმერეთის მეფის ალექსანდრე III-ის 1651 წლის 9 ოქტომბრის ფიცის წიგნს (იევლევი, 1969, 175).

მიუხედავად ყოველივე ამისა, მკვლევართა ნაწილი, იმავე ტოლოჩანოვისა და იევლევის ნაშრომებზე დაყრდნობით მიიჩნევს, რომ მათი ელჩობის დროს ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი იყო სვიმონ ჯაფარიძე (ბერაძე, 1983, 92; გუგუშვილი, 2003, 63). აღნიშნული პიროვნება მართლაც არის მოხსენიებული რუსი ელჩების აღწერილობაში: „კრიხულა მდინარეს იქეთ“ -წერს ალექსი იევლევი „მთებში, მდ. რიონის ნაპირას სიმონ არქიეპისკოპოსის საცხოვრებელია. არქიეპისკოპოსის სადგომში მიქაელ მთავარანგელოზის სახელობის ხის ეკლესიაა. სიმონ არქიეპისკოპოსმა კაცი გამოგვიგზავნა, ეკლესიაში სალოცავად მიგვიწვია, იმ დროს სწორედ წირვა მიმდინარეობდა, ჩვენ ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი ეკლესიაში მივედით, არქიეპისკოპოსი საყდრის წინ შემოგვეგება...არქიეპისკოპოსის „სამფლობელოშიაც“ სოფლებში საყდრები ზოგი ქვისაგან და ზოგი ხისაგანაც არის ნაგები. კოშკები და პალატები სათოფურებიანია“ (იევლევი, 1969, 107-108). როგორც ვხედავთ, აქ ერთი სიტყვითაც კი არ არის მითითებული, რომ სვიმონ ჯაფარიძეს რაიმე კავშირი აქვს ნიკორწმინდასთან. ის ფაქტი, რომ მას სამფლობელო გააჩნია რაჭაში, მათ შორის მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესია, სადაც წირვას ატარებს, სულაც არ ნიშნავს, რომ სიმონი აუცილებლად ნიკორწმინდის ეპისკოპოსია. როგორც ცნობილია, იგი ჯაფარიძეთა საგვარეულოს ეკუთვნოდა. მისი ძმა იყო ცნობილი თავადი, მოლარეთუხუცესი ლომკაც ჯაფარიძე. ელჩების მიერ დასახელებული „არქიეპისკოპოსის სამფლობელო“ კი სწორედ ჯაფარიძეთა სათავადოში მდებარეობდა. ასე რომ, სიმონ არქიეპისკოპოსი რაჭაში სოფლებს და მათ შორის მთავარანგელოზის ეკლესიასაც უნდა ფლობდეს როგორც კერძო ფეოდალი (ჯაფარიძეთა საგვარეულოს წარმომადგენელი) და არა როგორც ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი.

სვიმონ ჯაფარიძე იხსენიება ამბროლაურის ეკლესიის ხატის წარწერაშიც: „ქ. წ. ღმერთო და წმიდაო ამბროლაურისა ღვთისმშობელი დაიცივე ორთავე შინა ცხოვრებათა მამკობი და შემომწირველი თქვენი მთავარეპისკოპოზი ჯაფარიძე სვიმონ“ (ბოჭორიძე, 1994, 139-140). არც აქ არის რაიმე მითითება მისი ნიკორწმინდის კათედრაზე ყოფნის შესახებ. რა თქმა უნდა, ჩვენ არ გამოვრიცხავთ შესაძლებლობას, რომ დროის გარკვეულ მონაკვეთში მას მართლაც სჭეროდა ნიკორწმინდის კათედრა, მაგრამ ტოლოჩანოვისა და იველევის ელჩობის დროს, მათი მკაფიო ჩვენების გამო, რომ ნიკორწმინდის ტაძარი: „დავით მიტროპოლიტის გამგებლობაშია“, სვიმონ ჯაფარიძის ნიკორწმინდელობა გამორიცხულად მიგვაჩნია.

9. გედეონ ლორთქიფანიძე

გედეონ ლორთქიფანიძე ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად მოხსენიებულია ორ სიგელში: პირველი, ეს არის ბაგრატ IV-ის 1660 წ. შეწირულობის წიგნი ნიკორწმინდის ტაძრისადმი. ამ საბუთით იმერეთის მეფე გედეონს სწირავს ბაჯს მცხოვრებ დათუა მღდეულადეს: „...ესე წიგნი მოგართვი თქვენ ნიკორწმინდელს ლორთქიფანიძეს გედევანს ასრე და ამა პირსა ზედა, რომე კურთხეულს ბატონს მამაჩემს ბაჯას გლეხი შეწირა წმინდის ნიკოლოზისათვის და სვიმონ ნიკორწმინდელს ჰქონოდა და ახლა თქვენც შემოგვეხვენეთ და გიბოძეთ ბაჯს ისივ გლეხი დათუა მღდეულადე, რაც მაშინ მამული ჰქონოდა იმიანად ის გლეხი გვიბოძებია“ (კაკაბაძე, 1921a, 64).

მეორე სიგელი არის 1664 წ. გელათის მონასტრის შეწირულობის წიგნი, რომელშიც გედეონი მოხსენიებულია, როგორც „გენათელ-ნიკოლოზწმინდელი“ ეპისკოპოსი (კაკაბაძე, 1921a, 69). ამრიგად, იგი ნიკორწმინდის კათედრაზე 1660-1664 წლებში ჩანს. 1669 წელს ბაგრატ IV-ის წერილში ნიკორწმინდელ მღვდელმთავრად დავითია მოხსენიებული. სამწუხაროდ, წყაროების სიმცირის გამო ვერ ვარკვევთ ვინ იყო ეპისკოპოსი 1664-69 წწ. შორის-გედეონი თუ დავითი (უფრო სავარაუდოა ეს უკანასკნელი).

10. სვიმონ ნულუკიძე

სვიმონ ნულუკიძე ნიკორწმინდელ მწყემსმთავრად ჩანს ერთ

უთარილო სიგელში. ამ საბუთის მიხედვით, იგი მთის წმიდა გიორგის წირავს შავრას მცხოვრებ გლეხს ნასხიდა დვალს. აქვე მოთხრობილია ამ გლეხის თავგადასავალიც: „შემოგწირეთ კნინი და მცირე ესე შესაწირავი შავრას გლეხი დვალი ნასხიდა მისის ყოვლისფერით, ასრე და ამა პირსა ზედა რომე ლაშხიშვილის ყოფილიყო, ლაშხიშვილს ლომინ ერისთვისაგან გამოერთმეოდა და ერისთვისაგან ჩვენ გვიყიდა და ჩვენ თქვენთვის შემოგვწირავს...“ (კაკაბაძე, 1921a, 81). ამ საბუთის გამომცემელი ს. კაკაბაძე მას დაახ. 1680-1685 წწ. და საზოგადოდ XVII ს-ის II ნახევრით ათარილებს. როგორც ვნახეთ, საბუთში სვიმონ წულუკიძესთან ერთად მოხსენიებულია ლომინ ერისთავი. ამ მომენტზე დაყრდნობით ო. სოსელია ს. კაკაბაძის მოსაზრებას არ იზიარებს და აღნიშნავს, რომ: „XVII ს-ის II ნახევრის რაჭის ერისთავები ცნობილი არიან...მაგრამ ამ დროს ლომინ ერისთავი არ გვხვდება“ (სოსელია, 1966, 111, სქ. 237). მაგრამ იგივე მკვლევარი წულუკიძეთა სათავადოზე საუბრისას აღნიშნავს, რომ სიმონ წულუკიძე მერაბ წულუკიძის ძმაა და მაშასადამე, XVII ს-ის II ნახევრის მოღვაწეა (სოსელია, 1973, 67).

ჩვენი აზრით, სვიმონ ნიკორწმინდელი, მართლაც XVII ს-ის მოღვაწისა და ცნობილი ფეოდალის, მერაბ წულუკიძის ძმა უნდა იყოს. ამ მხრივ ინტერესს იწვევს აგარის ეკლესიის ფეშხუმის წარწერა: „ქ. წმიდაო გიორგი მხნეო და მხედარო აგარისაო შემომინწირავს მე წულუკიძეს მერაბს ჩემთვის ჯერ სადღეგრძელოთა მერმე სულის საოხათ ორი ფეშხუმი, ერთი კამარა, ერთი ვერცხლის კობზი (sic) ორი ვერცხლის ნიტრა(sic), ერთი სამდულრავი და ერთი საზედაშე. მე დამიჭირავს წულუკიძეს მერაბს ჯინჭროლსა და ინროთას შუა გაღმა ჭრებალო და ზოგიში მათს გარდაღმა ოკრიბა და ტყილბური და ძმა ნიკორწმინდლათ დამისვამს და მეორე ძმა კიდევ ხოფს ხოფელათ...(თაყაიშვილი, 1963, 41-42). ეს წარწერა დაახ. XVII ს-ის 70-80-იან წწ. უნდა იყოს გაკეთებული, ვინაიდან ეკლესია, რომელსაც ეს ფეშხუმი შესწირეს, ამ წლებშია აგებული. სვიმონ წულუკიძე XVIII საუკუნის 20-იან წლებშიც ნიკორწმინდის კათედრაზე იმყოფებოდა. იგი მოწმეთა შორის მოხსენიებულია ალექსანდრე V წყალობის სიგელში: „არს

ამისი გამრიგე და მოწამე გენათელი გედევან, ლივკორწმინდელი სვიმონ, სახლითუხუცესი ჯაფარიძე ლომკაცი...მდივანს ლევანს დამიწერია და მოწამეცა ვარ“ (ბურჯანაძე, 1958, 67). ამრიგად, სვიმონ ნულუკიძის ნიკორწმინდელობა დაახ. XVII-ს-ის II ნახევრით და XVIII საუკუნის 20-იანი წლებით უნდა დათარიღდეს.

11. არსენი ნიკორწმინდელი

სამწუხაროდ, ამ პიროვნების შესახებ ჩვენ ვერანაირ მასალებს ვერ მივაკვლიეთ. მისი ნიკორწმინდელობის შესახებ ცნობას გვანვდის ცნობილი ქართველი ისტორიკოსი პლატონ იოსელიანი. მისი დახასიათებით, ეპისკოპოსი არსენი იყო: ფილოსოფოსი, ღვთისმეტყველი და საღვთო წერილის განმმარტებელი. თავისი სწმინდის და თავმდაბლობის გამო მას სიცოცხლეშივე ანგელოზის სახელი ჰქონია დამკვიდრებული. არსენის ნიკორწმინდის კათედრაზე ყოფნას ისტორიკოსი 1682 წლით ათარიღებს (Иоссеяни, 1849, 130).

12. გერმანე ნულუკიძე

გერმანე ნულუკიძე იყო XVIII ს-ის ცნობილი საეკლესიო მოღვაწე. იგი მერაბ ნულუკიძისა და დარეჯან აბაშიძის შვილი იყო (სოსელია, 1973, 68). ვახუშტის მიხედვით, 1742 წელს, გრიგოლ ღორთქიფანიძის გარდაცვალების შემდეგ, გერმანე ნულუკიძე აფხაზეთის კათალიკოსი გამხდარა (ბაგრატიონი, 1973, 913). დღეს-დღეობით ვახუშტის ეს ქრონოლოგია საეჭვოდაა მიჩნეული (ლომინაძე, 1954, 136), თუმცა ფაქტია ის, რომ გერმანე თავდაპირველად მართლაც აფხაზეთის კათალიკოსი უნდა ყოფილიყო. ამას ადასტურებს არაერთი სიგელის მონაცემი. მაგ. 1769 წლის გელათის შეწირულობის სიგელში სვიმონ ნუქიფიშვილი აცხადებს: „...იმედაძე ჩემი მწყალობელის ბატონის პირველ კათოლიკოსის გერმან ნიკოლაოზწმინდელის ნაყიდი არის...“ (კაკაბაძე, 1921b, 39-40)-აქედან ისე ჩანს რომ გერმანე უკვე კათოლიკოსი აღარ არის, მაგრამ ნიკორწმინდელად კი ისევ ის უნდა იყოს. აღნიშნულ საეპისკოპოსო კათედრაზე იგი პირველად 1756 წელსაა დასახელებული. ამ წელს დედამისმა, დარეჯან აბაშიძის ასულმა ნიკორწმინდას მამული შესწირა და სწორედ ამ საბუთშია მოხსენიებული გერმანე „ნიკოლაოზწმინდელად“ (ლომინაძე, 1954,

136). ასევე 1759 წლის ტყვეთა გაუსყიდველობის ხელწერილს სხვა ეპისკოპოსებთან ერთად გერმანე ნიკორწმინდელიც აწერს ხელს (ჟორდანია, 1967, 261) მაშასადამე, ამ წელსაც აღნიშნული კათედრა მას უჭირავს. 1773 წლით დათარიღებულ ერთ საბუთში კი ნიკორწმინდელად უკვე სხვა პირი–სილივისტრო ლოლობერიძე ჩანს. 1784 წლის საბუთში ნიკორწმინდელად კვლავ გერმანე წულუკიძეა დასახელებული. ერთ-ერთი წყაროს მიხედვით კი, მას ნიკორწმინდის კათედრა 1792 წელსაც უჭირავს. ჭელიშის მონასტრის ძმათა 1842 წლის ნამსახურეობის სიაში მღვდელმონაზონ სვიმონის შესახებ ნათქვამია, რომ იგი: „კურთხეულ არს ყდ სამღუდლო ნიკორწმინდელის გერმანე არხიეპისკოპოსისაგან ჩღუბ ივნისის კდ“(ქცა, ფ. 21, ს. 1945).

13. სილივისტრო ლოლობერიძე

სილივისტრო ლოლობერიძე იყო XVIII საუკუნის ცნობილი საეკლესიო მოღვაწე. იგი ჯერ კიდევ 1745 წლით დათარიღებულ საბუთში იხსენიება მონასტრის წინამძღვრად. ეს არის ელენე გუნცაძის შეწირულობის სიგელი გელათის მონასტრისადმი (კაკაბაძე, 1921a, 157). სამწუხაროდ, ამ საბუთიდან არ ჩანს, თუ რომელ მონასტერს განაგებს იგი. სამაგიეროდ ამ ხარვეზს ავსებს 1750 წელს გაცემული მღვდელმონაზონ ლაზარეს შეწირულობის სიგელი და 1755 წლით დათარიღებული სოლომონ I-ის შეწირულობის სიგელი, საიდანაც ვიგებთ, რომ სილივისტრო ლოლობერიძე მონაშეთის მონასტრის წინამძღვარი და იმერეთის სამეფო კარის მოძღვარი იყო (კაკაბაძე, 1921b, 1,6).

1766 წელს სილივისტრო ლოლობერიძე სამეგრელოს მთავარმა, კაცია დადიანმა ახლადდაარსებული საირმის მონასტრის წინამძღვრად დაადგინა: „...ვეძიებდი მამასა უდაბნოსასა და ვპოვე სანახებისა ჩვენისა მხრისა ადგილებით იმერელი სქეთი (sic) ლოლობერიძე არხიმანდრიტი სილივისტრო და ვანვიე რაი, მანცა ჯერ იჩინა მამობა უდაბნოსა ამის ადგილობით ლეჩხუმის საირმედ სახელდებულისა და ჩვენცა კეთილად აღგვიჩნდა მამად დადგინება ამისი და სიგელი ესე დავსდევით“ - ვკითხულობთ კაცია დადიანის შეწირულობის საბუთში (კაკაბაძე, 1921b, 31). დავით ბატონიშვილის ცნობით, 1772 წელს სილივისტრო ლოლობერიძე ეპისკოპო-

სად აკურთხეს და სოლომონ I-ის ბრძანებით ნიკორწმინდის კათედრაზე დაადგინეს: „...მეფემან სოლომან გარდააყენა ნიკოლოზწმინდელი ეპისკოპოსი რაჭის გერმანე ნულუკიძე, ვინაითგან იყო მოყვასი როსტომ ერისთვისა და მოადგილედ მისსა დასო სილიბისტრო ლოლობერიძე“-შენიშნავს ავტორი (დავით ბატონიშვილი, 1905, 19). დავით ბატონიშვილის ამ ცნობას ჩვენამდე მოღწეული სიგელების მონაცემებიც ადასტურებს. 1771 წლის 19 აგვისტოთი დათარიღებულ ანტონ ცაგერელის შეწირულების სიგელში სილივისტრო ლოლობერიძე ჯერ კიდევ არქიმანდრიტი და საირმის მონასტრის წინამძღვარია (კაკაბაძე, 1921b, 44), მაგრამ 1773 წლის სოლომონ I-ის შეწირულების სიგელს სილივისტრო ხელს აწერს როგორც ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი (კაკაბაძე, 1921b, 47). სილივისტრო ნიკორწმინდელი ასევე მოხსენიებულია ერთ უთარილო სიგელში. აღნიშნული საბუთი სოლომონ I-ის ზეობის წლებით თარიღდება. მასში საუბარია აგიაშვილებისა და ნიჟარაძეების სამამულო დავაზე, რომელიც მეფეს გაურჩევია. საბუთში ვკითხულობთ, რომ სადაო მიწა-წყლის სანახავად: „...აგიაშვილმა და ნიჟარაძენმა ორივემ ბატონის კაცები წეიტანეს: ნიკოლასწმინდელი მთავარეპისკოპოსი სილივისტრო, ნულუკიძე გიორგი, თამაზა მესხი და სხვანიც“ (დოლიძე, 1965, 275).

სილივისტრო ლოლობერიძეს ნიკორწმინდის კათედრაზე დიდხანს არ დაუყვია. იმავე დავით ბატონიშვილის ცნობით: „...ესე სილიბისტრო მოკლა მუნებურმან გლეხმან ნადირაძემ მიზეზისა ამისთვის: ვინათგან ჟამსა აღრეულებისა რაჭისასა ერთი გლეხის ცოლი შთავარდნილ იყო ტყვედ და ლეკთაგან დაეხსნა ამა ნადირაძეს და შეერთო თვით ცოლად. ესე მიულო და მისცა ძველსავე ქმარსა მისსა, და ამისა გამო ჰკრა თოფი ახალს ნაწირავს ეკლესიის კარზედ და მოკლა იგი. და კვალად დასვეს გერმანე (დავით ბატონიშვილი, 1905, 19). სამწუხაროდ, დავით ბატონიშვილი არ აკონკრეტებს, თუ როდის მოხდა ეს ტრაგიკული შემთხვევა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1784 წლით დათარიღებულ ერთ სიგელში ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად კვლავ გერმანეა მოხსენიებული (კაკაბაძე, 1914, 25). ამრიგად, სილივისტრო ლოლობერიძის ნიკორწმინდელობა 1772-1784 წლებს შორის არის სავარაუდო.

14. სოფრონ ნულუკიძე

სოფრონ ნულუკიძე ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს უკანასკნელი მღვდელთმთავარი გახლდათ. ო. სოსელიას აზრით, იგი იყო გიორგი IV ნულუკიძის ძმისწული (სოსელია, 1973, 75). იმავე მკვლევარის მიხედვით კი, გიორგი IV–ს ორი ძმა ჰყავდა–პაატა III და ბერი I (სოსელია, 1973, 71).

სოფრონ ნულუკიძე საარქივო მასალების მიხედვით 1762 წელს ჩანს დაბადებული. როგორც მერაბ კეზევაძემ გაარკვია, მას სასულიერო განათლება ნიკორწმინდის ტაძარში მიუღია თავის ნათესავ–გერმანე ნიკორწმინდელთან (კეზევაძე, 2003, 5). 1778 წელს სოფრონი ექვთიმე გენათელმა გელათის მონასტერში ბერად აღკვეცა და იეროდიაკვნადაც დაასხა ხელი. მისი ნიკორწმინდლად აღსაყდრების თარიღთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული. გოჩა გუგუშვილი აღნიშნავს, რომ სოფრონი ნიკორწმინდელად 1775 წლიდან იხსენიება. როგორც ჩანს, პატივცემული მკვლევარი ამ შემთხვევაში ეყრდნობა 1775 წლის სოლომონ პირველის შეწირულობის სიგელს, რომელიც სარგის კაკაბაძეს აქვს გამოქვეყნებული (კაკაბაძე, 1921ხ, 49-50). სიგელის მეორე გვერდზე მის დამამტკიცებელთა შორის იხსენიება სოფრონ ნიკორწმინდელიც. მაგრამ, ჩვენი აზრით, ასე ადრე სოფრონის ნიკორწმინდელობა საეჭვოა, მით უმეტეს თუ გავითვალისწინებთ მისი დაბადების ზემომოყვანილ თარიღს–1762 წელს. მაშინ სოფრონი 1775 წლისათვის სულ რაღაც 13 წლის ბავშვი იქნებოდა. ამიტომ ვფიქრობთ, ხომ არ არის ამ სიგელზე მისი ხელრთვა უფრო მოგვიანებით გაკეთებული. მერაბ კეზევაძეს სოფრონის ნიკორწმინდლად აღსაყდრება 1785 წელს მომხდარ ფაქტად მიაჩნია, მაგრამ ამ თარიღის გაზიარებასაც ხელს უშლის რამდენიმე დოკუმენტის მონაცემი. საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცულია პეტრე ერისთავის შეწირულობის სიგელი ნიკორწმინდის ტაძრისადმი. იგი 1787 წლით თარიღდება და ამ დროს ნიკორწმინდელად გერმანე ნულუკიძეა მოხსენიებული (სეა, ფონდი 1448, საბ. 6800). ასევე ჩვენ მოგვეპოვება ერთი გვიანდელი საარქივო ჩანაწერი. ეს არის ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრის სვიმონ ნულუკიძის ნამ-

სახურეობის სია, რომელშიც აღნიშნულია, რომ იგი: „კურთხეულ არს ყ~დ სამღვდელო ნიკორწმინდელის გერმანე არხიეპისკოპოსისაგან ჩღჷბ ივნისის კდ (1792 წლის 24 ივნისი-მ.მ.)“ (ქიმ, ჭელიშის არქივი). სამაგიეროდ, 1793 წლიდან სოფრონი უკვე არაერთ სიგელშია დასახელებული ნიკორწმინდელ მღვდელმთავრად.

სოფრონი ნიკორწმინდელი საკმაოდ ენერგიული მღვდელმთავარი იყო. ჩვენამდე მოაღწია მის მიერ გაცემულმა არაერთმა სიგელმა, საიდანაც კარგად ჩანს, თუ როგორ მზრუნველობას იჩენდა იგი თავისი ეპარქიის მიმართ და განსაკუთრებით ნიკორწმინდის ტაძრისადმი: „...რაოდენ შესაძლო იყო ვიღვანე ვ~ა უწყის უფალმან წყალობისამან ღ~ნ მამულით თუ გლეხის შოვნითა თუ ადგილის შემატებითა და სხვითა საეკლესიო სახმარებითა (ქიმ, საბ. 734)–აღნიშნავს სოფრონი არაერთ სიგელში.

სოფრონი ნიკორწმინდელი აქტიურად ეხმარებოდა თავისი ეპარქიის მცხოვრებლებს. ჩვენამდე მრავალმა სიგელმა მოაღწია, რომლებიდანაც კარგად ჩანს, თუ როგორ შეეწევა იგი არაერთ ადამიანს ფულით თუ მამულით ან სხვა რაიმე საჭიროებით. მაგალითად: ერთ სიგელში ვკითხულობთ: „ქ. ესე ნიგნი მოგართვით თქვენ ყ~დ სამღვდელოს ნიკოლას ნმინდელ არქიეპისკოპოს სოფრონიოსს მე დავითა გიორგობიანმა და მისმა შვილებმა ერთობით და ლადიშელმა თემმა თქვენ ყ~დ სამღვდელოებას შემივედრეთ და თეთრი გვასესხე ოცდა ათი მარჩილი“ (სეა, ფონდი 1448, საბ. 6800). სხვაგან კიდევ ვკითხულობთ: „...ჩვენ ყ~დ სამღვდელომან ნიკოლასნიდელ არხიეპისკოპოსმან სოფრონი ესე საუკუნო მტკიცე და შუეცვალებელი წყალობის ნიგნი აღვინერეთ და გიბოძეთ შენ ჩვენს ერთგულად და თავდადებით მოსამსახურეს ჩვენს გაზდილს ყმას მოურავს და ჩვენის ოჯახის სახლთუხუცესს კეთილშობილს ჯანელიძეს სიმონს და ძესა შენსა იოანეს ასე და ამა პირსა ზედა რომ ჩვენის ეკლესიის ყმა ივანიკა ჯმუხაძე უშვილოთ გარდაგვიშენდა და რადგან მას მახლობელი განაყოფი და მოძმე სახლის კაცი არავინ ყავდა მისი ადგილ მამული ჩვენ დაგვრჩა და....გიბოძეთ შენ და ძესა შენსა“ (ქიმ, საბ. 732)–ასეთი

შინაარსის სიგელები, როგორც აღვნიშნეთ საკმაოდ მრავლადაა მოღწეული ჩვენამდე.

სოფრონი დიდად ზრუნავდა თავის ეპარქიაში სასულიერო ლიტერატურის გამრავლებისათვის. მისი დაკვეთით არაერთი ხელნაწერია გადწერილი, მაგალითად, ნიკორწმინდის ეკლესიის 1808 წლის მეტაფრასის ბოლოსიტყვაობაში ვკითხულობთ: „ყოვლითა სათნოებითა განმშვენებულმან და აღმკობილმან კაცმან ზეცისა ნაწილისამან ყოვლად სამღუდელომან ნიკოლას წმინდა დიდმან არხიეპისკოპოსმან სოფრონიოს მიბრძანა აღწერა ამა მეტაფრასისა...“ (თაყაიშვილი, 1963, 103). 1809 წელს კი მისი თაოსნობით სოფელ წესში სტამბაც გაიხსნა, სადაც არაერთი სასულიერო ხასიათის ლიტერატურა დაიბეჭდა.

სამწუხაროდ, ასეთმა ენერგიულმა მღვდელთმთავარმა რუსეთის მიერ იმერეთის სამეფოს წინააღმდეგ განხორციელებული ექსპანსიის დროს ძალზე ნეგატიური როლი შეასრულა. მაშინ როცა სოლომონ II, დოსითეოზ ქუთათელი, ექვთიმე გენათელი და სხვა პატრიოტული ძალები დამპყრობელს საკადრის პასუხს სცემდნენ, სოფრონი რუსეთის მხარეზე იყო გადასული და მოძალადეებს ერთგულად ემსახურებოდა, რისთვისაც რუსებმა სათანადოდაც დააჯილდოვეს – 1820 წელს ის იმერეთის ეპარქიის მმართველად დაინიშნა. 1824 წელს კი წმინდა ანას I ხარისხის ორდენი ებოძა.

სოფრონი წულუკიძე გარდაიცვალა 1842 წლის 1 იანვარს, დაკრძალულია ქუთაისის საკათედრო ტაძარში.

ამრიგად, თუ ყოველივე ზემოაღნიშნულს შევაჯამებთ შეიძლება ითქვას, რომ ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსები, ისევე როგორც მათი თანამედროვე სხვა ეპარქიათა გამგებლებიც, საკმაოდ ენერგიული და მრავალმხრივი მოღვაწენი იყვნენ და მიუხედავად წყაროების მეტიწმინდე სიმცირისა, მათი ქრონოლოგიური რიგის მეცნიერული შესწავლის ცდა აუცილებელია.

ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური სია (XVI–XIX სს.)

1. მანოელ ჩხეტიძე — 1544–XVI ს. 50–იანი წწ. I ნახ.
2. იოაკიმე ნიკორწმინდელი — XVI ს. 50–იანი წწ. II ნახ.— 60 იანი წწ. დასაწ.
3. ამბროსი ბაქრაძე — XVI ს. 60–იანი წწ. I ნახ, 70–90–იანი წწ.
4. მელქისედეკ საყვარელიძე — 1565–1573 წწ.
5. ნიკოლოზ ნიკორწმინდელი — 1605–1637 წწ. შორის.
6. სვიმონ ჩხეტიძე — 1605–1652 წწ. შორის.
7. იოსებ სააკაძე — XVII საუკუნის 40–იანი წლები
8. დავით საყვარელიძე — 1652–1659; 1664–1669 წწ.
9. გედეონ ლორთქიფანიძე — 1660–1664 წწ.
10. სვიმონ წულუკიძე — XVII ს.–ის II ნახ.
11. არსენი ნიკორწმინდელი — XVII საუკუნის II ნახევარი (1682 წელი).
12. გერმანე წულუკიძე — 1756–1772, 1784–1792 წწ. შორის.
13. სილივისტრო ღოღობერიძე — 1772–1784 წწ. შორის.
14. სოფრონ წულუკიძე — 1793–1820 წწ.

§ 4. ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს სოციალური და ეკონომიური ისტორიის ცალკეული საკითხები

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს სოციალური და ეკონომიური ისტორიის შესწავლას განსაკუთრებით ართულებს შესაბამისი მასალების სიმცირე. სამწუხაროდ, ნიკორწმინდის ეპარქიის შესახებ XVI–XVIII საუკუნეებისათვის ჩვენ არ მოგვეპოვება ყმა-გლეხთა და ბეგარა-ვალდებულებათა ისეთი ნუსხები, როგორცაა მაგალითად, 1578 წლის ქუთაისის საყდრის გამოსავლის დავთარი ან ცაგერისა და ხონის საყდრების გამოსავლის დავთრები, რომლებშიც საეპისკოპოსოს ყმების ერთიანი აღწერილობაა მოცემული თავიანთ ბეგარა-გამოსაღებათან ერთად.

ამ მხრივ იძულებული ვართ დავკმაყოფილდეთ იმ მცირერიცხოვანი სიგელ-გუჯრებით, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია. აღნიშნული სახის წყაროები ძირითადად წარმოადგენს ნიკორწმინდის ტაძრისათვის ცალკეული პირების მიერ სხვადასხვა დროს ყმა-მამულის ბოძების საბუთებს. ისინი მართალია, გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნიან ეპარქიის მინათმფლობელობისა და ყმათმფლობელობის შესახებ, მაგრამ, ცხადია, საეპისკოპოსოს სოციალური ისტორიის სრული სურათის აღდგენა ამ მასალების მიხედვით რთულია. ამ მხრივ შედარებით კარგი მდგომარეობაა XIX საუკუნის დასაწყისისათვის. ჩვენ მოგვეპოვება 1819 და 1825 წლების ნიკორწმინდის ყმათა აღწერის ერთიანი ნუსხები, რომლებშიც ეპარქიის თითქმის ყველა ყმის სახელი და გვარია მოცემული. ასევე დასახელებულია მათზე დაკისრებული ნატურალური თუ ფულადი გადასახადები, ოჯახის წევრთა რაოდენობა (მამრობითი სქესის) და სხვა მონაცემები. ვინაიდან სოციალური ურთიერთობები დროში შედარებით ნელა იცვლებოდა, ამიტომ ამ პერიოდის მონაცემები უფრო ადრინდელ ეპოქაზეც გვიქმნიან გარკვეულ წარმოდგენას. ამასთან, რადგანაც საქართველოს ეკლესიაში (და საეპისკოპოსოებში) გავრცელებული მინათმფლობელობის ფორმები, ბეგარა-ვალდებულებები და სამწყსო-გადასახადები მეტ-ნაკლებად ერთნაირი იყო, ჩვენ ნიკორწმინდის სა-

ეპისკოპოსოსათვის აღნიშნული საკითხების კვლევისას შესაძლებლად მიგვაჩნია სხვა ეპარქიების მასალების მოშველიება და საკითხის განზოგადოებულად შესწავლა.

როგორც აღვნიშნეთ, ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსება იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის სახელთანაა დაკავშირებული. ბაგრატმა ახლადდაარსებულ კათედრას საკმაოდ მრავალრიცხოვანი მამული შესწირა, რაც ოფიციალური დოკუმენტით— მეფის სიგელით იქნა დადასტურებული (კაკაბაძე, 1912, 6–8; დოლიძე, 1963, 649–654). აღნიშნული საბუთის მიხედვით, მეფეს ნიკორწმინდის ეპარქიისათვის ყმა-მამული შეუწირავს შემდეგ სოფლებში: ნიკორწმინდაში—6 კომლი და 3 პარტახი (დაუსახლებელი მინა-წყალი); საკუთრეულში (?)—1 კომლი; უყეშს—6 კომლი და 3 პარტახი; თლულს—9 კომლი და 1 პარტახი; ზემო თლულს—1 კომლი; ხოტევეს—4 კომლი და 1 პარტახი; ინას—6 კომლი; ღვარდიას—5 კომლი; ბაჯს—8 კომლი და 2 პარტახი; ლადისს—12 კომლი; შვარას (შავრას?) —1 კომლი; მეტეხარას —1 კომლი; ზნაკვას — 3 კომლი; ხონჭიორს—7 კომლი—ამრიგად სულ ბაგრატ III-ს 14 სოფელში შეუწირავს 70 კომლი გლეხი და 10 პარტახი მამული.

სიგელში იმერეთის მეფე ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ დასახლებული ყმა-მამული მან სამეფო დომენიდან შესწირა ეკლესიას და ამიტომ ყოველი კაციდან „მოუდევარია“: „ესე სოფელნი და დაბანი, ასრე ჩემი ნასამართლი შემინირავს, რომე არას კაცისა ძალად წანაღები არ არის“ (კაკაბაძე, 1912, 7). აქვე ვხვდებით ერთ საინტერესო მომენტს: გარაყანიძეთა ერთი ოჯახი უშვილოდ გადაგებულია და თავისი მამული მეფისათვის უანდერძებია, ბაგრატ III-ს კი იგი ნიკორწმინდისათვის შეუწირავს. მეფეს ეს მომენტი საგანგებოდ აღუნიშნავს სიგელში, რათა გარაყანიძეთა სხვა ოჯახი ამ მამულის გამო ეკლესიას არ შედავებოდა: „რაცა გარაყანიძისეული სოფლები არის, გარაყანიძე უშვილო იყო და მე მიანდერდა მისი მამული და მე შემოვსწირე და მისთვის არავინ რას მემართლების და ესე გარაყანიძე შორს განაყოფი არის და არცა-რა ამასთან საქმე აქუს“—აცხადებს ბაგრატი (კაკაბაძე, 1912, 7).

ზოგიერთი ფეოდალის სოფელი, რომელიც, როგორც ჩანს, ნიკორწმინდის ეკლესიისათვის განსაკუთრებით სასურველი და მო-

სახმარად მოსახერხებელი იყო, იმერეთის მეფეს სხვა სოფლებით შეუცვლია და ეკლესიისათვის ისე შეუწირავს. ამასაც ბაგრატ III საგანგებოდ აღნიშნავს, რათა მერე ამ საგვარეულოს წარმომადგენლებმა პრეტენზია არ გამოთქვან: „რაცა წულუკიძისეული სოფლები არის ყველასათვის სანაცვლო მამული მიმიცემია, და მისთვის არავინ რას მემართლების, ამისთვის რომე სხვითა მამულითა შემიჯერებია. არას წულუკიძისა ნათესავსა კაცსა რაც შემინირავს, იმასთანა საქმე არა აქვს რა“ (კაკაბაძე, 1912, 7).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბაგრატ III თავის მთავარ დასაყრდენ ძალად ეკლესიას მიიჩნევდა და ყოველნაირად ცდილობდა მის გაძლიერებას. აღნიშნული პოლიტიკა მისი შვილისა და შვილიშვილის დროსაც გრძელდებოდა. ნიკორწმინდის ეპარქია მთელი XVI საუკუნის მანძილზე იმერეთის მეფეთა ზრუნვის მხრივ ერთ-ერთი გამორჩეული იყო. გიორგი II-ს (1565–1587) მამამისის შეწირულობა ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოსადმი კიდევ უფრო გაუმრავლებია და მისთვის ახალი ყმა-მამულიც უბოძებია. აღნიშნული შეწირულობის შესახებ საუბარია გიორგი II-ის ორ სიგელში (ისინი მინაწერების სახით მოიპოვება ბაგრატ III-ის 1544 წლის 9 აგვისტოს ნიკორწმინდისადმი ბოძებული სიგელის მეორე გვერდზე). ამ საბუთების მიხედვით, გიორგი II-ს და მის შვილს ლეონს, ნიკორწმინდის ეკლესიისათვის ყმა-მამული შეუწირავს შემდეგ სოფლებში: ზემო ღვარდიას—2 კომლი; ქვემო ღვარდიას—22 კომლი; ღვარდიას—1 კომლი; ხოტევის—2 კომლი; მეტეხარას—6 კომლი; ნიკორწმინდას—3 კომლი; ზემო თლულს—2 კომლი; შვარს (შავრას-?)—2 კომლი—სულ—8 სოფელში 40 კომლი გლეხი (კაკაბაძე, 1912, 9).

იმერეთის მეფეთა ტრადიციული მფარველობა ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოსადმი გიორგი II-ის შვილის, ლეონ I-ის (1587–1591 წწ.) დროსაც გაგრძელდა. თავისი მეფობის ხანმოკლე მანძილზე მან საკმაოდ მრავალრიცხოვანი მამულები და ყმა-გლეხები შესწირა ტაძარს. ჩვენამდე მოაღწია ლეონ მეფის 1591 წლის შეწირულობის სიგელმა, რომლითაც მეფემ ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსს ამბროსი ბაქრაძეს, უბოძა ხონჭიორი და ჭელიში სრულად, ნამარნევეს – მჭედლიძენი და კისორეთს – ლომთაძეები. ასევე:

„ჩხეტიძე ლომინი მისით მამულითა დღეს რისაც მქონებელი იყოს და აგრევე რაჭას ესტატეს გარეყანიძის შვილები მისითა მამულითა“ (კაკაბაძე, 1921 a, 35).

მომდევნო XVII საუკუნიდან შენირულობები ნიკორწმინდის ტაძრისადმი საგრძნობლად კლებულობს. ამ საუკუნეში სამეფო შენირულობის მხოლოდ ორი შემთხვევაა ჩვენთვის ცნობილი. პირველი—ეს არის გიორგი III-ის 1637 წლის სიგელი, რომლითაც მან ეკლესიას შესწირა მღვდელაძის ბეგარიდან ორი მესამედი და მეორე—ბაგრატ IV-ის სიგელი რომლითაც მეფემ ადრევე მამამისის მიერ ბაჯს შენირული გლეხი დათუა მღვდელაძე ხელახლა შესწირა ნიკორწმინდის ტაძარს და ეპისკოპოს გედეონ ლორთქიფანიძეს (კაკაბაძე, 1921a, 64). სამეფო შენირულობის ფაქტების ასეთი სიმცირე ცხადია, წყაროების ჩვენამდე მოუღწევლობით უნდა აიხსნას, თუმცა გასათვალისწინებელია სხვა მიზეზიც: XVII საუკუნეში იმერეთი, როგორც ცნობილია, შინააშლილობამ და ანარქიამ მოიცვა, სამეფო ხელისუფლება ძალზე დასუსტდა და ამიტომ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს სათანადო ყურადღებას ვეღარ აქცევდა.

XVII საუკუნიდან ჩანს კერძო შენირულობებიც: გიორგი წულუკიძე ნიკორწმინდის ტაძარს წირავს ერთ კომლ გლეხს, ასევე მერაბ წულუკიძე და ოთარ იაშვილი ამ საუკუნეში ნიკორწმინდის ეკლესიას სწირავენ თითო კომლ გლეხს (კაკაბაძე, 1912, 10-11).

1620–1640 წლებში იოსებ წულუკიძე იჩენს აღაპს და სამაგიეროდ ტაძარს სწირავს ერთ კომლ გლეხს. 1659 წელს ეპისკოპოსი დავით საყვარელიძე ნიკორწმინდას სწირავს ერთ კომლ გლეხს (კაკაბაძე, 1921a, 52).

XVIII საუკუნიდან ცნობები ნიკორწმინდის ტაძრის მიწათმფლობელობის შესახებ კვლავ მატულობს. 1775 წელს სოლომონ I-მა ნიკორწმინდას შესწირა სოფელი რცხილათი. აქვე, ამ საბუთიდან ვიგებთ ამ სოფლის კუთვნილების ისტორიასაც: „რცხილათი სოფელი პირველ ჩვენთა მამა-პაპათაგან თქვენთვის შემოენიერთ. მერმე ჟამთა ვითარებისაგან და სოფლის შფოთთა მიმქცევისაგან ის ჩვენთა ძველთაგან შემონირული სოფელი საერისკაცოდ გამხდარიყო, მერმეთ როდესაც შეწვენითა შენითა ხელთ

ვიგდეთ, კვალად განგიახლეთ გუჯარი ესე და თქვენდავე შემოგ-
ვინირავს, როგორც პირველ შემონირული ყოფილა“ (კაკაბაძე,
1921 b, 50). რცხილათის ნიკორწმინდის ტაძრისადმი შენირულო-
ბის შესახებ ცნობები XVI საუკუნიდან მოგვეპოვება. ეს სოფელი
მოსხენიებულია მანოელ ჩხეტიძის მიერ გაცემულ სიგელში. სა-
ერთოდ ამ საბუთში საუბარია ნიკორწმინდის კათედრის დაარსე-
ბაზე და მისთვის შენირულ მამულებზე. მაგრამ იქ, სადაც რცხი-
ლათია მოხსენიებული, აღნიშნული სიგელი საკმაოდ დაზიანებუ-
ლია და ჭირს გაგება თუ ვის შესწირა ბაგრატ მეფემ იგი – ნიკორ-
წმინდას თუ იქვე მოხსენიებულ მთის წმიდა გიორგის ტაძარს.
ამის გაგებაში კი გვეხმარება ერთ–ერთი მინაწერი, რომელიც
ბაგრატ III–ის 1544 წლის სიგელის მეორე გვერდზე მოიპოვება:
„მოვიკითხეთ წმინდის ნიკოლოზს შენირულნი სოფელნი და ვი-
თაცა პირველ პაპა–მამათა ჩვენთაგან განჩინებული და შენირუ-
ლი ყოფილიყო, ისე ჩვენ დაგიმტკიცეთ და განგიახლეთ შენ
მღვდელმთავარ ეფისკოპოსს ამბროსეს რცხილათი ბუჯას აქეთ
სრულად სამნი გვარნი მოსახლენი—გაბისაძენი, ჩაფიძენი, გამე-
ზარდაშვილნი რომ ამ სოფელსა და მიწასა და ადგილში არას კაცს
ხელი არა ქონდეს რა“ (კაკაბაძე, 1912, 10). ამრიგად, როგორც ამ
მინაწერიდან ნათელი ხდება, რცხილათი XVI საუკუნეში ნიკორ-
წმინდის ტაძრისათვის შეუწირავს მეფეს. შემდეგ არეულობისა
და შფოთის დროს საერო ფეოდალებს მიუტაცებიათ, მაგრამ ბო-
ლოს გარკვეულ მომენტში სამეფო სოფელი გამხდარა და სოლო-
მონ I–საც თავისი თავდაპირველი მფლობელის–ნიკორწმინდის
კათედრისათვის დაუბრუნებია.

ნიკორწმინდის მფლობელობაში იყო სოფელი რცხილათი XIX
საუკუნის დასაწყისშიც. 1819 წელს ტაძარს ამ სოფელში 24 კომ-
ლი გლეხი ეკუთვნოდა (ქცა ფ. 21, ს. 1845).

1794 წელს სოლომონ II–მ ნიკორწმინდის ტაძარს სოფრონ ნი-
კორწმინდელის თხოვნით განუახლა შენირულობა. მეფემ ნიკორ-
წმინდას შესწირა 6 კომლი გლეხი, აქედან სამი კომლი სოფელ ბუ-
გეულში, სამი–სოფელ აბანოეთში.

ნიკორწმინდას XVIII საუკუნეში არც კერძო შემწირველთაგან
მოკლებია ყურადღება: გიორგი ნულუკიძე, იმერეთის დედოფა-

ლი მარიამი, ბარბარე ბატონიშვილი, მერაბ წულუკიძე, პეტრე ერისთავი—ეს იმ პირთა არასრული ჩამონათვალია, რომლებმაც XVIII საუკუნესა და XIX საუკუნის დასაწყისში არაერთხელ შესწირეს ნიკორწმინდის ტაძარს ყმა-მამული. აქვე გვინდა ერთ გარემოებას გავუსვათ ხაზი: თუ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს შემწირველთა სიას თვალს გადავავლებთ, დავინახავთ, რომ ეკლესიისათვის შეწირულ ქონებაში ყველაზე დიდი ადგილი სამეფო ხელისუფლების მიერ ბოძებულ ყმა-მამულს უკავია. ამ მხრივ სამეფო შეწირულობები არა მარტო რაოდენობის მხრივ განსხვავდებოდა კერძო შეწირულობებისაგან, არამედ მიზანდასახულობის მხრივაც: საქმე იმაშია, რომ კერძო შემწირველთა ძირითად მიზანს სამაგიერო წირვის ან ალაპის გაჩენა წარმოადგენდა. მართალია, აღნიშნული მომენტი სამეფო შეწირულობის დროსაც იგულისხმებოდა, მაგრამ აქ მაინც გადამწყვეტი უფრო სხვა, სახელწოდებრივი ფაქტორი ჩანს—როგორც ზემოთ გვაქვს აღნიშნული სამეფო ხელისუფლებისათვის ეკლესია ერთ-ერთ უმთავრეს დასაყრდენ ძალას წარმოადგენდა და ამიტომ იგი ყოველთვის ცდილობდა ეკლესიისათვის ყმა-მამულის და ქონების შეწირვით რაც შეიძლებოდა მეტად განემტკიცებინა ეს ორგანიზაცია. სამეფო შეწირულობის დროს სწორედ ეს მომენტი ჩანს გადამწყვეტი და არა სამაგიერო წირვის ან ალაპის გაჩენა, რომელიც, ვიმეორებთ—თავისთავად იგულისხმებოდა.

საეპისკოპოსოს მინათმფლობელობა და ყმათმფლობელობა განსხვავებულ ხასიათს ატარებდა, რაც დამოკიდებული იყო იმაზე, თუ რა პირობით იყო ნაყიდი ან შეწირული ესა თუ ის მამული ან გლეხი ეკლესიისათვის. ეს მომენტი ყოველთვის ხაზგასმული იყო შესაბამის საბუთებში. მაგალითად: ბაგრატ III-მ დაარსებისას ნიკორწმინდის კათედრას შესწირა 70 კომლი გლეხი, მეფე ამ გლეხების ჩამოთვლის შემდეგ იქვე აღნიშნავს, თუ რა სახისაა ეს შეწირულობა: „ან შემოგწირეთ მცირე და კნინი ესოდენი სოფელი და დაბანი თქვენ, წმიდასა მღვდელთმოდღვარსა ნიკოლოზს მისითა მზღვრითა და სამართლიანითა წყლითა, წისქვილითა, ველითა, ვენახითა, სათიბითა, სახნავითა, ჭალითა, სათევზითა,

ტყითა, სანადიროთა, ეკლესიითა, სასაფლაოთა, მითთა, ბარითა, შესავლითა და გამოსავლითა, საძებრითა და უძებრითა, მისითა ერთობილითა ყოვლითურთ უნაკლულოდ ასრე რომე: რაცა ამა სოფელსა და დაბანსა გამოსავალი და ბეგარა გამოვიდოდეს, ესენი სრულიად წმიდასა მღვდელთმთავარეუპისკოპოსსა ნიკოლწმიდელსა მიეზარებოდეს და არას კაცის ხელი არა მიხვდებოდეს (დოლიძე, 1970, 653).—ამრიგად, როგორც ვხედავთ, აღნიშნული გლეხები თავიანთი მინა-წყლით ნიკორწმინდის ეკლესიის სრულსაკუთრებაში გადადის და მათგან გამოღებული ბეგარაც უკლებლივ ნიკორწმინდელისაა. თუ გიორგი II-ისა და მისი შვილის, ლეონ I-ის შეწირულობის საბუთებს გადავხედავთ, დავინახავთ, რომ ამ მხრივ განსხვავებულ ვითარებასთან გვაქვს საქმე. მეფეს და მის შვილს ნიკორწმინდის საყდრისათვის XVI საუკუნის მეორე ნახევარში 40 კომლი გლეხი შეუწირავს. ეს გლეხები ტაძრისადმი დამოკიდებულების მიხედვით შეიძლება სამ კატეგორიად დაეყოთ:

პირველ კატეგორიაში შევა 4 სოფელი—27 კომლი გლეხით. ამათგან გამოღებული ბეგარა, მსგავსად ბაგრატ III-ის შეწირულობისა სრულად ეკლესიისაა. ამრიგად, ამ გლეხების მიმართ ეკლესია სრულ მესაკუთრედ გვევლინება.

მეორე კატეგორიაში შევა სოფელი მეტეხარა—6 კომლი გლეხით. ამათგან გამოღებული ბეგარის მხოლოდ ნახევარი ეკუთვნის ეკლესიას, ნახევარი, როგორც ჩანს, მეფისაა. ამასთან, ბეგარის გარდა, ამ გლეხებს ეკლესიის სასარგებლოდ ევალებოდათ მუშაობა და სამსახური.

და ბოლოს, მესამე კატეგორიაში შეიძლება გავაერთიანოთ სამი სოფელი შვიდი კომლი გლეხით—ამათგან გამოღებული ბეგარის ერთი მესამედი ეკლესიისაა, ორი მესამედი კი მეფეს რჩება. ამასთან, წინა შემთხვევისაგან განსხვავებით, ამ გლეხებს მუშაობა და სამსახური მეფის სასარგებლოთ მართებთ და არა ეკლესიისა. (კაკაბაძე, 1912, 9).

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, პირველ და მეორე შემთხვევაში ეკლესია გლეხების მესაკუთრედ გვევლინება, ვინაიდან ისინი ეკლესიისადმი პირად დამოკიდებულებაში იმყოფებიან. მეფეს მხო-

ლოდ მათგან გამოღებული ბეგარის ნახევარი ეკუთვნის, სხვამხრივ სამეფო ხელისუფლებას ამ გლეხებზე უკვე ხელი აღარ მიუწვდება.

მესამე შემთხვევაში პირიქითაა—ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო მხოლოდ ბეგარის 1/3 ნაწილს ღებულობს, სხვა მხრივ კი ამ ბეგარის გადამხდელი გლეხების მიმართ არავითარი უფლებები არ გააჩნია, ვინაიდან პიროვნულად ისინი კვლავ სამეფო ხელისუფლების დაქვემდებარებაში რჩებიან.

როგორც ვხედავთ, მეორე და მესამე კატეგორიის გლეხების მიმართ ეკლესია და სახელმწიფო საერთო მესაკუთრეებად გვევლინებიან.

ეკლესია ფლობდა როგორც ყმა-გლეხებით დასახლებულ მიწა-წყალს, ასევე დაუსახლებელ ადგილებსაც ან ამონყვეტილი, აყრილი გლეხის კარ-მიდამოს, რომელსაც პარტახი (პარტახტი) ეწოდებოდა. პარტახს საკმაოდ დიდი ადგილი ეჭირა საეკლესიო მიწათმფლობელობაში. ეს კარგად ჩანს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს საბუთებიდანაც. მაგალითად, ბაგრატ III-მ 1544 წელს ნიკორწმინდის ტაძარს 70 კომლ გლეხთან ერთად 10 პარტახი მამულიც შესწირა. ასევე გიორგი II-მ XVI საუკუნის მეორე ნახევარში დასახლებულ მამულთან ერთად ნიკორწმინდის ეკლესიას ხუთი პარტახი მამულიც შესწირა.

პარტახს ისევე ედო ბეგარა, როგორც დასახლებულ მამულს. ამ ბეგარას კი ის იხდიდა, ვისაც პარტახი „საჭმელად“ მიეცემოდა. ეს მომენტი კარგად ჩანს სხვადასხვა სიგელების მონაცემებიდან. მაგალითად გელათის მონასტრის 1570 წლის კოხურის ბეგარის ნუსხაში მებეგრე გლეხების ჩამონათვალის ბოლოს აღნიშნულია: „რვა პარტახტი სხვა არის და რაც ამ კაცებს მართებს თითოს გლეხსა, ისრე თითოს პარტახს მართებს და ისრე გარდაიხადოს, ვინც დაესახლოს და ან ვინც ჭამოს“ (კაკაბაძე, 1921 ა, 28).

საეკლესიო გადასახადებს შორის ყველაზე მთავარი, რომელსაც გლეხები იხდიდნენ იყო ბეგარა. ბეგარა ძირითადად მიწის ჭერასთან დაკავშირებული გადასახადი იყო. ეს კარგად ჩანს სხვადასხვა საბუთიდან. მაგალითად, გაბრიელ ჭყონდიდელ-ცაგერელი თავის ერთ-ერთ სიგელში აღნიშნავს: „ხატს მარტო ალა-

გის ბეგარა ეძლეოდა, თვარამ კაცი ყველა კაცია ჭილაძეს მსახურებდაო“ (კაკაბაძე, 1921 a, 78). ასევე XVI საუკუნის ერთი ნასყიდობის სიგელში ვკითხულობთ: „ესე დაწერილი წიგნი და ნიშანი დაგინერეთ და მოგახსენეთ თქვენ გელათსა ხახვილისა საკრთხევისა ლთისმშობელსა და მას შინა დამკვიდრებულთა ძმათა... მთხილარაში დასთვეადისაგან მამული ვიყიდე მისითა ბეგრითა ასრე ვითა სადამდისა ვცოცხალ ვიყოთ ჩვენ და ჩნი შვლნი და ჩნი შვილისშვილნი და მომავალნი და სადამდისა ისი მამული ჩვენ და ჩნსა ნათესავსა ჰქონდეს, მადამდისი მისი ბეგარა ხატს არა მოეშალოს და თუ ოდესმე მოეშალოს ბეგარა, მამული ხატსავე დარჩეს“ (კაკაბაძე, 1921 a, 5-6).

ბეგარა შეიძლებოდა ყოფილიყო სხვადასხვა სახის. მაგალითად, იყო: „თავი ბეგარა“, „მართალი ბეგარა“, „სხვაი ბეგარა“, „ძღვენი“, „სამასპინძლო“ და სხვა (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ IV, 1973, 193-194).

ბეგარა მოიცავდა როგორც ნატურალურ, ასევე ფულად გადასახადსაც. ნატურალურ გადასახადში შედიოდა: ხორცი, ღვინო, პური, ღომი, ყველი, კვერცხი, ერბო, ზეთი, თაფლი, თევზი, სანთელი, საკმეველი და სხვა. მაგალითად, სოფელ რცხილათში 1819 წლისათვის ნიკორწმინდის ეპარქიის სასარგებლოდ 24 კომლი გლეხი იხდიდა გადასახადებს. აქედან: ორ კომლს (თითოეულს ცალ-ცალკე) ედო—2 ფოხალი ღომი, 2 ქათამი. 4 კომლს (ასევე თითოეულს ცალ-ცალკე)—2 ფოხალი ღომი, 2 ქათამი, 6 ჩაფი ღვინო და ასე შემდეგ (კაკაბაძე, 1928, 84).

როგორც აღვნიშნეთ, ბეგარას გლეხები არა მარტო ნატურით, არამედ ზოგჯერ ფულითაც იხდიდნენ. გვიან შუასაუკუნეებში შეიმჩნევა ნატურალური გადასახადის ფულით შეცვლის ტენდენცია. განსაკუთრებით გაძლიერდა ეს პროცესი რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ. მაგალითად, 1819 წლიდან ნიკორწმინდის ეპარქიის ყმებს ზემონახსენებ რცხილათში (ასევე სხვა სოფლებსაც) ნატურალური ბეგარა ფულადი გადასახადით შეეცვალათ და 100 მანეთი შეადგინა (კაკაბაძე, 1928, 84-85). საერთოდ, XIX საუკუნის დასაწყისში ნიკორწმინდის ეპარქიის კუთვნილი 151 კომლი გლეხი საეპისკოპოსოს სასარგებლოდ 711 მა-

ნეთს იხდიდა (ქ.ც.ა. ფ. 21, ს. 1845). საეპისკოპოსოს გლეხებს, გარდა ფულადი თუ ნატურალური გადასახადებისა, ეკლესიის სასარგებლოდ „მუშაობა და სამსახურიც“ ევალეობდათ. ეს ორი მომენტი შესაბამის საბუთებში ყოველთვის გამიჯნულია ერთმანეთისაგან. ასეა ეს იმერეთის მეფის, გიორგი II-ის, ნიკორწმინდისადმი შეწირულობის სიგელშიც. ტაძრისადმი შეწირული გლეხების ჩამოთვლის შემდეგ მეფე აღნიშნავს: „...ამათის ბეგრის ნახევარი და მუშაობა და სამსახური სრულობით საყდრისა ქნან“ – აქვე კი სხვა შეწირულობის ჩამოთვლისას აღნიშნულია: „ამათის ბეგრის მესამედი შემოგვინირავს და მოგვიხსენებია. სხვა მუშაობა და სამსახური ჩვენი იყოს“ (კაკაბაძე, 1912, 9). ამრიგად, აქ ბეგარა გარკვევითაა გამოყოფილი სამსახურისა და მუშაობისაგან. საერთოდ, ეს ორი განსხვავებული ვალდებულება იყო. პირველი თუ მიწის ჭერასთან იყო დაკავშირებული, მეორე პირად დამოკიდებულებაზე იყო დამყარებული. ეს მომენტი კარგად არის დაფიქსირებული გაბრიელ ცაგერელის 1656 წლის შეწირულობის წიგნში: „...დათუა თედორაშვილისა ბეგარა თემისათვის მიმიცემია: ოყურეშელი მივიდეს გიორგობას დღეს იმ გლეხისასა და მისცემდეს ის გლეხი ოყურეშელს თემსა: ერთს კარგს გასუქებულს ტახს, ერთ კარგს ცხვარსა, ხუთს გოროს ღვინოსა, ერთს გოროს პურსა და ერთს გოროს ღომსა, ერთის თეთრის სანთელსა, ერთი ბიშტის საკმეველსა...და იმ თევდორასშვილს ცაგერელი ბეგარასა ნურასა სთხოვს, სხვა ნადობა, ლაშქრობა, სამსახური ცაგერლისა არის (დოლიძე, 1970, 520).

„მუშაობა“ და „სამსახური“, როგორც ბაბილინა ლომინაძემ გაარკვია, ერთმანეთისაგან შინაარსით განსხვავებული სოციალური ტერმინებია. მუშაობა საერთოდ ყმა-გლეხისათვის დაკისრებულ მოვალეობას ნარმოადგენდა და იგი მას ავალდებულებდა, საჭიროებისდა მიხედვით ყოველგვარი ფიზიკური სამუშაო შეესრულებინა. მათ შორის სამშენებლოც, სამინდვრეც და სხვა (ლომინაძე, 1954, 109).

რაც შეეხება „სამსახურს“, იგი უფრო მსახურის მოვალეობას ნარმოადგენდა და გამოიხატებოდა სენიორის პირად ხლებაში, ლაშქრობაში და სხვა.

საეპისკოპოსო ფლობდა არა მარტო ყმა-გლეხებს, არამედ აზნაურებსაც. საეკლესიო აზნაურთა ძირითად მოვალეობას ეპისკოპოსის და მისი ამალის გამასპინძლება და აგრეთვე ხლება და ლაშქრობა წარმოადგენდა: „ათმან აზნაურშვილმან ზროხიანი კარგი საჭმელი თვის თავი[თ] გვაჭამოს, რარიგადცა თავი ესახელებოდეს“—ვკითხულობთ აფხაზეთის საკათალიკოსო სოფლის, დარჩელის აზნაურიშვილთა ვალდებულებაში (კაკაბაძე, 1928, 10).

ცხადია, თავისი აზნაურები ჰყავდა ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოსაც. 1820 და 1825 წლების კამერალური აღწერის მიხედვით, ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს 9 სოფელში ჰყავდა 23 კომლი აზნაური, რომელნიც ფლობდნენ 17 კომლ გლეხს და 991 ქცევა მიწას. მათი ღვინის შემოსავალი დაახლოებით 3619 კოკას შეადგენდა (კაკაბაძე, 1929ხ, 98–99).

ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების დამოკიდებულებას თავისი საეკლესიო აზნაურებისადმი კარგად გადმოგვცემს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს მოურავისა და სახლთუხუცესის–სვიმონ ჯანელიძის ისტორია. ერთგული სამსახურისათვის სვიმონი სოფრონიოს ნიკორწმინდელს აზნაურობის ხარისხში აუყვანია და მისთვის მრავალრიცხოვანი ყმა-მამულიც უბოძებია. მის შესახებ საუბარია სოფრონ ნულუკიძის 1801 წლის 28 აგვისტოს წყალობის წიგნში, რომელიც ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმშია დაცული: „...ჩუენ ყ~დ სამღვდელომან ნიკოლაოსწმიდელ არხიეპისკოპოსმან ს~ფრონიოს აღგინერეთ და გიბოძეთ წიგნი ესე მტკიცედ ყ~დ უცვალებელი სიგელი არა ჟამიერ არამედ სამარადისო და საუკუნო შენ ჩუენის ეკლესიის მემკვიდრეს აზნაურს ჯანელიძეს სვიმონს ძეთა და მომავალთა შენთა ესრეთ და ესე ვითარად რომელ ჟამთა ვითარებისაგან და სოფლისა მიმოკუეთებათაგან განსხვავებულიყო გვარი შენი და დამდაბლებული იყო სახლი მამისა შენისა. ან ჩუენ გამოვიძიეთ ძველთა გუჯარსა შინა და ვსცანით წინაპარნი შენნი კეთილ შობილად და გვარი შენი ჯანელიძედ და მივხედეთ რა ესე ვითარსა ცნობასა ჭეშმარიტების გამოძიებითა ჩუენცა ესრეთ დაგიმტკიცეთ ჩუენის ხელის მონერით და ბეჭდის დასხმითა და აღვიყვანეთ პირველსავე შენსა ადგილსა სააზნაუ-

როსა და მოვიყიდენ საკუთართა საფასითა ჩემითა აგარაკნი გლეხნი და მამულნი საკეთილშობილონი. ვიყიდე გლეხი ერთი ნიკორწმიდას მოსახლე გიორგი წულუკიძისაგან კობახიძე გოგიტი და ძმა მისი პეტრიკა ბასილიკი, ივანიკი და კოკოლიკი მათის ცოლშვილით და მათის საცხოვრებელით რომლის მქონებელნი იყვნენ კ~დ ვიყიდე გლეხი მეორე მისვე გიორგი წულუკიძისაგან ბუგეულს მოსახლე მჭელიძე გონიტი და მისი შვილი შოშიკი და მისი ძმისწულები მახარიკას შვილები. მათის ცოლშვილით და მათის ყოფით. ვიყიდე კდ გლეხი ერთი აღმასხან იაშვილისგან კრისხ მოსახლე ლაშხი დავითიკი და მისი ძმისწულები მათის ცოლშვილით და მათის ყოფით. ვიყიდე კ~დ გლეხი ერთი სოჩხელის (?) ყიფიანისაგან წყნორს მოსახლე ზაუტასშვილი ზაუტა [მ]ისის ცოლშვილით და მისის ყოფით. ვიყიდე კუალად გლეხი ერთი გიორგი წულუკიძისაგან ნიკორწმიდას მოსახლე ჯიბუხაძე დავითიკი მისის ცოლშვილით და მისის ყოფით, გარდა ამისა მოვიყიდენ ნიკორწმიდას პარტახი მამუკელა ჯიმუხაძის და თაზიკას სეულობა. თავისის სამოსახლოთი სამართლიანის საზღვრით—გარდაღმა ხერხმელამდის ტყით, ველით, წყლით, წისქვილით, სათიბით, სამარხით, საძებრით და უძებრით რომლისაც მქონებელნი ყოფილიყვნენ და ამათთან კ~დ გიბოძე ორნი გლეხნი. ნიკორწმინდას მოსახლენი ნებუნის შვილები ნასხიდიკა და მისი შვილები გლახუა, ბუჭალა, ბეჟანა და კოკოლა და მეორე გლეხი პატიელა და მისი შვილები ბერიკა, გიგია, იესიკა და სოსიკი მათის ცოლშვილით და მათის ყოფით.

ესე ყოველნი ზემო აღწერილნი გლეხნი და მამულნი გიბოძე, გიწყალობე და დაგადგინე მტკიცედ და შეურყეველად თვისითა სამართლიანითა საზღვრითა უსადეოდ ყოველთა მიერ და ყოველთაგან მკვიდრთა ამის ქუეყანისათა. სიმდაბლისა, ერთგულებისა და მორჩილებით მსახურებისათვის შენისა...“ (ქიმ, საბ. 732).

ეს ვრცელი ამონაწერი აქ იმიტომ მოვიტანეთ, რომ იგი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კარგად აჩვენებს საეკლესიო სენიორისა და ყმის ურთიერთობის ხასიათს. თუ ეს უკანასკნელი ერთგულად მოემსახურებოდა ეკლესიას და ეპისკოპოსს, მას შეიძლებოდა ნოდებრივ საფეხურზედაც აემალლებინა თავი. სხვათაშორის,

სვიმონ ჯანელიძეს აზნაურობა, იმავე სოფრონ ნიკორწმინდელის თხოვნით 1807 წელს სოლომონ II-მაც დაუმტკიცა.

აქვე გვინდა შევეხოთ ნიკორწმინდის 1819 წლის ყმათა აღწერილობის ნუსხას, რომელიც დაცულია ქუთაისის ცენტრალურ არქივში. აღნიშნული ცნობები მრავალმხრივია საინტერესო. მასში მოცემულია ეპარქიის ყველა ყმის სახელი და გვარი, მამაკაცთა რიცხვი თითოეულ ოჯახში, მოსავლის წლიური ოდენობა და სახნაგ-სათესი ფართობის მოცულობა. ასევე, რაც განსაკუთრებით საინტერესოა, მოცემულია ინფორმაცია თუ რა რაოდენობის ბეგარას იხდიდნენ ესა თუ ის გლეხები ეპარქიის სასარგებლოდ (სამწუხაროდ, აღნიშნული სახის ცნობები ნაკლებია და მასში მხოლოდ რამდენიმე სოფლის მონაცემებია შესული, მაგრამ ზოგადი წარმოდგენისთვის, თუ რა სახის იყო საეკლესიო ბეგარა, ეს ცნობებიც საკმარისია).

აღნიშნული მონაცემების მიხედვით ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო-14 სოფელში ფლობდა 151 კომლ გლეხს. აქედან საკუთრივ რაჭის ოლქში (ნიკორწმინდა, უყეში, აბანოეთი, ბუგეული, შავრა, ლადიში, თხმორი, ბარეული, ცახი, ხონჭიორი) ფლობდა-99 კომლს, ხოლო ქუთაისის ოლქში (რცხილათი, ჩხარი, წყნორი, ძმუისი) -52 კომლ გლეხს. ნატურალური გადასახადების ფულადით შეცვლის შემდეგ ყმა-გლეხების საერთო ვალდებულებამ-714 მანეთი შეადგინა. (ქცა, ფ.21, ს.1845)

იმისათვის რომ ვიქონიოთ წარმოდგენა, თუ რა რაოდენობის ნატურალური პროდუქცია შედიოდა ეპარქიას, მოვიყვანთ შემდეგ მონაცემებს: როგორც აღვნიშნეთ, ქუთაისის ოლქის 4 სოფელში საეპისკოპოსო ფლობდა-52 კომლ გლეხს. მათგან ნიკორწმინდის საყდარი იღებდა: 34 გირვანქა სანთელს (ერთი გირვანქა დაახლოებით ნახევარ კილოგრამს იწონიდა-ე. ი. ამ შემთხვევაში დაახლოებით-17 კილოგრამი), 17 კოდ, 18 ფოხალ და 63 ბათმან ღომს (რაჭაში ერთ კოდში-8 ფოხალი შედიოდა (ჯაფარიძე, 1973, 109), ასევე ერთი კოდი დაახლოებით 5 ბათმანს შეიცავდა. (ბათმანი დაახლოებით 7,3 კგ-ს იწონიდა, კოდში კი-33 ან 41 კილოგრამი ეტეოდა (ჯაფარიძე, 1973, 99). ამრიგად, თუ ამ მონაცემებს კოდებში ვიანგარიშებთ, მაშინ დაახლოებით 30-32 კოდი ანუ 1

ტონამდე გამოვა. ასევე საეპისკოპოსოს ამ სოფლებიდან შემოდიოდა 302 ჩაფი ღვინო და 69 ქათამი. ფულზე გადაყვანის შემდეგ ამ გადასახადებმა შეადგინა 218 მანეთი.

გარდა ყმა-გლეხებისა და მიწა-წყლისა, საეპისკოპოსოს შემოსავალში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა სამწყსო-საეპარქიო გადასახადებს. მას იხდიდა საეპისკოპოსოში შემავალი ყველა მართლმადიდებელი მცხოვრები—როგორც მაღალი წოდებიდან, ასევე დაბალი ფენებიდანაც. თუმცა, როგორც ბაბილინა ლომინაძემ გვარკვია, „მოსახლეობაზე დაკისრებული სამწყსო გადასახადები მკაცრად იცავენ სოციალურ განსხვავებულობას. გარკვეულ სოციალურ ჯგუფს მხოლოდ გარკვეული სახის სამწყსო გადასახადი ადევს, ისე რომ ამ უკანასკნელის სახეობის მიხედვით სავსებით შესაძლებელი ხდება გადამხდელის სოციალური კუთვნილების დადგენა“ (ლომინაძე, 1960, 104).

საეპისკოპოსოს მოსახლეობა რელიგიური მომსახურებისათვის თავისი მწყემსმთავრის სასარგებლოდ იხდიდა შემდეგი სახეობის გადასახადებს: 1. დრამა 2. სახუცო 3. ნიშანი 4. სანირავი 5. სამრევლო 6. საკანონო 7. სასჯულო 8. საკურთხი და სხვა. ასევე მოსახლეობას მართებდა ეპისკოპოსის „ჩაყენება“ და „მასპინძლობა“. (ლომინაძე, 1960, 105; სოსელია, 1966, 150). ზემოთ ჩამოთვლილთაგან განსაკუთრებით გავრცელებული ჩანს პირველი სამი სახეობის გადასახადი და ჩვენც უფრო დანვრილებით მათ განვიხილავთ:

დრამა. დრამა გლეხობაზე დაკისრებული ძირითადი სამწყსო გადასახადი იყო. როგორც ბაბილინა ლომინაძე აღნიშნავს, მას იხდიდა აგრეთვე წვრილი აზნაურიშვილი და ბოგანო (ლომინაძე, 1960, 106).

დრამა თავდაპირველად ფულადი გადასახადი უნდა ყოფილიყო. ეს კარგად ჩანს სამთავისის სამწყსოს დრამისა და შესავლის წიგნიდან. მის ძველ ნაწილში, რომელსაც გამომცემელი ისიდორე დოლიძე XV საუკუნის პირველი ნახევრით ათარილებს, დრამა ფულადი გადასახადია. მისი რაოდენობა ერთიდან ათამდე მერყეობს. მაგრამ იმავე საბუთის ახალ ნაწილში, რომელსაც XVII საუკუნით ათარილებენ, დრამა უკვე ნატურალურ გადასახადადაა

ქცეული და კომლზე ერთი კოდი პურია. (დოლიძე, 1970, 198-206). როგორც მანოელ ჩხეტიძის სიგელიდან ჩანს, ნატურალური გადასახადი ყოფილა დრამა ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოშიც და იგი აქაც ერთ კოდ პურს უდრიდა (კაკაბაძე, 1912, 5).

სახუცო. სახუცო გადასახადი მანოელ ნიკორწმინდელის სიგელში შემდეგნაირადაა განსაზღვრული: ეპისკოპოსს „მღველთაგან წელსა შ ა მარჩილი მიეცემოდეს დიაკონთაგან ო რუბი“ (კაკაბაძე, 1912, 5). სახუცოს შესახებ საუბარია 1761 წლის საბუთში, რომელიც სოლომონ I-ისა და საეკლესიო კრების მიერ ხონის ტაძრისათვის განწესებულ გამოსავლის დავთარს წარმოადგენს. აქ ნათქვამია, რომ ხონის საეპისკოპოსოში სახუცო ისევე განაწესეს, როგორც „საქუთათლო-საგენათლოს მართებს მესამე წელიწადს-მარჩილი მღველსა და ორი რუბი-მთავარს“ (დოლიძე, 1970, 845). უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ადგილი ერთგვარ გაუგებრობას ბადებს, რადგან გარკვევით არაა მითითებული, ვინ იხდის სახუცოს -მღვდელი და დიაკონი, თუ პირიქით, მღვდელსა და დიაკონს უხდიან. ოლია სოსელია, 1761 წლის სიგელის მონაცემებზე დაყრდნობით მიიჩნევს, რომ სახუცოს მღვდელსა და მთავარდიაკონს უხდიან (სოსელია, 1966, 150). ამ მოსაზრებას, როგორც დავინახეთ, არ ეთანხმება ზემოთ მოყვანილი მანოელ ნიკორწმინდელის სიგელის მონაცემები, რომელშიც აშკარად არის მითითებული, რომ მღვდელი და დიაკონი იხდიან ამ გადასახადს და არა- პირიქით. საკითხის გასარკვევად მივმართეთ სხვა წყაროებს. წილკნელის 1660 წლის სარგოს წიგნში ერთ ადგილას აღნიშნულია: „ქ. ბოდორნის დეკანოზს ერთ დღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. მიტომ აძევს სახუცო (რომ) საყდარს ბევრი შემოსავალი აქვს, ყმაც ყავს“ (ჩხეტია, 1925, 19). ამ ციტატიდან ნათელია, რომ სახუცო სასულიერო პირს-დეკანოზს მართებს წილკნელი ეპისკოპოსის სასარგებლოდ. ასევე კათალიკოზ ევდემოზ დიასამიძის 1701 წლის სიგელში აღნიშნულია: „ამ ჩვენს დეკანოზსა სახუცო არც სხთოვებია და ნურც დღეის უკან სთხოვენ და ამის სახლს მაგათმა მღვდელმა უხუცოს“ (დოლიძე, 1970, 627-628). აქაც აშკარაა, რომ სახუცოს გადამხდელად სასულიერო პირები-დეკანოზი და მღვდელი მოიაზრებიან. ბაბილინა ლომინაძის აზრითაც,

სახუცოს მღვდელი იხდიდა (ლომინაძე, 1997, 15). ამრიგად, „სახუცო“ არის გადასახადი, რომელსაც სასულიერო პირები (დიაკონი, მღვდელი, დეკანოზი) უხდიდნენ ეპისკოპოსს.

ნიშანი. ნიშანი იყო ერთდროული გადასახადი, რომელსაც მიცვალებულის პატრონი იხდიდა (ლომინაძე, 1960, 151). ნიშანი მართებდა მაღალ სოციალურ ფენას: აზნაურებს, თავადებს, მთავრებს, მეფეს, ეპისკოპოსებს (ლომინაძე, 1960, 105). ასე იყო ეს ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოშიც. მანოელ ნიკორწმინდელის საბუთში აღნიშნულია, რომ ეპისკოპოსს უნდა მიერთვას: „დიდებულთა და აზნაურთაგან ნიშანი“ (კაკაბაძე, 1912, 5).

ნიშანში იგულისხმებოდა გარდაცვლილის საუკეთესო პირადი ნივთები: მამაკაცისათვის „შეკაზმული ცხენი“, „სუფრის იარაღი და თასი, ქალისათვის: – ტყავი ან ტოლომა, კაბა, სარტყელი, ღილი, ბეჭედი, თავსახურავი, ორი გარდასახურავი“ (ჩხეტია, 1925, 9–26). როგორც ოლია სოსელია შენიშნავს, ნიშანში ზოგჯერ მიწა-მამული და ყმა-გლეხებიც შეიძლებოდა შესულიყო (სოსელია, 1966, 151).–მაგალითად, 1768 წელს ბეჟან ყიფიანი გენათელ ეპისკოპოსს, გედეონ ლორთქიფანიძეს უცხადებს: „...ესე საფიცარი და პირი მოგართვი მე ყიფიანმა ბეჟან თქვენ გენათელსა ბატონს გედაონს, ასრე და ამა პირსა ზედან, რომე ნიშანი მემართა თქვენი და სხვა ვერა გიშოვეთ რა და მაშინა ყიფიანისოული მოგართვით მიწა–საყანა (sic)...“ (კაკაბაძე, 1921a, 77).

ნიშანი, როგორც წყაროებიდან ჩანს, საკმაოდ მძიმე გადასახადი იყო და დიდებულნი ცდილობდნენ განთავისუფლებულიყვნენ მისგან, მაგალითად, 1814 წელს იოანე ცაგერელმა ნიშნის გადახდისაგან გაანთავისუფლა დავით გელოვანი (დოლიძე, 1970, 1122). თუ ერთ შემთხვევაში მღვდელმთავარი ათავისუფლებს „ნიშნის“ გადახდისაგან აზნაურს, მეორე შემთხვევაში, პირიქით, ეპისკოპოსი ცდილობს ისეთ ოჯახს დააკისროს ეს ვალდებულება, რომელსაც იგი მანამდე არ ემართა. ამ მხრივ საინტერესოა სოფრონ ნიკორწმინდელის 1814 წლის სიგელი ჩიკვაიძეთადმი: „რადგან თქვენ ჩვენი სამწყსო იყავით და აზნაურიშვილი“– მიმართავს სოფრონი ჩიკვაიძეს–„ნიშნის თხოვნა დაგინყეთ, რომელიც არასოდეს არას ნიკოლაოსწმიდელს არ ეთხოვნა. მაგრამ მე რადგან

დიდი შრომა მაქვნდა ჩემს მონასტერზე და მსურდა შემკობა და შემოსავალი ცოტა იყო, ამისთვის მიხდოდა რომ შემოსავალი გამემრავლებია“ (დოლიძე, 1970, 1123). მაგრამ შემდეგ ჩიკვაიძეს დაუფიცებია, რომ მას ნიკორწმინდელის ნიშანი არასოდეს მართებდა და სოფრონსაც თავი დაუნებებია. აქ ყურადღებამისაქცევი ის არის, რომ დავით ჩიკვაიძე, რომელიც ნიკორწმინდელის სამწყსოში შედის, ნიშანს არ იხდის, რაც ძნელი ასახსნელია. საერთოდ, ეპისკოპოსები ამ გადასახადის გადახდას საკმაოდ დიდ ყურადღებას აქცევდნენ. მაგალითად, ნონონწმინდელი ეპისკოპოსი თავის სამწყსოს ერთ–ერთ დიდებულს ასე მიმართვს: ნიშანი „...თუ მე არ მომეცემო, მე შენი რაღა ეპისკოპოსი ვიქნებო და შენის ოჯახიდან ჩემს ეკლესიას რა სარგებელი ექნების“ (ლომინაძე, 1960, 105).

ამრიგად, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს საკმაოდ დანიანურებული მეურნეობა და მრავალრიცხოვანი ყმა–მამული გააჩნდა მთელი არსებობის მანძილზე.

ჭელიშის მონასტრის ისტორიიდან

§ 1. აპოლოგები ჭელიშის მონასტრის ისტორიიდან (XI–XX სს.)

ჭელიშის ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის მონასტერი მდებარეობს რაჭაში, მდინარე შარეულას ღრმა და ულამაზეს ხეობაში. ნიკორწმინდიდან დაახ. 4–5 კილომეტრის დაშორებით. მას ჩრდილოეთით თავს დასცქერის ქვაყუნტულას მაღალი მთა, სამხრეთ-აღმოსავლეთით კი აღმართულია საშეგარდნოს კლდეები, სადაც მდებარეობს უძველესი ბერთა ქვაბულები „სადაყუდებულო“. მონასტერს მარჯვნიდან ჩამოუდის მდინარე შარეულა, რომელიც ოდითგანვე სავსე იყო კალმახით. აქვე მიწიდან ამოდის ბუნებრივი წყალი, რომელსაც „ბატონის წყაროს“ ეძახდნენ.

უძველესი წერილობითი ცნობა, რომელშიც ჭელიშის მონასტერი იხსენიება, არის XI საუკუნის ოთხთავის ანდერძი. ეს წიგნი მაცხოვრის ხატთან ერთად მის გადამწერს, მწირ ნიკოლოზს შეუწირავს ჭელიშის მონასტრისათვის „...მე უნდომან და ყოველთა ქრისტიანეთა უნარჩევესმან, ფრიად ცოდვილმან ცუდსახედელმან მწირმან ნიკოლოზ, ძმისა დანიელ ხანბაშურის გაზრდილმან, მოვიგე ჩემითა ნამუშაკვევითა, ხატი მაცხოვრისა მინადსა, ყოვლად შემკული თუალ-მარგალიტითა და მუნ შინა ძელი ჭეშმარიტი. და მევე დავწერე ჟამსა სიბერისა ჩემისასა ოთხთავი კამართა და ხატითა და ზანდუკითა ყოვლითურთ სრული. და მოვჭედე მინადთა და თუალითა და რადცა სიგლახაკისგან შესაძლებელი იყო შევამკე და არა ვისი რად საწმარი ჰრთავს თანა და თუ ვისი რად ჰრთავს, მასმცა ღმერთმან შეუნდვენ. და სასოებითა ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობელისადათა, მამისისა სამოღუიწყოსა შინა მკვდრთა ძმათადათა, შევწირე და მოვაჯსენე ყოვლად [წმიდისა] ღმრთისმშობელისა მონასტერსა ჭელიშს საჯსრად ყოველთა

ცოდვათა და ბრალთა ჩემთა და სალოცველად უბადრუკისა სულისა ჩემისა და მშობელთა და გამზრდელთა ძმათა და დათა ჩემთა. და გავიკუჭთე ალაპი ამალღებისა წინა დღე ოთხშაბათი და მეორედ დღე მიცვა[ლების]ა ჩემისაჲ

და ვინცა და რამინცა გუარმან კაცმან გამოაჯუას ჭელიშისა ეკლესიასა ხატი და ოთხთავი ჩემი ნებსით შეწირული და ა[ლა]პსა [რადსა]ცა მიზეზისა მოღებითა არ გარდამიჭდიდეს: ერთსა [ამალღ]ებასა წინა დღესა ოთხშაბათსა და მეორესა სიკუდილისა ჩემისა [დღესა], კრულმცა არს დაუსაბამოდსა ღუთისა პირით, და ჰრისხა[ვსმცა მა]მად, ძე და სული წმიდაჲ და ყოვლად წმიდაჲ ღმრთისმშობელი და ყოველნი წმიდანი მისნი...[ყოველ]თა ცოდვათა და ბრალთა ჩემთა [იგიმცა] ზღავს წინაშე სა[მებისა]... და ნუმცა არს ჯსნა სულისა მისისაჲ და...აბისაგან და წესისაგან ქრისტიანეთაჲსა დადა ძმათაგან დაწესებულისა“ (ბოჭორიძე, 1994, 86).

გიორგი ბოჭორიძის აზრით, ანდერძის ავტორი ნიკოლოზ მწირი უნდა იყოს, იგივე ნიკოლოზ სოხასტრელი, XI საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწე. იგი მოხსენიებულია იმავე ოთხთავის ყდის წარწერაში და 1047–1053 წლების გელათის სახარების თარგმანის მინაწერში (ბოჭორიძე, 1994, 84). ამრიგად, XI საუკუნეში ჭელიშში უკვე ჩვეულებრივი სამონასტრო ცხოვრებაა გაჩაღებული. ანდერძი იხსენიებს აქ დამკვიდრებულ ძმებს–ე. ი.–ბერ-მონაზვნებს, ჭელიშის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიას, რომელსაც მწირი ნიკოლოზი ძვირფას ნივთებს სწირავს, მათ შორის მაცხოვრის ხატს, მინანქრით მოჭედილსა და მრავალი ძვირფასი თვლით მორთულს. გიორგი ბოჭორიძის სამართლიანი შენიშვნით: „თუ XI საუკუნეში აქ იწერება, იჭედება და იმკობა ასეთი შესანიშნავი ძეგლები, ცხადია, რომ მისი კულტურის დასაწყისი უფრო ადრინდელ დროს მიეკუთვნება“ (ბოჭორიძე, 1994, 53). მართლაც, იმავე მკვლევარის აზრით, აქ ყველაზე ადრინდელი ხანის უნდა იყოს მონასტრის გამოქვაბულები ბერთათვის და სადაყუდებულო (ბოჭორიძე, 1994, 53).

ამის შემდეგ ჭელიშის მონასტერი მოხსენიებულია გოგნია გარაყანიძის ალაპში, რომელიც ზემოდასახელებული ოთხთავის 205

ფურცელზეა მოთავსებული: „ქ. [სახელით]ა ღმრთისათა და ყო-
ლაღწმიდისა ღმრთისმშობ[ბელ]ისათა მარადის ქალწულისა მარი-
ამისათა ესე წიგნი [მ]ე გოგნიაჲმან გარაყანიძემან დავწერე ჩემისა
სულისა ამთახდისა დღესა შემოვსწირე ყოლაღწმიდასა ღმრთის-
მშობელსა სულისა ჩემისა საოხად გოდელიაური ონსა მამული...
ვინცა და რამანცა ძემან კაცისამან ჭელიშსა გამოახვას...რისხავ-
სმცა მამა ძე და სულიწმიდა...(ბოჭორიძე, 1994, 87–88) მინანერს
გიორგი ბოჭორიძე XIV–XV საუკუნეებით ათარიღებს.

XVI საუკუნეში ჭელიშის დანგრეული ეკლესია აუშენებია ნი-
კორწმინდელ ეპისკოპოსს მელქისედეკ საყვარელიძეს. იგი ამის
შესახებ მოგვითხრობს ნიკორწმინდის ტაძრის დასავლეთის კა-
რიბჭის წარწერაში: „წმიდაო ნიკოლაოზ, მეოხ ეყავ მეფეს გიორ-
გის მის მ[ონყალებით?] ჭელიში ავაშენე ნიკოლაოზწმიდელმან
საყვარელიძემან მელქისედეკ, ამინ“ (ბოჭორიძე, 1994, 98). რო-
გორც ვხედავთ, ნიკორწმინდელ მღვდელმთავარს ჭელიშის ეკ-
ლესია აუშენებია გიორგი II იმერთა მეფის თანადგომითა და
დახმარებით. გიორგი II გამეფდა 1565 წ. (რეხვიაშვილი, 1989, 54).
რაც შეეხება მელქისედეკ საყვარელიძეს, იგი 1573 წელს უკვე
გარდაცვლილად იხსენიება (კაკაბაძე, 1921a, 31) ამრიგად ჭელი-
შის ეკლესიის რესტავრაცია-1565-1573 წლებს შორის უნდა მომ-
ხდარიყო.

1591 წელს ლეონ იმერთა მეფემ ჭელიში ხონჭიორთან ერთად
ნიკორწმინდის ეპისკოპოსს, ამბროსი ბაქრაძეს უბოძა: „...მეფეთ
-მეფემან პატრონმან ლეონ ესე წყალობის წიგნი და სიგელი შეგი-
წყალებ და გი[ბოძეთ] თქვენ ნიკორწმინდელსა ბაქრაძესა ამ-
ბროსეს, მას ჟამსა ოდეს თქვენისა ერთგულობისათვის დაგვიფე-
ნიათ და ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი და შეგინყალებ და
გიბოძეთ ხონჭიორი სრულობით და ჭელიში და ნამარნევეს მჭედ-
ლიძენი...“ (კაკაბაძე, 1921a, 34 -35).

XVII საუკუნის პირველ ნახევარში, კერძოდ 1637 წ. ჭელიში
იმერეთის მეფემ, გიორგი III-მ, გელათს შესწირა: „...ქ...ჩუენ...
მეფეთ მეფემან გიორგი და თანამეცხედრემან ჩუენმან დედო-
ფალთ-დედოფალმან დადიანის ასულმან პატრონმან თამარ და
ძემან ჩუენმან პირმშომან ალექსანდრე და მამიამა შემოგწირეთ...“

[გელათს] ჭელიშის საყდარი ყ~დ წ~ის მისის მამულითა“ (ყორდანი, 1897, 451).

როგორც ვნახეთ, XVI საუკუნეში ჭელიში ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსების ხელშია და ეს ბუნებრივიცაა, ვინაიდან ეს ეკლესია გეოგრაფიულად მათ სამწყსო ეპარქიაში შედიოდა. მაგრამ ცოტა გაუგებარია, თუ რატომ ჩამოართვა გიორგი III-მ მათ ეს ტაძარი და გელათის საეპისკოპოსოს გადასცა. ამბროსი ხელაია თავის რაჭა-ლეჩხუმის აღწერილობაში აღნიშნავს, რომ XVII-XVIII საუკუნეებში ჭელიშის მონასტერი ითვლებოდა გელათის ქონების დასაცავ ადგილად მტრის შემოსევის დროს. თუ ამ მოსაზრებას გავითვალისწინებთ, მაშინ გასაგები ხდება გიორგი მესამის მიერ გადადგმული ნაბიჯიც. XVII საუკუნის 30-იანი წლები ეს ის პერიოდია, როდესაც უკიდურესად დაიძაბა ურთიერთობა იმერეთის სამეფოსა და სამეგრელოს მთავარს ლევან მეორე დადიანს შორის. ეს უკანასკნელი იწყებს გამანადგურებელ თავდასხმებს იმერეთზე. შესაძლოა, გარკვეული საფრთხის ქვეშ დადგა გელათის მონასტრის ძვირფასეულობაც და ამიტომაც გადასცეს მას განძთსაცავად მიუვალ და ყოველმხრივ დაცულ ხეობაში არსებული ჭელიშის მონასტერი.

აქვე დგება ერთი საკითხიც, XIV-XVII საუკუნეებში არის თუ არა ჭელიშში სამონასტრო ცხოვრება? სამწუხაროდ, ისტორიული მასალის მეტისმეტი სიმცირე ამის გადაჭრით თქმის საშუალებას არ იძლევა. როგორც ვნახეთ, ამ პერიოდის წყაროებში ჭელიშის ეკლესია 4-ჯერ არის მოხსენიებული, მაგრამ სიტყვა მონასტერი ან ბერები არსად გვხვდება. მიუხედავად ამისა, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ყველა ზემოთ მოყვანილ წყაროში, როდესაც ნახსენებია ჭელიში, იგულისხმება მონასტერი. ამის თქმის საშუალებას კი გვაძლევს ის ფაქტი, რომ ადგილი, სადაც ჭელიშის მონასტერი მდებარეობს, დასახლებული ადგილებიდან საკმაოდ მოშორებულია და იქ სამრევლო ეკლესიის არსებობა აზრსაა მოკლებული, ამიტომ, როდესაც საუბარია ჭელიშის შეწირვაზე, ან პირიქით, ჭელიშისთვის მამულების შეწირვაზე და ალაპის გაჩენაზე, ეს იმას ნიშნავს, რომ აქ სამონასტრო ცხოვრებაა გაჩაღებული. ამას XVII საუკუნეში მისი გელათის მონასტრისთვის შეწირ-

ვის ფაქტიც ამყარებს, რადგან თუ დავუშვებთ, რომ იგი გელათის მონასტრის განძთსაცავს წარმოადგენდა, მაშინ ისიც უნდა დავუშვათ, რომ აქ სამონასტრო ცხოვრებაც იქნებოდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი რჩება, თუ ვის უნდა დაეცვა საეკლესიო სინმინდეები.

მონასტერში დაცული გადმოცემის თანახმად ჭელიშის უდაბნო დაურბევიათ ოსმალებს (მნიგნობრობა ქართული, 12, 22). როგორც ჩანს, ამ დროს დანგრეულა მონასტრის ძირითადი ტაძარი, რომელიც, ამ გადმოცემის თანახმად, გუმბათიანი შენობა იყო. ძველი ტაძრის საძირკველის ნაწილი XX საუკუნის დასაწყისშიც ჩანდა და როგორც წმინდა ამბროსი ხელაია აღნიშნავს, იგი: „... გაცილებით უფრო დიდი ყოფილა, ვინემ ახლანდელი ეკლესია“. „...დარჩენილია რამდენიმე ჩუქურთმიანი ქვა, რაც ამომნებს დანგრეული ტაძრის ხუროთმოძღვრულ სიმშვენიერეს“-ამატებს ავტორი (მნიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 22). მონასტრის დარბევა იმდენად სასტიკი ყოფილა, რომ ბერები იძულებული გამხდარან სავანიდან წასულიყვნენ, სინმინდეები კი ახლო-მახლო სოფლებში გაუხიზნავთ. მონასტერში დარჩენილა მხოლოდ ერთი მღვდელ-მონაზონი-გერასიმე ბუაძე, მაგრამ შემდეგ ისიც იძულებული გამხდარა მიეტოვებინა უდაბნო და თავის სოფელ ხონჭიორში გადასახლებულიყო, სადაც წაუბრძანებია ძვირფასი ხატები და სახარება (მნიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 236). მიუხედავად ამისა, იმავე ამბროსი ხელაიას გადმოცემით, ჭელიშის მონასტერში ბერმონაზვნური ცხოვრება დიდხანს მაინც არ შეწყვეტილა: „...მონასტრის ძმებს აუშენებიათ ხის ეკლესია და არ ჩაუქრიათ ის ლამპარი, ქრისტეს ნათელი, რომელიც აქ ანთებული იყო ძველის ძველი დროიდან“. იქვე მკვლევარი ამატებს რომ: „ადგილი, სადაც იყო აშენებული ეს ხის ეკლესია, ჩემს დროს, აღნიშნული იყო ჯვარით, გარეშემორგული ხეებით, შარეულას მეორე ნაპირზეო“ (ხელაია, განთიადი, 1915, №10, 32; მნიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 31).

მაინც როდის უნდა დაერბია ოსმალებს რაჭა? მიმოიხილავს რა ისტორიულ წყაროებს, რომლებშიც ოსმალთა რაჭაში ლაშქრობაზეა საუბარი, ამბროსი ხელაია ასკვნის, რომ ჭელიშის მო-

ნასტერი უნდა დაერბიათ 1679 წელს, როდესაც არჩილ მეფეს ოსმალეები დაედევნენ. ვახუშტი ბაგრატიონი ამ ამბებს ასე გადმოგვცემს: „...არჩილ მეფე წარვიდა რაჭას და რაჭველთა შეკრეს მთა. მიჰყვნენ ოსმალნი არჩილს. მაშინ ხრეთს მთასა ზედა უწყეს რაჭველთა ცემა თოფთა და...უმეტეს ოსმალნი მოსწყვიტნეს. არამედ სიმრავლითა სძლეს ოსმალთავე, გარდვიდნენ რაჭას, მოსწუნეს, მოსტყუვნეს, უკმოიქცენ და დადგნენ კუახჭირს“ (ბაგრატიონი, 1973, 843). ამრიგად, თუ აქ მოთხრობილ ამბებს დავუჯერებთ გამოდის, რომ XVII საუკუნეში ქელიში საკმაოდ მძლავრი სამონასტრო ცხოვრება ყოფილა, რაც ოსმალთა შემოსევას შეუფერხებია. რაც შეეხება დღესდღეობით აქ შემორჩენილ ქვის ბაზილიკურ ეკლესიას, მის აშენებას ამბროსი ხელაია XVIII საუკუნეში ვარაუდობს. მას სამონასტრო ქონებათა აღწერილობაში უნახავს შემდეგი ჩანაწერი: „ეკლესიის აშენების შესახებ არ არის არავითარი ცნობები, გარდა იმისა, რომ, როგორც გადმოცემა მოგვითხრობს, ის აღუდგენია თავად პაატა წულუკიძეს“ (მნიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 22; ხელაია, განთიადი, 1915, №10, 25). თუმცა ცოტა ქვემოთ ამბროსი ხელაია ამ საკითხთან დაკავშირებით აღნიშნავს შემდეგს: „ხალხში დარჩენილი გადმოცემა ახლანდელ ქელიშის ეკლესიის აღმაშენებლად ასახელებს აგრეთვე კაცია და გიორგი წულუკიძეებს. ამ უკანასკნელს, როგორც ეკლესიის აღმაშენებელს, იხსენიებს ქელიშის წინამძღვარი, არქიმანდრიტი სიმონიც, რომელსაც არ შეიძლება დავწამოთ უცოდინარობა, რადგან თვითონ იყო გვარად წულუკიძე და, უეჭველია, მომსწრე იქნებოდა ამ გიორგისა, რომელიც ცნობილია, როგორც შეურიგებელი მტერი რუსების და მოწინააღმდეგე მათი მფლობელობის დამკვიდრებისა იმერეთში. ეს გარემოება ჩემის აზრით, ნათლად გვიჩვენებს რომ ქელიშის ეკლესიის აშენება დაუნწყია კაცია წულუკიძეს და დაუმთავრებიათ მის შვილებს-პაატას და გიორგის. მათვე შეუწირავთ მონასტრისათვის მამულები“ (მნიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 30). ყურადღებამისაქცევია ის ფაქტიც, რომ ვახუშტი ბაგრატიონი თავის ნაშრომში იხსენიებს სხვაგვარად და სორის მონასტრებს, მაგრამ არაფერს ამბობს ქელიშის უდაბნოზე. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ XVIII საუკუნის I ნა-

ხევარში აქ ჯერ კიდევ არ არის აშენებული ახალი ტაძარი. თუმცა ისიც ადვილი შესაძლებელია რომ ვახუშტის გამორჩენოდა ან ინფორმაცია არ ჰქონოდა მის შესახებ, ვინაიდან ამ დროს აქ მონასტრული ცხოვრება კიდევ რომ არ ყოფილიყო, ვახუშტის ჭელიშის უდაბნო მაინც უნდა მოეხსენიებინა მისი დიდი ისტორიულობისა და ავტორიტეტის გამო.

ამბროსი ხელაია ახალი ეკლესიის აგებას რაჭაში მიმდინარე პოლიტიკურ მოვლენებს უკავშირებს, კერძოდ, სოლომონ I-ის მიერ როსტომ რაჭის ერისთავის დასჯას და ნულუკიძეების რაჭაში დაბრუნებას, რაც 1769-1772 წლებში მოხდა (ბერაძე, 1983, 104; მნიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 28). მისი აზრით: „ჭელიშის სამონასტრო ეკლესიის აღშენებას და, საზოგადოთ, მონასტრის აღდგენას და მისთვის მამულების შენირვას უნდა ჰქონდეს კავშირი გაძევებულ ნულუკიძეების რაჭაში დაბრუნებასთან...ნულუკიძეები რაჭაში დააბრუნა და ხელახლად მისცა მათ სამფლობელოდ მათი საგვარეულო მამულები მეფე სოლომონ პირველმა. შესაძლებელია ეს მეფის წყალობა ყოფილიყო, მიზეზი ჭელიშის აღდგენისა. ძველათ ყოველი ამნაირი მეფის წყალობა ინვევდა ღვთისადმი მადლობის გამოცხადების სურვილს, მის აღსანიშნავად აშენებდნენ მონასტერ-ტაძრებს და სწირავდნენ მათ ადგილ-მამულებს. ნულუკიძეებიც, უეჭველია, ჩათვლიდნენ თავიანთ თავს მოვალეთ ღვთისადმი მადლობის გამოსახატავად აეშენებინათ ჭელიშის ეკლესია და შეეწირათ მდიდარი მამულები“ (მნიგნობრობა ქართული, 12, 2011, 31).

XVIII საუკუნეში ჭელიშის მონასტერს იხსენიებს ცნობილი მოგზაური გიულდენშტედტი, მართალია იგი მის სახელს არ აკონკრეტებს, მაგრამ აღწერილობიდან აშკარაა, რომ აქ საუბარი ჭელიშის მონასტერზეა: „...5 აგვისტო, 1772 წელი. დღეს დილით გავედი ნიკორწმინდიდან. გზა 1/2 საათი მიდიოდა სამხრეთ-დასავლეთისაკენ ამჟამად დამშრალი მდინარე ხერგის კალაპოტის გაყოლებით. ეს მდინარე გაზაფხულზე ადიდდება ხოლმე და მოაქვს ხეები. მისი ისედაც ცოტა წყალი მთლიანად იკარგება კირქვიანი კლდეების ხეობაში, რომელშიც ის ხმაურით მიედინება აქედან 1 საათში ჩრდილოეთით — ჩრდილო-დასა-

ვლეთით კვლავ გამოდის კლდეებიდან...200 ნაბიჯი სიგანის ღრმა, კირქვიანი კლდეების ხევში ორ ადგილას წყალი ამოდოდა...ამ ხეობის აღმოსავლეთ ციცაბო კედელზე, აქ გამომდინარე წყალზე, რომელიც მდ. შაურულას სახელით მოედინება რიონისკენ ბარენულას და ბაჯს შორის, არის განდევილთა სადგომი (უდაბნო) რომელშიც 10 ბერი ცხოვრობს (გიულდენშტედტი, 1962, 131). ამ ცნობიდან გამომდინარე, ჩვენ საეჭვოდ მიგვაჩნია მაინცდამაინც როსტომის გაძევებას და წულუკიძეების რაჭაში დაბრუნებას დავუკავშიროთ ქელიში სამონასტრო ცხოვრების აღდგენა, ვინაიდან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ წულუკიძეები 1769 წელს დააბრუნეს რაჭაში, 1772 წელს კი გიულდენშტედტს აქ გაჩაღებული სამონასტრო ცხოვრება ხვდება (10 ბერი მოღვაწეობს). ცხადია, ორ-სამ წელიწადში ეს ყველაფერი ვერ მოხერხდებოდა. ამ თვალსაზრისით საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს იმერეთის მეფის, დავით გიორგის ძის სიგელი, რომლითაც მან სანერეთლოს უფროსობა უბოძა ბეჟან წერეთელს. მასში ვკითხულობთ: „...წერეთელმა პაპუნამ გვიღალატა, გაგვიდგა. მრავალს ვეცადეთ, მაგრამ ჩვენს ნახდენას არ მოშორდა, ლეკისა და თათრის ჯვარს ჩამოუძღვა რაჭას და მრავალი და აურაცხელი ქრისტიანი დაატყვევა, უდაბნოები გასტეხა და ძელი ცხოვრებისა ჩვენისა დაარღვია, ქრისტიანობა მოსპო და უსჯულოებას შეუდგა და შამოგვება და ომი გვიყო...“ (სოსელია, 1954, 184). შეიძლება ამ დროს დაარბიეს ქელიშის უდაბნოც. დავით გიორგისძე 1784 წელს გახდა იმერეთის მეფე, სიგელი კი 1786 წლითაა დათარიღებული. ასე რომ, ეს ფაქტი 1784-1786 წლებს შორის უნდა მომხდარიყო. საინტერესოა, რომ ჩვენამდე მოღწეული ქელიშის მონასტრის შენირულობის უძველესი საბუთი 1788 წლით დათარიღებული პაატა წულუკიძის შენირულობის სიგელია, რომელსაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მონასტრული ტრადიცია ქელიშის ეკლესიის აღმშენებლად მოიხსენიებს. ასე რომ, შესაძლოა ქელიშის უდაბნო დაარბიეს არა XVII საუკუნეში, არამედ XVIII საუკუნის 80-იან წლებში. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ 1795 წელს ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II, მონასტრის წინამძღვრის თხოვნით ორ წყვილ ზარს სწირავს ქელიშის უდაბ-

ნოს. აქაც შეიძლება გვეფიქრა, რომ ეკლესიის მშენებლობა ახალი დამთავრებულია და მეფე მისი ზარებით შემკობაზე ზრუნავს.

ჭელიში (და საერთოდ რაჭაში) განსაკუთრებით ძლიერი იყო სამონასტრო ცხოვრება XVIII საუკუნის ბოლოს და XIX საუკუნის დასაწყისში. ყველაზე მეტი შეწირულობის საბუთებმაც სწორედ ამ პერიოდიდან მოაღწია ჩვენამდე. ამ სიგელების მიხედვით, რაჭის ეკლესია-მონასტრები საკმაოდ მძლავრ და მდიდარ სასულიერო კერებს წარმოადგენდა მათში მოღვაწე სამღვდლო დასითა და ყმა-მამულით. 1796 წლის ერთ საბუთში, რომლის მიხედვითაც ჭელიშის უდაბნოს გლეხი შესწირა ბეჟან წერეთელმა, მოწმეებს შორის დასახელებულია: „...წინამძღვარი გრიგოლ, დავით ბერი ჭოხონელიძე, ნიკოლოზ სურღულაძე, ბერი ნეთსაძე ბესარიონ, მარკოზ ბერი, დავით ნასრაძე ბერი, დიაკვნები-იოსელიანი ნიკოლოზა და სხვები თხუთმეტი-თექვსმეტამდისი“ (კაკაბაძე, 1921b, 110). ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ამ დროისთვის მონასტრის კრებული არცთუ მცირერიცხოვანი იყო. სწორედ რაჭის ეკლესია-მონასტრების ეს სიძლიერე იყო ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ ამ კუთხის სასულიერო წოდებამ საკმაოდ დიდი და აქტიური როლი ითამაშა XIX საუკუნის პირველ ნახევარში რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლაში. მაგრამ, სამწუხაროდ, რამდენადაც მძლავრი იყო მათი პროტესტი დამპყრობლის მიმართ, იმდენად უღმობელი იყო ამ უკანასკნელის რეაქცია და მისი გამანადგურებელი შედეგები.

XIX საუკუნეში, რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების დაპყრობის შემდეგ რადიკალურად შეიცვალა საქართველოს ეკლესიის ცხოვრებაც. ალექსანდრე I-ის 1811 წლის 30 ივნისის ბრძანებულებით გაუქმდა საქართველოს მართლმადიდებელი, სამოციქულო ეკლესიის მრავალსაუკუნოვანი ავტოკეფალია და იგი რუსეთის უწმიდეს სინოდს დაუმორჩილეს. სულ მალე ამას მოჰყვა იმავე იმპერატორის 1814 წლის 30 აგვისტოს ბრძანებულება საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის შექმნის შესახებ, რაც იმას ნიშნავდა, რომ მონობის უღელი ამჟამად დასავლეთ საქართველოს ეკლესიასაც ედგმებოდა. სასულიერო კანტორა მუშაობას 1815 წლის მაისიდან შეუდგა და

მას სათავეში ეგზარქოსი ჩაუყენეს (Махарадзе, 1942, 54). ცხადია, აღნიშნული დანესებულების უპირველეს ამოცანას საქართველოს ეკლესიის რუსულ ყაიდაზე მოწყობა წარმოადგენდა, რისთვისაც რადიკალური საეკლესიო რეფორმების გატარება იყო საჭირო. ამ საქმის მოსაგვარებლად 1819 წლის ივნისში იმერეთში ეგზარქოსი თეოფილაქტე რუსანოვი ჩამოვიდა. მისმა უხეშმა საეკლესიო პოლიტიკამ სულ მალე იმერეთში დიდი აჯანყება გამოიწვია, რის გამოც რუსულმა ხელისუფლებამ დროებით უკან დაიხია, თუმცა, ცხადია, რეფორმის გატარებაზე მათ ხელი არ აუღიათ და მომდევნო წლებში ის მაინც განახორციელეს.

XIX საუკუნის 10-იან წლებში შედგენილი ერთ-ერთი რუსული აღწერილობის მიხედვით ჭელიშის მონასტრის სურათი შემდეგნაირად წარმოგვიდგება: „...ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის ეკლესია, ქვისგან ნაგები, უგუმბათო. ეკლესიას კანკელი არ გააჩნია და ხატები ცალ-ცალკე შესაფერის ადგილებზე დგანან. ეკლესია ჭურჭლით და სამკაულით ღარიბია. მონასტრის წინამძღვარი ცხოვრობს ოთხოთახიან პალატში. აქვეა შვიდი თითო ოთახიანი ხის სახლი. ოთხი მათგანი ბერებს უკავიათ. ერთში მონასტრის მსახურები ცხოვრობენ. ერთი თავისუფალია. აქვეა ხის სამზარეულო და საჯინიბე. ყველა ზემოხსენებული შენობა ყავრითაა გადახურული. მონასტერს გალავანი არა აქვს.

მონასტერს ეკუთვნის 16 კომლი ყმა-გლეხი. მასვე ეკუთვნის სახნავ-სათესი მიწები და ნაძვისა და ფიჭვის ტყე მონასტრის ახლოს. მონასტრის წინამძღვარია მღვდელმონაზონი გრიგოლი. ოთხი ბერიდან, ოთხივე მღვდელმონაზონია (ქართული ეკლესია და მისი სიძველეები (1810–1825 წწ.), 1992, 36–37).

ამ დროს ყოფილი იმერეთის სამეფო ოთხ ოკრუგად იყო დაყოფილი (ვაჭრიძე, 1999, 114). რაც შეეხება საეკლესიო ადმინისტრაციის მხრივ, იმერეთი-ქუთაისის, გელათის, ხონის და ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოებისაგან შედგებოდა. რეფორმის ერთ-ერთი უმთავრესი მიზანი ეპარქიების შემცირება იყო. იმერეთში გადაწყვეტილი იყო ერთი ეპარქიის დატოვება. აღნიშნული გადაწყვეტილება ჯერ კიდევ 1812 წელს ჰქონია რუსეთის იმპერატორს მიღებული, მაგრამ მაშინ სათანადო კანდიდატურის შეურ-

ჩვეულების გამო ეს საკითხი გადაუდევთ (მჭედლიძე, 2008, 244). 1821 წლის 19 ნოემბრის ბრძანებულებით, ზემოთ დასახელებული საეპისკოპოსოს ბაზაზე ოფიციალურად ჩამოყალიბდა იმერეთის ეპარქია, რომელსაც სათავეში ნიკორწმინდის ყოფილი ეპისკოპოსი, სოფრონ წულუკიძე ჩაუყენეს, რომელიც ფაქტობრივად 1820 წლის აპრილიდან ასრულებდა ამ მოვალეობას.

როგორც აღვნიშნეთ, რეფორმის შემდეგ საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრება იმერეთში რადიკალურად შეიცვალა. ეკლესია-მონასტრებს ჩამოართვეს მათი ყოფილი მინა-წყალი, ყმა გლეხები და საეკლესიო ხაზინას გადასცეს. ამიერიდან მონასტრებს ხაზინიდან უნდა მიეღოთ გასამრჯელო, რაც თავის რჩენისთვის არასაკმარისი იყო. ნატურალური გადასახადები ფულადით შეიცვალა, რამაც მკვეთრად გააუარესა საეკლესიო გლეხების მდგომარეობა (АКТЫ, т. VI ч. I, 577; პავლიაშვილი, 2008, 43). ეკლესია-მონასტრები შეამცირეს და შემოიღეს მათი „საბლალოჩინო“ მართვა.

1822 წ. იმერეთის ეპისკოპოსი სოფრონი საქართველის ეგზარქოსს სთხოვდა რუსეთის მსგავსად გელათისა და ქელიშის მონასტრებიც შტატის მონასტრებად შეეარცხა და მიენიჭებინა გელათისათვის პირველი კლასის, ხოლო ქელიშისათვის — მეორე კლასის მონასტრის ხარისხი. ამაზე საქართველოს ეგზარქოსი იმერეთის ეპისკოპოსს სწერს: „...ვინა[ითგან] საქართველოს მონასტერნი არა გაყოფილ არიან კლასთა ზა, ამის[გამო]...ხელმძღვანელობას უწმინდესის სინოდისათა არ ძალუძს თანხმობა წარმოდგინებასა რათა დანიშნული იქმნან შტატისად [გაენა]თის მონასტერი და ჩელიშის უდაბნო და უფრო აღყვანასა ზედა მათსა კლა[სსა] შა“.

იქვე იოანე ეგზარქოსი არიგებს არქიეპისკოპოსს, რომ მონასტრები იმერეთში უნდა დარჩნენ: „პლსა დებულება[სა] ზა, და ეძლიოსთ წინამძღუართა (და) მონაზონთა მათ შა განწესებულ(თა) მათდამი განსვენებულის ეგზარქოსის მიტროპოლიტის თეოფილაკტეს დროს ჯამაგირი და ნულარ აკურთხებთ მონო(ზონად) და მლუდლად ანუ დიაკონად თვინიერ წარმოდგინებისა სინოდის კანტო(რი)სადმი. მსახურნი ვითარ მოუცილებლად საჭი-

რონი განწესებულნი იქმნან...ჩელიშის მონასტერში ხუთი კაცი და აღარ ერთმოდესთ მათ გამოსაღები ფულად სასარგებლოდ ეკლესიისა.“ (ქცა, ფ. 21, ს. 52, 1-3).

საეკლესიო რეფორმის გატარების შემდეგ რუსეთის ხელისუფლება ყოველნაირად ცდილობდა რაც შეიძლება ნაკლები თანხა დაეხარჯა ეკლესია-მონასტრების შენახვისათვის. ამის გამო XIX საუკუნის 30-იან წლებში დაისვა მონასტრების გამსხვილების საკითხი. ის მონასტრები, რომლებშიც სასულიერო პირები ცოტა იყო, ან უნდა გაუქმებულიყო, ანდა რომელიმე სხვა მონასტერზე უნდა მიწერილიყო. ამ დროისათვის იმერეთის ეპარქიაში შემდეგი მონასტრები ფუნქციონირებდა: 1. გელათის ღვთისმშობლის შობის 2. ჭელიშის ღვთისმშობლის მიძინების 3. სხვაჯის იოანე ნათლისმცემლის 4. სორის მაცხოვრის ჯვარცმის 5. კაცხის მაცხოვრის ამალლების 6. ვანის მთავარანგელოზის 7. ხონის წმინდა გიორგის 8. ჭალატყის მაცხოვრის ჯვარცმის 9. სოხასტრის მაცხოვრის (დედათა) 10. ვანის მაცხოვრის ფერისცვალების 11. მღვიმევის ხელთუქმნელი ხატის 12. გოგნის ღვთისმშობლის მიძინების 13. მონამეთის დავით და კონსტანტინეს 14. ტაბაკინის წმიდა გიორგის 15. კვერეთის ღვთისმშობლის მიძინების 16. საჯავახოს იოანე ნათლისმცემლის.

1835 წელს ეგზარქოსმა ევგენიოსმა ორჯერ გაუგზავნა წერილი იმერეთის ეპისკოპოსს შეკითხვით, თუ რომელი მონასტრები უნდა დარჩენილიყო ან გაუქმებულიყო იმერეთის ეპარქიაში. სოფრონ წულუკიძის აზრით, უნდა დარჩენილიყო შემდეგი მონასტრები:

1. გელათის	6. მონამეთის
2. ჭელიშის	7. საჯავახოს
3. კაცხის	8. შემოქმედის
4. სოხასტრის	9. ჯუმათის
5. მღვიმევის	

რაც შეეხებოდა ხონის, სორის და ჭალატყის მონასტრებს, მათში მოღვაწე ბერ-მონაზვნები უნდა გადაეყვანათ გელათისა და ჭელიშის მონასტრებში, ხოლო ისინი სამრევლო ეკლესიებად დარჩენილიყო. სხვაჯისა და ვანის მონასტრებში კი ბერები გარ-

დაცვალებამდე დარჩებოდნენ, შემდეგ კი ეს მონასტრებიც გაუქმდებოდა.

ამის შემდეგ სორი, როგორც მონასტერი, არც ერთ აღწერაში აღარ გვხვდება. 1839 წლის რაჭის ეკლესიების ნუსხაში სორის ჯვარცმის ტაძარი უკვე სამრევლო ეკლესიად იწოდება, რომელშიც დადგენილი იყო მღვდელი დავით მინდელი (ქცა ფ. 21, ს. 1689, 3). როგორც ჩანს, მასში მოღვაწე ბერები მართლაც ჭელიშის მონასტერში გადაიყვანეს. 1872 წლის სინოდის განკარგულებით სხვაგვარი მონასტერი გაუქმდა და მისი ქონება ჭელიშის მონასტერს გადაეცა. აქედან მოყოლებული-1923 წლამდე რაჭაში ერთადერთ მონასტერს ჭელიშის უდაბნო წარმოადგენდა, რაც ცხადია, მის მნიშვნელობას განსაკუთრებით ზრდიდა. 1903 წელს გაზეთ „ივერიაში“ სიმონ ჭელიძე წერდა: „იყო დრო როდესაც მთელს რაჭაში სასულიერო სამსახურის მოსურნე ჭელიშის მონასტერში იღებდა საღმრთო სწავლა-განათლებას. აქ შეხვდებოდი ურიცხვ ხალხს, რომელნიც ვარჯიშობდნენ საეკლესიო გალობაში და საღმრთო წერილის კითხვაში. ამ მონასტერში ნასწავლნი დღესაც მსახურებენ რაჭის ეკლესიებში და ატკობენ ყურს მშვენიერი კითხვითა“ (ჭელიძე, ივერია, 1903, №131, 2).

1911 წლის მონაცემებით, ჭელიშის მონასტრის შემოსავალი 1080 მანეთს შეადგენდა, საიდანაც მონასტრის წინამძღვარს ეძლეოდა ხელფასი-400 მანეთის ოდენობით. ასევე 4 მღვდელმონაზონი იღებდა-80-80 მანეთს (ჯამში 320მან.) ერთი ბერდიაკონი-60 მანეთს. 2 მორჩილი კი-50-50 მანეთს (ქცა ფ. 21, ს. 24547, 34).

XIX საუკუნეში ჭელიშის მონასტერში არაერთხელ ჩატარდა სარემონტო სამუშაოები, რის შედეგადაც საფუძვლიანად შეკეთდა როგორც ღვთისმშობლის მიძინების მთავარი ტაძარი, ასევე სხვა შენობა-ნაგებობებიც. განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა ამ მხრივ არქიმანდრიტ იოანეს (იოსელიანი) წინამძღვრობის ხანა (1864 – 1852). ამ დროს ჭელიშის ეკლესია საკმაოდ მძიმე მდგომარეობაში ყოფილა. 1847 წლის სექტემბერში არქიმანდრი-

ტი იოანე ეპისკოპოს დავითს (წერეთელი) წერდა: „...მდებარე რაჭას მეორე ხარისხოვანის ქელიშის მონასტერი, ეკლესია ღვთისმშობლის მიძინებისა მიყვანილ არს ფქდსა სიძველესა და დაცემასა შინა...მით რომელ სწდ არა აქვს ეკლესიის კარიბჭესა სახურავი, რომელიც ქონია სახურავად ყავარი იგი დაძულებული არს და დამპალი არს და გადაუტანია ქარსა, რომელიცა მოსალოდებელ არს მომავალსა ზამთარში, ვასტეხოს თოვლმა და წვიმამა ეკლესიის ცის თალი და ჩამოიქცეს დაუხურაობისა გამო...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 33898, 1). იოანე არქიმანდრიტს გადაუწყვეტია ეკლესია თუნუქით დაეხურა. საამისოდ მას 200 მანეთის ღირებულების მასალა გამოუწერია რუსეთიდან. სარემონტო სამუშაოები ჩატარდა ეკლესიის შიგნითაც. ამ დროს ტაძრის კედლები თეთრად გაიღესა, კარიბჭის იატაკი კი გათლილი ქვის ფილებით დაიგო. ეკლესიას აღარც კანკელი ჰქონდა. იოანე არქიმანდრიტმა მისი დამზადება თბილისში შეუკვეთა. მართლაც, 1848 წელს გაკეთდა ტილოს კანკელი, რომელიც მოუხატავს მხატვარ ანტონ გეგელიძეს. მასზე 33 სხვადასხვა წმინდანის ხატი იყო გამოსახული. კანკელი სიმაღლეში 5 არშინი და 3 ვერშოკი იყო, ხოლო სიგრძეში 8 არშინი. მისი დამზადება მონასტერს 168 მანეთი დაჯდომია.

ამ დროს ქელიშის მინასტერში აშენდა ახალი სამრეკლოც. ძველი ხის სამრეკლო ძალზე დაზიანებული იყო, ისე რომ, დღედღეზე მოელოდნენ მის ჩამონგრევას. იოანე არქიმანდრიტმა მის ადგილზე ახალი, ხის სამრეკლო ააშენებინა. მის აგებას 50 მანეთი დასჭირვებია. სარემონტო სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა მონასტრის ხელოსანი სიმონ შავლაძე. მონასტერს ყველა სამუშაოს შესრულება 633 მანეთი დაუჯდა (ქცა, ფ. 21, ს. 3898, 8).

შედარებით მცირე მასშტაბის სამუშაოები ამის შემდეგაც არაერთგზის ჩატარდა მონასტერში: მაგ. 1857 წელს არქიმანდრიტმა ონიფანტემ (ნადირაძე) შეაკეთა სანინამძღვრო სახლი. 1856 წელს იგი ეპისკოპოს გერმანეს სწერდა: „ახლადაშენებული სანინამძღვრო სახლი აღნიშნულის მონასტრისა ორთვალიანი არა არის შესრულებული დახურვითა, რომელი უკეთუ ამ წლამდე არ დაიხურა გაფუჭდება თოულითა...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 6359, 1). ამიტომ

არქიმანდრიტი აღნიშნული საჭიროებისათვის თანხის გამოყოფას სთხოვდა იმერეთის ეპისკოპოსს. მართლაც, მას ხაზინამ 85 მანეთი გამოუყო. ამ თანხით ჭელიშის მონასტრის წინამძღვარმა არა მარტო გადახურა საწინამძღვრო სახლი, არამედ გაუკეთა მას ახალი კარები, ფანჯარა, ბუხარი, აივანი, და ა. შ.

1864–66 წლებში ილუმენმა იოსებმა (ბაქრაძე) კვლავ შეაკეთა საწინამძღვრო სახლი, რისთვისაც მას 100 მანეთი დაუხარჯავს (ქცა, ფ. 21, ს. 8170, 12).

1877 და 1888 წლებში შეიღება ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის ტაძრის სახურავი, ასევე შეკეთდა ბერების - დიონისის, გერასიმეს, მეთოდის, ანტონის, სენაკები (ქცა, ფ. 21, ს. 17805, 1; ს. 14046, 1).

1889 წელს არქიმანდრიტმა მაკარიმ (ჯანელიძე) ჭელიშის მონასტერში ახალი სამრეკლოს აშენება წამოიწყო. საამისოდ მონასტერში მოწვეულნი იქნენ ცნობილი მშენებლები ვასილ და ივანე ბერეკაშვილები. სამრეკლოსათვის ქვის მოგროვება წარმოებდა სოფელ ზნაკვის მახლობლად მდებარე კლდიდან. სულ მონასტერში მიტანილი იქნა 42 ურემი ქვა და აი-1889–90 წწ. ჭელიშის მონასტერში აშენდა ქვის ორსართულიანი სამრეკლო. (იგი დღესაც ამშვენებს მონასტერს, მასში გახსნილია წმინდა ამბროსი ხელაიას სახ. ეკლესია, სადაც პერიოდულად აღევლინება წირვა). სულ ახალი სამრეკლოს აგებისათვის დაიხარჯა 840 მანეთამდე. აქედან 600 მანეთი მარტო ოსტატებმა-ვასილ და ივანე ბერეკაშვილებმა მიიღეს თავიანთ გასამრჯელოდ.

1892 წელს არქიმანდრიტმა ნიკიფორემ ნიკორწმინდელ ხელოსნებს, გიორგი კობახიძეს და სეფე ჯავახიძეს ექვსოთახიანი საწინამძღვრო სახლი ააგებინა, რაშიც მათ 400 მანეთი გადაუხადა.

1891 წელს ჭელიშის მონასტერს თავს დაესხნენ მძარცველები. გაზეთი „ივერია“ წერდა: „ავაზაკთა გუნდმა აქეთაც იჩინა თავი, 26 ივნისს, დაღამებისას, ჭელიშის მონასტერს დაესხნენ ავაზაკნი, რიცხვით სულ რვა კაცი, ყველანი ქვეითნი. გალავანში მაშინ გადამხტარან, როდესაც ბერები ეკლესიაში ყოფილან ყველანი შესული სალოცავად და გადაუკეტნიათ გარედან კარები, გარედ

მხოლოდ რამოდენიმე მოსამსახურელა დარჩენილა. იმათთვის მოუთხოვიათ ფული, ნივთეულობა და ამას არ დასჯერებიან: რაც რამ სანოვავე უგდიათ ხელში, ისიც თან წაუღიათ“ (დათეშიძე, 1891, ივერია, № 143, 2). როგორც ჩანს, ასეთი ფაქტები საკმაოდ ხშირი იყო, ამიტომ 1897 წელს გადაწყდა ჭელიშის მონასტრისთვის ქვის გალავანი აეშენებიათ. 1897 წ ნოემბერს ბესარიონ ეპისკოპოსი თავად ქაიხოსრო ნერეთელს ურჩევდა ის 500 მანეთი, რომელიც მას ჭელიშის მონასტრისათვის სურდა შეენიროს, აღნიშნული საქმისთვის გამოეყენებინათ: „თქვენ მიერ განზრახული შეწირულებით შევზღუდოთ წინამძღვარი, ძმანი და აგრეთვე მთელი მონასტერი ავაზაკების დაცემისაგან, მათგან წარტაცებისაგან, ესე იგი შევზღუდოთ მონასტერი ქვის გალავნით, რომელი გალავანიც დაიცავს წინამძღვარს და ძმებს-იუდეების მიერ შევიწროებისაგან“ (ქიმ, 6474, ჭელიშის მონასტრის არქივი, 38). გალავნის მშენებლობა 1898 წელს დასრულდა.

სახელგანთქმულ და მთელ რაჭაში პატივცემულ მონასტერს განსაკუთრებით გაუჭირდა 1917 წლის რევოლუციის შემდეგ, ათეისტური შხამით მოწამლული საზოგადოება ათასნაირად ავიწროებდა ბერებს. 1917 წლის 18 დეკემბერს მონასტრის წინამძღვრის თანამდებობის აღმასრულებელი ილუმენი იოანე, ქუთათელ მიტროპოლიტს წერდა: „ნაგვართვეს წრეუნდელი შემოსავალი, არაფელი მოგვცეს, არაფელი გაგვივიდა, თქვენი ბრძანებაც მოსვლია და გუბერნატორის მარა არარას იძლევიან...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 26196, 2). უკეთესი მდგომარეობა ჭელიშის მონასტერს არც მომდევნო წლებში დასდგომია. იგივე ილუმენი მიტროპოლიტს ატყობინებს: „ცუდ მდგომარეობაში ვართ მონასტერი, მცველი არ გვყავს...ამ მარხვის შემდეგ ზეთი, სანთელი, ზედაში, სებისკვერიც არ იქნება...ძლივ ამ მარხვის აქუს მონასტერს, იმასაც არ გვანებებენ, მოდიან ხალხი, გვასესხე ან მოგვეციო ან ნუ ხართ აქაო. არაფელი გვაქვს. იმას არ ჯერათ, გვექადნიან, შიშქვემ ვართ...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 27212).

ჭელიშის მონასტერი საბოლოოდ 1923 წლის ანტირელიგიური კამპანიის დროს დაიხურა.

§ 2. ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრები

ჭელიშის მონასტრის წინამძღვართა შესახებ ცნობები მხოლოდ XVIII საუკუნის 80-იან წლებიდან მოგვეპოვება. პირველი წინამძღვარი, რომლის ვინაობაც ვიცით, არის ზაქარია გურგენიძე. სამწუხაროდ, ამ პერიოდის წინამძღვრების შესახებ ჩვენი ცოდნა მეტად ნაკლებია. მათზე მხოლოდ ცალკეული სიგელ-გუჯრებიდან ვიგებთ. XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან სიტუაცია რადიკალურად იცვლება. რუსეთის იმპერიის მიერ საეკლესიო რეფორმის გატარების შემდეგ დაიწყო საეკლესიო მოღვაწეთა ნამსახურეობითი სიების შედგენა, რომლებშიც მათი დანვრილებითი ბიოგრაფია იყო მოცემული, ამიტომ ამ პერიოდიდან ჭელიშის მონასტრის წინამძღვართა შესახებ გაცილებით სრული ინფორმაცია მოგვეპოვება.

წინამძღვარი მონასტერში საკმაოდ მნიშვნელოვან ფიგურას წარმოადგენდა. მას ევალებოდა მონასტრის მართვა-გამგეობა როგორც სამეურნეო-ეკონომიური, ასევე სულიერ-ზნეობრივი თვალსაზრისით. ფეოდალურ ეპოქაში წინამძღვარს ცალკე შემოსავალი გააჩნდა, რომელსაც „საწინამძღვრო“ ეწოდებოდა. XIX საუკუნიდან მონასტრის წინამძღვრები ხაზინიდან იღებდნენ ხელფასს. მაგალითად, ჭელიშის მონასტრის წინამძღვართა ხელფასი დაახლოებით 400 მანეთს შეადგენდა. გარდა ხელფასისა, მონასტრის მიწა-წყლიდან მოწეული მოსავლის შესამედიც მისი იყო. წინამძღვარს მონასტრის მართვაში ეხმარებოდა იკონომოსი, რომელსაც სასულიერო კრებულებიდან ირჩევდნენ, მას ძირითადად სამეურნეო ფინანსურ საკითხებში და მონასტრის ქონების დაცვაში ევალებოდა წინამძღვრის შემწეობა.

ჩვენ მიერ დადგენილია ჭელიშის მონასტრის 18 წინამძღვარი (ორი მათგანი წინამძღვრის მოვალეობის შემსრულებელი იყო). ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრებს (მასში მოღვაწე ბერებთან ერთად) დიდი დამსახურება მიუძღვოდათ იმაში, რომ მიუხედავად ყოველმხრივ არასახარბიელო სიტუაციისა, მონასტერი 1923 წლამდე ფუნქციონირებდა. მათი სია ქრონოლოგიური პრინციპის მიხედვით ასე განლაგდება:

1. ზაქარია (გურგენიძე)

ზაქარია წინამძღვარი მოხსენებულია 1788 წლის პაატა წულუკიძის შეწირულობის წიგნში. ამ წელს მას ჭელიშის მონასტრისთვის შეუწირავს: „...ზემოთლხს (sic) გლეხი გურგენიძე თავათ შენი წინამძღვრის შვილი ზაქარიას ძე ხუცესი გიორგი და მისი ბიძის მარკოზ ბერის შვილები მღვდელი სვიმონ და დავით მათის ცოლშვილით, ალაგ-მამულით...“ (კაკაბაძე, 1921b, 93). როგორც ამ საბუთიდან ჩანს, ზაქარია ზემო თლულიდან იყო და მას შვილიც სასულიერო პირი ჰყავდა. აქვე ვიგებთ, რომ იგი გვარად გურგენიძე ყოფილა.

ზაქარია ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად მოხსენიებულია 1793 წლის მანუჩარ ყიფიანის შეწირულობის საბუთში. აღნიშნული სიგელი შემდეგნაირადაა დათარიღებული: „აღნიერა წიგნი ესე ხელითა წულუკიძის ხუცის მდივნის გურგენიძის მღვდლის გიორგისათა ქორონიკონს ქრისტეს აქეთ ათას შვიდას ოთხმოცდაცამეტს წინამძღრობასა ზაქარიასასა თვესა იანვარსა ოცდახუთსა დღესა სამშაბათსა...“ (კაკაბაძე, 1921 b, 102). 1795 წლიდან ჭელიშის მონასტერში სხვა პიროვნება-გრიგოლ დაჩიბერიძე ჩანს წინამძღვრად. ამრიგად, ზაქარია გურგენიძის მმართველობის ხანა 1788–1795 წლებს შორისაა საძიებელი. 1808 წელს ბარბარე ბატონიშვილმა გლეხი შესწირა ნიკორწმინდის ტაძარს. სიგელის ბოლოში მის დამწერად დასახელებულია არქიმანდრიტი ზაქარია. ასევე 1812 წლის ნიკოლოზ იაშვილის შეწირულობის სიგელში ჭელიშის მონასტრისადმი აღნიშნულია რომ საბუთი დაწერილია: „ხელითა არქიმანდრიტის ზაქარიასითა.“ (კაკაბაძე, 1921 b, 162, 170)–სამწუხაროდ, ჭირს იმის დადგენა, არის თუ არა არქიმანდრიტი ზაქარია ჭელიშის მონასტრის წინამძღვარი ზაქარია გურგენიძე.

2. მღვდელმონაზონი გრიგოლ (დაჩიბერიძე)

მღვდელმონაზონ გრიგოლის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვანვდის კათოლიკოს პატრიარქი ამბროსი (ხელაია). იგი მას მეტად ენერგიულ წინამძღვრად წარმოგვიდგენს და თავის პუბლიცისტურ წერილში აღნიშნავს, რომ მის „წმიდა ცხოვრებაზე და შრომის მოყვარეობაზე უდაბნოს ძმათა შორის ახლაც არი დარ-

ჩენილი ხსოვნაო“. (ხელაია, ცხოვრება, 1916, № 1–3, 28). გრიგოლი გვარად დაჩიბერიძე ყოფილა (იქვე). კათოლიკოს ამბროსის ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრობის დროს მონასტრის არქივში უნახავს მისი ხელით გადაწერილი ნუსხა იმ ნივთებისა, რომლებიც მღვდელ-მონაზონს მონასტრისთვის თავისი ღვანლით შეუმატებია. ეს ნუსხა საინტერესოა არა მარტო გრიგოლის ღვანლის წარმოსაჩენად, არამედ ზოგადად იმის საილუსტრაციოდ, თუ რა ენერგიულად ზრუნავდნენ მონასტრის წინამძღვრები თავიანთ სავანეზე, ამიტომ მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მისი აქვე მოყვანა: „უფალნო ჩემნო, ისმინეთ ვედრება ჩემი. ეს ორმოცი წელი მეტი არის, რომ ამ უდაბნოში ვახლავარ. ამ უდაბნოსთვის არაფერი დამიკლია, თუ შემიძენია. ამ მონასტერს ზარა არ ჰქონდა, წავედი საქართველოს, მეფე ერეკლეს ვევედრე, ორი ზარი გავაკეთებე და მოვიტანე, ორი კაი ცხენი იმისთვის დაიხარჯა. ამას გარდა სამი ძმა ქედის უბანს გოგრაძის ბატონთან გავარიგე. კიდომ ყიფიანს ვევედრე და ტყეშელაშვილი გავარიგე. ამას გარდა კიდომ გოგია წერეთელს ვევედრე ინწას მურუსიძე გავარიგე. ამას გარდა მეფეს ვევედრე, შხივანას სუთიძე გავარიგე. კიდევ გოგია წერეთელს ვევედრე და ინწას სამასი(?) სამოსახლო გავარიგე. ნააგარევზე გიორგი ნულუკიძეს ვევედრე და ზნაკვას ბაკურაძე გავარიგე, ორი გლეხი არის. კიდომ ამ მონასტერს სადღესასწაულო არა იყო, დიდი მჭმუნვარე იყო აქაური ბერი, წავედი იმერეთს, ვევედრე დედოფალს დადიანის ქალს და მიბოძა, ას მარჩილად ღირს. კიდომ ამ უდაბნოში წისქვილი აღარ ბრუნამდა, ქვა აღარ ქონდა, გავგზავნე ცხენი და ჯორი, ვიყიდე და მოვიტანე. ამას გარდა კიდომ შესამოსელი არ იყო, ვევედრე მიქელაძის ქალს, ასი მარჩილის ფილონი გავარიგე. კიდომ ჩემს მონაფისაგან კარქი ფილონი და ოლარი გავარიგე“ (ხელაია, 2011, 12, 164-165). როგორც ამ სიიდან ირკვევა, გრიგოლ წინამძღვრის თხოვნით ჭელიშის მონასტრისთვის ერთი წყვილი ზარი შეუწირავს ქართლ-კახეთის მეფეს ერეკლე II-ს. აღნიშნული ზარები მონასტერში იმყოფებოდა არქიმანდრიტ ამბროსის წინამძღვრობის დროსაც. ისინი აღწერილი აქვს აგრეთვე ექვთიმე თაყაიშვილს. მათზე შემდეგი სახის წარწერებია მოთავსებული: „ქ. ჩვენ მეფემან სრულიად

საქართველოსამან ირაკლი მეორემან ჩამოვასხმევინეთ ერთი წყვილი ზარი ესე ჭელიშის ღვთისმშობლის მონასტრისათვის. ვინც ამ მონასტერს გამოახვას, ღვთისმშობლისაგან ეზლოს მერმესა მას საუკუნესა. წელსა აპრილის ქკს უპგ (1795) (თაყაიშვილი, 1963, 83) (თითქმის ანალოგიურია მეორე წარწერაც). ამრიგად გრიგოლი 1795 წლის აპრილში უკვე ჭელიშის მონასტრის წინამძღვარია.

მღვდელ-მონაზონი გრიგოლი ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად მოხსენიებულია აგრეთვე 1796 წლით დათარიღებულ ბეჟან წერეთლის შეწირულობის სიგელში, რომლითაც მან ჭელიშის უდაბნოს მონასტერს შესწირა ქედისუბანს მცხოვრები ხუცესი ტიმოთე გოქსაძე და მისი ძმები გოგია და იოვანე. სიგელში მონიშნა შორის პირველად სწორედ „წინამძღვარი გრიგოლია“ დასახელებული (კაკაბაძე, 1921 ხ, 110). აღნიშნული პიროვნება, როგორც ჭელიშის მონასტრის მმართველი, მოხსენიებულია 1807 წლის საბუთშიც, რომელიც წერეთლებმა მისცეს სოფრონ ნიკორწმინდელს: „...გრიგოლ ბერს აბაშიძისგან თომაძე ხუცესი ეყიდა ცოლიან-შვილებიანად და ადგილი ვერსა ეშოვნათ დასახლებათ და მეტი სიყვარული გვექონდა გრიგოლისაც და მისი მონასტრისაც, მევიდა და ალაგს გვევედრა...“ (კაკაბაძე, 1921 ხ, 152). გამოთქმა: „...გრიგოლისაც და მისი მონასტრისაც“ უფრო იმას გვაგულისხმებინებს, რომ იგი ამ დროს წინამძღვარია, მაგრამ ამ ვარაუდის მიღებას ართულებს ის გარემოება, რომ ჩვენ მოგვეპოვება 1805 წლის ერთი დოკუმენტი, რომელშიც ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად სხვა პიროვნება—დანიელია დასახელებული (ამის შესახებ ოდნავ ქვემოთ). სამწუხაროდ, წყაროების მეტისმეტი სიმცირე არ გვაძლევს იმის გარკვევის საშუალებას, თუ რა მოვლენასთან შეიძლება იყოს დაკავშირებული წინამძღვართა ასეთი მონაცვლეობა.

ამრიგად, გრიგოლ დაჩიბერიძის წინამძღვრობა ჭელიშის მონასტერში დაახლოებით XVIII საუკუნის 90-იანი წლებით და XIX საუკუნის დასაწყისით უნდა დავათარილოთ.

3. მღვდელმონაზონი დანიელი

დანიელი ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად დასახელებულია

1805 წლის შეწირულობის სიგელში. ჯერ კიდევ 1793 წელს ზაქარია გურგენიძის მმართველობის დროს მანუჩარ ყიფიანმა და მისმა ძმამ კაცომ მონასტერს შესწირეს ტოლას მცხოვრები შიშინასშვილები. 1805 წელს იმავე პირებს ძველი შეწირულობა განუახლებიათ და მონასტრისთვის ახალი შეწირულობაც გაუწიეს. სიგელში ვკითხულობთ: „...და კვალად გულმან ჩვენმან გვითქვა კეთილისა ამის საქმისა ქვნა და სულითა და ხორცითა სარგებელისა და შემოუსწირეთ გლეხი ხვანჭკარას...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 14436, 28). ამავე დროს ორივე ეს სიგელი ერთ საბუთად გაუერთიანებიათ და ამიტომაც ამჟამად იგი ორ ქრონოლოგიურ ფენას შეიცავს და დათარიღებულია შემდეგნაირად: „...ალიწერა ხელით წულუკიძის კარის მწირველის მღვდლის გურგენიძის გიორგისათა წელსა ქრისტეს განხორციელებითგან ათას შვიდას ოთხმოცდაცამეტს წინამძღვრობასა ზაქარიასასა და კვალად შემდგომად ქტეს აქეთ ათას რვას და ხუთსა წინამძღვრობასა დანიილისასა. ..“ (იქვე). დანიელი ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად დასახელებულია 1810 წელს რუსებისადმი მიცემული სოლომონ II-ის ფიცის წიგნშიც (კაკაბაძე, 1956, 487), რაც იმაზე მეტყველებს, რომ იგი მეფესთან დაახლოებული და პატივცემული პიროვნება იყო. სამწუხაროდ, წყაროებიდან არ ჩანს, როდის გახდა ჭელიშის მონასტრის წინამძღვარი დანიელი, რა გვარის იყო ის ან რა სასულიერო ხარისხში იმყოფებოდა. მისი წინამძღვრობაც მიახლოებით XIX საუკუნის დასაწყისით უნდა დავათარილოთ.

4. არქიმანდრიტი სვიმონი (წულუკიძე)

სვიმონ წულუკიძე დაიბადა 1778 წელს (ქცა, ფ. 21, ს. 3330, 55). მან საეკლესიო განათლება (საღვთო წერილი, წერა და გალობა) მიიღო ნიკორწმინდის ეკლესიაში ეპისკოპოს სოფრონ წულუკიძესთან. 1799 წელს იმავე მღვდელმთავარმა სვიმონი ბერად აღკვეცა ჭელიშის მონასტერში, ხოლო-1806 წელს იერო-დიაკვნად აკურთხა. სულ მალე მას მღვდელ-მონაზვნადაც დაასხეს ხელი.

1811 წელს სვიმონ წულუკიძე აიყვანეს ილუმენის ხარისხში და დანიშნეს ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად, მეორე წელს კი არქიმანდრიტობაც უბოძეს.

სვიმონი საკმაოდ ენერგიული საეკლესიო მოღვაწე აღმოჩნდა, ამიტომ იგი 1823 წელს დანიშნეს ვაკის ოლქის საეკლესიო ქონების მმართველად, ხოლო 1827 წელს იმერეთის საეკლესიო შემოსავლების ხაზინადრად (ქცა, ფ. 21, ს. 2163; კეზევაძე, 2006, 68). ჩვენამდე მოაღწია მის მიერ გაცემულმა არაერთმა საბუთმა, საიდანაც ჩანს, რომ იგი კარგად ართმევდა თავს მასზე დაკისრებულ მოვალეობას- როგორც ხაზინადრობას, ასევე მონასტრის წინამძღვრობასაც, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, 1838 წელს სვიმონ არქიმანდრიტი ორივე თანამდებობიდან გადააყენეს და საეკლესიო სამართალში მისცეს. ამის მიზეზი გახდა საბუთების მოუწესრიგებლობა და საეკლესიო ხაზინისთვის ფულის დაკლება. მასთან ერთად სამართალში მისცეს მისი მოადგილე მღვდელ-მონაზონი ანტონი და გაენათის მონასტრის წინამძღვარი არქიმანდრიტი ნიკოლოზი (ჩხეიძე). სვიმონ არქიმანდრიტს და მის მოადგილეს ანტონს სასულიერო კანტორა 944 მანეთის დაკლებას ედავებოდა (სხვა ადგილას- 1256 მანეთია მითითებული) (ქცა, ფ. 21, ს. 3147, 2). საქართველო-იმერეთის სინოდალურმა კანტორამ დაადგინა, რომ არქიმანდრიტები-სვიმონი და ნიკოლოზი გადაყენებული ყოფილიყვნენ თანამდებობიდან, მათი მამულები გადასცემოდა საეკლესიო ხაზინას და შემოსული ფულით გასტუმრებულიყო დაკლებული თანხა (იქვე).

სვიმონ წინამძღვარი 6 წლის მანძილზე (1838 წლის 19 აგვისტოდან-1845 წლის 31 იანვრამდე) იმყოფებოდა საეკლესიო სასჯელის ქვეშ (ქცა, ფ. 21, ს. 3330, 55) ბოლოს და ბოლოს საქართველო-იმერეთის სინოდალურმა კანტორამ გაითვალისწინა სვიმონ არქიმანდრიტის მოხსენება და გამოარკვია შემდეგი: მისგან საეკლესიო ხაზინის ფული 600 მანეთი უსესხებია იმერეთის არქიეპისკოპოსს სოფრონიოსს თავის ნათესავის-ლევან წულუკიძისათვის საკარმიდამო ადგილის შესაძენად. სოფრონი წულუკიძე სვიმონ არქიმანდრიტს დაპირებია, რომ ამ ფულს იგი თავისი ჯამაგირიდან გაუსტუმრებდა, მაგრამ შემდეგ მას ეს პირობა არ შეუსრულებია. აღსანიშნავია, რომ სვიმონის განცხადება სასამართლოს წინაშე დაადასტურა ხუთმა მღვდელმა, ასევე ფიცით დაამტკიცა ზემონახსენები საკარმიდამო ადგილის გამყიდველმა

სიკო ლალაძემ და მყიდველმა ლევან ნულუკიძემ. ყოველივე აქედან გამომდინარე, სინოდალურმა კანტორამ არქიმანდრიტი სვიმონ ნულუკიძე გაანთავისუფლა ყოველგვარი ბრალდებისგან, დაუბრუნა უკან საკუთარი მამულები, რომელიც საეკლესიო ხაზინისთვის იყო გადაცემული და რაც მთავარია, სვიმონი კვლავ აღდგენილ იქნა თავის თანამდებობაზე, მას დაევალა ჭელიშის მონასტრის მართვა. ვინაიდან საეკლესიო ხაზინისათვის დაკლებული ფული უკვე მისი მამულებიდან და წინამძღვრობის ხელფასიდან იყო გასტუმრებული, ამიტომ კანტორამ დაადგინა, რომ სვიმონ ნულუკიძეს სოფრონისათვის ნასესხები ფული 600 მანეთი ამ უკანასკნელის მამულებიდან მისცემოდა.

სვიმონი ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრობის თანამდებობის შემსრულებელი იყო 1845 წელს, შემდეგ კი იგი გადაყვანილი იქნა გელათის მონასტრის წინამძღვრად (კეზევაძე, 2006, 68).

სვიმონ ნულუკიძის შესახებ საინტერესო ინფორმაცია აქვს დაცული ერთ-ერთი ხელნაწერის მინაწერს: „...ჩყლე-სა წელსა, ი-ს ფებერვალს გასტეხეს ანტონ ლოლაბერიძის სენაკი და წაიღეს ფ. სახელმწიფო. მათ მოენია არხიმანდრიტი სიმონ ნულუკიძე. აიკლო, დაიჭირა ქურდნი კიზირიანი და მოიქცა გამარჯვებული ქუთაისს...“ (ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, (S) კოლექცია, ტ.2, გვ.134, მინაწერი 14).

ამრიგად არქიმანდრიტი სვიმონ ნულუკიძე დაახ. 28 წლის მანძილზე განაგებდა ჭელიშის მონასტერს 1811-1838—1845 წლის 31 იანვრიდან—დეკემბრამდე. სვიმონ ნულუკიძე გარდაიცვალა 1853წ. დაკრძალულია გელათის ღვთისმშობლის შობის ტაძარში. მისი საფლავის ქვაზე შემდეგი შინაარსის წარწერაა: „აქა განისვენებს მალალი-ღირსი არქიმანდრიტი და კავალერი სვიმონ, ტომით თავადი ნულუკიძე 68 წლის, 8 წელს გამგებელი დიდის მონასტრის გელათის. გარდაიცვალა 1852 წელსა 26 აგვისტოს, ხოლო ფიქალი ესე დავსდეთ სახსოვრად მეგობრობისა მისისა მეგრელიის თავადმა დადიანმა დავით“ (კეზევაძე, 2006, 143).

სვიმონის წინამძღვრობის დროს (1841—1842 წლების მონაცემების მიხედვით) ჭელიშის მონასტრის კრებული შემდეგი სასულიერო პირებისაგან შედგებოდა:

მღვდელ-მონაზონი ნიკოლოზი- იგი 1779 წელს დაიბადა. მონაზვნად აღუკვეცავს არქიმანდრიტ სვიმონს 1811 წელს (ქცა, ფ. 21, ს. 1945).

მღვდელ-მონაზონი სვიმონი-მღვდელმონაზვნად უკურთხეხა ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსს-გერმანეს (ქცა, ფ. 21, ს. 1945).

მღვდელ-მონაზონი იოაკიმე-დაბადებული უნდა იყოს 1795 წელს. მას მორჩილება ჭელიშის მონასტერში გაუტარებია. იქვე უსწავლია საღვთო წერილი. 1814 წლის 6 აგვისტოს სოფრონ ნიკორწმინდელს ის ბერად აღუკვეცავს. იმავე წლის 8 სექტემბერს კი მისთვის ბერ-დიაკვნად დაუსხამთ ხელი. ამ ხარისხში მან 14 წელი გაატარა. 1828 წელს იოაკიმე მღვდელ-მონაზვნად აკურთხეს (ქცა, ფ. 21, ს. 1945).

მღვდელ-მონაზონი სვიმონი (ჭელიძე). იგი დაბადებულია 1777 წელს მღვდლის ოჯახში. სასულიერო განათლება მიუღია ჭელიშის მონასტერში. 1812 წელს ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსს-სოფრონს მისთვის დიაკვნად დაუსხამს ხელი და გაუმწესებია სოფელ შავრის იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ეკლესიაში. მალე სვიმონი დაქვრივებულია და ბერად წასვლა გადაუწყვეტია. 1817 წლის 10 დეკემბერს ის მღვდელმონაზვნად უკურთხეხიათ. სვიმონ ჭელიძე გარდაიცვალა 1843 წელს (ქცა, ფ. 21, ს. 1945).

მღვდელ-მონაზონი სვიმონი-დაბადებულია 1775 წელს გლეხის ოჯახში. სასულიერო განათლება მიუღია ხოტევის ეკლესიაში მღვდელ მიქელ ჭიჭინაძესთან. 1810 წლის 12 ივნისს მისთვის სოფრონ წულუკიძეს დიაკვნად დაუსხამს ხელი და გაუმწესებია ხოტევის იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ეკლესიაში. დაქვრივების შემდეგ, 1816 წლის 3 აგვისტოს იგი მღვდელ-მონაზვნად უკურთხეხიათ და გაუმწესებიათ ჭელიშის მონასტერში (ქცა, ფ. 21, ს. 1945).

მღვდელ-მონაზონი ქრისტეფორე-ამ დროისათვის მონასტრის ყველაზე ხანდაზმული წევრი იყო. იგი დაბადებულია 1762 წელს. მღვდელ-მონაზვნად უკურთხეხა აფხაზეთის კათოლიკოს გერმანეს-1775 წლის 3 მარტს სხვაგვის მონასტერში (იქვე).

მღვდელ-მონაზონი გერასიმე (კაციტაძე)-ცნობები მისი ბიოგრაფიის შესახებ არ გვაქვს, გარდაიცვალა 1836 წლის 2 აგვისტოს ჭელიშის მონასტერში (ქცა, ფ. 21, ს. 475).

5. არქიმანდრიტი იოანე (იოსელიანი)

იოანე იოსელიანი დაიბადა 1787 წელს (ქცა, ფ. 21, ს. 3651, 10). მან სასულიერო განათლება (წერა, კითხვა და საეკლესიო გალობა) შიო მღვიმის მონასტერში მიიღო ქართულ ენაზე, შემდეგ კი რუსულად ისწავლა თბილისის ფერისცვალების მონასტერში.

1813 წელს იგი დიაკვნად აკურთხეს, ხოლო 1819 წელს აღკვეცეს ბერად. იმავე წელს მას მღვდელ-მონაზვნადაც დაასხეს ხელი. 1822 წლიდან იოანე თბილისის ფერისცვალების მონასტერში მოღვაწეობს. იგი აქ ეკონომოსის თანამდებობას ასრულებს. 1828-1835 წლებში იოანე სასულიერო სემინარიის ეკონომოსია, 1835 წლიდან კი განამწესეს საეკლესიო გლეხებისა და მამულების გამგედ. ამავე დროს იგი შიო მღვიმის მონასტრის წინამძღვარია. 1843 წლის 18 ივლისს იგი არქიმანდრიტად აკურთხეს. 3 წლის შემდეგ კი-1846 წლის 22 მაისს სვიმონ წულუკიძის გელათში გადმოყვანის გამო იოანე არქიმანდრიტი ქელიშის მონასტრის წინამძღვრად იქნა დანიშნული (ქცა, ფ. 21, ს. 3651, 17). მონასტერში იგი 1846 წლის 16 ნოემბერს მივიდა.

იოანე არქიმანდრიტის წინამძღვრობის ხანა ქელიშის მონასტრისთვის საკმაოდ ნაყოფიერი გამოდგა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ 7 წლის მანძილზე (1838-1845 წლებში) სვიმონ წულუკიძის სამართალში მიცემის გამო ქელიშის მონასტერს წინამძღვარი არ ჰყავდა. ცხადია, ყოველივე ამას თავისი კვალი უნდა დაემჩნია ისედაც ღარიბი მონასტრისათვის, რასაც აღნიშნავს კიდევაც იოანე დავით მიტროპოლიტისადმი გაგზავნილ წერილში: „რაჭის უეზდსა შინა მდებარე ქელიშის ლუთისმშობლის მიძინების მონასტერი არს დიდსა სიღარიბესა შინა, უქონლობისა გამო სანთლისა, საკმლისა, სეხისკვრისა და ზედაშისა, ვინადგან დროსა შტატის წყობილებისასა შემთხვევისა გამო საქმისა შემდგომად არა ყოფილა მუნ წინამძღვარი მის მონასტრისა არხიმანდრიტი სიმეონი, ამის გამო ვიდრე აქამომდე დაშთენილ არს წარუდგენელად სასულიეროს მთავრობაში და აწ აქამომდე დიდის ღონისძიებით ვცდილობდი საშუალობასა და ვსყიდულობდი ჩემის ჯამაგირიდგან სანთელს, საკმელს, სეფისკვერსა და ზედაშს, რომელსაცა წლის წლამდინ არამცირედი ხარჯი მოუნდება...“ (ქცა, ფ. 21,

ს. 4949, 1)–იოანე თხოვს დავით მიტროპოლიტს უშუამდგომლოს მონასტერს საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის წინაშე, რათა ამ უკანასკნელმა სხვა შტატის მონასტრების მსგავსად ქელიშის მონასტერსაც გამოუყოს თანხა აღნიშნული საჭიროებისათვის. მართლაც სასულიერო კანტორამ იოანე არქიმანდრიტს ნება დართო მონასტრის ბერებისათვის განკუთვნილი მონარჩენი ფულიდან დაეხარჯა აღნიშნული საჭიროებისათვის წელიწადში 50 მანეთი.

ცხადია, არქიმანდრიტი იოანე განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა მონასტერში წირვა-ლოცვის საჭირო რიგზე გამართვას. 1847 წლის 29 მაისს იგი დავით მიტროპოლიტს თხოვს დიაკვნად გრიგოლ ფოფხადის კურთხევას: „მოუცილებელის უსაჭიროესობებისათვის მაქუს პატივი უპატივცემულესად მოვახსენო თქვენს მაღალ ყ~დ უსამღუდელოესობასა, რომელ დიდთა და საუფლოთა დღესასწაულთა, აგრეთვე სახელმწიფოთა დღესასწაულთა გარდახდისათვის მონასტერსა შ~ა მრავალგზის მაქუს დაბრკოლება უდიაკვნობის გამო, ამისთვის უმორჩილესად მოვახსენებ და ვსთხოვ თქვენს მაღალ ყ~დ უსამღუდელოესობას, რომელ ქმნათ მწყემსთავრული მოწყალება და განკარგულება და მიკურთხოთ მთავარდიაკონი...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 3856, 1).

არქიმანდრიტმა იოანემ თავიდანვე დიდი ყურადღება მიაქცია ქელიშის მონასტრის შენობათა შეკეთება-განახლებას. ამ მხრივ მას მართლაც მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის მონასტრის წინაშე. სწორედ იოანეს სახელს უკავშირდება ქელიშის მონასტრის ეკლესიის დახურვა თუნუქით, ახალი ხის სამრეკლოს აშენება, ახალი კანკელის დამზადება და. ა. შ. (ქცა, ფ. 21, ს. 3898, 1-9). ამ მხრივ საინტერესოა ის ნუსხა, რომელიც არქიმანდრიტ იოანეს მიერ ქელიშის მონასტრისათვის შემატებული ნივთების რაოდენობას ასახავს. ეს სია შემდეგნაირად გამოიყურება:

1. ფილონი წითელი შტოფისა, ოლარი მისივე.
2. სტიხარი ხარისა სამკლავე ნაკერი.
3. სარტყელი.
4. სადიაკნო სტიხარი შტოფისა სამკლავე და გინგილა მისივე.
5. სახარება ახალი, რუსეთში დაბეჭდილი, ოქროს ვარაყით შეკ-

რული, წითელის ხავერდით, რომელსა აქუს მახარებლები თუნუქისა, ერთის თუმნით, ეკლესიის ფულით ნაყიდი.

6. ერთი ოდიკი თეთრს ტილოზედ დახატული.

7. ორი წყვილი შანდლები, ტრაპეზზედ დასადგმელი თუნუქის რუსულის ხელოვნებისა.

8. ოთხი ხატების წინ დასაკიდებელი კანდლები.

9. ორი დავითნები რუსულის სტამბისა ძველები.

10. საყდარში დადგმული დიდი შკაფი.

სახლებთაგან:

1. ერთი ოდა ძველი ქვითკირის პალატზედ დადგმული ყავრით [მო]ჭედილი, რომელსაც აქუს ერთი ოთახი და მეორე სალარო.

2. ერთი ძველი საკრებულო სახლი ფიცრისა ყავრით დახურვილი.

3. ერთი სახაბაზო ნაძვის ხისა ყავრით დახურვილი.

4. ორი ბელლები ყავრით დახურვილი.

5. ბერების სენაკები-ხუთი ფიცრისა ყავრით დახურვილნი და ერთი მათგანი სრულიად დაუხურავი (ქცა, ფ. 4974, 20).

არქიმანდრიტი იოანე ასეთი ნაყოფიერი მოღვაწეობისათვის სინოდმა 1852 წლის 5 აპრილს წმ. ანას მეორე ხარისხის ორდენით დააჯილდოვა. იოანე არქიმანდრიტი ქელიშის მონასტერს ექვს წელზე მეტ ხანს განაგებდა (1846 წლის 22 მაისიდან-1852 წლის დეკემბრამდე). 1852 წელს სინოდის განჩინებით იგი გელათის მონასტრის წინამძღვრად იქნა გადაყვანილი. ბოლოს ის მღვდელმთავრის ხარისხშიც აიყვანეს და გურიის ეპისკოპოსად განამწესეს. გარდაიცვალა იოანე 1867 წელს. დაკრძალულია გელათის ღვთისმშობლის შობის ტაძარში (დასავლეთ მინაშენში), მისი საფლავის ქვაზე მოთავსებულია შემდეგი შინაარსის წარწერა: „ესე არს განსასუენებელი ჩემი, რომელიც მსთნავს ამას დავემკვიდრო. გურიის ყოფილი ეპისკოპოზი იოანე შობიდან ო. ვ. წლისა ჩყდზ-სა წელსა ოქტომბრის იდ~სა ტომით იოსელიანი“ (კეზევაძე, 2006, 144).

6. არქიმანდრიტი ნიკოლოზი (ნიჟარაძე)

ნიკოლოზ ნიჟარაძე დაიბადა 1798 წელს (ქცა, ფ. 21, ს. 3651, 2; 4974, 10; 5640, 3). მან საეკლესიო განათლება (საღმრთო წერილი,

წერა და გალობა) ჯრუჭის მონასტერში მიიღო. იქვე, 1817 წელს აღიკვეცა ბერად და ხელდასხმულ იქნა იეროდიაკვნად.

1822 წლიდან–1825 წლამდე იგი გელათის მონასტერში იმყოფებოდა. ამ წელს კი არქიეპისკოპოს სოფრონიოსის მიერ განწესებულ იქნა ქუთაისის საკათედრო ტაძარში დიაკვნად. 1832 წლის 15 აგვისტოს ნიკოლოზი ხელდასხმულ იქნა მღვდელ-მონაზვნად.

1835 წლიდან ნიკოლოზ ნიჟარაძე კვლავ გელათის მონასტერში მოღვაწეობს– ამჟამად მას მიენდო წმიდა მარინეს სახელობის ეკვდრის წინამძღვრობა. პერიოდულად კი — მონასტრის წინამძღვრის ავადმყოფობის ან სხვაგან ყოფნის ჟამს იგი გელათის მონასტრის წინამძღვრის თანამდებობასაც ასრულებდა.

1849 წლიდან საქართველოს ეგზარქოსის მიერ გადაყვანილ იქნა კაცხის მონასტრის წინამძღვრად.

1852 წლის 11 დეკემბერს ნიკოლოზ ნიჟარაძე განწესებულ იქნა ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად და რაჭის საეკლესიო მამულების გამგედ. სწორედ ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრობის პერიოდში 1853 წლის 11 ივლისს იგი აყვანილ იქნა — ჯერ იღუმენის ხარისხში, ხოლო მომდევნო — 1854 წლის 20 აგვისტოს — არქიმანდრიტადაც აკურთხეს. ეგზარქოს ისიდორეს წერილში ექვთიმე ეპისკოპოსისადმი აღნიშნულია, რომ: „წინამძღვარი...ჭელიშის მონასტრისა იღუმენი ნიკოლოზ ყურადსაღებად გრძელდროებითისა და განსხვავებული ერთგულებითის მსახურებისათვის აღყვანილ იქნა ხარისხსა ზედა არხიმანდრიტისსა...” (ქცა, ფ. 21, ს. 5640, 4).

არქიმანდრიტ ნიკოლოზის წინამძღვრობის პერიოდში ჭელიშის მონასტერში პრობლემები იყო შექმნილი საეკლესიო მსახურების სფეროში, ვინაიდან მონასტერი განიცდიდა შესაბამისი კადრების სიმცირეს. ნიკოლოზი ერთ-ერთ თავის წერილში ეპისკოპოს ექვთიმეს სწერს: „თქვენის ყ და უსამღუდელოესობისადმი მოკლედ ცნობილი არის რომელ ჩემს მონასტერშიდ არიან ორნი მღუდელმონაზონნი, ორნივე მხოლოდ დიდის ხნეობით მყოფობენ მონასტერშიდ დამამსახურებელნი მისა ოდენ რომ არ მოაკლდენ დადებულსა ჯამაგირსა, თორემ სხვებრ საეკლესიო წიგნთა შინა და მღუდელმოქმედებაშიდ ძლიერ სუსტნი და ამასთანავე არ ყავს

ჩემს მონასტერს მედავითნე... უმორჩილესად ვითხოვ მიიღოთ მწყემსმთავრული ზომა მოპოვებისათვის რწმუნებულსა ჩემდა მონასტრისადმი ერთის მაინც წესიერის მღუდელმონაზონის და განწესებისათვის... გოგოლაშვილისადმი მორჩილის ჯამაგირის...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 5441).

არქიმანდრიტი ნიკოლოზი ჭელიშის მონასტერს განაგებდა 4 წელი–1856 წლამდე. ამ წელს კი იგი გადაყვანილ იქნა ჯრუჭის მონასტრის წინამძღვრად.

7. არქიმანდრიტი ონიფანტე (ნადირაძე)

ონიფანტე ნადირაძე დაიბადა 1817 წელს (ქცა, ფ. 21, ს. 8059, 211). იგი სასულიერო წოდებიდან იყო. საეკლესიო განათლება მიიღო ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში. 1842 წლის 24 ივლისს აკურთხეს დიაკვნად და განამწესეს ვანის მთავარანგელოზის ეკლესიაში.

1844 წლის 21 მაისს მას მღვდლად დაასხეს ხელი, ხოლო 1851 წელს დანიშნეს ბლალოჩინად. 4 წლის შემდეგ საკუთარი სურვილით გადადგა ამ თანამდებობიდან და 1855 წლის 9 თებერვალს ბერად აღიკვეცა გელათის მონასტერში.

1856 წლის 9 ივლისს ონიფანტე ნადირაძე დანიშნულ იქნა ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად და რაჭის საეკლესიო ქონების გამგედ.

1859 წლის 3 აპრილს იგი აღყვანილ იქნა არქიმანდრიტის ხარისხში. დაჯილდოებული იყო საგვერდულით და გაბრწყინებული ჯვრის ტარების უფლებით.

არქიმანდრიტი ონიფანტე, როგორც მისი წერილებიდან ჩანს, ჯეროვან ყურადღებას აქცევდა მონასტრის საძმო კრებულის გამრავლებას. ამ მხრივ საინტერესოა ნიკორწმინდელი ალექსი კანდელაკის ისტორია. მას თხოვნით მიუმართეს ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრისათვის — მორჩილად მიეღო მის მონასტერში. თავის მხრივ ონიფანტე წერილს უგზავნის გერმანე ეპისკოპოსს და მოახსენებს, რომ ალექსი კანდელაკი ძალიან კარგი ყოფაქცევისაა, მონასტერსაც ძალიან სჭირდება მორჩილი და სთხოვს მისი მიღების ნებართვას (აღსანიშნავია, რომ ალექსი კანდელაკი, ბერობაში–ანტონი, ჭელიშის მონასტრის ცნობილი მოღვაწე გახდა.

იგი წლების მანძილზე მონასტრის ეკონომოსი იყო, ხოლო მცირე ხანს წინამძღვრის მოვალეობასაც ასრულებდა).

1856 წლის 10 ნოემბერს ონიფანტე წერილით მიმართავს გერმანე ეპისკოპოსს და თხოვს თანხის გამოყოფას საწინამძღვრო სახლის დასახურად: „ახლადაღმენებული საწინამძღვრო სახლი აღნიშნულის მონასტრის ორ-თვალიანი არა არს შერულებული დახურვითა, რომელი უკეთუ ამ წლამდე არ დაიხურა გაფუჭდება თოულითა, ამისთვის ვსთხოვ ყოვლადუსამღუდელოესობასა თქვენსა მოგვეცეს მისთვის ყავრის და ლურსმნის ფასად ექვსი თუმანი...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 6359, 1). არქიმანდრიტ ონიფანტეს მდინარე შარეულას სათავეში დაუდგამს ორთვალიანი წისქვილი და დაუყენებია მენისქვილე იმ პირობით, რომ წისქვილის შემოსავლიდან ნახევარი მისცემოდა მონასტრის კრებულს.

ონიფანტეს წინამძღვრობის დროს ჭელიშის მონასტერს ეწვია თბილისის სასულიერო სემინარიის პროფესორი დიმიტრი ფურცელაძე. მას დავალებული ჰქონდა საქართველოს ეკლესიის ისტორიისათვის მასალების შეგროვება ეკლესია-მონასტრებში. 1856 წლის 29 ივლისს მღვდელ-მონაზონი ონიფანტე იმერეთის ეპარქიის მმართველს — გაბრიელს წერს: „თანახმად წარმონეროლობისა თქუენისა მაღალ ღირსებისა კვ ივნისიდამ...მე მივიღე შესაფერის პატივისცემით ტფილისის სემინარიის პროფესორი დიმიტრი ფურცელაძე ყოვლითა მის მიერ საჭირო მოთხოვნისა აღსრულებითა, რომლისა პატივი მაქუს მოხსენებად“ (ქცა, ფ. 21, ს. 6025, 8).

ჭელიშის მონასტერს ონიფანტე ნადირაძე 4 წელიწადი განაგებდა (1856 წლის 9 ივლისიდან—1860 წლის 31 მაისამდე). შემდეგ იგი გადაყვანილ იქნა გელათის მონასტრის წინამძღვრად. გარდაიცვალა 1865 წელს. დაკრძალულია გელათის მონასტრის ეზოში. მისი საფლავის ქვაზე შემდეგი შინაარსის წარწერაა: „ესე არს განსასვენებელი ჩემი, ამას დავემკვიდრო უკუნისამდე ჩყდე წელსა სექტემბრისა მიიცვალა მაღალ ღირსი არხიმანდრიტი ონიფანტე ტომით ნადირაძე, მკითხველო გთხოვთ შენდობას“ (კეზევაძე, 2006, 143).

8. ილუმენი იოსები (ბაქრაძე)

იოსებ ბაქრაძე დაიბადა 1800 წელს (ქცა, ფ. 21, ს. 8059, 191)– აზნაურის ოჯახში. საეკლესიო განათლება (საღმრთო წერილი, წერა და გალობა) მან ჯრუჭის მონასტერში მიიღო მიტროპოლიტ დავით წერეთელთან. მასვე აღუკვეცავს იოსები –1819 წლის 10 დეკემბერს ბერად, მომდევნო წელს კი დიაკვნადაც დაუსხამს ხელი და მონასტერში გაუმწესებია.

1823 წლის 3 იანვარს, საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის გადაწყვეტილებით იმერეთის არქიეპისკოპოსმა სოფრონოსმა იგი მღვდელ-მონაზვნად აკურთხა, 1837 წელს კი იოსებ ბაქრაძე დაინიშნა გოგნის უდაბნოს წინამძღვრის თანამდებობის აღმასრულებლად.

1840 წლიდან იგი გელათის მონასტერში მოღვაწეობს.

1850 წლის 30 მაისს საქართველოს ეგზარქოსმა ისიდორემ იოსები ილუმენის ხარისხში აიყვანა.

1853 წლის 1 აპრილს სინოდის განკარგულებით იგი კაცხის მონასტრის წინამძღვარი ხდება.

1860 წლის 31 ივლისიდან (ზოგიერთი საბუთის მიხედვით 7 აგვისტოდან) (ქცა, ფ. 21, ს. 8321, 3) ილუმენი იოსები გარდაცვალებამდე ჭელიშის მონასტრის წინამძღვარია. იგი 6 წლის მანძილზე (1860–1867 წლები) განაგებდა ჭელიშის მონასტერს. ამ ხნის განმავლობაში ის ყოველმხრივ ცდილობდა მატერიალურად ღარიბი მონასტრისათვის რაიმე შეღავათი მოეპოვებინა. 1865 წლის 19 ივნისს ილუმენი იოსები გაბრიელ ეპისკოპოსს სწერდა: „თვით არა უცნობელ არს მისი მეუფება რომელ ჭელიშის მონასტერს, არცა წინამძღუარს მონასტრისას და არცა ძმებთა არა აქუს არავითარი შამოსავალი ფულისა, არცა ხორაგთა, არამედ არიან დამოკიდებული თვის განწესებულს ჯამაგირსა ზედა და მოიპოვენ ყოველსავე საჭიროებასა ცხოვრებასა თვისსა სყიდვითა, რომელიც იყო განწესებული ჯამაგირი წინამძღვრისათვის ამა მონასტრისა იმა რიცხვიდამ დღეს მოკლებულ არს ასი მანეთი, დანარჩენიდან წინამძღუარმან უნდა შაიტანოს კანდრახტის ფული სამოცდაშვიდი მანეთი, სასარგებლოდ ეკლესიის ხაზინისა, პყრობისათვის საეკლესიო ვენახებთა იჯარით და უნდა მოიპოვოს საზ-

რდელი და ყოველი საჭიროებანი ცხოვრებისათვის თავისა, რომელიცა ძნიად კმა საყოფელ არს ამა ყოველთათვის...” (ქცა, ფ. 21, ს. 9437, 5)–ამიტომ იგი თხოვს გაბრიელ ეპისკოპოსს მონასტერს ხაზინიდან გამოუყოს გარკვეული თანხა დაძველებული და დარღვეული შენობა-ნაგებობების შესაკეთებლად. მიუხედავად ამ პრობლემებისა მან არაერთგზის მოახერხა როგორც მონასტრის ეკლესიის, ასევე საწინამძღვრო სახლისა და ბერთა სენაკების განახლება. მის დროს ჭელიშის მონასტრის კრებული შედგებოდა შემდეგი პირებისაგან:

1. მღვდელ-მონაზონი ბესარიონი
2. მღვდელ-მონაზონი დიონისი
3. მღვდელ-მონაზონი ათანასე
4. იერო-დიაკონი ანტონი – (სია არასრულია).

იღუმენი იოსები გარდაიცვალა 1867 წლის 12 იანვარს თავისი ძმისშვილის, სვიმონ ბაქრაძის სახლში. დაკრძალულია ჭელიშის მონასტერში (ქცა, ფ. 21, ს. 10502, 11).

9. არქიმანდრიტი მაკარი (ჯანელიძე)

არქიმანდრიტი მაკარი (ერისკაცობაში მიხეილ ჯანელიძე) დაიბადა 1817 წელს (ქცა, ფ. 21, ს. 10502, 13).

1834 წლის 24 თებერვალს არქიეპისკოპოსმა სოფრონიოსმა მას დიაკვნად დაასხა ხელი და ქუთაისის საკათედრო ტაძარში განამწესა. იმავე წლის 30 აპრილს კი ეგზარქოს ევსევის ნებართვით მიხეილი აღყვანილ იქნა პროტოდიაკვნის ხარისხში. აქედან მოყოლებული მთელი 33 წლის მანძილზე იგი პროტოდიაკვნად მსახურობდა ქუთაისის საკათედრო ტაძარში. 1867 წელს ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრის, იოსების გარდაცვალებასთან დაკავშირებით მან გაბრიელ ეპისკოპოსს სთხოვა ბერად აღკვეცა და აღნიშნულ მონასტერში წინამძღვრად გამწესება. გაბრიელ ეპისკოპოსმა შეინყნარა მიხეილის თხოვნა და 1867 წლის 28 იანვარს იგი ბერად აღკვეცა მაკარის სახელით. სულ მალე კი მღვდელ-მონაზვნადაც დაასხა ხელი და ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრის თანამდებობის აღმასრულებლადაც დანიშნა. 1867 წლის 6 თებერვალს გაბრიელ ეპისკოპოსი მაკარის შესახებ ეგზარქოს ევსევის სწერს: „...Зная превосходный, нравственный характер просителя и

чистую, безукаризнную жизнь его и будучи увъерень, что он боле всякого другаго достоинь занять просимое имь мѣсто я, по пострижении его монаха подь именемь Макария, рукоположилъ его во Геромонаха и поручивъ исполнение должности настоятеля.....” (ქცა, ფ. 21, ს. 10502, 8).—აქვე გაბრიელ ეპისკოპოსი თხოვს ეგზარქოსს უშუამდგომლოს მას სინოდის წინაშე, რათა დამტკიცებულ იქნეს მაკარი აღნიშნულ თანამდებობაზე ილუმენის ხარისხში ალყვანით. 1867 წლის 27 ივლისს ევსევიმ მას შეატყობინა, რომ სინოდის 26 მაისის გადაწყვეტილებით მაკარი დამტკიცებული იყო ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად და ალყვანილ იყო ილუმენის ხარისხში.

მაკარი ჯანელიძე საკმაოდ ხანგრძლივი დროის მანძილზე (დაახლოებით 25 წელიწადი) განაგებდა ჭელიშის მონასტერს. ჩვენამდე მოაღწია არაერთმა მისმა წერილმა, რომელთა ადრესატი ძირითადად გაბრიელ ეპისკოპოსია. ამ წერილებიდან ჩანს, რომ არქიმანდრიტი მაკარი ჯანელიძე საკმაოდ ენერგიული და მონასტერზე მზრუნველი პიროვნება იყო. 1867 წლის 11 თებერვლით დათარიღებულ წერილში იგი გაბრიელ ეპისკოპოსს მონასტერში ეკონომოსის დანიშვნას სთხოვს: „დროიდგან შამოსვლისა ჩემისა ამა მონასტერში დავინახე რა, რომელ არა ყოლებია ამა მონასტერსა ეკონომოსი, რომელსა საჭიროდ ვრაცხ დავნიშნავ ამ თანამდებობაზე ამა მონასტრის ძმათაგანს მლუდელ—მონაზონს დიონისს, ვითარცა კეთილ-საიმედოს...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 10399).

არქიმანდრიტმა მაკარიმ თავისი წინამძღვრობის ხანგრძლივ პერიოდში არაერთი სარემონტო სამუშაო ჩაუტარა როგორც ღვთისმშობლის ეკლესიას, ისე სხვა შენობა-ნაგებობებს. მან 1877 და 1888 წლებში ორჯერ შელება ეკლესიის სახურავი, შეაკეთა საწინამძღვრო სახლი და ბერთა სენაკები. სწორედ მაკარის თაოსნობით იქნა მონასტერში აშენებული ახალი ქვის სამრეკლო (დღეს მასში გახსნილია წმიდა ამბროსი ხელაიას სახელობის ეკლესია).

წინამძღვარი ყურადღებას არ აკლებდა მონასტრის საძმოს გამრავლებას. მისი თხოვნით არაერთი პირი იქნა მიღებული ჭელიშის მონასტერში. 1887 წელს მისი უშუამდგომლობით გაბრიელ

ეპისკოპოსმა ჭელიშის მონასტერში გადმოიყვანა მღვდელმონაზონი სპირიდონი და რადგან მონასტერში შესაბამისი ვაკანსია არ იყო, აღნიშნული პირი მაკარის გარკვეული ხნით თავის ხარჯზე ჰყავდა (ქცა, ფ. 21, ს. 17278, 7-8). მისივე რეკომენდაციით მონასტერში მიიღეს მორჩილები–სიმონ გოგრიჭიანი, იაგორ სოხაძე და სხვები (ქცა, ფ. 21, ს. 13832 / 80, 1-2; ს. 12124, 1-2). 1878 წელს მაკარი თხოვს გაბრიელ ეპისკოპოსს დიაკვნად აკურთხოს მონასტრის მორჩილი პარმენ ენუქიძე: „მყოფი მორჩილად რწმუნებულსა მონასტერსა შინა ჩემსა პარმენ ენუქიძე...შემოსვლიდამ მისისა ამა მონასტეში ასრულებს თვისსა მოვალეობასა კარგათ და ბეჯითად ეკლესიაში სამსახურითა, ეგრეთვე ძმათა მორჩილებითა და თვისებითა, რომელსა ღირსად ვპოებ აღყვანად იეროდიაკონობის თანამდებობაზედ ამ მონასტრისთვის. მასთანავე ვპოვებ საჭიროდ, რადგან სხვავის მონასტერი არის ისე დაცლილი, ერთის მეტი არავინ იმყოფება და აქ მონასტერში ერთის დიაკვნის მეტი არა არის, ამისთვის საჭირო არს დიაკონი მეორე...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 12128, 1).

არქიმანდრიტი მაკარი 1891 წლამდე განაგებდა ჭელიშის მონასტერს. ბოლოს ის ავადმყოფობისა და ხანდაზმულობის გამო თვითონ გადადგა წინამძღვრობის თანამდებობიდან. 1891 წლის 21 სექტემბერს გაბრიელ ეპისკოპოსი ჭელიშის მონასტრის ეკონომოსს, მღვდელმონაზონ ანტონის წერდა: `რადგანაც ჭელიშის მონასტრის წინამძღვარი არხიმანდრიტი მაკარი მოხუცდა და ამასთანავე ავათაც არის, თვითონ მან ხსენებულმა არხიმანდრიტმა მთხოვა სიტყვიერად მოგანდო თქვენ მართვა იმ მონასტრისა, ვიდრე ახალის ჩემის განკარგულებისადმი და არხიმანდრიტის მაკარის მორჩენისადმი, მით რომ არც თქვენ, არც თქვენმა ძმებმა პატივისცემა და მორჩილება არხიმანდრიტისა არ მოშალოთ და თქვენ თვითონ მოუაროთ და ემსახუროთ არხიმანდრიტსა და ყოველი მისი კანონიერი მოთხოვნილება აღასრულოთ...“ (ქცა ფ. 21, ს. 18630, 1).

არქიმანდრიტ მაკარის შესახებ საინტერესო მოგონება დაგვიტოვა ცნობილმა საზოგადო მოღვაწემ ნიკო ნიკოლაძემ: „...ეპისკოპოსს ექვთიმეს (იგულისხმება ექვთიმე წულუკიძე-მ.მ.) მოჰყვა

მთავარი დიაკონი მიხეილ ჯანელიძე, საკვირველი ხმის პატრონი (ტენორი), რომლის წირვას მთელი ხალხი მართლა რომ მოწონებოდა იხსენებდა. ის ათ წელიწადზე მეტს ასრულებდა თავის ძნელ სამსახურს ყველა, შემდეგ იმერეთის არქიელებთან. მისი ხმა, როცა ის სახარებას კითხულობდა, განსაკუთრებით კი დიდ-მარხვის პირველი კვირის წირვაზე, ან დიდი ხუთშაბათის ფეხის ბანაზე, ისეთი გრძნობით და ძლიერებით იყო სავსე, რომ მსმენელი ცრემლს ველარ იკავებდა და ზოგი ხმამაღლაც მოთქვამდა. მე მაშინ ტანზე ბანალი ამებუძგებოდა ხოლმე და დიდხანს შეუჩერებლად მაკანკალებდა. გაბრიელ ეპისკოპოსმა, ჯანელიძე რომ მასთან სამსახურში მოხუცდა და დასუსტდა, მას ბერათ აღკვეცა ურჩია და ჭელიშის მონასტრის არქიმანდრიტობა ჩააბარა“ (ნიკოლაძე, 1984, 33).

არქიმანდრიტ მაკარის დროს ჭელიშის მონასტრის კრებული შემდეგი წევრებისაგან შედგებოდა:

მღვდელ-მონაზონი ანტონი (ერისკაცობაში-ალექსი იესეს ძე კანდელაკი)– დაბადებულა 1834 წელს. მას რაჭაში დაუმთავრებია ორკლასიანი სასულიერო სასწავლებელი რუსულად, ხოლო ქართულად საღვთო წერილი და გალობა შეუსწავლია ნიკორწმინდის მონასტერში დეკანოზ დავით კანდელაკთან. 1856 წელს გამწესებულ იქნა მორჩილად ჭელიშის მონასტერში. 1859 წელს ჭელიშის მონასტრის წინამძღვარი ონიფანტე იმერეთის ეპისკოპოს გერმანეს სთხოვს: „მყოფი მორჩილად რწმუნებულს ჩემდამო მონასტერსა შა ალექსი იესეს ძე კანდელაკი შემოსვლიდამ მისისა ამ მონასტერში ასრულებს თვისსა მოვალეობასა სამაგალითოდ და ბეჯითად, როგორც ეკლესიაშიდ სამსახურითა, ეგრეთუე ძმათა შორის ღირსებისაებრ მორჩილებითა და თვისებითა, რომელსაც ვპოვებ მე ღირსად და აღყვანად მისსა მღვდელ მონაზვნობის ხარისხსა ზედა, რომლისათვის ყდ უმორჩილესად ვითხოვ იქნეს აღკვეცილ მონაზვნად და ხელდასხმულ მღვდელმონაზვნად...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 7214, 1).

1860 წლის 4 ივლისს მღვდელ-მონაზონმა ონიფანტემ იგი ბერად აღკვეცა და ანტონის სახელი უწოდა. იმავე წლის 11 ივლისს მას ბერ-დიაკვნად დაასხეს ხელი. 1867 წელს კი გაბრიელ ეპისკოპოსმა მას მღვდელმონაზვნად დაასხა ხელი.

თავისი ერთგული და ნაყოფიერი მოღვაწეობის გამო იგი 1877 წელს ქელიშის მონასტრის ხაზინადრად დანიშნეს, 1885 წელს კი ეკონომოსადაც განამწესეს. XIX საუკუნის 90-იან წლებში, მონასტრის წინამძღვრების გარდაცვალების ან ავადმყოფობის შემთხვევაში იგი არაერთხელ ასრულებდა წინამძღვრის მოვალეობასაც.

1901 წელს მღვდელ-მონაზონი ანტონი ილუმენის ხარისხში იქნა აღყვანილი. იგი არაერთხელ იყო დაჯილდოებული სხვადასხვა საეკლესიო ჯილდოთი.

მღვდელ-მონაზონი დიონისი დაიბადა 1812 წელს. დაამთავრა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელი, სადაც რუსულ ენაზე შეისწავლა საეკლესიო საგნები, ხოლო ქართული „წიგნი და გალობა“ მას ქელიშის მონასტერში შეუსწავლია. იგი სხვადასხვა წლებში მოღვაწეობდა-ქუთაისის საკათედრო ტაძარში, ხონჭიორის ეკლესიაში, ოსეთის სასულიერო კომისიაში. დაქვრივების შემდეგ მამა დიონისი ქელიშის მონასტერში მივიდა მორჩილად, სადაც 1852 წლის 15 დეკემბერს დავით მიტროპოლიტმა მღვდელ-მონაზვნად დაასხა ხელი. ნაყოფიერი მოღვაწეობის გამო მღვდელ-მონაზონი დიონისი არაერთხელ იქნა დაჯილდოებული ნაბედრენიკით, გულსაკიდი ჯვრით და სხვა საეკლესიო ჯილდოებით. ქელიშის მონასტრის წინამძღვარი მაკარი მას ახასიათებდა როგორც მარჯვე და კარგი ყოფაქცევის პიროვნებას (ქცა, ფ. 21, ს. 15261, 3; ქიმ, ქელიშის არქივი).

მღვდელმონაზონი მეთოდი 1830 წელს დაბადებულა. საღვთო წერილი, წერა და გალობა შეუსწავლია მღვდელ-ბესარიონ მიქიაშვილთან. 1868 წელს გაბრიელ ეპისკოპოსმა მას იეროდიაკვნად დაასხა ხელი და ქელიშის მონასტერში განამწესა, XIX საუკუნის 70-იან წლებში კი-მღვდელ-მონაზვნადაც აკურთხეს (ქცა, ფ. 21, ს. 15261; ქიმ, ქელიშის არქივი).

მღვდელმონაზონი გრიგოლი დაბადებულა 1830 წელს. საღვთო წერილი, წერა და გალობა მამა გრიგოლს შეუსწავლია ქელიშის მონასტერში მღვდელ-მონაზონ ბესარიონთან. 1867 წელს გაბრიელ ეპისკოპოსმა იგი ბერად აღკვეცა გელათის მონასტერში. 1871 წელს მას ბერ-დიაკვნად დაასხეს ხელი და გადმოიყვანეს ქელი-

შის მონასტერში, 1875 წელს კი-მღვდელ-მონაზვნადაც აკურთხა გაბრიელ ეპისკოპოსმა (ქცა, ფ. 21, ს. 15261; ქიმ, ჭელიშის არქივი).

ბერდიაკონ პორფირის საღვთო წერილი, წერა და გალობა შესწავლილი ჰქონდა ჭელიშის მონასტერში მღვდელ-მონაზონ ბესარიონის ხელმძღვანელობით. იგი 1819 წელს იქნა განწესებული მორჩილად ჭელიშის მონასტერში. 1872 წელს აღკვეცეს ბერად და იმავე წელსვე აკურთხეს ბერ-დიაკვნადაც (ქცა, ფ. 21, ს. 15261).

10. არქიმანდრიტი ნიკიფორე (კანდელაკი)

ნიკიფორე კანდელაკი დაიბადა 1831 წელს (ქიმ, ს. 45, მ). მას გელათის მონასტერში შეუსწავლია საღვთო წერილი და გალობა. იქვე 1860 წლის 8 მარტს იგი გელათის მონასტრის არქიმანდრიტ ნიკოლოზს საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის გადაწყვეტილებით მონაზვნად აღუკვეცავს. იმავე წლის 24 მარტს კი იმერეთის ეპისკოპოს გერმანეს მღვდელ-მონაზვნად დაუსხამს ხელი.

1862–1872 წლებში ნიკიფორე კანდელაკი გელათის მონასტერში მოღვაწეობს — ჯერ ამ მონასტრის მღვდელ-მონაზონი იყო, შემდეგ წმიდა გიორგის ეკლესიის წინამძღვარი, ხოლო 1871–1872 წლებში გელათის მონასტრის წინამძღვრის თანამდებობის აღმასრულებელი.

1872 წლის 14 ივნისს გაბრიელ ეპისკოპოსმა იგი კაცხის მონასტრის წინამძღვრად დანიშნა, იმავე წელს ნიკიფორე აღყვანილ იქნა იღუმენის ხარისხში.

1862 წელს გაბრიელ ეპისკოპოსმა ნიკიფორე კანდელაკი საგვერდულით დააჯილდოვა, 1877 წელს კი-გულსაკიდი ჯვრით. 1882 წელს იღუმენი ნიკიფორე დაჯილდოებულ იქნა წმინდა ანას მესამე ხარისხის ორდენით.

1888 წლის 15 მაისს იგი აყვანილ იქნა არქიმანდრიტის ხარისხში, ხოლო 1892 წლის 7 მაისს დაინიშნა ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრის მოვალეობის შემსრულებლად, ამავე წლის სექტემბრიდან კი წინამძღვრად.

არქიმანდრიტი ნიკიფორე საკმაოდ ენერგიული წინამძღვარი იყო. მისი თაოსნობით ნიკორწმინდელმა ხელოსნებმა, გიორგი კობახიძემ და სეფე ჯავახიძემ, 1892 წელს 6 ოთახისაგან შემდგარი ორსართულიანი საწინამძღვრო სახლი ააგეს (ქიმ, ს. 45, 14). 1892–1895 წლებში მას შეუკეთებია აგრეთვე მონასტრის ტაძარი, საფუძვლიანად შეურემონტებია მონასტრამდე მიმავალი საცხენოსნო გზა და აუგია თავლა. ნიკიფორე ჭელიშის მონასტერს განაგებდა 1892—1897

წლებში. მის დროს ჭელიშის მონასტრის საძმო კრებული შემდეგი წევრებისაგან შედგებოდა:

1. ეკონომოსი–მღვდელ-მონაზონი ანტონი
2. მღვდელ-მონაზონი-სპირიდონი
3. მღვდელ-მონაზონი-გერასიმე
4. მღვდელ-მონაზონი-გრიგოლი
5. იეროდიაკონი–ალექსანდრე
6. შტატგარეთ მყოფი იეროდიაკონი–ბენედიქტე.

11. არქიმანდრიტი დანიელი (ახვლედიანი)

დანიელ ახვლედიანი დაბადებულა 1820 წელს ლეჩხუმის მაზრაში. მას საღვთო წერილი, წერა, გალობა და საეკლესიო ტიპიკონი მარტვილის ეკლესიაში შეუსწავლია. 1852 წლის 15 ივნისს ეპისკოპოსმა ანტონიმ დანიელი მღვდლად აკურთხა და განამწესა მარტვილის ეკლესიაში. ცოტა ხნის შემდეგ იგი დაინიშნა ლეჩხუმის ეკლესიების ბლალორჩინად.

1867 წლის 15 ივლისს დანიელი მონაზვნად აღიკვეცა მონაშეთის მონასტერში. 1873 წელს კი დაინიშნა სვანეთის საეკლესიო

კომისიის წევრად, სადაც ნაყოფიერი მოღვაწეობის გამო გაბრიელ ეპისკოპოსისაგან მადლობა დაიმსახურა.

1891 წელს ალყვანილ იქნა ილუმენის ხარისხში, 1897 წლის 24 ივნისს კი – საქართველო-იმერეთის სინოდალურმა კანტორამ დანიშნა ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად.

არქიმანდრიტი დანიელი ნაყოფიერი მოღვაწეობისათვის დაჯილდოებული იყო არაერთი საეკლესიო ჯილდოთი – 1871 წელს – გულსაკიდი ჯვრით, 1882 წელს – წმიდა ანას მესამე ხარისხის ორდენით, 1891 წელს – ბრინჯაოს ჯვრით.

დანიელის სახელთან დაკავშირებულია მონასტრისათვის ერთიანი ქვის გალავნის შემოვლება, რაზედაც მას საკმაოდ დიდი შრომა გაუწევია (ამის შესახებ იხ. ზემოთ) – საერთოდ, დანიელი მონასტერზე დიდად მზრუნველი პიროვნება ყოფილა. ჭელიშის მონასტრის ეკონომოსი ილუმენი ანტონი იმერეთის მონასტრების ბლალაჩინის არქიმანდრიტ ბესარიონისადმი გაგზავნილ წერილში დანიელის შესახებ აღნიშნავს: „...ბევრი ხარჯი ქონდა განუხლები თავის საკუთრებისაგან მონასტრის ირგვლივ ერთიან ქვის გალავნის შემოვლებასა და სხვა მონასტრის შესახებს საქმეებში და ამგვარს შემთხვევაში...არ ზოგავდა თავის საკუთრებისაგანაც ხარჯებს...“ (ქიმ, ს. 45, 520).

არქიმანდრიტი დანიელი ჭელიშის მონასტერს განაგებდა 1897–1901 წლებში. იგი 1901 წლის 12 ოქტომბერს გარდაიცვალა.

12. არქიმანდრიტი ამბროსი (ხელაია) (შემდგომში საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი)

1902 წლის 30 მარტის განკარგულებით ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად დაინიშნა მღვდელ-მონაზონი ამბროსი (ხელაია), იგი ამასთანავე ალყვანილ იქნა არქიმანდრიტის ხარისხში.

საქართველოს მომავალი კათოლიკოს-პატრიარქი ამბროსი (ერისკაცობაში – ბესარიონ ზოსიმეს ძე ხელაია) დაიბადა 1861 წლის 7 ოქტომბერს მარტვილში. 1871 – 1873 წლებში სწავლობდა მარტვილის სასულიერო სასწავლებელში, 1879 წელს კი ჩაირიცხა თბილისის სასულიერო სემინარიაში. 1887 წელს აკურთხეს მღვდლად და განაწესეს სოჭის ეკლესიაში. 1897 წელს ბესარიონ

ხელაიამ სწავლა განაგრძო ყაზანის სასულიერო აკადემიაში. მე-უღლის გარდაცვალების შემდეგ-1899 წელს იგი ალიკვეცა ბერად-ამბროსის სახელზე. 1901 წელს განწესებულ იქნა სოხუმში, მაგრამ აფხაზეთში რუსული შოვინისტური პოლიტიკისადმი შეურიგებელი ბრძოლის გამო მცირე ხნის შემდეგ გადმოყვანილ იქნა რაჭაში.

ჭელიშის მონასტერში მისვლისთანავე არქიმანდრიტი ამბროსი ენერგიულად შეუდგა წინამძღვრის მოვალეობის შესრულებას. იგი ცდილობდა მონასტრისათვის ადრინდელი სიცხოველე დაებრუნებინა. როგორც ცნობილია, ქართული სამონასტრო ცენტრები რუსეთის მიერ საქართველოს ეკლესიის დაპყრობამდე არა მარტო ღვთისმსახურების და განმარტოების ადგილი იყო, არამედ დიდი კულტურულ-საგანმანათლებლო კერაც, სადაც ახალგაზრდები სწავლობდნენ მშობლიურ ენაზე წირვა-ლოცვის წესს და გალობას, ეცნობოდნენ ჩვენი წინაპრების მიერ საუკუნეების მანძილზე რუდუნებით შექმნილ დიდ სასულიერო მემკვიდრეობას. ცხადია, ამ მხრივ გამონაკლისი არც ჭელიშის მონასტერი იყო. 1903 წელს „ივერიაში“ სიმონ ჭელიძე წერდა: „...იყო დრო, როდესაც მთელს რაჭაში სასულიერო სამსახურის მოსურნე ჭელიშის მონასტერში იღებდა საღმრთო სწავლა-განათლებას. აქ შეხვდებოდით ურიცხვ ხალხს, რომელნიც ვარჯიშობდნენ საეკლესიო გალობაში და საღმრთო წერილის კითხვაში. ამ მონასტერში ნასწავლნი დღესაც მსახურებენ რაჭის ეკლესიებში და ატკობენ მსმენელის ყურს საღმრთო წერილის მშვენიერის კითხვითა“ (ჭელიძე, ივერია, 1903, №212, 2). ცხადია, რუსეთის ხელისუფლებისათვის ასეთი ვითარება მიუღებელი იქნებოდა, ამიტომ საქართველოს ეკლესია-მონასტრებს თანდათანობით ჩამოაცილეს ეს უდიდესი მისია და იგი ახლადდაარსებულ სასულიერო სასწავლებლებს გადასცეს, რომელშიც სწავლა-განათლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა. ბუნებრივია, აქ არავინ ზრუნავდა მომავალი სასულიერო პირებისათვის მშობლიურ ენაზე მიეცათ განათლება. ასეთი გაუკუღმართებული პოლიტიკის შედეგი კი ის იყო, რომ საქართველოს ახალგაზრდა სამღვდელოებას უკვე უჭირდა ქართულად წირვა-ლოცვის ჩატარება. ამ ნაკლის გამო-

სასწორებლად არქიმანდრიტი ამბროსი სემინარიის კურსდამთავრებულებს სთავაზობდა გარკვეული ხნის მანძილზე საღმრთო წერილის კითხვაში ევარჯიშათ ჭელიშის მონასტერში.

1903 წლის 15 სექტემბერს ჭელიშის მონასტერში შეიკრიბა მთელი რაჭის სამღვდელოება. აქვე იყო იმერეთის ეპისკოპოსი ლეონიდეც. თავყრილობა შეეხებოდა ხალხში განათლებისა და რწმენის გაძლიერების აუცილებლობას. საამისოდ გადაწყდა შექმნილიყო უფასო ბიბლიოთე-

კები, დაბეჭდილიყო პატარა-პატარა წიგნაკები წმიდა მამათა და მონაშეთა შესახებ და ხალხში გაეცვრცელებინათ.

ამბროსი ხელაია უდიდეს ყურადღებას აქცევდა ჭელიშის მონასტერში დაცული ძველი ქართული ხელნაწერების მოვლა-შესწავლას. ამ მხრივ იგი ჭელიშის მინასტრის სიძველეთა ერთ-ერთ პირველ მკვლევარად გვევლინება. მისი მონასტერში მისვლისას აღმოჩნდა, რომ უნიკალური ხელნაწერები, რომლებსაც უდიდესი მნიშვნელობა გააჩნდათ ქართული კულტურისათვის, ნესტიან და მოუვლელ ადგილას იყო უპატრონოდ დაყრილი. ამ დაუდევრობის მიზეზს არქიმანდრიტი ამბროსი ძალზე კარგად გვიხსნის და ამიტომ ჯობია თავად მას მოვუსმინოთ: „...ჭელიშის სიძველენი (საეკლესიო წიგნები, შესამოსლები და ხელნაწერები)–1902 წელს...მიყრილი იყო კუთხეში და სინესტისაგან მეტათ დაზიანებულიყო. მონასტრის წინამძღვრებს არ ესმოდათ მათი მნიშვნელობა და არ აქცევდნენ მათ ჯეროვან ყურადღებას. ბევრი მათგანი საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ სამუდამოთ დაკარგულია...რადგან...ამნაირი შინაარსის წიგნები ახალი რეჟიმის დროს არავის

უნდოდა“ (ხელაია, განთიადი, 1915, № 2). ამბროსი ხელაიამ საგულდაგულოდ, ფურცელ–ფურცელ გამოაშრო ძველი ქართული ფოლიანტები და მათი პირველი მეცნიერული აღწერილობაც გამოაქვეყნა. სწორედ ამ დროს მიაკვლია მან „მოქცევაი ქართლისაის“–ახალ, ეგრეთ წოდებულ „ჭელიშურ ვარიანტს“, რომელიც მანამდე ცნობილ შატბერდულ ვარიანტზე სრული იყო. ამ აღმოჩენის ისტორიას საინტერესოდ მოგვითხრობს გივი კობახიძე: „ერთ მშვენიერ დღეს არქიმანდრიტი ამბროსი ბოლთას სცემდა მონასტრის ეზოში, მისი ნათელი სახე მზრუნველ ფიქრს მოეცვა. ხელთ ჰქონდა კრიალოსანი და მისი დამარცვლით იქცევდა თავს. დააბიჯებდა დინჯად, აუჩქარებლად. ერთ მომენტში მას მოეჩვენა, რომ ეზოს ცენტრალურ ნაწილში, იმ ადგილას, რომლის ახლოს ასწლოვანი, ვეებერთელა, ტოტებგაშლილი კაკლის ხე იდგა, მინა არ გამოსცემდა ჩვეულებრივ ყრუ ხმას, არამედ სიცალიერის ექოს. დაიწყო იმ ადგილას ფეხების ცემა და სიცალიერის ხმა საცნაური გახდა. ამბროსიმ ანაფორა აიკეცა, ჩაიჩოქა და ახლა მუშტის ცემა დაიწყო მინაზე და კვლავ იმეორებდა ცემას და მიყურადებას. მას თვალი მოჰკრეს სენაკებში მყოფმა ბერებმა და ძალიან გაუკვირდათ და თანაც შეწუხდნენ: რა დამართია ჩვენს წინამძღვარსო. მამა ამბროსიმ მოიხმო ისინი და აუწყა რაში იყო საქმე, თანაც თხოვა მოეტანათ ბარი და წალკატი. იწყეს მინის თხრა. ცოტა ხანმა განვლო და გამოჩნდა აკლდამის კარი. ახსნეს, შევიდა შიგ ამბროსი და რას ხედავს: ასვენია ჩონჩხი, ალბათ ამ მონასტრის ერთ–ერთი სახელოვანი წინამძღვრისა, რომლის სახელი მხოლოდ ღმერთმა იცოდა და მის თავის ქალასთან კი იდო ტყავის ყდაში ჩასმული, ტყავზე ნაწერი წიგნი. ეს გახლდათ „მოქცევაი ქართლისაის“–ს მეცამეტე საუკუნეში გადაწერილი ხელნაწერი (კობახიძე, რაეო, 1997, 7).

არქიმანდრიტმა ამბროსიმ თავისი დაუღალავი და ნაყოფიერი მოღვაწეობით სულ მალე მოიხვეჭა ხალხის სიყვარული და პატივისცემა. სოსიკო მერკვილაძე, რომელმაც 1902 წელს რაჭაში იმოგზაურა მის შესახებ წერს: „...ახლო–მახლო სოფელში ჩვენ იმისთანა კაცს არ შევხვედრივართ, რომელიც წრფელი გულით არ იყოს გამსჭვალული მამა ამბროსისადმი.

-როგორია ძმობილო თქვენი უდაბნოს ახალი წინამძღვარი ? – ვკითხავდით სოფლელებს.

-ღმერთმან კარგი დაგმართოთ, კარგი რამა გვყავს მამა ამბროსი, რომ იტყვიან ღვთის ენა პირი ასხიაო, სწორედ ის არის, აგერ ამ ხნის კაცი გახლავართ და ჯერ მაგისტანა არავინ მოსულა და არც მაგ დალოცვილისთანა ქადაგება გაგვიგონიაო...“ (მერკვილაძე, ივერია, 1903, № 131).

13. არქიმანდრიტი გრიგოლი (ჩხაიძე)

გრიგოლ (ერისკაცობაში გიორგი) ჩხაიძე დაიბადა 1821 წელს მღვდლის ბესარიონ ჩხაიძის ოჯახში. სწავლა მიიღო გურიის სასულიერო სასწავლებელში. 1868 წლის 10 თებერვალს ეპისკოპოს ტარასის მიერ აღკვეცილ იქნა ბერად საირმის მონასტერში. 4 წლის შემდეგ კი იმავე ეპისკოპოსმა მღვდელ-მონაზვნად დაასხა ხელი. გაბრიელ ეპისკოპოსის მიერ გრიგოლ ჩხაიძე განწესებულ იქნა ჯერ გელათის მონასტერში, შემდეგ კი – იმერეთის საარქიერო სახლში – ეკონომოსად (ქიმ, 6474, ჭელიშის მონასტრის არქივი).

1898 წელს ეპისკოპოსმა ბესარიონმა იგი ილუმენის ხარისხში აიყვანა და განამწესა კაცხის მონასტრის წინამძღვრად, სადაც 4 წლის მანძილზე საკმაოდ ნაყოფიერად მოღვაწეობდა.

1903 წლის 12 ნოემბერს გრიგოლ ჩხაიძე დანიშნულ იქნა ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად. ილუმენი გრიგოლი, ისევე როგორც მისი წინამორბედები, ყურადღებას არ აკლებდა მონასტრის ცხოვრებას. მან თავისი წინამძღვრობის პერიოდში ჭელი-

შის მონასტრის ძვირად ღირებული საწინააღმდეგო სახეობისათვის ახალი სახლი ააშენებინა, რისთვისაც მონასტრების ბლალოჩინს-არქიმანდრიტ ნიკოლოზს 100 მანეთის დახარჯვის უფლებას სთხოვდა.

გრიგოლი ჭელიშის მონასტერს 1903–1906 წლებში განაგებდა. ნაყოფიერი მოღვაწეობისათვის იგი არქიმანდრიტის ხარისხში იქნა აღყვანილი. გრიგოლ ჩხაიძის წინამძღვრობის დროს ჭელიშის მონასტერში შემდეგი სასულიერო პირები მოღვაწეობდნენ:

1. მონასტრის ეკონომოსი ილუმენი ანტონი
2. მღვდელ-მონაზონი იოანე
3. მღვდელ-მონაზონი გრიგოლი
4. მღვდელ-მონაზონი თეოფილე
5. მორჩილის თანამდებობის აღმასრულებელი მწირ-მონაზონი

ევგერე

6. მორჩილის თანამდებობის აღმასრულებელი მათე ბოჭორიშვილი

14. არქიმანდრიტი კლიმენტი (ჩიქვანი)

კლიმენტი ჩიქვანი დაიბადა 1851 წელს (ქცა, ფ. 21, ს. 26184, 29) თავადის ოჯახში. მან საეკლესიო განათლება (სალმრთო წერილი, წერა, კითხვა და საეკლესიო ტიბიკონი) საირმის მონასტერში მიიღო. 1866 წელს აღკვეცილ იქნა ბერად ნამარნევის მონასტერში. 1868 წელს სამეგრელოს ეპისკოპოსმა ტარასიმ მას მღვდელ-მონაზვნად დაასხა ხელი. 1870–1888 წლებში კლიმენტი ჩიქვანი კვლავ საირმის მონასტერში მოღვაწეობს. აქ ერთგული სამსახურისათვის გაბრიელ ეპისკოპოსმა იგი ნაბედრენიკით დააჯილდოვა. 1888–1906 წლებში კლიმენტი ჩიქვანი სვანეთში-ლენჯერის ეკლესიაში იმყოფება. აქაც ნაყოფიერი მოღვაწეობისათვის იგი 1895 წელს ილუმენის ხარისხში აიყვანეს, ხოლო 1902 წელს წმიდა ანას მესამე ხარისხის ორდენით დააჯილდოვეს. სვანეთში ყოფნის დროს ილუმენმა კლიმენტიმ განსაკუთრებული მატერიალური დახმარება გაუწია ლენჯერის სკოლას, ასევე სხვადასხვა წლებში უფასოდ აღზარდა 35-მდე მოსწავლე.

1906 წლის 12 ნოემბერს ილუმენი კლიმენტი გადაყვანილი იქნა ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად სადაც საკმაოდ ნაყოფიერ

მოღვაწეობას ეწეოდა. 1908 წელს მან შეაკეთა სანინამძღვრო სახლი, ასევე მონასტრის ორი სხვა სახლი. მონასტრის მიწაზე დარგო ვაზი. მისივე თაოსნობით მონასტერმა შეიძინა ფუტკარი. ამ დარგის შესასწავლად მან მონასტერში სპეციალური მეფუტკრეობის შემსწავლელი კურსებიც კი მოაწყო.

კლიმენტი ჩიქვანი ჭელიშის მონასტერს განაგებდა 1906–1916 წლებში. მის დროს მონასტრის კრებული შემდეგი პირებისაგან შედგებოდა (1908 წლის მონაცემები):

1. მონასტრის იკონომოსი ილუმენი ანტონი მღვდელ-მონაზონი ვარლამი.

2. მღვდელ-მონაზონი ზაბულონი (ერისკაცობაში ზაქარია თომას ძე ჩინჩალაძე).

3. მღვდელ-მონაზონი იოანე.

4. დიაკონი ევაგრი

5. მორჩილი ივანე გობეჯიშვილი

6. მორჩილი იულიანე კანდელაკი

15. ილუმენი პავლე (ჯაფარიძე)

ჭელიშის მონასტრის წინამძღვარი ილუმენი პავლე დაიბადა 1880 წელს (ქცა, ფ. 21, ს. 26184, 29). მან პირველდაწყებითი განათლება მიიღო ჭიათურის საქალაქო სასწავლებელში. 1902 წელს განწესებულ იქნა შიო-მღვიმის მონასტერში, სადაც 1910 წლის 10 თებერვალს აღკვეცეს ბერად. იმავე წლის 19 თებერვალს იგი ბერ-დიაკვნად აკურთხეს, ხოლო 21 თებერვალს – მღვდელმონაზვნადაც დაასხეს ხელი. 1912 წლიდან 1916 წლამდე მღვდელმონაზონი პავლე მონამეთის მონასტერში მოღვაწეობს. 1916 წლის 31 აგვისტოს დაინიშნა ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად. 1916 წლის 20 ოქტომბერს აღყვანილ იქნა ილუმენის ხარისხში. დაჯილდოებული იყო საგვერდულით და გაბრწყინებული ჯვრით.

ილუმენი პავლე ჭელიშის მონასტერს განაგებდა 1916–1917 წლებში.

16. ილუმენი იოანე (შანიძე)

ილუმენი იოანე დაიბადა 1852 წელს. მას შემოქმედის მონასტერში შეუსწავლია საღვთო წერილი, წერა, გალობა და საეკლესიო ტიბიკონი, შემდეგ კი დაუსრულებია ოზურგეთის სასულიერ-

რო სასწავლებელი. 1893 წლის 14 სექტემბერს შემოქმედის მონასტრის წინამძღვარმა, არქიმანდრიტმა გერასიმემ იგი ბერად აღკვეცა. იმავე წელსვე აკურთხეს იგი ბერ-დიაკვნად და მღვდელ-მონაზვნადაც დაასხეს ხელი. 1897–1904 წლებში იგი კვლავ შემოქმედის მონასტერშია. 1904 წელს კი განამწესეს ქელიშის მონასტერში. 1917 წელს მღვდელ-მონაზონი იოანე დანიშნულ იქნა ქელიშის მონასტრის წინამძღვრის თანამდებობის აღმასრულებლად. ამ თანამდებობაზე იგი 1918 წლის აპრილამდე იმყოფებოდა.

ილუმენ იოანეს მმართველობის დროს განსაკუთრებით გართულდა მონასტრის მდგომარეობა. ამ დროს მონასტრის ძირითად შემოსავალს გლეხებზე იჯარით გაცემული მიწიდან შემოსული პროდუქტები და ფულადი გადასახადი წარმოადგენდა, რევოლუციური ბანგით გონებადაბნელებული მოსახლეობა უარს ამბობს მონასტრისათვის კუთვნილი გადასახადის მიცემაზე. მასიურად დაიწყო ქელიშის მონასტრის მიწების დატაცება. 1917 წლის 18 დეკემბერს ილუმენი იოანე ქუთათელ მიტროპოლიტ ანტონს წერს: „ნაგვართვეს წრეუნდელი შემოსავალი, არაფელი მოგვცეს, არაფელი გავგივიდა, თქვენი ბრძანებაც მოსვლია და გუბერნატორის, მარა არარას იძლევიან. რაიონის აბრალოულის კომისერი სწერს საზოგადოების კამისერს არ უსრულებს, ვბრუნდები რაიონის კამისერთან ანბობს რა ვქნა მეო, მივსწერე მარა არ იძლევიან...ერთი მათ მოწერას აქ წარმოვადგენ, ინებოთ განკარგულება, ეგებ რამე გევიდეს, ამ ზამთარში სამყოფი ჭადი მაინც მოგვცესკენ ეგებ“ (ქცა, ფ. 21, ს. 26196, 2).

მდგომარეობა არც მომდევნო წელს გამოსწორებულა. 1918 წლის 8 მარტს ილუმენი იოანე კვლავ უგზავნის ანტონ ქუთათელს თხოვნით წერილს დახმარების შესახებ. ამ წერილში საუბარია ქელიშის მონასტრის ქონებაზე. ამიტომ ინტერესმოკლებული არ იქნება მისი აქ მოყვანა: „...ამ ქელიშის მონასტერს აქვს ორი ზვარი ვენახი—ერთი ამბრალოულის უჩასტკის—ხიმშის სოფელში სამი ქცევა ნახევარი და ერთი სახლი შით მარანი, სამი ხე თხილის სანახელის, რომელშიც ამოვა თითო სანახელში ღვინო 80 ფუთი... ზოგში მეტი, ზოგში ნაკლები. ასთე ბოგოუღში სახლი და ოთხი სანახელი...მცხოვრებლებმა მინას დაეპატრონენ. ღვინო მაინც

არ მოდიოდა, მარა ბოგოულში მიწა ოთხი ქცევა არის, მათი ჭკუით არც მოძრავ ქონებასაც გვიპირობენ დანებებას, ძალადობენ ჩვენ, ბერებს გვთხოვენ თვალით არ დაგვენახოთო. ეს მარნები და სანახლები ხუთი წლის წინეთ ღირდა თითო მარანი თავისი სანახლებით და მეორე ბოგოულში თითო ყველა მარანი, ყველა სამი სანახელით და მეორე მარანი ოთხი სანახელით თითო ხუთასი p. ...აქაურ კამისერთან და პრისტავის მაგიერ კამისერთან თხოვნა და საშვალეა არ დამიკლია და ეხლა მოვანევენებ თქვენი მეუფებისადმი ინებოთ განკარგულება ვინაიდან კმაყოფილება ვერ მივიღე მათგან“ (ქცა, ფ. 21, ს. 27256). ცხადია, მდგომარეობა მომდევნო ხანებში კიდევ უფრო გაუარესდა.

17. მღვდელ-მონაზონი დომენტი

მღვდელმონაზონი დომენტი ჭელიშის მონასტერს ძალზე მცირე ხნით განაგებდა—1918 წლის აპრილ-ივლისში. მან ჭელიშის მონასტერი 1918 წლის 3 აპრილს ჩაიბარა. 1918 წლის 27 ივლისს კი იგი გადაყვანილ იქნა ქუთაისში.

მღვდელმონაზონ დომენტის დროსაც მონასტერი მოსახლეობისაგან დიდ შევიწროებას განიცდიდა. 1918 წლის 23 აპრილით დათარიღებულ წერილში იგი ქუთაისის საეპარქიო მმართველობის კანცელარიას შემდეგი შინაარსის მოხსენებას უგზავნის: „თანახმად ქუთაისის საეპარქიო მმართველობის კანცელარიის მონერილობისა...წარმოუდგენ სიას ჭელიშის მონასტრის მოიჯარადრეთა. სახელს მამისას და სახელს და გვარს და სოფლების სახელს, კანტრახტების რიცხვს, რამოდენიმეს ვადა აქვს გასული და რამოდენიმეს არა აქვს გასრული. არავითარი წერილობითი ცნობა არ მიმიღია, რომ მონასტერს ქონდეს ადგილ-მამული ჩამორთმეული...მე თვითონ შევეკითხე...მასლობელ კომისარ-კომიტეტებს სიტყვიერად და იმათმა გამომიცხადეს ჩვენ არავითარი ბრძანება არ გაგვიცია ხალხში რომ ვითომ მონასტერს ადგილი ჩამორთმეოდეს, მაგრამ ხალხი თავისი ნებით ჩადიან ამ საქმეს...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 27355, 12-13).

18. ილუმენი ლავრენტი (მეტრეველი)

ილუმენ ლავრენტის შესახებ ბიოგრაფიული ცნობები ძალზე მწირია. ვიცით რომ საეკლესიო განათლება მან მიიღო სამკლასი-

ან სასულიერო სასწავლებელში, 1892 წელს კი იგი ბერად იქნა აღკვეცილი.

მღვდელ-მონაზონ დომენტის გადაყვანის შემდეგ ჭელიშის მონასტრის ბერების ნაწილმა ანტონ ქუთათელს სთხოვა მონასტრის წინამძღვრად გელათის ბერდიაკვნის ექვთიმეს დანიშვნა. იმავე დროს მიტროპოლიტს ჭელიშის მონასტერში წინამძღვრად გადაყვანა სთხოვა კაცხის მონასტრის წინამძღვარმა, ილუმენმა ლავრენტიმ. 1918 წლის 7 აგვისტოთი დათარიღებულ წერილში ლავრენტი ანტონ ქუთათელს სწერს: „...როგორც ვსცანი ჭელიშის მონასტერში თავისუფალი ყოფილა წინამძღვრის ადგილი, ამისთვის უმორჩილესად ვსთხოვ თქვენს მაღალყოვლადუსამღვდელოესობას მიაქციოთ თქვენი მოწყალებითი ყურადღება ჩემის დიდის ხნის სამსახურს და გადამიყვანოთ ხსენებულ მონასტერში წინამძღვრად“ (ქცა, ფ. 21, ს. 27130, 1).

1918 წლის 28 ოქტომბერს ქუთაისის საეპარქიო საბჭომ მიიღო შემდეგი სახის გადაწყვეტილება: „კაცხის მონასტრის წინამძღვარი ილუმენი ლავრენტი გადაყვანილ იქმნეს მონასტრის წინამძღვრად. რაც შეეხება მონასტრის არჩევანის წესრიგს, მას საბჭო პატივსა დებს, მაგრამ ერთი მხრით მონასტრის კრებული არ აწერს ხელს და მეორეს მხრით წინამძღვრის ადგილზე არის არჩეული იეროდიაკვანი, რომელმაც ჯერ კიდევ უნდა მიიღოს მონასტრის ცხოვრებაში გამოცდილება და განმტკიცება“ (ქცა, ფ. 21, ს. 27130, 10).

ჭელიშის მონასტერში ილუმენ ლავრენტის წინამძღვრად დანიშვნის შემდეგ უთანხმოება ჩამოვარდა მასა და მონასტრის ხაზინადარ ევაგრის შორის. ეს უკანასკნელი წინამძღვარს ადანაშაულებდა მონასტრის ქონების გაფლანგვაში. თავის მხრივ, ილუმენი ლავრენტი ანალოგიურ ბრალდებას უყენებდა მღვდელ-მონაზონ ევაგრის და ქუთაისის სამიტროპოლიტო საბჭოს წერდა: „...ხსენებული ბერი ხელს მიშლის ეკლესიის მსახურებაში და მამრკოლებს საწირავად მომზადებაში...იძულებული შევიქვნი მორიდებით მოვანევიხო საცნობლად და ჯეროვანის განკარგულების მოსახდენად თქვენი მაღალ მეუფებისა და ვითხოვ უმორჩილესად ჩემს მოხსენებაზე გამოძიების მოხდენას...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 27130).

ჭელიშის მონასტერში სიმართლის გამოსარკვევად მივლინებულია დეკანოზმა სიმონ ჭელიძემ დაადგინა, რომ ილუმენ ლავრენტის არავითარი მონასტრის ქონება არ გაუფლანგავს და თუ რაიმე აკლდა მონასტერს, აღმოჩნდა, რომ თავად ევაგრის ჰქონდა გასხვისებული. იგრძნო რა თავი დამნაშავედ, ევაგრიმ პატიება ითხოვა და ხელწერილი დადო, რომ დაემორჩილებოდა წინამძღვარს (ქცა, ფ. 21, ს. 27130).

ლავრენტი მეტრეველი ჭელიშის მონასტრის ბოლო წინამძღვარი იყო. როგორც ცნობილია 1923 წელს მონასტერი დაიხურა. ნიკონმინდის მცხოვრებმა (ბუტულა შავლაძემ), 2003 წელს გვიამბო, რომ ჭელიშის მონასტრის წინამძღვარი ილუმენი ლავრენტი, რომელსაც ის პირადად იცნობდა, მონასტრის დახურვის შემდეგაც არ მოშორებია იქაურობას. მისივე თქმით, იგი 30-იანი წლების რეპრესიებს შეეწირა.

ამრიგად, როგორც ვნახეთ, ჭელიშის უდაბნოს წინამძღვრები აქტიური და თავიანთ მონასტერზე მზრუნველი პიროვნებები იყვნენ. ისინი საკმაოდ მძლავრ რგოლს წარმოადგენდნენ XIX საუკუნის იმ ქართველ სასულიერო მოღვაწეთა ჯაჭვში, რომლებიც მიუხედავად ყოველმხრივ არასახარბიელო პოლიტიკური თუ საეკლესიო სიტუაციისა, მაინც მუხლჩაუხრელად იღვწოდნენ და იბრძოდნენ დედაეკლესიის ასაღორძინებლად.

ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრების ქრონოლოგიური სია:

1. ზაქარია (გურგენიძე)–1788–1795 წწ. შორის
2. მღვდელმონაზონი გრიგოლი (დაჩიბერიძე)– XVIII ს-ის 90 იანი წლები XIX დასაწ.
3. მღვდელმონაზონი დანიელი– XIX დასაწ.
4. არქიმანდრიტი სვიმონი (წულუკიძე)– 1811–1838, 1845წ. 31 იანვარი–დეკემბერი.
5. არქიმანდრიტი იოანე (იოსელიანი)–1846 წ. 22 მაისი–1852 წლის დეკემბერი.
6. არქიმანდრიტი ნიკოლოზი (ნიჟარაძე)– 1852 წლის 11 დეკემბერი–1856 წ.
7. არქიმანდრიტი ონიფანტე (ნადირაძე)– 1856 წ. 9 ივლისი–1860 წ. 31 მაისი.

8. ილუმენი იოსები (ბაქრაძე)– 1860 წ. ივლისი–1867 წ. 12 იანვარი.
9. არქიმანდრიტი მაკარი (ჯანელიძე)–1867 წ. 27 ივლისი–1891 წ. 21 სექტემბერი.
10. არქიმანდრიტი ნიკიფორე (კანდელაკი)–1892 წ. სექტემბერი–1897 წ.
11. არქიმანდრიტი დანიელი (ახვლედიანი)– 1897 წ. 24 ივნისი–1901 წ. 12 ოქტ.
12. არქიმანდრიტი ამბროსი (ხელაია)–1902 წ. 30 მარტი–1903 წ.
13. არქიმანდრიტი გრიგოლი (ჩხაიძე)– 1903 წ. 12 ნოემბერი–1906 წ.
14. არქიმანდრიტი კლიმენტი (ჩიქვანი)–1906 წ. 12 ნოემბერი–1916 წ.
15. ილუმენი პავლე (ჯაფარიძე)–1916–1917 წწ.
16. ილუმენი იოანე (შანიძე)–1917წ.–1918 წ. აპრილი.
17. მღვდელმონაზონი დომენტი–1918 წ. აპრილ–ივლისი.
18. ილუმენი ლავრენტი (მეტრეველი)–1918 წ. 28 ოქტ.– 1923 წწ.

§ 3. ჭელიშის მონასტრის სამეურნეო ცხოვრების ისტორიიდან

ჭელიშის მონასტერი ფეოდალურ ეპოქაში ცხადია, გარკვეულ მინა–წყალს და ყმა–გლეხებს ფლობდა. სამწუხაროდ, ამ პერიოდის მონასტრის მეურნეობის შესახებ ჩვენ ხელთ არსებული ცნობები საკმაოდ მწირია, ამიტომაც ჭირს ისეთ საკითხებზე მსჯელობა, როგორცაა ჭელიშის მონასტრის მინათმფლობელობა, ყმათმფლობელობა, შემოსავალ–გასავლები, ურთიერთობა სენიორსა და ვასალს შორის და. ა. შ. შედარებით კარგადაა ამ მხრივ საქმე XIX საუკუნეში. ჩვენამდე მოაღწია მონასტრის მინა–წყლისა და ყმა–გლეხების, ასევე შემოსავალ–გასავლის არაერთმა აღ–

წერილობამ, სადაც ჩვენთვის საინტერესო საკითხებზე მდიდარი ცნობებია დაცული. ამ პერიოდის მასალების შესწავლა კი ჩვენ ფეოდალურ ეპოქაზედაც გვიქმნის გარკვეულ წარმოდგენას, ვინაიდან XIX საუკუნის დასაწყისში მაინც მონასტრის მინათმფლობელობა და ყმათმფლობელობა ჯერ კიდევ წინა საუკუნეების მსგავსი იყო.

ფეოდალურ ეპოქაში ეკლესია-მონასტრები ყმა-მამულს ძირითადად ორი გზით იძენდნენ-ეს იყო შეწირულობა და ნაყიდი ან მონაგები ქონება. ამასთან განსაკუთრებით დიდი წილი შეწირულ ქონებაზე მოდიოდა. მაგალითად, ჩვენამდე მოღწეული საბუთების მიხედვით ჭელიშის მონასტრის მინათმფლობელობა და ყმათმფლობელობა შუა საუკუნეებში თითქმის მთლიანად შემოწირულობებზე იყო აგებული. ცხადია, თავისი ადგილი ეკავა თვით მონასტრის ნაყიდ ან მონაგებ ქონებასაც, მაგრამ მისი წილი საერთო სამონასტრო ქონებაში საკმაოდ მცირე ჩანს, რაც, რა თქმა უნდა ამ ტიპის წყაროების ჩვენამდე მოუღწევლობითაც შეიძლება იყოს გამოწვეული.

განსხვავებული იყო შეწირულობის ხასიათიც, რაც ყოველთვის იყო დაფიქსირებული შესაბამის დოკუმენტში: მაგალითად, მონასტრისათვის შეიძლებოდა შეეწირათ როგორც ცარიელი მიწა-წყალი (ყანა, პარტახი, ტყე), ასევე მხოლოდ ყმა-გლეხი (უმინოდ), ან ყმა-გლეხი თავისი: „ცოლ-შვილით, სახლ-კარით, ადგილ-მამულით, საფლავ-სამარხით, ჭურ-მარნით, ტყით, მიდურით, გასავალ-გამოსავლით, საყანით, სათიბით, მათის ყოფა-ცხოვრებინათ, საძებრითა და უძებრით“. ან შეიძლება შეწირული ყოფილიყო ამა თუ იმ გლეხის ბეგარისაგან მხოლოდ გარკვეული ნაწილი. განვიხილოთ თითოეული შემთხვევა ჭელიშის მონასტრის მაგალითზე.

1807 წელს წერეთლებმა საყანე მიწა და ტყე შესწირეს ჭელიშის მონასტერს. სათანადო საბუთში აღნიშნულია: „...გრიგოლ ბერს აბაშიძისაგან თომადე ხუცესი ეყიდა ცოლიან-შვილებიანათ და ადგილი ვერსა ემოვნათ დასასახლებათ და მეტი სიყვარული ვგქონდა (sic) გრიგოლისაც და მისი მონასტრისაც, მევიდა და ალაგს გვევედრა...და ინას ხვედელიანს იქთ (sic) რომ ყანა გვექონ-

და, ის ყანა მოგართვით, სხტე რომ ჩაყვება მას აქეთ და ხვედელი-
ანს იქეთ მთლათ თავიდგან ბოლომდისი მისი სანისქვილოიანოთ.
მას გარდა კიდე ინასვე ორმოცი მარჩილის ტყე მოგვირთმევი
(კაკაბაძე, 1921b, 152). როგორც ვხედავთ, აღნიშნულ შემთხვევა-
ში მონასტერს მხოლოდ ცარიელი მიწა და ტყე შესწირეს, რადგან
მასზე დასასახლებელი გლეხი მას თავად ჰყავდა.

1788 წელს პაატა ნულუკიძემ ქელიშის მონასტერს შესწირა: „...
გლეხი გურგენიძე თავათ შენი წინამძღვრის შვილი ზაქარიას ძე
ხუცესი გიორგი და მისი ბიძის მარკოზ ბერის შვილები მღდელი
სვიმონ და დავით მათის ცოლ-შვილით, ალაგ-მამულით...ყოფ-
ლისფერიანათ, რისიც მქონებული იყოს ან იქნეს რომ ამას ჩვენ-
გან და არც არას ჩვენის მოხელე კაცისაგან ამათ აღარაფერი
ეთხოვებოდეს...“ (კაკაბაძე, 1921b, 93). ასევე 1805 წელს მანუჩარ
ყიფიანმა ქელიშის მონასტერს შესწირა ხვანჭკარას მცხოვრები
ტყეშელაშვილები: „...გოგიელა, მოგიელა, ივანე და თანდილა მა-
თის ცოლ-შვილით, სახლ-კარით, საფლაგ-სამარხით, ჭურ-მარ-
ნით, მამულით, საყანით და სათიბით, საძებრით და უძებრით მა-
თის ყოფა-ცხოვრებიანათ...“ (ქცა, ფ. 21, ს. 14436, 28)–ამ ორ შემ-
თხვევაში შეწირულობა უკვე „სრულია“–ანუ მონასტერს სწირა-
ვენ როგორც მიწა-წყალს, ასევე მასზე დასახლებულ ყმა-გლე-
ხებს. ამ უკანასკნელთ ახალ პატრონთან საბეგრო ვალდებულე-
ბები უცვლელად მიჰყვებათ.

გვხვდება ისეთი შემთხვევაც, როცა მონასტერს ყმა-გლეხებზე
დაკისრებული ბეგარიდან მხოლოდ მოსავლის ნაწილს სწირავე-
დნენ. მაგალითად, 1794 წელს გიორგი მასხარაშვილმა ქელიშის
მონასტერს შესწირა მისი ყმის ჩილუნაძის ბეგრისაგან ოთხი კას-
რი ღვინო, ასევე 1803 წელს კაცია ნულუკიძეს ქელიშის მონას-
ტრისათვის შეუწირავს მოსავლისაგან ათისთავი და. ა. შ. (ქცა, ფ.
21, ს. 3651, 8; ს. 4974, 19). აღნიშნული სახის შეწირულობებს მცი-
რე ადგილი როდი ეჭირა მონასტრის შემოსავალში.

როგორც ბაბილინა ლომინაძე აღნიშნავს: „შეწირულობა უსას-
ყიდლო საჩუქარს არ წარმოადგენდა. შეწირულობის მიმღები
ორგანიზაცია (ეკლესია-მონასტერი) ვალდებული იყო შემწირვე-
ლისათვის სულის შესავედრებელი წირვა-ლოცვა და ალაპი გაე-

ჩინა“ (ლომინაძე, 1949, 311). ეს მომენტიც, ისევე როგორც შენირულობა, განსხვავებულ ხასიათს ატარებდა. შემწირველისათვის მონასტერში შეიძლებოდა დაენესებინათ როგორც მარტო სულის მოსახსენიებელი წირვა, ასევე შეიძლებოდა გამართულიყო ალაპიც (როდესაც შემწირველთა სულის მოსახსენიებლად და ცოდვათა შესანდობად იშლებოდა სუფრა მონასტრის კრებული-სათვის ან მოსახლეობისათვის)—ყველაფერი კი დამოკიდებული იყო შენირულობის მნიშვნელობასა და ხასიათზე.

ჭელიშის მონასტერში ალაპის დაწესების უძველესი ფაქტი XI საუკუნით თარიღდება. დანიელ ხანბაშურის გაზრდილმა—მწირმა ნიკოლოზმა მონასტერს შესწირა მაცხოვრის ძვირფასი ხატი და სახარება, სამაგიეროდ კი გაიჩინა ალაპი ამაღლების წინა ოთხშაბათს და მისი გარდაცვალების დღეს (ბოჭორიძე, 1994, 86).

შემწირველი ხშირად ეკლესია—მონასტერში თავის მწირველსაც ადგენდა, რომელსაც ევალეებოდა მისთვის წირვა—ლოცვის დაყენება და ალაპის გამართვა. ჭელიშის მონასტერში ასეთი მწირველი XIV—XV საუკუნეებით დათარიღებულ ერთ—ერთ მინაწერში ჩანს. გოგნია გარაყანიძემ ჭელიშის მონასტერს შესწირა: „...გოდელიაური ონს მამული გლეხეთურთ“ (ბოჭორიძე, 1994, 87-88)—სამაგიეროდ გაიჩინა წირვა—ლოცვა დიდმარხვას (აღდგომის წინა მარხვა) და „ერთი ალაპი“- აღდგომას. მწირველი უნდა ყოფილიყო მისი მოძღვარი რაფაელ ბუაძე, ხოლო როდესაც იგი გარდაიცვლებოდა, ვისაც მისი ნაქონი „დარჩებოდა“ დიდმარხვაშიც იმას უნდა ეწირა და ალაპიც მისი ხელით გამართულიყო (ბოჭორიძე, 1994, 87-88).

უფრო გვიან პერიოდში (XVIII საუკუნეში) ალაპის გაჩენის ფაქტი ჩვენს ხელთ არსებული საბუთებიდან ჭელიშის მონასტერში არ დასტურდება, სამაგიეროდ ხშირია სულის მოსახსენიებელი კერძო წირვის შეკვეთა. მაგალითად, 1793 წელს და 1805 წელს მანუჩარ ყიფიანმა და მისმა ძმამ კაცომ ჭელიშის მონასტერს შესწირეს გლეხები—ტოლასა და ხვანჭკარაში, სამაგიეროდ გაიჩინეს სულის მოსახსენიებელი წირვა: „...ესე წესდებულეა ვყავით თანამონამებითა მამისა და მონასტერსა შინა მყოფთა კრებულთა თანა, რათა ყოველსა წელსა სულის წადის შაბათს მამის ჩემის ბე-

რო ყიფიანის თავის წინამძღვარი ან ერთი მღვდელ-მონაზონი მსხვერპლს შესწირევდეს. ეგრეთვე დღესასწაულსა ფერისცვალებისასა და ტაძრად მიყვანებას წადის ხვთისმშობლისას, ჩვენთვის მსხვერპლსა შესწირევდეს. წინამძღვარო და მღვდელ-მონაზონო ამ დღეთა შინა ლოცვასა და კურთხევასა ყოფდეთ კრებულითურთ: ცოცხალს დაგვლოცევდეთ და მიცვალებულს მოგვისსენებდეთ“ (ქცა, ფ. 21, ს. 14436, 28). მონასტრის ვალდებულება უფრო ნათლადაა გამოკვეთილი სიგელის ბოლოში სოფრონ ნიკორწმინდელის მტკიცებულებაში: „...მარხვასა შინა მარიამობისასა ერთის მღვდლისაგან დღე ყოველ ეწირვოდეს ყიფიანს მანუჩარს და ძმასა მისსა კაცოს, მათის მეუღლითურთ და დღეთა ფერისცვალებისასა მთლად კრებულმან უწიროს მათვე ვიდრემდის ცოცხალ იყვნენ სადღეგრძელოდ და სასინანულოდ და მერმე ცოდვის მისატევებელად და კვალად შაბათსა სულთაობისასა მთლად კრებულმან უწიროს ბეროს და მეუღლესა მისსა“ (ქცა, ფ. 21, ს. 14436, 28). ანალოგიური სულის მოსახსენიებელი წირვებია დაწესებული მონასტერში თითქმის ყველა შემწირველისათვის. აქვე ვათავსებთ ჭელიშის უდაბნოსათვის მიწა-წყლისა და ყმა-გლეხების შემწირველთა არასრულ სიას, რომელიც გარკვეულ წარმოდგენას მაინც შეგვიქმნის როგორც მონასტრის მიწათმფლობელობის, ასევე მის კეთილისმყოფელთა შესახებ. ეს სია ძირითადად სიგელ-გუჯრებიდან ამოკრეფილი მონაცემებითაა შედგენილი და ასე გამოიყურება:

1. XIV–XV საუკუნეები—გოგნია გარაყანიძე ჭელიშის ეკლესიას სწირავს ონს გოდელიაურ მამულს გლეხით (ბოჭორიძე, 1994, 87–88).

2. 1788 წლის 19 იანვარს პაატა ნულუკიძე ჭელიშის უდაბნოს სწირავს ზემოთლულს გლეხებს—გიორგი გურგენიძეს და მისი ბიძის მარკოზ ბერის შვილებს მღვდელ სიმონს და დავითს მათი ცოლ-შვილით, ალაგ-მამულით (კაკაბაძე, 1921b, 93)

3. 1793 წლის 25 იანვარს მანუჩარ ყიფიანი და მისი მეუღლე ანა მესხი, ასევე მისი ძმა კაცო ყიფიანი და მეუღლე მისი ანასტასია ჩხეიძე ჭელიშის მონასტერს სწირავენ ტოლას-გაბრიელა ში-

შინასშვილის შვილების ბეგარას – ხუთ კასრ ღვინოს და გოგიელა და ხუციელა შიშინასშვილის ბეგარას – ასევე ხუთ კასრ ღვინოს (კაკაბაძე, 1921 ხ, 101-102; ქცა, ფ. 21, ს. 14436, 28).

4. 1791 წელს ბერი მასხარაშვილმა ჭელიშის მონასტერს შესწირა ონს მცხოვრები ყმის სვიმონიკა იესელიძის შვილები (ქცა, ფ. 21, ს. 3651, 18-19).

5. 1793 წლის 20 მაისს სოლომონ II-მ ჭელიშის მონასტერს შესწირა შხივანას მცხოვრები სუთიძე ზალიკა და მისი ძმისწულები – წყალობიკა და ბასილიკა სუთიძეები მათის ცოლ-შვილით, სახლ-კარით და ყოველგვარი სამეფო გადასახადისაგან გაათავისუფლა (კაკაბაძე, 1921 ხ, 102).

6. 1794 წელს გიორგი მასხარაშვილმა ჭელიშის მონასტერს შესწირა მისი ყმის ჩილუნაძის ბეგრისაგან ოთხი კასრი ღვინო (ქცა, ფ. 21, ს. 3651, 18-19).

7. 1795 წლის 9 მარტს ნიკოლოზ ყიფიანმა ჭელიშის მონასტერს შესწირა ხიტულიკი ტყეშელაშვილი მისი ცოლიან-შვილიანათ, ალაგ-მამულიანათ (კაკაბაძე, 1921 ხ, 105).

8. 1795 წელს სვიმონ მომცემლიძემ ჭელიშის მონასტერს შესწირა აგარას მცხოვრები შიშინაშვილები (ქცა, ფ. 21, ს. 3651).

9. 1796 წელს ბეჟან ნერეთელმა ჭელიშის მონასტერს შესწირა ქედისუბანს მცხოვრები გლეხი – ხუცესი ტიმოთე გოქსაძე და მისი ძმები გოგია და იოვანე (კაკაბაძე, 1921 ხ, 110).

10. 1803 წელს კაცია წულუკიძემ მონასტერს შესწირა მოსაველისაგან ათისთავი (ქცა, ფ. 21, ს. 3651).

11. 1805 წელს მანუჩარ ყიფიანმა ჭელიშის უდაბნოს შესწირა ხვანჭკარას მცხოვრები გოგიელა, მოგიელა, ივანე და თანდილა – მათის ცოლ-შვილით, სახლ-კარით, საფლავ-სამარხით, ჭურმარნით, ტყით, მიდურით, წყალ-წისქვილით, გასავალ-გამოსავლით, ალაგ-მამულით, საყანით, სათიბით, საძებრით და უძებრით, მათის ყოფა-ცხოვრებიანათ (ქცა, ფ. 21, ს. 14436, 28).

12. 1806 წლის 16 მარტს ნიკოლოზ იაშვილმა მონასტერს შესწირა კრიხს მცხოვრები გიორგი და გლახუნა კუბლაშვილები „ყოველის მათის ქონებით“ (სეა, ფ. 1451, დავთარი 16, საბ. 559).

13. 1807 წლის 14 მარტს გიგია წერეთლის შვილებმა მონასტერს შესწირეს იწას მღებარე ყანა და ორმოცი მარჩილის ტყე (კაკაბაძე, 1921 ხ, 152).

14. 1807 წელს ზურაბ მაჩაბელმა მონასტერს შესწირა ამბროლაურში, გიორგი თომადის ნაქონი მიწა-ვენახი (სეა, ფ. 1451, დავთარი 16, საბ. 558).

15. 1810 წელს ჭელიშის მონასტერს შესწირეს (შემწირველი უცნობია) სოფელ კვირიკენმინდაში მცხოვრები მესხიშვილები (ქცა, ფ. 21, ს. 3651, 18–19).

16. 1808–1810 წლებში თამაზ მეტონიძემ და მისმა მეუღლემ თუთამ ჭელიშის მონასტერს შესწირეს ტოლას მცოვრები გლეხები—ივანიკა, კიკოლა და ჩიჩილიკა თედორაშვილები “ალაგ-მამულით, ტყით, ჭურ-მარნით, სასაფლაოთი, სანისქვილოთი, საძებრით და უძებრით (სეა, ფ. 1448, საბ. 5155).

17. 1808–1810 წლებში იოანე აბაშიძემ და მისმა მეუღლემ—მარიამ მაჩაბელმა მონასტერს შესწირეს მღვდელი გიორგი თომაძე მისი ცოლ-შვილით (სეა, ფ. 1448, საბ. 5157).

18. 1810 წელს გიორგი წულუკიძემ, მისმა მეუღლემ ანნა აბაშიძემ და მათმა შვილმა სვიმონმა მონასტერს შესწირეს ზნაკვას მცხოვრები გლეხი სვიმონა ბაკურაძე მისი შვილებით და მისივე ძმისწული მოსე „მათის ალაგ-მამულით, მინდვრით, ტყით, სანისქვილოთი, და საძებრით და უძებრით“ (სეა, ფ. 1448, საბ. 2266).

19. 1812 წლის 10 ივლისს ნიკოლოზ იაშვილმა ჭელიშის უდაბნოს შესწირა თაზიკა ოშხერელი და მისი შვილები გოგია და ივანე თავ-თავიანთი ცოლ-შვილით (კაკაბაძე, 1921 ხ, 170–171).

20. 1813 წლის 1 სექტემბერს გიგია წერეთელმა მონასტერს შესწირა სოფელ იწას მცხოვრები გლეხი: ბასიკი, გლახუა და ივანე მურუსიძეები „მათის სანილო ქონებით“ (სეა, ფ. 1451, დავთარი 16, საბ. 565).

21. 1814 წლის 8 აპრილს გიორგი და იესე მაჩაბლებმა ჭელიშის უდაბნოს შესწირეს ზემო კრიხს მცხოვრები გლეხი მაქსიმე და ივანე ფონჯავიძეები მათი ქონებიანათ (სეა, ფ. 1451, დავთარი 16, საბ. 566).

22. გიორგი ნულუკიძემ (ნელი უცნობია) მონასტერს შესწირა ჯვარისას მდებარე ნადირაშვილისეული ვენახი (სეა, ფ. 1451, დავთარი 16, საბ. 567).

23. გიგი წერეთელმა (ნელი უცნობია) ჭელიშის უდაბნოს შესწირა ინაში მცხოვრები ხუცესი ბერი მურუსიძე ცოლ-შვილით და ქონებით (სეა, ფ. 1451, დავთარი 16, საბუთი 570).

24. პაატა ნულუკიძემ (ნელი უცნობია) მონასტერს შესწირა ინას მცხოვრები ბუჭულიკი ხვედელიანი ცოლ-შვილით და ქონებით (სეა, ფ. 1451, დავთარი 16, საბუთი 572).

XIX საუკუნეში რუსეთის ხელისუფლებამ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ მისი ქონება აღწერა. ეკლესია-მონასტრებს ჩამოერთვა მათი ყოფილი მიწა-წყალი და ყმა-გლეხები და ხაზინას გადაეცა. საეკლესიო გლეხთა ბეგარა-ვალდებულებები ფულადი გადასახადებით შეიცვალა, რომელიც ხაზინაში შედიოდა, ხაზინიდან კი ეკლესია-მონასტრები გარკვეულ თანხას იღებდნენ. 1819 და 1825 წლების კამერალურ აღწერათა მიხედვით, ჭელიშის მონასტერი 10 სოფელში 17 კომლ გლეხს ფლობდა (კაკაბაძე, 1929 ხ). მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ეს მონაცემები არ უნდა იყოს სრული და ეს ბუნებრივიცაა, ცხადია მონასტრის ყველა მიწა-წყალი არ გადაცემია ხაზინას და როგორც ვნახეთ, მას გარკვეული მამულები მაინც დარჩა. მაგალითად, ზემომოყვანილ შეწირულობათაგან ვიცით, რომ მონასტერი, გარდა კამერალურ აღწერილობაში დასახელებული სოფლებისა ყმა-მამულს ფლობდა: აგარაში, კვირიკენმინდაში, ონში და. ა. შ. ერთი ცნობის მიხედვით კი ხაზინის განკარგულებაში გადასულა ჭელიშის მონასტრის მიწა-წყალი შემდეგ სოფლებში: შხივანა, კრიხი, ინა, აბანოეთი, ჯვარისა, ქედისუბანი, ზნაკვა, ხვანჭკარა, ჩორჯო, პირველი ტოლა, მეორე ტოლა—სულ 97 კომლი (ქცა, ფ. 21, ს. 14436, 35).

1883 წლის მონაცემებით, ჭელიშის მონასტერი ფლობდა შემდეგი სახის მიწა-წყალს: (ქცა, ფ. 21, ს. 27355; სეა ფ. 1448, საბ. 6723, ფურც. 3)

ჰენახი

სოფელი	ადგილის სახელწოდება	ფართობი (საჟენი)
ბუგეული ინა	ზვარი რცხილი	4959 552

სახნაპი მინა

სოფელი	ადგილის სახელწოდება
ინა	პარტახი ნასაკირევი ჭუმბაური თათრიული

ტყე:—ჭელიშის გვერდი—500 ქცევა

სათიბი:—წმინდა გიორგის მთის მახლობლად მდებარე ადგილი „საქიანა“—30 ქცევა.

ჭელიშის მონასტრისადმი, როგორც სენიორისადმი, ყმა-გლეხების დამოკიდებულება განსხვავებულ ხასიათს ატარებდა, რაც დამოკიდებული იყო იმაზე, თუ რა პირობით იყო ესა თუ ის გლეხი მონასტრისადმი შეწირული. უმრავლეს შემთხვევაში მათ ძველი ვალდებულებები უცვლელად მიჰყვებოდათ ახალ მეპატრონესთან. ეს მომენტი საკმაოდ კარგად არის დაფიქსირებული ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრის არქიმანდრიტ მაკარის წერილში, რომელსაც იგი გაბრიელ ეპისკოპოსს უგზავნის. მართალია, აქ საუბარია მხოლოდ ექვს კომლზე, მაგრამ აღნიშნული სურათი დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ზოგადი ვითარებისათვისაც: „...ჭელიშის მონასტერი ფლობდა ყმებთა...გვარად ტყეშელაშვილებს, თედორაშვილს, და ხვედელიანებს იმ უფლებითა, რა უფლებითაც ფლობდენ ქუთაისის ლუბერნიის მეპატონენი თავის ყმებს, ესე იგი მონასტერს აძლევდნენ აღნიშნულნი ყმებნი იმ ბეგარას, რაც მართებიათ მათ ყოფილის მათის მეპატონების, რომელთაც შამოუწირავს იგინი მონასტრისათვის და გარდა ბეგრისა მონასტერს გამოყავდა თვითეულის მოსახლისაგან შინაყმა მეპატონურის უფლებით“ (ქცა, ფ. 21, ს. 14436, 24). ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ჭელიშის მონასტრის წინაშე მის ყმა-გლეხებს ორგვარი ვალდებულება ჰქონდათ დაკისრებული: იხდიდნენ ბე-

გარას ნატურალური პროდუქტის სახით და ასრულებდნენ მსა-
ხურის მოვალეობას.

ბეგარაში ძირითადად შედიოდა: ხორბალი, ღვინო და საკლავი.
მისი ოდენობა სხვადასხვა კომლისათვის განსხვავებული იყო, მა-
გალითად: ხვანჭკარაში მცხოვრები ტყეშელაშვილები (გიორგი,
კიკოლა, სიმონი და ბეჟანი) ყოველ წელიწადს მონასტრის სასარ-
გებლოდ იხდიდნენ: სამ კოდ ხორბალს, რვა კოკა ღვინოს და თი-
თო ცხვარს. ტოლაში მცხოვრები ივანე თედორაშვილი ყოველ წე-
ლიწადს იხდიდა 16 კოკა ღვინოს, ყოველ მეორე წელიწადს 4 კოდ
ხორბალს და ერთ ცხვარს. ჯვარისაში მცხოვრები ივანე ტყეშე-
ლაშვილი კი საერთოდ განთავისუფლებული იყო ყოველგვარი ნა-
ტურალური გადასახადისაგან, ვინაიდან იგი მონასტრის სასარ-
გებლოდ ხელოსნურ ვალდებულებას ასრულებდა (ქცა, ფ. 21, ს.
14436, 15).

როგორც ცნობილია, 1872 წელს გაუქმდა სხვაგის მონასტერი,
მისი ქონების მართვა კი ჭელიშის მონასტრის წინამძღვარს დაე-
ვალა. სხვაგის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერი გვიანფეოდა-
ლურ ხანის რაჭაში ყველაზე მეტ მიწა-წყალს ფლობდა. ამიერი-
დან ამ ტერიტორიების ნაწილი (რომელიც ხაზინას არ გადაეცა),
ჭელიშის მონასტრის განკარგულებაში გადავიდა. აღნიშნული მა-
მულების აბსოლუტური უმრავლესობა მონასტერს გაცემული
ჰქონდა იჯარით. საიჯარო პირობა განსხვავებული ხასიათის იყო.
მოიჯარადრეს მონასტრისათვის შეიძლებოდა გადაეხადა რო-
გორც ფული, ასევე ნატურალური პროდუქცია. მაგალითად, სო-
ფელ ბუგეულში მცხოვრებ ივანე გოცირიძეს 5 წლიანი კონტრაქ-
ტით აღებული ჰქონდა მონასტრის ვენახი იმ პირობით, რომ ჭე-
ლიშის კრებულს ყოველ წელიწადს მისცემდა მოსავლის ნახე-
ვარს. სოფელ იწაში მცხოვრებ ივანე ხვედელიანს იჯარით აღე-
ბული ჰქონდა მიწა, კონტრაქტის მიხედვით მონასტრისათვის
უნდა მიეცა წელიწადში 5 მანეთი (ქცა, ფ. 21, ს. 27355, 13-18).

მონასტრის მეურნეობაში განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა
მევენახეობას, მაგალითად, სოფელ იწაში მონასტერს ჰქონდა ვე-
ნახი, საიდანაც 30 ჩაფი ღვინო შემოდიოდა (სეა, ფ. 1448, საბ.
6723). სხვაგის მონასტრის მიწა-წყლის გადაცემის შემდეგ ჭელი-

შის მონასტერი ვენახებს ფლობდა შემდეგ სოფლებში: ინა, ბუგეული, სხვავა, კრიხი, ხიმში, ჩორჯო. მონასტერს სხვადასხვა სოფელში აშენებული ჰქონდა საკუთარი მარნები, სადაც საკმაოდ ძვირადღირებული საწვავები იდგა. მაგალითად, სოფელ ხიმშიში ჭელიშის მონასტერს ჰქონია მარანი, რომელშიც სამი საწვავი იდგა, თითოში კი დაახლოებით 80 ფუთი ღვინო ეტეოდა. ასეთივე მოცულობის საწვავები ჰქონიათ მათ სოფელ ბუგეულშიც. თითო საწვავის ფასი დაახლოებით 500 მანეთი ყოფილა (ქცა, ფ. 21, ს. 27256).

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ჭელიშის მონასტერი საკმაოდ მდიდარ საეკლესიო სენიორიას წარმოადგენდა, სადაც ისეთივე სახის სოციალური ურთიერთობები იყო გაბატონებული, როგორც საქართველოს დანარჩენ ეკლესია-მონასტრებში.

§ 4. ჭელიშის მონასტრის ქონება და ნივთ-სამკაული

ჭელიშის მონასტერი ძველთაგანვე მდიდარი და გამორჩეული იყო თავისი ქონებით (ხელნაწერი ნიგნებით, ხატებით, სხვადასხვა საეკლესიო ნივთ-სამკაულით და. ა. შ.) მოგვეპოვება ცნობა, რომ XI საუკუნეში ნიკოლოზ მწირმა მონასტერს შესწირა ძვირფასი თვლებით და მინანქრით მოჭედილი მაცხოვრის ხატი, რომელშიც ძელი ჭეშმარიტის ნაწილი იყო ჩაბრძანებული. მასვე შეუწირავს პატიოსანი ქვებით მორთული სახარება (ბოჭორიძე, 1994, 86).

XVII საუკუნეში ჭელიშის მონასტერი გელათის მონასტრის განძთსაცავი უნდა ყოფილიყო. საერთოდ რაჭა შუა საუკუნეებში ქრისტიანული სინამდევების ერთ-ერთი სახიზარი იყო, ჭელიში კი მისი მიუვალობის გამო ამ მხრივ გამორჩეულ ადგილს წარმოადგენდა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, არქიმანდრიტმა ამბროსი ხელაიამ აქ 30-მდე ძვირფასი ხელნაწერი აღმოაჩინა. XX საუკუნის დასაწყისში მონასტერი მოინახულეს ექვთიმე თაყაიშვილმა (1919 წელი) და გიორგი ბოჭორიძემ (20-იანი წლები). მათ დეტა-

ლურად აღწერეს ქელიშის ეკლესიაში დაცული ნივთები. სამწუხაროდ, მათ დროს უკვე ბევრი რამ განადგურებული იყო. ჯერ კიდევ ამბროსი ხელაია შენიშნავდა გულისტკივილით, რომ განსხვავებით ნიკორწმინდის ტაძრიდან: „...რომელიც დაუთვალეირებითა და აღუწერიათ ბროსეს, (1848 წელი) ბაქრაძეს და კონდაკოვს (1889 წელი) და ბოლოს გრაფინია უვაროვისას...არც ერთ ამ მკვლევარ-არხეოლოგთაგანს სამწუხაროთ არ მოუსურვებია ასეთე ახლო მდებარე ქელიშის უდაბნოს დათვალეირება და არხეოლოგიური გამოკვლევაო (ამბროსი არხიმანდრიტი, 1915, №2, 11). დრო და ადამიანთა დაუდევრობა კი თანდათან ანადგურებდა მონასტრის ძვირფას ნივთებს. იმავე არქიმანდრიტ ამბროსის 1902 წელს ქელიშის დასათვალეირებლად მისული სოსიკო მერკვილადისათვის უთქვამს: „...მონასტერს ზოგი ფრიად ძვირფასი ხელნაწერები აქვს შესანიშნავის ზედ წარწერებით, მაგრამ დაეხიათ ზოგი მათგანი ვილაც უვიცებსო და წყლის ჭურჭლის თავ დასაცობად თურმე ხმარობდნენო” (მერკვილადე, ივერია, 1902, №203). ასეთ ვითარებაში დიდ დახმარებას გვინევს XIX საუკუნეში შედგენილი ქელიშის მონასტრის ქონების აღწერილობის ნუსხები. აღნიშნული სიები დგებოდა მონასტერში ახალი წინამძღვრის განწესებისას. ჩვენ ქუთაისის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში მუშაობისას მოვიძიეთ ქელიშის მონასტრის ქონების აღწერის —1846, 1853, 1854, 1860, 1867 წლების (იხ. დანართი №3) და 1919 წლების ნუსხები. (დანართი №4) (აქედან 1919 წლის ნუსხა არასრულია და მხოლოდ ნაწყვეტია შემორჩენილი). მათი ზედაპირული შედარებაც კი ექვთიმე თაყაიშვილის და გიორგი ბოჭორიძის აღწერილობებთან ნათლად აჩვენებს, თუ რამდენი რამაა დაკარგული მონასტრის ქონებიდან დროის ამ მონაკვეთში.

ზემოაღნიშნულ ნუსხებში აღწერილი ნივთებიდან გვინდა შევეხოთ რამდენიმე მათგანს:

ქელიშის 1919 წლის საინვენტარო ნუსხაში (№10) დასახელებული მონასტრის მთავარი ხატი (ტაძრის ხატი) (იხ. დანართი №2) უნდა იყოს ექვთიმე თაყაიშვილის და გიორგი ბოჭორიძის მიერ ქელიშის სიძველეებში პირველ ნომრად აღწუსხული ღვთისმშობლის ჩვილედი ხატი. ექვთიმე თაყაიშვილი მას შემდეგნაირად ახა-

სიათებს: „ჩვილენი ხატი ღვთისმშობლისა, ვერცხლისა, ოქროთი დაფერილი, ზომით 37X32,5 სმ. ქართული ხელობისაა. აქვს ხუცურ-რი წარწერა ყ~ღ ნ~ა ი~ვ ქ~ე. ღვთისმშობლის და ქრისტეს შარავანდედები და აგრეთვე ფონი და ამიები შემკობილია დაზის ხლართულების მსგავსად. ამიებზე წმინდანთა მედალიონებისა თითოზე სამ–სამი, სულ ყველას უჭირავთ ეტრატები უწარწერო. ესენი წინასწარმეტყველები უნდა იყვნენ. ხელობის მიხედვით ხატი უნდა ეკუთვნოდეს XVI–XVII სს.“ (თაყაიშვილი, 1963, 73). გიორგი ბოჭორიძეს ხატი დაზიანებული დახვედრია, ზურგის ფიცარი მოცილებული, ამიები კი აყრილი ჰქონია და ცალკე ინახებოდა (ბოჭორიძე, 1994, 89). ამჟამად ხატი დაცულია ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში.

როგორც აღვნიშნეთ, ჭელიშის მონასტრის ნივთებიდან ბევრი მათგანი ექვთიმე თაყაიშვილისა და გიორგი ბოჭორიძის მოგზაურობის დროს დაკარგული იყო და მათ შესახებ მხოლოდ XIX საუკუნის აღწერილობებიდან ვიგებთ. ასე მაგალითად: მათ მონასტერში აღარ დახვდათ ზემოთ დასახელებულ ნუსხებში (დანართი №2)–29–ე ნომრად აღწერილი ღვთისმშობლის თუნუქით მოჭედილი ხატი, მირქმის ძველი, არშიაშემოვლებული ხატი (№30), სამების ხატი (№31), ნათლისმცემლის ხატი (№32), ტილოზე ნახატი ღვთისმშობლის ხატი (№33), სხვაგვადან გადმოტანილი ვერცხლით მოჭედილი ჯვარცმის ხატი (№19) და 37 ხეზე დახატული სხვადასხვა ხატი (№20).

სხვავის მონასტრის ისტორიიდან

§ 1. ეპიზოდები სხვავის მონასტრის ისტორიიდან

სხვავის იოანე ნათლისმცემლის სახელობის მამათა მონასტერი (მას სხვადასხვა სახელითაც იხსენიებდნენ: ველტყევის მონასტერი, სხვავის უდაბნო, რაჭის უდაბნო, უდაბნოს ეკლესია) მდებარეობდა, რაჭასა და იმერეთს შორის არსებულ ველტყევის ანუ კვეშლევის მთაზე, ზღვის დონიდან 1927 მეტრზე. იგი სოფელ სხვავიდან ათი კილომეტრითაა დაშორებული. ეს ადგილი ტყით შემოზღუდული ველია და ამიტომაც ჰქვია ველტყევი... უფრო საინტერესოა კვეშლევის ეტიმოლოგია. შეფარვით ამ ტოპონიმშიც ველი ფიგურირებს. რაჭის ქედის ამ მონაკვეთზე ტყით შემოზღუდული მინდორი ძალზე დანეულია, ჩაღრმავებულია, მეტად დაბლაა ირგვლივ მდებარე ტყეებთან შედარებით, თითქოს მათ ქვეშაა. ამის გამო, როგორც ჩანს, მისთვის უწოდებიათ ქვეშეველი > ქვეშლევი > კვეშლევი. (ჩილუნაძე, ველტყევის მონასტერი, <http://saunje.ge/index.php?id=1485&lang=ka>).

სამწუხაროდ, წყაროთა სიმცირის გამო ჭირს იმის დადგენა, თუ რა დროიდან იწყება აქ ბერ-მონაზვნური ცხოვრება. თამაზ ბერაძის აზრით, თავდაპირველად აქ ეკლესია IX-XI საკუნეებში უნდა აეგოთ. მან მიაკვლია ამ ძველი ეკლესიის ფრაგმენტს-ერთი მეტრის სიმაღლის, ტუფის ქვისგან გამოთლილ სვეტს (ბერაძე, 1983, 117). რაც შეეხება ახლანდელი ეკლესიის ნანგრევებს, ის XVIII საუკუნეში როსტომ რაჭის ერისთავის შემწეობით აუგიათ. 1929 წელს ეს ტაძარი მოინახულა და აღწერა გიორგი ბოჭორიძემ. მისი დახასიათებით ეკლესია: „...ერთნავიანი შენობაა, 7X4,6 მეტრი, რომელსაც დასავლეთით აქვს საქალებო 3,2X3,25 მეტრი, ნაგებია კლდის ქვისა და კირისაგან. ეკლესიას თალი აქვს, სახურავი კი არა ხურავს. საქალებოს თალი სულ არა აქვს. ეკლესიის

თალი წყლით არის გაჟღენთილი, რაც მალე ჩამონგრევას უქადის მას“ (ბოჭორიძე, 1994, 191).

გიორგი ბოჭორიძემ მონასტერში ნახა ქვა, რომელზედაც შემდეგი შინაარსის მხედრული წარწერა მოიპოვებოდა: „ქ. მე თვითმპყრობელმან ლიხთ რაჭისამან ერისთავმან როსტომ აღვაშენე უდაბნო ველტყევსა ეკლესია ნათლისმცემელისა განსაძლიერებლადა და წელმრავლობისა“ (ბოჭორიძე, 1994, 191). ამ წარწერისა და 1754 წლით დათარიღებული გრიგოლ გამყრელიძის შეწირულობის სიგელის მიხედვით, გიორგი ბოჭორიძემ მიიჩნია, რომ ეკლესია როსტომ რაჭის ერისთავის მიერაა აშენებული (ბოჭორიძე, 1994, 191). როგორც თამაზ ბერაძე სამართლიანად შენიშნავს, მონასტერი აქ უფრო ადრე არსებობდა. ამის დასტურს წარმოადგენს რამდენიმე ისტორიული საბუთი, რომლებიც როსტომის ერისთავობამდეა შედგენილი: მაგალითად, 1740 წლის სიგელი, რომლის მიხედვითაც გიორგი ყიფიანმა სხვაგვის უდაბნოს შესწირა სოფელ ჩორჯოში მოსახლე ბუჭუა და გიორგი მალალიანები (სეა, ფ. 1448, ს. 4453). იმავე წელს ჯავახ და ნიკოლოზ იაშვილებმა სოფელ ძირაგეულში მცხოვრები პაატა, რამაზა და გოგიტი ჩუბინიძეები შესწირეს მონასტერს (სეა, ფ. 1451, დავთარი 16, ს. 579). თამაზ ბერაძემ ასევე, ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში მიაკვლია უთარილო დოკუმენტს, რომელშიც სხვაგვის მონასტერია მოხსენიებული (ბერაძე, 1983, 116-117). ამ საბუთის მიხედვით ველტყევის მონასტერი რაჭის ერისთავ გრიგოლის დროს უკვე მოქმედი ჩანს. გრიგოლი კი რაჭას 1731-1743 წლებში განაგებდა, ამრიგად, აქედანაც ცხადია, რომ სხვაგვის მონასტერი როსტომის ერისთავობამდე არსებობდა და ამ უკანასკნელმა, როგორც ჩანს ხელახლა განაახლა დაზიანებული ტაძარი.

სხვაგვის მონასტერი აღნიშნულია ვახუშტი ბაგრატიონის რუკათა ატლასშიც – „ნათლისმცემლის უდაბნოს“ და „ნათლისმცემლის მონასტრის“ სახელწოდებით (ბერაძე, 1983, 117). სამწუხაროდ, ამაზე ძველი წყარო, რომელშიც სხვაგვის მონასტერია მოხსენიებული, არ გავაჩნია. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს XIX საუკუნეში გაბრიელ ეპისკოპოსისა და ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრის, ილუმენ მაკარის მიმოწერა. 1869 წელს გაგზავნილ ერთ-ერთ წერილში ილუმენი მაკარი სხვაგვის უდაბნოს შესახებ

აღნიშნავს: „...მონასტერი იქმნება რომ აღეშენა ას სამოცდა თუთხმეტი წელიწადი“ (ქცა. ფ. 21, ს. 10576). ასევე გაბრიელ ეპისკოპოსი 1873 წლით დათარიღებულ წერილში სხვაგვარად მონასტრის ასაკს ორასი წლით განსაზღვრავს (იხ. ქვემოთ) (ქცა. ფ. 21, ს. 10576). სამწუხაროდ, ავტორები არ აკონკრეტებენ თუ რომელ წყაროს ეყრდნობიან ამ შემთხვევაში, თუმცა ცხადია ისიც, რომ გაბრიელ ეპისკოპოსი სერიოზული არგუმენტის გარეშე ამას არ იტყვოდა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მათ ჰქონდათ ინფორმაცია, რომელმაც ჩვენამდე არ მოაღწია. ამრიგად, თუ ამ ცნობებს ვენდობით, მაშინ სხვაგვარად მონასტრის ფუნქციონირება XVII საუკუნეშიცაა სავარაუდო.

სხვაგვარად მონასტერი განსაკუთრებით ძლიერი ჩანს XVIII საუკუნეში, რაც იმიტომაც დასტურდება, რომ ყველაზე მეტი შენობა-ნაგებობის სიგელმა სწორედ ამ პერიოდიდან მოაღწია ჩვენამდე. XVIII საუკუნის შუა ხანებში მონასტერს ძლიერი მფარველი გამოუჩნდა როსტომ რაჭის ერისთავის სახით. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მის დროს მონასტერი გაუახლებიათ და ახალი ეკლესიაც აუგიათ.

1772 წელს მონასტერი მოინახულა ცნობილმა გერმანელმა მოგზაურმა იოჰან გიულდენშტედტმა. მას 19-20 ივლისის ღამე მონასტერში გაუთევია. მოგზაური სხვაგვარად უდაბნოს ასე აღწერს: „...სხარტალიდან...ერთი საათი მივდიოდით აღმოსავლეთ-ჩრდილო-აღმოსავლეთით უდაბნომდე (განდეგილთა საყუდელი), სადაც ჩვენ გავათიეთ წვიმიან ღამეში. ეს არის ნამდვილი უდაბნო, სადაც 6 მოხუცი ბერი, რათა ღმერთს ემსახურონ, ნამდვილად მკაცრ ცხოვრებას ეწევა. დაახლოებით 100 ნაბიჯის სიგანის დაბლობზე დგას ქვიტკირის პატარა ეკლესია, რამდენიმე საყენი სიმაღლის ხის პატარა სახლებით. გარშემო სულ ხშირი წიფლის ტყეებია, ადგილი ისეთი მაღალია, რომ ბარომეტრი იდგა 23 1/2 დუიმზე და მხოლოდ ივნის-ივლისში არ არის [იქ] თოვლი, დანარჩენ 10 თვეს კი სულ დევს“ (გიულდენშტედტი, 1962, 117).

XIX საუკუნის დასაწყისში შედგენილი რუსული აღწერილობის მიხედვით: „...ველტყევის იოანე ნათლისმცემლის სახელობის მონასტერი მდებარეობს რაჭის ოლქში, სახაზინო სოფელ სხვაგვარად

სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ცხენით ორი საათის გზის დაშორებით. აგებულია 1744 წელს. აქ არის წმ. იოანე ნათლისმცემლის შობის სახელობის ქვის უგუმბათო ეკლესია, რომელიც ძალზე ლამაზ ადგილზეა აღმართული. ეკლესიას კანკელი არა აქვს და ხატები ცალ-ცალკე დგას. იგი საეკლესიო სამკაულითა და ჭურჭლით ძალზე ღარიბია.

წინამძღვარს აქვს თავისი სახლი ეზოთი. ამას გარდა, აქვე დგას ხის 6 და ერთი-ქვის სენაკი, სადაც ბერები და მონასტრის მსახურები ცხოვრობენ. ყველა შენობა ყავრითაა გადახურული. მონასტერს გალავანი არ გააჩნია. მონასტერი ირგვლივ ტყიანი მთებითაა შემოზღუდული. მის ახლომახლო არც სახნაფ-სათესია და არც რაიმე სხვა სავარგული.

მონასტერს ეკუთვნის 14 კომლი ყმა-გლეხი, რომლებიც რაჭის სხვადასხვა სოფლებში ცხოვრობენ.

მისი წინამძღვარია არქიმანდრიტი პანტელეიმონი. მონასტრის ბერებს შორის ერთი იღუმენია, 4 მღვდელმონაზონი, 2 იეროდიაკონი და ერთი ანაფორიანი ბერი.“ (ქართული ეკლესია და მისი სიძველეები(1810–1825წწ.), 1992, 37).

რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ ეკლესიის მდგომარეობა საგრძობლად გაუარესდა. დამპყრობელი ყოველნაირად ცდილობდა ეკლესია-მონასტრების შემცირებას, რათა რაც შეიძლებოდა ნაკლები თანხა დაეხარჯა მის შესანახად. 1835 წელს ეგზარქოსმა ევგენიოსმა წერილობით მიმართა იმერეთის ეპისკოპოს სოფრონიოსს, თუ რომელი მონასტრები უნდა გაუქმებულიყო და რომელი დარჩენილიყო იმერეთში. ამ დროს რაჭაში სამი მონასტერი ფუნქციონირებდა: ჭელიშის ღვთისმშობლის მიძინების, სორის მაცხოვრის ჯვარცმის და სხვავის იოანე ნათლისმცემლის. გადანყდა, რომ ჭელიშის მონასტერი დარჩებოდა, ხოლო უკანასკნელი ორი მონასტერი კი უნდა გაუქმებულიყო. ამ დროს სხვავის მონასტრის წინამძღვარი არქიმანდრიტი პანტელეიმონი მოხუცებულია (იგი 1841 წელს გარდაიცვალა) და როგორც ჩანს, მონასტრის გაუქმებასაც მის შემდეგ გეგმავდნენ. მიუხედავად ამ გადანყვეტილებისა, მონასტერი XIX საუკუნის 70-იან წლებამდე მაინც განაგრძობდა ფუნქციონირებას.

1871 წელს სხვაგის მონასტრის უკანასკნელი წინამძღვარი მღვდელ-მონაზონი მაკარი (ჯაფარიძე) გარდაიცვალა. მონასტერში დარჩა ერთი მღვდელმონაზონი — გერასიმე. ამის გამო კვლავ დაისვა სხვაგის უდაბნოს გაუქმების საკითხი. იმერეთის ეპისკოპოსი გაბრიელი ცდილობდა სამრევლო ეკლესია მაინც შეენარჩუნებინა სხვაგაში, მაგრამ, სამწუხაროდ, არც ეს მოხერხდა, რადგან როგორც ქელიშის მონასტრის წინამძღვარი სწერდა მას: „...მონასტერი სხვაგისა არ არის მახლობელად სოფლისა და არც მოხდება მრევლის მღუდლისაგან მონასტერსა შინა მსახურება, პირველ სიშორისა გამო და მეორე არავინ მომსმენი წირვა-ლოცვისა ხალხნი მივლენ და არც არავინ იმყოფებიან იქ“ (ქცა ფ. 21, ს. 10576). ბოლოს და ბოლოს 1873 წელს გაბრიელ ეპისკოპოსი ქელიშის მონასტრის წინამძღვარს, მაკარის, ატყობინებს: „საქართველო-იმერეთის უწმინდესის და უმართებულესის სინოდის კანტორამ უქაზითა თვისითა...მაცნობა მე რომელ უმაღლესად დამტკიცებულ არს ია-ს ნოემბერს ჩყობ წელსა განჩინება...შესახებ დაუქმებისა სხვაგის მონასტრისა მით რათამცა იგი იქმნეს მიწერილ ყოველის თვისის ქონებით კუთვნილობითა და მამულითა ქელიშის მონასტრისადმი და ამა უკანასკნელისადმი იმა ვალდებულების დადებითა რომელ დაიცვას და შეინახოს შენობანი დაუქმებულის მონასტრისა და ხანდისხან აღსრულება წირვა-ლოცვისა პატივდებისა გამო ორასის წლიურის არსებობისა მისისა“ (ქცა, ფ. 21, ს. 10576, 18).

ამრიგად, სხვაგის მონასტერი 1772 წლის 11 ნოემბრის ბრძანებით იქნა გაუქმებული.

სხვაგის მონასტერი მთელს რაჭაში განთქმული ყოფილა არა მარტო როგორც სალოცავი, არამედ როგორც გაჭირვებულთა და მოგზაურთა შემწე. ამის შესახებ ძალზე საინტერესო სტატია გამოქვეყნდა 1885 წელს გაზეთ „დროებაში“, სადაც ვკითხულობთ- „...ამავე სოფლის მთაში (იგულისხმება სოფ. სხვაგა-მ. მ.) ყოფილა ძვ. მონასტერი იოანე ნათლისმცემელისა. ამ მონასტერს ერთ დროს დიდი სახელი და პატივისცემა ჰქონია ხალხისგან და მეფეებისგანაც. ეს მონასტერი ყოფილა ცნობილი მშვენიერი მდებარეობით უდაბურ ადგილას, ტყით, მინდვრით, სათევზე

წყლით („ფასკნარა“ და „გიორგის ტბა“), ძვირფასი ნივთებით და სამკაულით. მონასტერს ჰყოლია ყმები, ჰქონია ზვრები და სახნავი ადგილები, რომელთაგან სცხოვრებდა მონასტრის კრებული. ეს მონასტერი მით უფრო შესანიშნავია, რომ როგორც მომსწრენი ამბობენ იგი ყოფილა მხსნელი და მფარველი გაჭირვებულთა მგზავრთა, ზამთარში რაჭიდან ქართლ-კახეთში და იქიდან უკანვე რაჭას მომავალთა. ვინც არ იცის რაჭის ამბავი და მისი მდებარეობა, იმას არ შეუძლიან დააფასოს მონასტრის წინამძღვართა და მორჩილთა შრომა და მოღვაწეობა. ამის დაფასება შეუძლიან მხოლოდ იმას, ვისაც უნახავს რაჭა, მისი მდებარეობა და იცის მისი გარემოება. როგორ? მკითხავს მკითხველი. აი როგორ: რაჭა არის საზოგადოდ მთიანი ქვეყანა, ხოლო ის მთა, რომლის ძირშიაც მდებარეობს ეს მონასტერი, სხვებზე უმაღლესია. როგორც მთა ადგილას, რასაკვირველია აქ თოვლიც დიდი იცის და ბუქიც. ამისთვის ყოველი წინამძღვარი (თავისი სინდისით) მოვალე იყო ვალდებულად გაეხადნა ყოველი თავისი მორჩილი, რომ ამ მთაზე გაჭირვებულ მოგზაურთათვის შემწეობა მიეცათ. ამ მორჩილთ ჰქონიათ გამართული თავიანთი კალათები და შიგ შესაფერი სურსათი. როდესაც თურმე ქარ-ბუქი ასტყდებოდა ეს მორჩილნი აიღებდნენ კალათებს, დაიჭერდნენ ხელში ნიჩბებს, ზოგნი სხვა საჭირო იარაღს და გასწევდნენ თავიანთ დანიშნულ გზაზედ გაჭირვებულ მგზავრთა საქებნელად. როდესაც ნახავდნენ თოვლში ჩაფლულ კაცს და გრძნობა მიხდილს, ჯერ ადგილობრივ მოაბრუნებდნენ საქმელ-სასმელით, მერე წამოიყვანდნენ მონასტერში, სადაც გამართული იყო განსაკუთრებული პალატი. აქ დაანვენდნენ თბილად, მოუვლიდნენ ორ-სამ დღეს, საჭიროებისა დაგვარად და მერე წამოიყვანდნენ თავიანთ სახლში. ამ კეთილი საქმისათვის ეს მამანი არაფერ სასყიდელს არ იღებდნენ. ამას მოქმედებდნენ მხოლოდ თავიანთ სულის სამეოხოდ და არა სხვა რაიმე განზრახვით (დროება, 1885, №26).

§ 2. სხვავის მონასტრის წინამძღვრები

სხვავის უდაბნო განთქმული სავანე იყო შუა საუკუნეების საქართველოში. ცხადია, მონასტრის ისტორიაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მის წინამძღვრებს. სწორედ მათი მზრუნველობითა და შუამდგომლობით მონასტერი დანიშნურებულ კერას წარმოადგენდა სულიერ-კულტურული თუ ეკონომიური თვალსაზრისით. სამწუხაროდ, სხვავის მონასტრის წინამძღვრების მოღვაწეობა დღესდღეობით შეუსწავლელია. ამის მიზეზი კი, უპირველეს ყოვლისა, წყაროების მეტისმეტ სიმცირეში უნდა ვეძებოთ. ამის ბრალია ისიც, რომ ჩვენ მხოლოდ XVIII საუკუნის 40-იანი წლებიდან შეგვიძლია მათი მოღვაწეობისათვის თვალის გადავხედვა. ამასთან უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ჩვენამდე მოღწეული ეს ფრაგმენტული ინფორმაცია მშრალია და წინამძღვრების მრავალმხრივი ღვაწლის სრულად გაშუქების საშუალებას არ იძლევა. მიუხედავად ამისა, ცხადია მათი ქრონოლოგიური რიგის დადგენის ცდა აუცილებელია. ამრიგად, ჩვენ ხელთ არსებული მწირი მონაცემების მიხედვით, სხვავის უდაბნოს წინამძღვართა არასრული სია შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

1. კოზმან გამრეკელაშვილი

წინამძღვარი კოზმანი მოიხსენიება 1740 წლით დათარიღებულ საბუთში. ესაა ჯავახ და ნიკოლოზ იაშვილების შეწირულობის სიგელი სხვავის მონასტრისადმი. სამწუხაროდ, ამ საბუთმა ჩვენამდე XIX საუკუნეში შედგენილი მოკლე შინაარსის სახით მოაღწია (სეა, 1451, 16, ს. 579). გადამწერს აქვს შენიშვნა გაკეთებული, რომ კოზმან წინამძღვარის სახელი სტრიქონის თავზეა დაწერილი, მაგრამ არ აკონკრეტებს დედნისეული ხელია ეს მინაწერი თუ მოგვიანო ჩანართი. კოზმანი მოწმეთა შორის მოხსენიებულია 1750 წლის სიგელშიც: „...თავათ უდაბნოს წინამძღვარი იოანე ბრეგვაძე, კიდევ წინამძღვარი კოზმან გამრეკელაშვილი...“ (სეა, 1448, საბ. 3231). როგორც ვხედავთ, ამ დროს სხვავის მონასტრის წინამძღვარი იოანე ბრეგვაძეა. გაუგებრობას იწვევს ის, რომ კოზმანიც წინამძღვრად იხსენიება. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ დროს იგი აღარ არის რეალური წინამძღვარი და მხოლოდ პატი-

ვისცემის გამო მოიხსენიება ამ თანამდებობით. ყურადღებას იქცევს 1754 წლით დათარიღებული სიგელი, რომლის მიხედვითაც როსტომ რაჭის ერისთავი ყმებს სწირავს სხვაგვარს უდაბნოს. მონმეებს შორის ამ საბუთში დასახელებულია: „...დაყუდებული გერმანე, მოძღვარი ჩვენი იოანე, კარის კაცი ჩვენი ჯაფარიძე ელისბარ, მოურავი ჩვენი ბაქრაძე ბერი, ხელოსანი არჩვაძე დათუა. მე, წინამძღვარი გამრიგე და მაშუალ ვარ ცოდვილი და უღირსი კოზმან...“ (სეა, 1448, ს. 2183). ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ამ სიგელის მიხედვით, 1754 წელს სხვაგვარს იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვარი ისევე კოზმან გამრეკელაშვილია. ამას ის ფაქტიც მონიშნავს, რომ სიგელში იოანე მოხსენიებულია როგორც როსტომ ერისთავის მოძღვარი და არა წინამძღვარი. სამწუხაროდ, წყაროების სიმცირის გამო შეუძლებელია დავადგინოთ ასეთი მონაცვლეობის მიზეზი. კოზმანს იმავე წელს დაუტოვებია წინამძღვრობა, ვინაიდან 1754 წლის 25 ივნისით დათარიღებულ საბუთში სხვაგვარს წინამძღვრად სხვა სახელის მატარებელი პიროვნება-მარკოზია დასახელებული. ასე რომ, კოზმან გამრეკელაშვილის წინამძღვრობის პერიოდი, სავარაუდოდ, XVIII საუკუნის 40-50-იან წლებს შორის უნდა ვეძიოთ.

2. არქიმანდრიტი იოანე (ბრეგვაძე)

იოანე ბრეგვაძე სხვაგვარს მონასტრის წინამძღვრად იხსენიება დავით ალავეჯის შეწირულობის წიგნში, რომლითაც იგი მონასტერს საკუთარ ყმას, დათუნკა ველურაშვილს სწირავს. საბუთი 1750 წლის 24 ივნისს არის გაცემული და მონმეთა შორის დასახელებულია: „...თავათ უდაბნოს წინამძღვარი იოანე ბრეგვაძე“ (სეა, 1448, ს. 3231). იოანე ასევე მოიხსენიება 1763 წელს დაბეჭდილი კურთხევანის მინაწერში. ეს წიგნი საქართველოს პატრიარქს, ანტონ I-ს, საჩუქრად გაუგზავნია იოანესათვის და ეს მინაწერიც თავის ხელით გაუკეთებია: „ქ. ჩვენ საქართველოს პატრიარხი ანტონი, ჩვენს სასოებას, მის ღირსებას იოანეს, რაჭის მთის ველტყვევის ნათლისმცემლის უდაბნოს მამას მიეძღვნის ლოცვა-კურთხევით კურთხევანი ესე. ამ თქვენის მწირის ბერის მეტრეველის ხელით წიგნი, ლოცვა და სანთელი მოგვივიდა, მაღლობით მიგ-

ვითვალავს. ამ ჟამად ეს მიირთვით და თქვენის მადლით თუ ვიცოცხლეთ, ჩვენგან დაუგდებელი, დაუფინყარი ბრძანდებით და რგება-სამსახურს ვეცდებით, ღირსო მამაო. ივნისის თვის რიცხუსა ი, ქრისტეს აქეთ ჩლდდ. კათალიკოზ ანტონი” (მნიგნობრობა ქართული, 2011,12, 146). როგორც ვხედავთ, არქიმანდრიტი იოანე საკმაოდ ცნობილი სასულიერო პირი იყო. იგი რაჭის ერისთავის როსტომის მოძღვარი ყოფილა (სეა, 1448, ს. 2183). იოანე ბრეგვაძე სხვა არაერთ საბუთშიცაა მოხსენიებული: მაგალითად, ერთი უთარილო საბუთის მიხედვით, მონაზონმა მართა ჩიქოვანმა სახნავი მიწა შესწირა მონასტრის წინამძღვარს იოანეს (სეა, 1451, 16, ს. 586). ასევე ერთ-ერთი საბუთის მიხედვით ვიგებთ, რომ დათუა ბაქრაძისგან არქიმანდრიტ იოანეს ერთი კომლი ყმა-შოშიკი დვალი უყიდია ას მარჩილად (სეა, 1451, 16, ს. 605). მერაბ წულუკიძემ ყმა-მამული შეწირა სხვაგვარს უდაბნოს, სამაგიეროდ კი მის სახელზე კერძო წირვის აღსრულება დაუნესა მონასტერმა. მიუხედავად იმისა, რომ წინამძღვარი ამ დროს სხვა პიროვნება-სვიმონ გურგენიძეა, პირობის მიმცემად მაინც იოანეა დასახელებული: „...დავიდევით ჩვენ უდაბნოს ბერებმან იოანემ და მათი კრება: სანამდი ამ მონასტრის შენობა იყოს, წლის თავზედ ორი წირვა სულის წმინდის მოსლვას, ნათლისმცემლის თავის კვეთის დღე ყოველ მოხსენება...“ (სეა, 1448, ს. 2205). როგორც აღვნიშნეთ, ეს ყველაფერი მის დიდ ავტორიტეტზე მეტყველებს. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს ერთი გარემოება: ამბროსი ხელაია თავის „რაჭა-ლეჩხუმის მოგზაურობაში“ ასახელებს 1801 წელს გადწერილ ხელნაწერს, რომელიც შეუწირავთ სხვაგვარს იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოსადმი და რომელსაც შემდეგი სახის მიწიწერები მოეპოვება: „პატიოსანი ესე წიგნი შეწირული არს დიდებულსა ნათლისმცემლის მონასტერსა ბრავგაძისასა“. „...დიდებულო ნათლისმცემლო იოანე, ესე პატიოსანი წიგნი მიითვალე, რომელიც სარწმუნოებით შეწირული არს მონასტერსა შენსა იმერეთს ბრავგაძისად სახელდებულსა და სასო შემომწირველსა ამის მეოხ ეყავ წინაშე შენგან ნათელდებულსა იესო ქრისტესა და რომელთა კეთილად იხმარონ, მიმადლე ნაყოფიერება სულისა“ (მნიგნობრობა ქართული, 201, 12, 85). წმინდა ამბროსი ხელაია,

რომლისთვისაც, როგორც ჩანს უცნობი იყო არქიმანდრიტ იოანეს გვარი, აღნიშნავს: „რისთვის ერქვა სხვაგვარი უდაბნოს ბრავაძის სახელი, ჩვენ არ ვიცით“ (მნივნობრობა ქართული, 2011, 12, 85). ჩვენი ვარაუდით, ბრავაძის სახელი ამ მონასტრისათვის არქიმანდრიტ იოანე ბრეგვაძის დიდი ავტორიტეტის გამო უნდა ეწოდებინა ხალხს.

3. წინამძღვარი მარკოზ

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1754 წლის 24 ივნისის საბუთში სხვაგვარი მონასტრის წინამძღვრად მარკოზია დასახელებული. ეს არის გრიგოლ გამყრელიძის შეწირულობის სიგელი, რომლითაც მან რაჭის ერისთავის როსტომის ბრძანებით მიწა-წყალი და ყმა-გლეხები შესწირა უდაბნოს. სიგელის ბოლოში მოწმეთა შორის მოხსენიებულია: „...მონამე და გამრიგე ამ საქმისა ბატონს ერისთავთან წინამძღვარი მარკოზ“ (სეა, 1448, ს. 2274). მარკოზი ველტყევის მონასტრის წინამძღვრად დასახელებულია ერთ უთარილო საბუთში. ამ სიგელით ბერი ბაქრაძე და მისი მეუღლე მონასტერს სწირავს ზემო სხვაგვას მდებარე მიწა-წყალს. სიგელი მარკოზს თავისი ხელით დაუწერია, რასაც აღნიშნავს კიდევ ბოლოში: „...მე უღირს წინამძღვარს მარკოზს დამინერია და მონამეცა ვარ“ (სეა, 1448, ს. 2247). ზემოთ აღნიშნული გვექონდა, რომ 1764 წლის მინაწერის მიხედვით, სხვაგვარი მონასტრის წინამძღვრად არქიმანდრიტი იოანე ბრეგვაძე ჩანს. ამრიგად, მარკოზის წინამძღვრობა 1754-1764 წლებს შორისაა სავარაუდო.

1. სვიმონ გურგენიძე

სვიმონ გურგენიძე სხვაგვარი მონასტრის წინამძღვრად დასახელებულია მერაბ წულუკიძის შეწირულობის სიგელში, რომლითაც მან უდაბნოს შესწირა მამუკა დონაძე და მისი ძმისწული. სიგელის ბოლოში მოწმეთა შორის დასახელებულია ერთადერთი პიროვნება: „...გურგენიძე წინამძღვარი სვიმონ“ (სეა, 1448, ს. 2205) სამწუხაროდ, სიგელი უთარილოა და მიახლოებით XVIII საუკუნის მეორე ნახევრით თარიღდება. სვიმონ გურგენიძის წინამძღვრობაც ამ პერიოდშია საძიებელი.

1. ანტონ აბაშიძე

ჩვენ მიერ მოძიებული ყველაზე ძველი საბუთი, რომელშიც ანტონ აბაშიძე სხვაგვარი მონასტრის წინამძღვრად მოიხსენიება 1784 წლითაა დათარიღებული. ამ წელს მისი შუამდგომლობით სარდალმა პაპუნა წერეთელმა და მისმა ძმამ სახლთუხუცესმა ზურაბ წერეთელმა ველტყევის უდაბნოს ლომინ ერისთავის ნაქონი სოფლები და ადგილ-მამული შესწირეს. ეს მიწა-წყალი: „...ოდეს მეფეთ-მეფემან სოლომან რაჭის ერისთავზედ თვისი სისხლი ძებნა და რაჭის ქვეყანიდგან აღმოხოცა“-მაშინ გვიბოძა მეფემო-აღნიშნავენ შემწირველები და რადგანაც უდაბნოს წინამძღვარმა და ბერებმა: „...ქრთამიც დახარჯეს და ჩვენც სამარადისოდ მეოხებათა შენდა მონდობილ ვართ“-ამისთვის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერს შემოვსწირეთო“ (სეა, 1448, ს. 2207). მომდევნო 1785 წელს ანტონ წინამძღვარს დავით დივნიშვილისაგან შეუძენია: „...ინას მდებარე ჯაშიტის ნაქონი მიწა-მამული, ტყის გარდა, სახნავ სათესი სანისქვილოიანათ“ და მონასტრისათვის შეუწირავს (სეა, 1451, 16, ს. 589). 1787 წლის ნოემბერში რაჭის ერისთავი ანტონი წყალობის წიგნსა და საფიცარს აძლევს სხვაგვარი უდაბნოს წინამძღვარს. საბუთში ვკითხულობთ: „...დავინერე და მოგართვი მე რაჭის ერისთავმან ანტონიმ შენ, ჩემს სულისა და ხორცთა ჩემთა განმანათლებელს და ნათლის მცემლის უდაბნოს და ზედა მდგომ მაზედა უდაბნოს მამას აბაშიძეს წინამძღვარს ანტონის ასე და ამა პირსა, პირველათაც ბატონის ჩემის ბაბუისა და მამიჩემისაგან შეწირული ურია ყავდა გაგულაშვილი ელია, ან მისი ძმა შაბათა ნათლისმცემლის უდაბნოს და ხელახლა ჩვენც ეს მათგან გარიგებული საქმე ასე დაგვიმტკიცებია, ამ მოურავის სამსახურს გარდა ჩვენგან არა ეთხოვოს რა და არც თუ ჩვენი მომხსენებელი ვინმე იქნეს, არც ჩვენგან და არც ჩვენის შემდეგისაგან ეს ჩვენი მოცემული წყალობა და შეწირულობა არ მოგეშალოს...“ (სეა, 1448, ს. 117).

1801 წლით დათარიღებულ ერთ სიგელში, რომლითაც სხვაგვარი იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოს მიწა-წყალი და მოსავლის მეთათედი შესწირა, ზურაბ მაჩაბელი აღნიშნავს: „დიდისა ტაძრისა შენისა გამგე და სულისა ჩემისა მეოხი ნეტარი მამა მამათა ანტონ-

ნი ოჯახსა შინა ჩემსა იყოფებოდა...და სასურველი ასული ჩემი ტვირთულ იქმნა მკლავითა მისითა და ნათელსცა სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმინდისათა და ან ყოველსა ჩვენ მიერსა რომულეებასა ეს ამჯობინა და ჩვენც სასოებით და მხიარულითა გულითა გიძღვნი“ (სეა, 1448, ს. 5156). ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ანტონ აბაშიძე თავის დროის გამორჩეული და ფრიად პატივცემული პიროვნება გახლდათ, რომლის ავტორიტეტიაც და შუამავლობით არაერთმა ფეოდალმა შესწირა იოანე ნათლისმცემლის მონასტერს მიწა-წყალი და ყმა-გლეხები. წინამძღვარი არც თვითონ იშურებდა სახსრებს მონასტრის გასამშვენებლად. ეს კარგად ჩანს ერთი უთარილო სიგელიდან, რომელიც აქ სრულად მოგვყავს: „ქ. ჰა შენ დიდებულო და უმეტესად ნაშობო ნათლის მცემელო იოვანე შემომიწირავს მე წინამძღვარს ანტონის ერთი ხელი სამღვდელო შესამოსელი უკლისად და ერთი სადიაკონო შესამოსელი მისი განყობილობით. ერთი ვერცხლის სანაწილე, ერთი სახარება მახარებლიანი და რუსული სამოციქულო და რაც ხატები მაქს უკლისად. ერთი ბარძიმი, სამი ფეშხუმი, ერთი კამარა, ერთი განსაზავებელი, ერთი კოვზი, ერთი ვერცხლის საცეცხური, შანდლებს გარდა რაც სასამთლები იყოს კანდლიანათ. ერთი ვახტანგ მეფის ბეჭდის დავდე ვნებათ (?) კვირის სახარება, ერთი ვერცხლის ჯვარი ტრაბეზე დასასვენებელი, ერთი გარდამოსხნა“ (სეა, 1448, ს. 3213).

ანტონ აბაშიძე 1810 წელს გაცემულ ერთ სიგელში კვლავ სხვა-ვის უდაბნოს წინამძღვარდ იხსენიება. 1812 წლიდან კი წინამძღვარი სხვა პიროვნება- პანტელეიმონ ჯაფარიძეა.

6. არქიმანდრიტი პანტელეიმონი (ჯაფარიძე)

პანტელეიმონ ჯაფარიძე 1799 წელს ალუკვეცავთ ბერად, 1801 წელს კი მისთვის მღვდელ-მონაზვნად დაუსხამთ ხელი (ქცა, ფ. 21, ს. 965). პანტელეიმონი სხვა-ვის მონასტრის წინამძღვრად 1812 წელს გაცემულ რამდენიმე სიგელშია მოხსენიებული (სეა, 1448, ს. 6840; 6850; 6871). სამივე ამ სიგელის დამწერი თავად წინამძღვარი პანტელეიმონია. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1810 წელს გაცემულ სიგელში სხვა-ვის მონასტრის წინამძღვრად ჯერ კიდევ ანტონ აბაშიძე ჩანს. ამრიგად, პანტელეიმონ ჯაფარიძეს

1810-1812 წლებში უნდა დაეკავებინა ეს თანამდებობა. 1818 წლით დათარიღებულ სიგელში კი იგი არქიმანდრიტის ხარისხით იხსენიება (სეა, 1448, ს. 6849).

პანტელეიმონ ჯაფარიძე დაახლოებით სამი ათეული წელი განაგებდა სხვაგის მონასტერს. იგი, როგორც სხვა წინამძღვრები, მონასტერზე ფრიად მზრუნველი პიროვნება ჩანს. სწორედ მისი დამსახურების და დიდი ავტორიტეტის შედეგი უნდა იყოს ის, რომ, მიუხედავად სურვილისა, იმერეთის სასულიერო მმართველობამ სხვაგის მონასტერი 30-იან წლებში ვერ გააუქმა. ამ პერიოდში გაცემული სხვაგის მონასტრის თითქმის ყველა შეწირულობის სიგელი, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, პანტელეიმონის ხელითაა დაწერილი. ცხადია, მონასტრისთვის შეწირულობის მთხოვნელი და შემომწირველთა წინაშე შუამდგომელიც არქიმანდრიტი პანტელეიმონი იყო. 1815 წლით დათარიღებულ ნასყიდობის წერილში ანტონ რაჭის ერისთავი მას ასე მიმართავს: „... ესე წერილი მოგართვი თქვენს ყოვლად უწმინდესობას, უფალს ჯაფარიძეს ნათლის მცემელის მონასტრის მამას პანტელეიმონს ესრეთ, რომა თქვენმა სინმინდემ აგარს მცხოვრებელი ლობჯანიძე დათუკელა და მისი შვილები აბულაძის გოგიას და სვიმონისაგან ნასყიდი გყვანდა შენის თეთრით და ის შენი ნასყიდი ლობჯანიძე მე გამოგართვი და ვანის უდაბნოს შევსწირე და ამის სამაგიეროთ მოგართვი და მოგყიდე წეს მცხოვრებელი კობერიძე ნინეკა და ივანიკა მათის ცოლ შვილით, ალავ მამულით, ყოფით და ცხოვრებით, რასიც მქონებელი იყოს მომირთმევია...“ (სეა, 1448, ს. 6844). მონასტრის საჭიროებისათვის არქიმანდრიტი პანტელეიმონი ეპისკოპოსთან დავასაც არ ერიდებოდა. 1818 წელს გაცემულ პირობის წიგნში სოფრონ ნულუკიძე წერს: „... ჩვენ ყ~დ სამღუდელომან ნიკოლაოსწმიდელ არხიეპისკოპოსმან სოფრონიოს ესე მტკიცე და უტყუველი წერილი მოგართვი შენ ჩვენს საყვარელს მეგობარს, სხვაგის მონასტრის არხიმანდრიტს პანტელეიმონს ამა პირისათვის, რომელ სხვაგის მცხოვრები ნულუკიძის შვილი კაცია და მისი საცხოვრებელი ყმა და მამული ჩემის ეკლესიის წ~ის ნიკოლაოსისდა შემოწირული იყო თავის მისის მეპატრონესაგან და მერმე ის ხსენებული კაცია რომ გარდაიცვა-

ლა მისგან შენს მონასტერზე თავისის ყმის შედელაძის შეწირულობის წერილი გამოაჩინე და თხოვნა დაიწყე და ამისთვის ქუთაისის მმართველობისადმი არზა წარგედგინა...“ (სეა, 1448, ს. 6849).

1841 წელს პანტელეიმონ ჯაფარიძე იმერეთის ეპისკოპოს სოფრონიოსს სწერს: მოხუცებულობის და მძიმე ავადმყოფობის გამო გთხოვთ ჩემდამი დაკისრებული მოვალეობიდან გამანთავისუფლოთო. იმავე წლის 30 ოქტომბერს არქიმანდრიტი პანტელეიმონი გარდაიცვალა (ქცა, ფ. 21, ს. 1981).

7. მღვდელ-მონაზონი იოსტას (წერეთელი)

იოსტას წერეთელი 1794 წელს დაბადებულა (ქცა, ფ. 21, ს. 8059; ს. 2163). იგი სიყრმიდანვე სხვავის მონასტერში აღზრდილი ყოფილა. 1827 წლის 11 აგვისტოს სოფრონიოს ეპისკოპოსს მისთვის მღვდელმონაზვნად დაუსხამს ხელი, მაგრამ, როგორც ჩანს მონასტერში შტატის უქონლობის გამო იგი შტატგარეთ მყოფი მღვდელ-მონაზონი ყოფილა და ჯამაგირს ვერ იღებდა. ამიტომ არქიმანდრიტი პანტელეიმონი სოფრონ წულუკიძეს თხოვს: „რწმუნებული ჩემდა მონასტერსა შა მყოფი სიყრმიდგანვე ჩვენთანავე აღზრდილი და მონაზონებასა შა გამოცდილი მღვდელ-მონაზონი იოსტას წერეთელი...იმყოფება მონასტერსა შინა მარადის და არს იგი უპუროდ. ხო მას მონასტერს შინა ყოფილი მონაზონი გერასიმე გარდაცვალებულ არს ჩყკზ წელსა...და ადგილი მისი არს ცალიერ. ამისთვის გთხოვთ წელიწადში ამის შესახვედრი ოთხი თუმანი ვეცხლისა მისცეთ ამა გვამსა“ (ქცა, ფ. 21, ს. 536).

პანტელეიმონ ჯაფარიძის გარდაცვალების შემდეგ სხვავის მონასტრის გამგებლობა მღვდელ-მონაზონ იოსტას წერეთელს დაეკისრა. 1842 წელს დაწერილ წერილს იგი ხელს აწერს როგორც: „გამგებლობის თანამდებობის აღმასრულებელი სხვავის მონასტრის მღვდელმონაზონი“. 1848 წელს კი ის იხსენიება როგორც: „სხვავის მონასტრის უფროსი მღვდელმონაზონი“ (ქცა, ფ. 21, ს. 2488). იგი ამავე დროს იყო რაჭის სასულიერო მამულების გამგებელი (ქცა, ფ. 21, ს. 8059).

იოსტას წერეთელი მზრუნველობას არ აკლებდა მონასტერს.

1846 წლის 27 ნოემბერს იგი მიტროპოლიტ დავით წერეთელს სწერს: „მყოფი სხვაგის მონასტერსა შინა მორჩილად გიორგი ჯაფარიძე იმყოფებოდა ამა მონასტერსა შა ოცდახუთი წელი... ფრიად კეთილითა ყოფაქცევითა და თვისებითა. იგი არს შობილად ორმოცისა წლისა, ნამდვილათ არს სასულიერო წოდებისა. ..“-ამიტომ შესაძლებლად მიმაჩნია „შეხედვისამებრ ჩემისა იქნეს ხელდასმული ბერად“ (ქ.ც.ა. ფ. 21, ს. 2488). იოსტას წერეთელი დაახ. XIX საუკუნის 40-იან წწ. განაგებდა მონასტერს.

8. მღვდელ-მონაზონი მაკარი (ჯაფარიძე)

მღვდელ-მონაზონი მაკარი ჯაფარიძე 1798 წელს უნდა იყოს დაბადებული (ქცა, ფ. 21, საქმე 8059). (თუმცა სხვა ცნობით ის 1800 წელს დაბადებულა) (ქცა, ფ. 21, ს. 1154). სხვაგის მონასტერში ის საკმაოდ მცირეწლოვანი 10-12 წლისა უნდა მისულიყო. აქვე არქიმანდრიტ პანტელეიმონის ხელმძღვანელობით შეუსწავლია საღვთო წერილი და წერა. 1820 წლის 25 მარტს პანტელეიმონს იგი ბერად აღუკვეცავს, იმავე წლის 1 აპრილს კი მიტროპოლიტ დავით წერეთელს ბერ-დიაკვნად დაუსხამს ხელი (ქცა, ფ. 21, ს. 8059). 1835 წელს სხვაგის მონასტრის წინამძღვარი, პანტელეიმონ ჯაფარიძე, იმერეთის ეპისკოპოს სოფრონიოსს სწერს: „რწმუნებულსა ჩემდა მონასტრისა მღვდელმონაზონი ქრისტეფორე ღრმა მოხუცებულობისა გამო მდგომარეობს რა ფდსა სისუსტესა შა ვა თუალითა, ეგრეთვე სასმენელითაცა და ამის გამო უსაჭიროესად ვალად ჩემდა ვრაცხ უქვეშევრდომილესად მოვახსენო თქუენსა მაღალ ყდ უსამღუდელოესობას: მონასტერსა მას შა არა არს გარდა მის მოხუცებულობისა უმეტეს სამისა მღვდელმონაზონისა და ვინადგან ადგილი იგი ფიცხელ არს და უმეტეს ზაფხულისა, ზამთარში ვერ შემძლებელ იქნებიან შტატიისა აღსრულებად თანამდებობისა მის მონასტრისადმი, ამის გამო გავბედავ თხოვნად: კეთილ ინებოს თქუენმა მაღალ ყდ უსამღუდელოესობამ მის მონასტერსა შა მდგომისავე იეროდიაკონის მაკარის მღვდელ-მონაზონად ხელდასხმა...ამასთანავე დავსძინებ, ვიდრე დაცარიელებამდე ადგილისა კმაყოფილ იქმნეს ახლად ხელდასხმული იგი თვისითავე დაწესებულებითა ჯამაგირითა (ქცა, ფ. 21, ს. 1154). მართლაც, მომდევნო 1836 წელს მაკარი

სოფრონ წულუკიძემ მღვდელმონაზვნად აკურთხა. (ქცა, ფ. 21, ს. 1154).

სამწუხაროდ, ჭირს იმის დადგენა, თუ რა დროიდან განაგებს იგი მონასტერს. ჩვენამდე მოაღწია მაკარის ჯაფარიძის მიერ იმერეთის ეპისკოპოს გერმანესათვის გაგზავნილმა წერილმა, რომელშიც იგი თავს სხვაგვარად მონასტრის წინამძღვრად მოიხსენიებს. აღნიშნული წერილი 1857 წლის 6 ნოემბრითაა დათარიღებული. მღვდელ-მონაზონ მაკარის წერილიდან კარგად ჩანს, თუ როგორ გაუჭირდა რუსეთის ხელისუფლების მძარცველური რეფორმების შემდეგ ერთ დროს მდიდარ საქართველოს ეკლესიას, ამიტომ თვალსაჩინოებისთვის იგი აქ სრულად მოგვყავს: „...პირველს სოლომონს იმერეთისას, როგორც აცხადებს მისი საბუთი, შეუწირავს რწმუნებულის ჩემდამო მონასტრისადმი ათის თავი სოფლის სხუავის სამეფო ყმებთ ხორავით შემოსავლისაგან, სანთლისა, ზედაშისა და სებისკვერისათვის. საბუთი ესე არს დამონმებული ბეჭდის დასხმითა უკანასკნელთ მეფეთ: დავითის და სოლომონის მიერ და დამტკიცებული იმერეთის დროებითს სასამართლოსა შა. როგორც უწყის თქუენმა მეუფებამ, ამ საფუძველზედ ხსენებული მონასტერი სარგებლობდა მისდამი შეწირულობითა, ვიდრე ჩყვე წლამდე, ხოლო ეხლა სამოქალაქო მთავრობა ხორავის მაგიერ ხაზინის ყმებთაგან სოფელ სხვაგვას იღებს რა ფულად რიცხვით ოცდაცხრა მანეთს და თექუსმეტსა კაპეიკს, უგზავნის ყოველ წელ სასულიერო მთავრობას კუთვნილებისაებრ, ხოლო ესე აერთებს იმერეთის საეკლესიო შემოსავალს. მდგომარეობს რა უკიდურესსა მდგომარეობასა შა, რწმუნებული ჩემდა მონასტერი, როგორც უწყის თქუენმა მეუფებამ ესრეთ, რომელ არა საიღამ არცა ერთის მანეთის შემოსავალი აქუს, ყდ უმორჩილესად ვსთხოვ თქუენსა ყდ უსამღუდელოესობას ჰქმნათ თქუენი მწყემსთავრული განკარგულება მისთვის, რომელ ხსენებული ოცდაცხრა მანეთი და თექუსმეტი კაპეიკი კუთვნილებისამებრ აქციოთ სასარგებლოდ მონასტრისა, ზედაშისა და სებისკვერისათვის, რაითაცა მისცემთ საშვალებას მონასტერს დაუბრკოლებლად მას შა ღუთის მსახურების აღსრულებისა... (ქ.ც.ა. ფ.21, ს.2149).

მღვდელ-მონაზონი მაკარი სხვაგის მონასტრის უკანასკნელი წინამძღვარი იყო. იგი 1871 წლის 30 ოქტომბერს გარდაიცვალა და იქვე, სხვაგის მონასტერში დაკრძალეს. ჩვენამდე მოაღწია მისი საფლავის ქვამ, რომელზეც შემდეგი შინაარსის წარწერა მოიპოვება: „საფლავსა ამას შინა მდებარე სხვაგას მონასტრის წინამძღვარი მღვდელ-მონაზონი მაკარი ვიმყოფებოდი სხვაგის მონასტერსა შინა სამოცდა ერთი წელი და აწ კი საუკუნოდ დავემკვიდრები სანატრელსა შინა დაძინებასა. საუკუნო განსვენება მიეც მღვდელ-მონაზონს მაკარს და მიეც მას საუკუნო ხსენება. ყოველთა აღმომკითხველთა ამისა შენდობას მიბრძანებდეთ კაც-(თ)[მო](ყ)ვარებისათვის ლუთის[ა რ]ათა უ[ფა]ლმან (ღ)მერთმან მოგიტევენენ თქუწნცა შეცოდებანი თქუწ[ნნი] ჩყოა ო-ს ლ-ს (ბო-ჭორიძე, 1994, 191).

სხვაგის მონასტრის წინამძღვრების ქრონოლოგიური სია:

1. კოზმან გამრეკელაშვილი–XVIII ს-ის 40–50–იანი წწ.
2. არქიმანდრიტი იოანე ბრეგვაძე– XVIII ს-ის II ნახევარი.
3. მარკოზი–1754–1764 წლებს შორის.
4. სვიმონი (გურგენიძე)–XVIII ს-ის II ნახევარი.
5. ანტონი (აბაშიძე)–XVIII ს-ის II ნახევარი–XIX საუკუნის დასაწ.
6. არქიმანდრიტი პანტელეიმონი (ჯაფარიძე)– 1812 (?)1841 წწ
7. მღვდელმონაზონი იოსტასი (წერეთელი)–1842–1850–იანი წწ.
8. მღვდელმონაზონი მაკარი (ჯაფარიძე)–XIX ს-ის 50–იანი წწ.–1871წ.

§ 3. სხვაგის მონასტრის სამეურნეო ცხოვრების ისტორიიდან (ყმა-მამული და ნივთ-სამკაული)

სხვაგის მონასტერი გვიანფეოდალური ხანის რაჭაში ყველაზე მდიდარ მონასტერს წარმოადგენდა. იგი უამრავ მიწას ფლობდა, რომლებიც მონასტრის გაუქმების შემდეგ ქელიშის უდაბნოს გადაეცა. ამ მამულების აბსოლუტური უმრავლესობა შეწირულობის გზით იყო შექმნილი. შემწირველთა სოციალური სურათი საკ-

მაოდ მრავალფეროვანია: იმერეთის მეფეები, თავად-აზნაურობა, სასულიერო პირები და. ა. შ. იმერეთის მეფეთაგან განსაკუთრებით აქტიურობდნენ სოლომონ I და სოლომონ II. სხვაგვარი მონასტერს გამორჩეულად მფარველობდა რაჭის ერისთავთა ოჯახი. მონასტერს არც რაჭის ფეოდალური სახლებიდან მოჰქვამდა ყურადღება: წულუკიძეები, ჯაფარიძეები, მაჩაბლები, ბაქრაძეები, ყიფიანები და სხვ. არც მინა-წყალს და არც ყმა-გლეხებს არ იშურებდნენ სხვაგვარი უდაბნოს მატერიალური უზრუნველყოფისათვის. ისევე როგორც ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს და ჭელიშის მონასტრის შემთხვევაში, აქაც შეწირულობა სხვადასხვა ხასიათს ატარებდა. მონასტერს სწირავდნენ მოსავლის მეთავედ, ან ბეგარის გარკვეულ ნაწილს, ასევე ცალკეულ საყანე თუ სავენახე მიწას, ან სათევზაო მდინარეს ან სასახლეს. იყო სრული შეწირულობის ფაქტებიც: როდესაც მონასტერს აძლევდნენ როგორც მინა-წყალს, ასევე ამ მიწაზე დასახლებულ ყმა-გლეხებსაც.

სხვაგვარი მონასტრის სამეურნეო-ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ მსჯელობა ძირითადად ჩვენამდე მოღწეული სიგელ-გუჯრების მიხედვით გვინებს. სამწუხაროდ, ასეთი სახის წყაროებს ერთი სერიოზული ნაკლი გააჩნია-ისინი ერთიან სურათს თუ რა მინა-წყალსა და ყმა-მამულს ფლობდა მონასტერი ვერ გვაძლევს. მიუხედავად ამისა, ჩვენ საჭიროდ მივიჩნიეთ ცალკეულ საბუთებში გაბნეული ინფორმაცია ამოგვეკრიბა და ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით დაგველაგებინა. ვფიქრობთ, იგი გარკვეულ წარმოდგენას მაინც შეგვიქმნის სხვაგვარი მონასტრის როგორც შემწირველთა, ასევე ყმა-მამულის შესახებ. აღნიშნული სია კი ასე გამოიყურება:

1. 1740 წელს გიორგი ყიფიანი მონასტერს სწირავს სოფელ ჩორჯოში მცხოვრებ გლეხებს: ბუჭუა და გიორგი მალაღთიანებს: „ყოვლის მისის ყოფნიანათ“ (სეა, 1448, ს. 4453).

2. 1740 წელს ჯავახ და ნიკოლოზ იაშვილები სწირავენ ძირაგულში მცხოვრებ ყმას პაატა, რამაზა და გოგიტელა ჩუბინიძეებს: ცოლ-შვილით და ყოველი მისი ქონებით (სეა, 1451, დავთარი 16, ს. 579).

3. 1750 წლის 24 ივნისს დავით ალავეძე სწირავს: თავის ყმას

დათუნია ველურაშვილს (სეა, 1448, ს.3231)

4. 1754 წლის 6 აგვისტოს როსტომ რაჭის ერისთავი სწირავს: „სხოვას პატელა ბრეგვაძეს, მისის ცოლ-შვილით, სახლით, კარით, დედულ-მამულით, მითით, ბარით, გასავალ-გამოსავალით, რისაც მქონებელი არის“ (სეა, 1448, ს. 2183).

5. 1754 წლის 25 ივნისს ბერი გრიგოლ გამყრელიძე სწირავს სამკვიდროს, მიწას, ადგილს, ვენახს-რისიც მქონებელი არის, სასახლეს მისი მოჯალაბით, ერთ გლეხს-ჯინჭვისს-ნასუტი მეტრეველს მისი მიწით და ადგილით (სეა, 1448, ს. 2274).

6. 1759 წელს დარეჯან აბაშიძე სწირავს სოფელ აბანოეთს მცხოვრებ მიმიშიკი (?) პატარიძეს ცოლ-შვილ ქონებიანათ (სეა, 1451, 16, ს. 574).

7. 1759 წლის 25 ივნისს გიორგი ბატონიშვილი სწირავს: კოკა სამხარაძისეულ პარტახს: „მისი ტყით, ვენახითა, ველითა, საძებრითა და უძებრითა და რისაც მქონებელი იყოს ისე უკლისად“ (სეა, 1448, ს.2189).

8. 1759 წლის 30 ივნისს მერაბ წულუკიძე სწირავს აბანოეთს მცხოვრებ მამუკელა და გოგიტელა ძიძიშვილებს: „მათის შვილით და მომავლით, სახლით, კარით, მათის მამულით, ტყით, ველითა, საფლავ-სამარხითა და ყოველის რისაც მქონებელი იყოს“ (სეა, 1448, ს. 2212).

9. XVIII საუკუნის შუახანებში მერაბ წულუკიძე სწირავს ბიჭაურზედ მამუკა დონაძის და მისი ძმისწულის გამოსავალ ბეგარას: „...თხუთმეტი კასრი ღვინო, ორი კოდი პური, ერთი ნიტრა სამთელი“, სამაგიეროდ უდაბნოს ბერებმა წელიწადში ორჯერ სულთმოფენობის და იოანე ნათლისმცემლის თავის კვეთის დღეს კერძო წირვის ჩატარება აღუთქვეს (სეა, 1448, ს. 2205).

10. XVIII საუკუნის შუახანებში იგივე- მერაბ წულუკიძე უკვე თვითონ გლეხს-მამუკა დონაძეს და მის ძმისწულს სწირავს მონასტერს: „...გლეხობით მთხოვეთ და ქრთამიც მომართვით ორმოცი მარჩილი, ხელახლა გლეხობით შემომიწირავს: სახლითაც, კარითაც, ტყითა, ველითა, ვენახითა, რისიც მქონებელი ეს კაცი იყო“ (სეა, 1448, ს. 2202).

11. XVIII საუკუნის შუახანებში მონაზონი მართა სწირავს მო-

ნასტრის წინამძღვარს იოანეს ბაკიანის ყანას (სეა, 1451, 16, ს. 586).

12. XVIII საუკუნეში ბერი ყიფიანი სწირავს ზაზუტელა ვანაძეს მის ცოლ-შვილიანათ, შემდეგნაირად: 25 მარჩილი ავილე და ათი მარჩილი შემოგწირეთო (სეა, 1448, ს. 2244).

13. XVIII საუკუნეში ჯაფარა ჯაფარიძე სწირავს სანთის მცხოვრებ ოსიტა და თამაზიკა ბრეგვაძეებს და ზაზუნიკა შეთხარემვილს ცოლ-შვილიანათ (სეა, 1451, დავთარი 16, ს. 602).

14. 1760 წლის 26 სექტემბერს დავით წულუკიძემ მონასტერს შეწირა: „რამაზიკი კერესელიძის ბეგარა რვა კასრი ღვინო, ერთი მარჩილის გინა სახორცე, გინა თეთრი, ხუთი ნაოთხალი პური, ორი გასუქებული ყვერული“ (სეა, 1448, ს. 2208).

15. XVIII საუკუნის II ნახევარში გიორგი წულუკიძე მონასტერს სწირავს გიგია პატარიძეს და მის შვილს მამუკელას (სეა, 1448, ს. 3220).

16. 1761 წელს მერაბ ჯაფარიძე სწირავს ფსორს გოჩიკი შხიადეს და მის შვილს სვიმონს: „მათის ყოვლის ფერიანად, მათის შვილითა და მომავალითა, სახლით, კარით, მათის მამულით, ტყე-ველითა, საფლავ-სამარხით და ყოვლის რისაც მქონებული იყვნენ მათის ყოფიანად. სიგელს სხვა ხელით აქვს მინაწერი, სადაც ამ გლეხის ვალდებულება უნდა იყოს დაკონკრეტებული მონასტრის მიმართ: ერთი ლომკაცის კოდი პური, ერთი ღორი, ოთხი მენახევრე ღვინო, ორი ქათამი, ორი თავი რკინა, სხვა გინა ერთი აბასი, გინდა ერთი საპანე ღვინო (სეა, 1448, ს. 2226).

17. 1752-1784 წლებს შორის სოლომონ I სწირავს სხვაგის მონასტერს გოგიტელა მოდებაძეს და სოსიკი გოცაძის პარტახს (სეა, 1448, ს. 2163).

18. XVIII საუკუნეში ბერი ბაქრაძე სხვაგის მონასტერს სწირავს ზემო სხვაგას: „...თულაშვილის ალავს სამოსახლოთ, საფლავით, სამარხით, მამულით, ტყით, მიწით, მთით, ველით, საძებრით და უძებრით, გასავალ-გამოსავალით (სეა, 1448, ს. 2247).

19. XVIII საუკუნის შუა ხანებში რაჭის ერისთავის ვახტანგის მეუღლე-რუსუდან დადიანი სწირავს მონასტერს სოფელ ველევის შემოსავლიდან ათისთავს (სეა, 1448, ს. 2245).

20. 1781 წლის 17 სექტემბერს ზურაბ მაჩაბელი სწირავს სოფელ ველევის ბეგარიდან პურის, სიმინდის, ქერის, დიკას, მჭადის და კვერცხის ათისთავს (სეა, 1451, 16, ს. 635).

21. 1783 წლის 19 ივნისს სწირავს ამბროლაურის ყმების გამოსალეების ათისთავს (სეა, 1451, 16, ს. 636).

22. 1784 წელს პაპუნა წერეთელი და მისი ძმა სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი სხვაგვანა მონასტერს სწირავს მეფე სოლომონის ნაწყალობევს: „...სხოვას სასახლეს მოჯალაბით და ხვადაბუნინათ, რისიც მქონებელი არის ის ადგილი ყოვლისფერით უკლისად და სრულად“ (სეა, 1448, ს. 2207).

23. 1785 წლის 24 ივლისს რაჭის ერისთავის შვილი გიგია სწირავს სხვაგვანა მცხოვრებ ივანიკა და სიმონიკა ბრეგვაძეებს-შვილით, მომავალით, სახლით, საფუძლით, საფლავ-სამარხით, ტყით, ველით, მთით, ბარით,საძებრით და უძებრით, სამაგიეროდ ითხოვს იოანე ნათლისმცემლის თავის კვეთის დღეს კერძო წირვის დაყენებას (სეა, 1448, ს. 2181).

24. 1787 წლის ნოემბერში რაჭის ერისთავი ანტონი სხვაგვანა მონასტერს ხელახლა უმტკიცებს თავისი წინაპრების შეწირული ყმის-ელია გაგულაშვილის ძმას-შაბათას (სეა, 1448, ს. 117).

25. 1792 წლის 28 აგვისტოს სოლომონ II სწირავს ლიხეთს მცხოვრებ გოგიტელა და ნასხიდელა გოგრაძეებს ცოლ-შვილით და ქონებით (სეა, 1451, 16, ს. 590).

26. 1793 წლის ივნისში ანასტასია ბატონიშვილი სწირავს სოფელ შხივანაში მცხოვრებ რამაზა, სვიმონ და ივანე სუთიძეებს ყოვლის ქონებით (სეა, 1451, 16, ს. 580).

27. 1794 წლის 6 აგვისტოს სოლომონ II მონასტერს სწირავს სოფელ სხვაგვანა მდებარე საყანე მინას შამანაულს, რომელიც მისი სახასო ყოფილა, სამაგიეროდ ითხოვს მონასტრის კრებულს, რომ იოანე ნათლისმცემლის შობის დღეს კერძო წირვა დაუწინონ (სეა, 1448, ს. 2200).

28. 1794 წლის 11 სექტემბერს სოლომონ II-მ მონასტერს სათევზაოდ შესწირა: „...სხვაგვანა წყალი კრიხულა, კათალიკოზის სასახლეს ზეთ სათავემდის. ამ წყალშიდ რაც ნადირობა იქმნეს ჩვენმა მოხელემ და უდაბნოს კაცმა რაც სწორეთ ინადირონ ნახე-

ვარი უდაბნოს მამას და მის კრებულს მიერთვას. თუ სწორეთ ნადირობა არ მოუხდესთ კათალიკოზის სასახლეს ზეით სათავემდის უდაბნოს მეთევზეს ნადირობა არ მოეშალოს (სეა, 1448, ს. 2188).

29. 1794 წლის 17 სექტემბერს სოლომონ II-ის მეუღლე მარიამ დედოფალი სწირავს სხვაგვას მოსახლე შოშიკი ბრეგვაძეს და ამასთან აღუთქვამს, რომ ყოველ წელიწადს აღდგომა დღეს მისგან მონასტერს თითო კელაპტარი მიერთმეოდა (სეა, 1451, 16, ს. 634).

30. 1796 წლის 11 ივლისს გიგია წერეთელი მონასტერს სწირავს წყალობიკა მურუსიძეს მისი ყოველი ქონებით (სეა, 1451, 16, ს. 588).

31. 1798 წლის 13 დეკემბერს ბერი მხეიძე და მისი შვილები: ხოსია, ვახუშტი, ნიკოლოზი და გიორგი სწირავენ ზემო სხვაგვას გამოსაღები ბეგარის მეთაედს (სეა, 1451, 16, ს. 639).

32. 1801 წელს სოლომონ II სწირავს სოფელ ხიმშს ვენახს და სახარდნე ტყეს (სეა, 1451, 16, ს. 613).

33. 1801 წლის 3 ნოემბერს ზურაბ მაჩაბელი სხვაგვას მონასტერს სწირავს ამბროლაურს ჯანელიძის კარზედ სასახლეს ზეით ზვარს. მანამდე კი შეუწირავს ამბროლაურს, ზემო კრიხსა და ველევში: „...ანუ ზვარისა, ანუ ყანისა...ათისთავი“ (სეა, 1448, ს. 5156).

34. 1802 წლის 23 მარტს გიორგი ყიფიანი სწირავს ზაზუტელა ვანაძის შესახვედრ წილ მიწა-მამულს და ყოველ ქონებას (სეა, 1451, დავთარი 16, საბ. 584).

35. 1805 წელს ქაიხოსრო აბაშიძე სწირავს მონასტერს წელიწადში თითო კასრ ღვინოს (სეა, 1451, 16, ს. 641).

36. 1805 წლის 1 დეკემბერს დავით ჭიჭინაძე სწირავს ხივშს მდებარე ვენახს კაპისწყაროს ნახევარს (სეა, 1451, 16, ს. 593).

37. 1806 წლის 18 მაისს ზურაბ მაჩაბელი სწირავს ველევს მცხოვრებ დავით გელბახიანს მისი ძმებით და ყოველი ქონებით (სეა, 1451, 16, ს. 583).

38. 1807 წლის 20 ნოემბერს სოლომონ II სწირავს სხვაგვას მცხოვრებ ხუტუნა და ბუჭუჭა არჩვაძეებს ცოლ-შვილით და ქონებით (სეა, 1451, 16, ს. 611).

39. XVIII საუკუნის ბოლოს ერისთავის ძე ვახტანგი სწირავს სხვაგვარს მონასტერს დავით გელბახიანს და მის შვილებს; სამოსახლოთი, საფლავით, სამარხით, ყანით, ვენახით, მთით, ბარით, გასავალ-გამოსავალით, საძებრით და უძებრით (სეა, 1448, ს. 2182).

40. 1809 წლის 20 იანვარს სამეგრელოს მთავრის გრიგოლ დადიანის მეუღლე ნინო ბაგრატიონი სწირავს მონასტერს: ათ ქილა მარილს და ას ოც ფარგა თევზს (სეა, 1451, 16, ს. 647).

41. 1810 წელს შოშიტა ჩაჩანიძე, რომელიც უშვილო ყოფილა (ალბათ გარდაცვალების შემდეგ-მ.მ.) სწირავს სხვაგვარს მონასტერს თავის ყმას ნასხიდიკი საგანელიძეს: „...მისი ცოლ-შვილით, დედულით, მამულით, მისი ყოვლისფერიანათ, საძებრით და უძებრით“. ასევე ხიმშს ვენახს და დედულ მამულს: „...რაც ძმაში გამომიხდა, მესამედი ყოვლისფერი საძებარი და უძებარი“ (სეა, 1448, ს. 885).

42. 1812 წლის 8 იანვარს გიორგი ყიფიანი სწირავს სხვაგვარს მონასტერს თავისი ყმის ზაზუტელას მიწა-ადგილს, სახლ-კარს, წყალ-წისქვილს, საყდრის სამარხს (სეა, 1448, ს. 6871).

43. 1812 წლის 29 იანვარს იოვანე ჯაფარიძე სწირავს მონასტერს სოფელ ხიმშში მდებარე მიწის ნაკვეთს (სეა, 1448, ს. 6850).

44. 1812 წლის 19 ოქტომბერს ზურაბ მაჩაბელი სწირავს მონასტერს იწას მცხოვრებ გლეხს სვიმონიკა გენაძეს-მისი ცოლ-შვილით, მიწა-ადგილით, სახლით, კარით, ჭურ-მარნით, მთით, ბარით, წყალ-წისქვილით, საფლავ-სამარხით, საძებრით და უძებრით. „...რომელიმე ჩემი მსახურება მაზედ მიდგებოდა რამე ყოველივე თქუენდა შემომიწირავს“ (სეა, 1448, ს. 6840).

45. 1812 წელს ივანე ჯაფარიძემ შესწირა სოფელ ხივშს მდებარე საყანე მიწა (სეა, 1451, 16, ს. 625).

46. 1812 წლის აგვისტოს იოვანე ჯაფარიძე მონასტერს სწირავს: „...წირქვალის სამხრეთით გზას ზეით ჭიათურის გამოღმა წირქუალებით სამზღვრამდი და სანალიკე მთამდე, ამ სამზღვრებს შიგან რაც რამე კაცის საზრდო მოვიდეს ყოვლისფერი-საგან ათისთავი“ (სეა, 1451, 16, ს. 650).

47. 1812 წლის 19 აგვისტოს დავით ჯაფარიშვილი სწირავს მო-

ნასტერს ყოველ წელიწადს ხუთ კასრ საზედაშე ღვინოს (სეა, 1451, 16, ს. 649).

48. 1813 წლის 20 აგვისტოს ზურაბ ჯაფარიძე სწირავს მონასტერს ქედს მცხოვრებ გლეხს გლახუნა მაისურაძეს და მის შვილებს ქიტესას და თევდორეს-მათი ცოლ-შვილით, მიწა-ადგილით, სახლ-კარით, ჭურ-მარნით, საყდარ-საფლავით, წყალ-წისქვილით, მთა-ბარით, საძებრით და უძებრით. „...ცოტაოდენი რამ მოსართმეველი მომართვი: ერთი თოფი და ერთი თასი, ვითამ ნახევარი ფასი ავიღე და სხუა ჩემის სულის საოხად და ჩემის მეუღლის სულის საოხად და მოსახსენებელად შემომინირავს, რომ ყოველს წელიწადს სულთაობას ჩემთვის და ჩემი მეუღლისათვის იწიროდეს.“ - აცხადებს შემწირველი (სეა, 1448, ს. 6829).

49. 1814 წლის 4 აპრილს ტატუა ჩიკვაიძემ შესწირა მონასტერს ოთხი კასრი ღვინო და სამი კოდი პური, სამაგიეროდ ყოველ დიდმარხვის მეორე კვირას ერთ მღვდელმონაზონს მისთვის კერძო ჟამისწირვა უნდა დაეყენებინა (სეა, 1448, ს. 6830).

50. 1815 წლის 29 ოქტომბერს აზნაურები დავით, დიმიტრი, ალექსანდრე და გიორგი ზუბალაშვილები სწირავენ გადაშენებული ყმის თაზუნა კობერიძის ნაქონი მიწა-მამულის ნახევარს (სეა, 1451, 16, ს. 623).

51. 1817 წელს სამეგრელოს მთავარს ლევან დადიანს, დედის ნინო ბაგრატიონის შეწირულობა: ხუთი ქილა მარილი და ოთხმოცი ფარვა თევზი შეუცვლია შემდეგი სახის შეწირულობით: მონასტერს ყოველ წელიწადს უნდა მირთმეოდა ორი შამახური წმინდა სანთელი (სეა, 1451, 16, ს. 648).

52. აზნაური ბახუტა ბაქრაძე 1817 წლის 24 სექტემბერს სწირავს სხვაგვამი მცხოვრებ ყმებს: დავითიკი, ივანიკი და შაქარა ქურციკიძეებს. (სეა, 1451, 16, ს. 654).

53. სათავადო აზნაურები გიორგი და თამაზ უგრეხელიძეები სწირავენ სოფელ სამთისს მცხოვრებ ხუცესს-მარკოზ შეთხარეშვილს ცოლ-შვილით და ქონებით (სეა, 1451, 16, ს. 576).

54. ელიზბარ ჯაფარიძე სწირავს სვიმონიკა ჩილუნაძეს მის სახლისკაცებთან და ძმებთან და ძმისწულებთან ერთად ქონებინად. (სეა, 1451, დავთარი 16, საბ. 585).

55. თინათინ ჩიქვილაძე სხვაგვარად მონასტერს სწირავს ყმას გოგია არჩვაძეს (სეა, 1451, 16, ს. 587).

56. ვახტანგ ერისთავი სხვაგვარად მონასტერს სწირავს ყმას დავით გელბახიანს (სეა, 1451, 16, ს. 604).

57. აზნაური სვიმონ საკანდელიძე სწირავს მონასტერს თავისი ყმების კაციელა და ზუჩულიკი ბედიანიშვილების გამოსაღებ ბეგარას: სამ კასრ ღვინოს და ერთ კოდ პურს (სეა, 1451, 16, ს. 619).

58. როსტომ ჩიკვაძე სწირავს მონასტერს იოანე კიკვიშვილისგან ნაყიდ ყმას ნანიკა კობერიძეს (სეა, 1451, 16, ს. 624).

59. გიგია წერეთელი სწირავს თავისი ყმის დავითელა მურუსიძის ბეგარას: რვა კასრ ღვინოს (სეა, 1451, 16, ს. 626).

60. პერი მხეიძე სწირავს ქვემო სხვაგვარად მდებარე გიგია ბუაძის ნაქონ ვენახს (სეა, 1451, 16, ს. 627).

61. ელენე იაშვილი სწირავს ქვემო სხვაგვარად მდებარე მიწას, რომელშიც ოცი კასრი ღვინო მოდიოდა (სეა, 1451, 16, ს. 629).

62. ნიკოლოზ იაშვილი სწირავს კრიხის ყმა-მამულის გამოსაღების ათისთავს (სეა, 1451, 16, ს. 638).

63. ბახუტა ბაქრაძე სწირავს სხვაგვარად მცხოვრები ზაზუტელა ქურციკიძის ბეგარიდან ორ კოდ პურს (სეა, 1451, 16, ს. 642).

64. გიორგი გელოვანი სწირავს სოფელ ტოლას შემოსავალიდან: 30 კასრ ღვინოს და 30 კოდ პურს (სეა, 1451, 16, ს. 644).

65. იოანე აბაშიძე სხვაგვარად მონასტერს სწირავს ყოველ წელიწადს თითო კასრ ღვინოს (სეა, 1451, 16, ს. 646).

66. ყმა დათუა სირაძე სწირავს მონასტერს წელიწადში თითო კასრ ღვინოს (სეა, 1451, 16, ს. 651).

სხვაგვარად მონასტერი ოდითგანვე განთქმული იყო ძვირფასი საეკლესიო ნივთებითა და ხელნაწერი წიგნებით. მონასტრის გაუქმების შემდეგ მთელი ეს ქონება ჭელიშის მონასტერში გადაიტანეს. XX საუკუნის დასაწყისში ჭელიშის მონასტრის წინამძღვარი, ამბროსი ხელაია, გულისტკივილით აღნიშნავდა, რომ მის დროს

უკვე ძნელი იყო იმის დადგენა, მონასტრის ქონებიდან რა ეკუთვნოდა საკუთრივ სხვაგის მონასტერს. ასევე ექვთიმე თაყაიშვილისა და გიორგი ბოჭორიძის ნაშრომებიდანაც არ ჩანს ჭელიშში აღწერილი ნივთებიდან რომელი ეკუთვნოდა სხვაგის მონასტერს. საბედნიეროდ, ქუთაისის სახელმწიფო არქივში მუშაობისას ჩვენ გავეცანით სხვაგის მონასტრის ქონების 1849 წლის აღწერილობის ნუსხას (იხ. დანართი №4). ეს სია ჯერ კიდევ მანამდეა შედგენილი, სანამ სხვაგის მონასტრის ქონებას ჭელიშში გადაიტანდნენ. ამრიგად, იგი დიდ დახმარებას გვინვეს იმის დადგენაში, თუ რომელი ნივთებია ჭელიშის მონასტერში საკუთრივ სხვაგისგან მოხვედრილი.

ზემოაღნიშნული სიის გარდა, ჩვენ მოგვეპოვება ჭელიშის მონასტრის ქონების რამდენიმე აღწერილობა (იხ. დანართი №2; №3) (ქცა ფ. 21, ს. 3651; 4974; 7677). ისინიც, მსგავსად ამ ნუსხისა, მანამდეა შედგენილი, სანამ იქ სხვაგის მონასტრის ნივთებს გადაიტანდნენ (1846, 1853, 1860 წლები). ამრიგად, ამ ორი ნუსხის (სხვაგის და ჭელიშის) ერთმანეთთან შედარება საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ, ექვთიმე თაყაიშვილისა და გიორგი ბოჭორიძის მიერ აღწერილი ჭელიშის მონასტრის ნივთებიდან რომელი ეკუთვნოდა საკუთრივ სხვაგის მონასტერს. მაგალითად, სხვაგისგან უნდა იყოს გადატანილი ჭელიშში ექვთიმე თაყაიშვილთან მე-6 ნომრად დასახელებული საარქიმანდრიტო მიტრა (1849 წლის სხვაგის ქონების ნუსხაში ეს ნივთი მე-18 ნომრადაა მოცემული იხ. დანართი №4). მეცნიერი მას შემდეგნაირად აღწერს: „საარქიმანდრიტო მიტრა, მარგალიტისებრი მძივებითა და მრგვალი მედალიონებით შემკული. მედალიონებს შუაში დიდი თვალი უზის, ირგვლივ წვრილები. ამასთანავე მიტრას ამკობენ მოოქროვილი ვერცხლის ხატები. ზემოთ არის „ყ~დ წ~ა“ ძითურთ. ქვემოთ სამი ხატი: ტახტზედ მჯდომარე მაცხოვარი, „ყ~დ წ~ა და იოანე ნათლისმცემელი, სრულის ტანით. შემდეგ ხატი ჯვარცმისა. ზემოთ ოთხი მახარობელია გამოქანდაკებული მრგვალ მედალიონებზე, ქვემოთ კი ოთხი სერაფიმ-ქერუბიმნი, ასევე მედალიონებზედ. ხატებსა და მედალიონებს წარწერები ხუცური აქვთ (თაყაიშვილი, 1963, 74).

სხვაგვის მონასტრის კუთვნილებას უნდა წარმოადგენდეს ექვთიმე თაყაიშვილთან მე-5 ნომრით აღწერილი დიდი ვერცხლის ჯვარიც (თაყაიშვილი, 1963, 74). (1849 წლის სიაში იგი მე-3 ნომრად დასახელებული-იხ. დანართი №4). ასევე „მამათა ცხოვრება“ (ექვთიმე თაყაიშვილთან მე-4 ნომრად აღწერილი, (თაყაიშვილი, 1963, 80), 1849 წლის სიაში კი -29 ნომრად, იხ. დანართი №4) და მრავალი სხვა ნივთი თუ ხელნაწერი. ექვთიმე თაყაიშვილის (და სხვა მკვლევარების) მიერ ქელიშის მონასტერში აღწერილი არც ერთი ზემოთ დასახელებული ნივთი არ არის მოხსენიებული 1871 წლამდე შედგენილ ამავე მონასტრის ქონების ნუსხებში, სამაგიეროდ შეტანილია სხვაგვის მონასტრის 1849 წლის საინვენტარო სიაში, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ თავის დროზე ისინი ამ მონასტრის კუთვნილება იყო და მხოლოდ 1872 წელს (იოანე ნათლისმცემლის სახელობის უდაბნოს გაუქმების) შემდეგ მოხვდა ქელიშის მონასტერში.

დასკვნები

ამრიგად, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ქრისტიანული ეკლესიის ისტორიას რაჭაში უაღრესად მდიდარი ტრადიციები გააჩნია. მოციქულთა შესახებ არსებული სხვადასხვა ისტორიული წყაროების ანალიზისა და საქართველოში მათი მოღვაწეობის მასშტაბების გათვალისწინების შედეგად, შესაძლებლად მიგვაჩნია ქრისტიანობის საწყისი ამ კუთხეში მათი მოღვაწეობის ხანას დავეუკავშიროთ. ნაშრომში ასევე გაზიარებული გვაქვს გ. ბოჭორიძის მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ქრისტიანული სარწმუნოება რაჭაში აღმოსავლეთ საქართველოდან არის შესული და მამასადამე აქაც მისი სახელმწიფო რელიგიად ჩამოყალიბება, ქართლის თანადროულად IV საუკუნეში უნდა მომხდარიყო. რაც შეეხება რაჭის ეკლესიის ეპარქიული დაქვემდებარების საკითხს, ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებში, ჩვენ ქართული და ბერძნული წყაროების, ასევე სხვადასხვა მკვლევართა მოსაზრებების განხილვის შედეგად გამოვთქვით ვარაუდი, რომ იგი მცხეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციაში შეიძლებოდა ყოფილიყო.

რაჭის საეკლესიო ცხოვრების განვითარებაში დიდი როლი ითამაშა ნიკორწმინდის ეპარქიის დაარსებამ. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ გვიან შუა საუკუნეებში რაჭაში საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრების აღორძინება-ნიკორწმინდაში საეპისკოპოსო კათედრის დაარსებით დაიწყო. აღნიშნული მოვლენა დაკავშირებულია იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის სახელთან და განპირობებული იყო იმერეთის სამეფოში შექმნილი საეკლესიო და პოლიტიკური სიტუაციით. იმერეთის მეფეს, საეპისკოპოსოს დაარსებით, სურდა გაეძლიერებინა რაჭის საეკლესიო ცხოვრება, რაც ხელს შეუწყობდა, როგორც რეგიონის სულიერ-ზნეობრივ აღორძინებას, ასევე გაძლიერებული ეკლესიის დახმარებით ურჩი საერო ფეოდალების მოთოკვას.

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების თარიღთან დაკავშირებით დღეს მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. ნაწილი მკვლევარებისა თვლის, რომ ნიკორწმინდაში საეკლესიო კა-

თედრა 1534 წელს დაარსდა, მეორე ნაწილი კი-1544 წელს უჭერს მხარს. მკვლევართა ორივე ნაწილისათვის ამ შემთხვევაში ამოსავალს წარმოადგენს ბაგრატ III-ის ნიკორწმინდის ტაძრისადმი შეწირულობის სიგელში მოცემული მეფობის ქორონიკონი. ჩვენ აღნიშნული მონაცემების შედარებამ ბაგრატ III-ის სხვა სიგელების ქორონიკონებთან მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ამ სიგელის გაცემა და მაშასადამე კათედრის დაარსებაც 1544 წელს უნდა მომხდარიყო.

ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს როლისა და მნიშვნელობის სრულყოფილად გათვალისწინებისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ნიკორწმინდელი მღვდელმთავრების ქრონოლოგიური რიგის მეცნიერულ შესწავლას. ჩვენამდე მოღწეული წყაროების სიმცირის გამო, მხოლოდ თოთხმეტი ნიკორწმინდელი მღვდელმთავრის ვინაობის დადგენა მოხერხდა. შეიძლება ითქვას, რომ თითოეული მათგანი თავის დროის საკმაოდ ენერგიული და მუხლჩაუხრელი მოღვაწე იყო და ის ფაქტი, რომ არაერთმა ეკლესია-მონასტერმა ჩვენამდე შედარებით კარგ ფორმაში მოაღწია, ბევრწილად მათი დიდი მზრუნველობით იყო განპირობებული.

კვლევამ აჩვენა, რომ ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს საკმაოდ დაწინაურებული მეურნეობა გააჩნდა, მაგალითად: 1819 წლის მონაცემების მიხედვით ეპარქია 14 სოფელში 151 კომლ გლეხს ფლობდა. (ქ.ც.ა. ფ. 21, ს. 1139). ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს ყმათმფლობელობასა და მიწათმფლობელობაში ძირითადი ადგილი შეწირულ ქონებას ეკავა. შეწირულობაში კი განსაკუთრებით დიდი წილი სამეფო კარს ეკუთვნოდა, რაც შემთხვევითი მოვლენა არ იყო. ეს იყო ქართული სამეფო ხელისუფლების მიზანმიმართული პოლიტიკა. ამ უკანასკნელს კარგად ესმოდა, რომ თუ ეკლესიას გააძლიერებდა, ეს ცენტრალური ხელისუფლების და ზოგადად ქვეყნის სიმტკიცის გარანტია იქნებოდა. მიწათმფლობელობის და ყმათმფლობელობის ფორმები ნიკორწმინდის ეპარქიაში ზოგადად ისეთი იყო, როგორც საქართველოს ეკლესიის სხვა ერთეულებში.

რაჭაში ადრინდანვე დაწინაურებული იყო სამონასტრო ცხოვრება. აქ სხვადასხვა საუკუნეში არაერთი მონასტერი ფუნქციონ-

ნირებდა, რომელთა შორის გამორჩეულად საპატიო ადგილი ჭელიშის ღვთისმშობლის მიძინების მონასტერს (უდაბნოს) ეჭირა. მისი პირველი მოხსენიება წყაროებში XI საუკუნეს განეკუთვნება, თუმცა ბერმონაზვნური ცხოვრების დაწყება აქ გაცილებით ადრე ივარაუდება. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს თვით მონასტრის სახელწოდებაში სიტყვა-„უდაბნოს“ არსებობა, რაც იმის დასტურია, რომ აქ თავდაპირველად მეუდაბნოე მამები მოღვაწეობდნენ და შემდეგ აღმოცენდა მონასტერი. ბერმონაზვნური ცხოვრების ასეთი წესის დამკვიდრება კი, როგორც ცნობილია ქართლში VI საუკუნეში ასურელი მეუდაბნოეების მოსვლას უკავშირდება. თუ აქვე იმ მოსაზრებასაც გავიზიარებთ, რომ ადრეულ ეპოქაში რაჭა პოლიტიკურად და ეკლესიურად ქართლის სამეფოში ივარაუდება, შეიძლებოდა ჭელიშშიც ბერმონაზვნური ცხოვრების აღმოცენება ამ ეპოქასთან დაგვეკავშირებინა. აღნიშნული მოსაზრების მოწმობას უნდა წარმოადგენდეს ისიც, რომ აქ ყველაზე ადრინდელად მიჩნეულია კლდეში გამოკვეთილი გამოქვაბულები და „სადაყუდებულო“.

უალრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჭელიშის უდაბნოს მთელი რაჭის საეკლესიო ცხოვრებისათვის XIX საუკუნეშიც, როდესაც იგი ამ კუთხეში ერთადერთ მონასტერს წარმოადგენდა. მაშინ როდესაც რუსიფიკაციის გაუკუღმართებელი პოლიტიკის შედეგად, რუსულ ენაზე სწავლა მინაღებ სამღვდელოებას უჭირდა ქართულად წირვა-ლოცვის ჩატარება, ჭელიშის მონასტერი ერთ-ერთ იმ ოაზისთაგანს წარმოადგენდა, სადაც ჯერ კიდევ შეიძლებოდა მშობლიურ ენაზე სასულიერო განათლების მიღება. ამ მხრივ ძალზე საინტერესოა მონასტერში მოღვაწე სასულიერო პირების ბიოგრაფიებში შემდეგი შინაარსის მონაცემების არსებობა: „რუსულად უსწავლია ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში, ხოლო ქართულად ჭელიშის მონასტერში“-აღნიშნული შემთხვევები კი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო და ისინი ამ მხრივ ნათლად მეტყველებენ მონასტრის მნიშვნელობაზე.

მონასტრის ცხოვრებაში დიდი ადგილი ეჭირა წინამძღვარს. ჭელიშის მონასტრის წინამძღვართა შესახებ ცნობები მხოლოდ XVIII საუკუნის 80-იან წლებიდან მოგვეპოვება. სამწუხაროდ, ამ

პერიოდის წინამძღვრების შესახებ ჩვენი ცოდნა მეტად ნაკლებულია. მათზე მხოლოდ ცალკეული სიგელ-გუჯრებიდან ვგებულობთ. XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან სიტუაცია რადიკალურად იცვლება. რუსეთის იმპერიის მიერ საეკლესიო რეფორმის გატარების შემდეგ დაიწყეს საეკლესიო მოღვაწეთა-წამსახურეობითი სიების შედგენა, სადაც მათი დაწვრილებითი ბიოგრაფიები იყო მოცემული, ამიტომ ამ პერიოდიდან ჭელიშის მონასტრის წინამძღვართა შესახებ გაცილებით სრული ინფორმაცია მოგვეპოვება. ნაშრომში მეტნაკლები სისრულით 18 წინამძღვრის ბიოგრაფიაა შესწავლილი. ყველა მათგანი გამოირჩეოდა ენერგიულობით და მონასტერზე განსაკუთრებული მზრუნველობით.

კვლევამ ასევე აჩვენა, რომ ჭელიშის მონასტერს მდიდარი მეურნეობა გააჩნდა. ფეოდალურ ეპოქაში ეკლესია-მონასტრები ყმამამულს ძირითადად ორი გზით იძენდნენ -ეს იყო შეწირულობა და ნაყიდი ან მონაგები ქონება. ამასთან განსაკუთრებით დიდი წილი შეწირულ ქონებაზე მოდიოდა. ჭელიშის მონასტრისადმი, როგორც სენიორისადმი ყმა-გლეხების დამოკიდებულება განსხვავებულ ხასიათს ატარებდა, რაც დამოკიდებული იყო იმაზე თუ რა პირობით იყო ესა თუ ის გლეხი მონასტრისადმი შეწირული. უმრავლეს შემთხვევაში მათ ძველი ვალდებულებები უცვლელად მიჰყვებოდათ ახალ მეპატრონესთან.

ჭელიშის მონასტერი ასევე ძველთაგანვე მდიდარი და გამორჩეული იყო თავისი ქონებით (ხელნაწერი წიგნებით, ხატებით, სხვადასხვა საეკლესიო ნივთ-სამკაულით და. ა. შ.). სამწუხაროდ XX საუკუნეში, როდესაც აქ ე. თაყაიშვილმა და გ. ბოჭორიძემ იმოგზაურეს, ბევრი რამ მონასტრის ქონებიდან მათ ადგილზე აღარ დახვდათ. ასეთ ვითარებაში დიდ დახმარებას გვინევს XIX საუკუნეში შედგენილი ჭელიშის მონასტრის ქონების აღწერილობის ნუსხები. აღნიშნული სიები დგებოდა მონასტერში ახალი წინამძღვრის განწესების ან პერიოდული რევიზიის დროს. ჩვენ ქუთაისის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში მუშაობისას მოვიძიეთ ჭელიშის მონასტრის ქონების აღწერის 1846, 1853, 1854, 1860, 1867 წლების (იხ. დანართი № 2) და 1919 წლების ნუსხები. (დანართი №3). მათი ზედაპირული შედარებაც კი ექვთიმე თაყაიშვილის

და გიორგი ბოჭორიძის აღწერილობებთან ნათლად აჩვენებს, თუ რამდენი რამაა დაკარგული მონასტრის ქონებიდან დროის ამ მონაკვეთში.

გვიან შუასაუკუნეების ერთ-ერთ გამორჩეულ სამონასტრო კერას წარმოადგენდა სხვავის (იგივე ველტყევის) იოანე ნათლისმცემლის სახელობის მონასტერი (უდაბნო). უძველესი საბუთი, რომელშიც სხვავის მონასტერია მოხსენიებული 1740 წლითაა დათარიღებული. განსაკუთრებით დაწინაურებული სამონასტრო ცხოვრება აქ XVIII საუკუნეში იყო. სამწუხაროდ სხვავის მონასტრის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურა დღესდღეობით თითქმის არ მოგვეპოვება. ამიტომ ჩვენი კვლევა ძირითადად სარქივო მასალებს ეყრდნობა. საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცულმა მრავალრიცხოვანმა სიგელებმა საშუალება მოგვცა მეტ-ნაკლები სიზუსტით აღგვედგინა სხვავის მონასტრის რვა წინამძღვრის ბიოგრაფია.

ნაშრომში ასევე შესწავლილი გვაქვს სხვავის მონასტრის მიწათმფლობელობა და ყმა-მამული, გამორკვეული გვაქვს შემწირველთა ვინაობა.

სხვავის მონასტერი ოდითგანვე განთქმული იყო ძვირფასი საეკლესიო ნივთებითა და ხელნაწერი წიგნებით. მონასტრის გაუქმების შემდეგ (1871 წ.) მთელი ეს ქონება ჭელიშის მონასტერში გადაიტანეს. XX საუკუნის დასაწყისში ჭელიშის მონასტრის წინამძღვარი, ამბროსი ხელაია, გულისტკივილით აღნიშნავდა, რომ მის დროს უკვე ძნელი იყო იმის დადგენა, მონასტრის ქონებიდან რა ეკუთვნოდა საკუთრივ სხვავის მონასტერს. ასევე ექვთიმე თაყაიშვილისა და გიორგი ბოჭორიძის ნაშრომებიდანაც არ ჩანს ჭელიშში აღწერილი ნივთებიდან რომელი ეკუთვნოდა სხვავის მონასტერს. საბედნიეროდ, ქუთაისის სახელმწიფო არქივში მუშაობისას ჩვენ გავეცანით სხვავის მონასტრის ქონების 1849 წლის აღწერილობის ნუსხას (იხ. დანართი №4). ეს სია ჯერ კიდევ მანამდეა შედგენილი, სანამ სხვავის მონასტრის ქონებას ჭელიშში გადაიტანდნენ. ზემოაღნიშნული სიის გარდა, ჩვენ მოგვეპოვება ჭელიშის მონასტრის ქონების რამდენიმე აღწერილობა (იხ. დანართი №2; №3). ისინიც, მსგავსად ამ ნუსხისა, მანამდეა შედგენილი,

სანამ იქ სხვაგის მონასტრის ნივთებს გადაიტანდნენ (1846, 1853, 1860 წლები). ამრიგად, ამ ორი ნუსხის (სხვაგის და ჭელიშის) ერთმანეთთან შედარებამ საშუალება მოგვცა დაგვედგინა, ექვთიმე თაყაიშვილისა და გიორგი ბოჭორიძის მიერ აღწერილი ჭელიშის მონასტრის ნივთებიდან რომელი ეკუთვნოდა საკუთრივ სხვაგის მონასტერს.

ნაშრომს ბოლოში ერთვის წლების მანძილზე სხვადასხვა სიძველეთსაცავებში მოპოვებული საისტორიო მასალა. მათი აბსოლუტური უმრავლესობა პირველად ქვეყნდება და ვფიქრობთ საინტერესო იქნება როგორც სპეციალისტებისათვის, ასევე საკითხით დაინტერესებული ფართო საზოგადოებისათვის.

ამრიგად საერთო ჯამში შეიძლება ითქვას, რომ როგორც ნიკორწმინდის საეპისკოპოსო, ასევე ჭელიშის და სხვაგის მონასტრები რაჭის (და სრულიად საქართველოს) დანიშნურებულ საეკლესიო სენიორიებს წარმოადგენდნენ და მათ თავიანთი საპატიო როლი შეასრულეს საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ცხოვრებაში.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

1. საარქივო მასალა

საქართველოს ეროვნული არქივი
(ქვემოთ მივუთითებთ შემოკლებით – სეა)

1. სეა 1448, საბუთი №117	22. სეა 1451, დავთარი 16,
საბუთი №559
2. სეა 1448, საბუთი №2183	23. სეა 1451, დავთარი 16,
საბუთი №564
3. სეა 1448, საბუთი №2205	24. სეა 1451, დავთარი 16,
საბუთი №565
4. სეა 1448, საბუთი №2207	25. სეა 1451, დავთარი 16,
საბუთი №566
5. სეა 1448, საბუთი №2226	26. სეა 1451, დავთარი 16,
საბუთი №567
6. სეა 1448, საბუთი №2247	27. სეა 1451, დავთარი 16,
საბუთი №570
7. სეა 1448, საბუთი №2274	28. სეა 1451, დავთარი 16,
საბუთი №572
8. სეა 1448, საბუთი №3213	29. სეა 1451, დავთარი 16,
საბუთი №579
9. სეა 1448, საბუთი №3231	30. სეა 1451, დავთარი 16,
საბუთი №586
10. სეა 1448, საბუთი №4453	31. სეა 1451, დავთარი 16,
საბუთი №589
11. სეა 1448, საბუთი №5155	32. სეა 1451, დავთარი 16,
საბუთი №605
12. სეა 1448, საბუთი №5156	
13. სეა 1448, საბუთი №5157	
14. სეა 1448, საბუთი №6723	
15. სეა 1448, საბუთი №6800	
16. სეა 1448, საბუთი №6840	
17. სეა 1448, საბუთი №6844	
18. სეა 1448, საბუთი №6849	
19. სეა 1448, საბუთი №6850	
20. სეა 1448, საბუთი №6871	
21. სეა 1451, დავთარი 16,
საბუთი №558	

**ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 21
(ქვემოთ მივუთითებთ შემოკლებით–ქცა 21)**

33. ქცა 21, ს. 52	62. ქცა 21, ს. 6359
34. ქცა 21, ს. 475	63. ქცა 21, ს. 7677
35. ქცა 21, ს. 536	64. ქცა 21, ს. 8059
36. ქცა 21, ს. 965	65. ქცა 21, ს. 8170
37. ქცა 21, ს. 1139	66. ქცა 21, ს. 8321
38. ქცა 21, ს. 1689	67. ქცა 21, ს. 9310
39. ქცა 21, ს. 1845	68. ქცა 21, ს. 9437
40. ქცა 21, ს. 1945	69. ქცა 21, ს. 10399
41. ქცა 21, ს. 1154	70. ქცა 21, ს. 10502
42. ქცა 21, ს. 1981	71. ქცა 21, ს. 10576
43. ქცა 21, ს. 2149	72. ქცა 21, ს. 10848
44. ქცა 21, ს. 2163	73. ქცა 21, ს. 11467
45. ქცა 21, ს. 2488	74. ქცა 21, ს. 12124
46. ქცა 21, ს. 3147	75. ქცა 21, ს. 12128
47. ქცა 21, ს. 3330	76. ქცა 21, ს. 13832 / 80
48. ქცა 21, ს. 3651	77. ქცა 21, ს. 14046
49. ქცა 21, ს. 3765	78. ქცა 21, ს. 14436
50. ქცა 21, ს. 3856	79. ქცა 21, ს. 16169
51. ქცა 21, ს. 3898	80. ქცა 21, ს. 17278
52. ქცა 21, ს. 4947	81. ქცა 21, ს. 17805
53. ქცა 21, ს. 4949	82. ქცა 21, ს. 18630
54. ქცა 21, ს. 4974	83. ქცა 21, ს. 24547
55. ქცა 21, ს. 5157	84. ქცა 21, ს. 26051
56. ქცა 21, ს. 5181	85. ქცა 21, ს. 26184
57. ქცა 21, ს. 5441	86. ქცა 21, ს. 26196
58. ქცა 21, ს. 5640	87. ქცა 21, ს. 27212
59. ქცა 21, ს. 5750	88. ქცა 21, ს. 27256
60. ქცა 21, ს. 6025	89. ქცა 21, ს. 27355
61. ქცა 21, ს. 6220	90. ქცა 21, ს. 28081

ქუთაისის ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის ისტორიული მუზეუმი, (ქვე-
მოთ ვუთითებთ შემოკლებით–ქიმ)

91. ქიმ საქმე № 6474 (ჭელიშის მონასტრის არქივი)	95. ქიმ საბ. № 730
92. ქიმ საბ. № 721	96. ქიმ საბ. № 732
93. ქიმ საბ. № 724	97. ქიმ საბ. № 734
94. ქიმ საბ. № 729	98. ქიმ საბ. № 739

2. წყაროები და ლიტერატურა

1. ნ. ალადაშვილი, ნიკორწმინდის რელიეფები (ფასადების სკულპტურის შესახებ შუა საუკუნეების საქართველოში), თბილისი, 1957.
2. მ. ალავიძე, რას ნიშნავს „ნიკორწმინდა“, „ქუთაისი“, 1978, 23 ნოემბერი.
3. ამბროსი არხიმანდრიტი, ჭელიშის ვარიანტი „ქართლის მოქცევისა“, ძველი საქართველო, ტომი II.
4. ამბროსი არხიმანდრიტი, ჭელიშის ვარიანტი ქართლის მოქცევისა, ტფილისი, 1911.
5. ამბერი (ამბროსი ხელაია), მოგზაურობა რაჭა–ლენხუმში, „განთიადი“, 1915, №2, 11–16.
6. ამბერი (ამბროსი ხელაია), მოგზაურობა რაჭა–ლენხუმში, „განთიადი“, 1915, №10, 25–32.
7. ამბერი (ამბროსი ხელაია), მოგზაურობა რაჭა–ლენხუმში, „ცხოვრება“, 1915, №2–3, 37–41.
8. ამბერი (ამბროსი ხელაია), მოგზაურობა რაჭა–ლენხუმში, „ცხოვრება“, 1916, №1, 24–29.
9. ამბერი (ამბროსი ხელაია), მოგზაურობა რაჭა–ლენხუმში, „ცხოვრება“, 1916, №14, 14–16.
10. ამბერი (ამბროსი ხელაია), მოგზაურობა რაჭა–ლენხუმში, 1916, №15, 29–31.
11. ამბროსი ხელაია, მოგზაურობა რაჭა–ლენხუმში, მნივნილობა ქართული, თბილისი, 2011 წ.
12. გ. ალასანია, ვ. გოილაძე, საქართველოს ეკლესიის ისტორიის პირველი სრული გამოკვლევა, თბილისი, 2000.
13. ვ. ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, „ქართლის ცხოვ-

რება“, ტომი IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1973.

14. ვ. ბაგრატიონი, საქართველოს ატლასი, თბილისი, 1997.

15. დ. ბატონიშვილი, მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, შეკრებილი ბატონიშვილის დავით გიორგის ძისა და მისი ძმებისა (1744-1840), ტფილისი, 1905 წ.

16. შ. ბადრიძე, მცირე შენიშვნები ნიკორწმინდის საამშენებლო წარწერაზე, „მნათობი“, 1961, №6, 181-183.

17. თ. ბერაძე, რაჭა ფეოდალურ ხანაში, „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“, ტომი V, თბილისი, 1975, 132-153.

18. თ. ბერაძე, რაჭა, თბილისი, 1983.

19. ვ. ბერიძე, ნიკორწმინდა, თბილისი, 1959.

20. ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბილისი, 1974.

21. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1994.

22. მ. ბერძენიშვილი, XI საუკუნის ქართული საისტორიო წყაროები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის შესახებ (ნიკორწმინდელის დაწერილი), თბილისი, 1979.

23. გ. ბოჭორიძე, რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველენი, თბილისი, 1994.

24. ე. ბუბულაშვილი, საქართველოს ეკლესიის სინმინდეები, თბილისი, 2007.

25. შ. ბურჯანაძე, ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდისის სამთავროებისა (1466-1770 წწ.), წ. I, თბილისი, 1958.

26. ბ. გაფრინდაშვილი, რაჭა-იმერეთის საეპისკოპოსოები (გელათი, ხონი, ნიკორწმინდა), დისერტაცია (ელექტრონული ვერსია), თბილისი, 2014.

27. ი. გიულდენშტედტი, მოგზაურობა საქართველოში, ტომი 1, თბილისი, 1962.

28. ი. გიულდენშტედტი, მოგზაურობა საქართველოში, ტომი 2, თბილისი, 1964.

29. გ. გუგუშვილი, ნიკორწმინდის ეპარქია, „ორნატი“, 2003, №1.

30. ს. გორგაძე, წერილი ყაზანიდან (ბესარიონ ხელაიას შესვლა სასულიერო აკადემიაში), „მწყემსი“, 1897, №23-24.

31. ს. გორგაძე, წერილი ყაზანიდან (ბესარიონ ხელაიას ბიოგრაფია მისი ბერად აღკვეცის გამო), „მწყემსი“, 1900, №5.

32. ბ. გიორგაძე, კასტელის გამოუქვეყნებელი ალბომი, ლიტერატურ-

ლი საქართველო, 1976, 2)

33. ს. დათეშიძე, რაჭა (ჭელიშის მონასტრის გაძარცვა ავაზაკების მიერ...), „ივერია“, 1891, 9 ივლისი, №143.

34. ბ. დისასამიძე, ქრისტიანობა დასავლეთ საქართველოში, ბათუმი, 2001.

35. ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი II, თბილისი, 1965.

36. ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი III, თბილისი, 1970.

37. ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი V, თბილისი, 1974.

38. გ. ვაჭრიძე, იმერეთის დროებითი მმართველობა (1810–1840 წწ.), ქუთაისი, 1999.

39. ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა რაჭაში 1919-1920 წლებში, თბილისი, 1963.

40. ე. თაყაიშვილი, მეფეთა და კათალიკოზთა სულთა მატეიანე ნიკორწმინდის ხელნაწერში, „დაბრუნება“, ტომი 1, თბილისი, 1991.

41. ა. იევლევი, 1650–1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა, თარგმანი და გამოცემა ი. ცინცაძისა, თბილისი, 1969.

42. პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვეთი მეორე, თბილისი, 1941.

43. პლ. იოსელიანი, იოსებ ტფილელი, დიდმოურავიანი, ტფილისი, 1851 წ.

44. ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, ტომი 1, ტფილისი, 1921a.

45. ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, ტომი 2, ტფილისი, 1921b.

46. ს. კაკაბაძე, სჯულმდებელი ბაგრატ კურაპალატი, ტფილისი, 1912.

47. ს. კაკაბაძე, სამართალი კათალიკოზისა და მისი შედეგის დრო, ტფილისი, 1919.

48. ს. კაკაბაძე, საეკლესიო რეფორმა სოლომონ I-ის დროს, ტფილისი, 1913.

49. ს. კაკაბაძე, წინასწარი ცნობა დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთი ეპიგრაფიკული მასალის შესახებ, „საისტორიო კრებული“, IV, თბილისი, 1929a

50. ს. კაკაბაძე, იმერეთის საეკლესიო ყმათმფლობელობა 1820 და 1825 წლების აღწერათა მიხედვით, „საისტორიო კრებული“, IV, თბილისი, 1929b.

51. ს. კაკაბაძე, საისტორიო მოამბე, II, ტფილისი, 1924.

52. ს. კაკაბაძე, კვლევა-ძიებანი საქართველოს ისტორიის საკითხების შესახებ, ტფილისი, 1920.

53. ს. კაკაბაძე, წერილი შტუდიები, ტფილისი, 1914.

54. ს. კაკაბაძე, ბაგრატ უცნობი XV საუკუნის რაჭა-არგვეთის მფლობელი, ტფილისი, 1913.

55. ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, „საისტორიო მოამბე“, II, 1925.

56. ს. კაკაბაძე, მასალები დასავლეთ საქართველოს სოციალური და ეკონომიკური ისტორიისათვის, „საისტორიო კრებული“, თფილისი, I, 1928.

57. ს. კაკაბაძე, წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, წ. 1, ტფილისი, 1914 წ.

58. ს. კაკაბაძე, იმერეთის სამეფოს გაუქმება (დოკუმენტები), საისტორიო მოამბე, ტ. 9, თბ. 1956 წ.

59. მ. კეზევაძე, არქივისკოპოსი სოფრონ „შემწე სტამბისა“, „მნივნობარი“, 2003, 3).

60. მ. კეზევაძე, ეგზარქოსობისდროინდელი რაჭის ეკლესიები და მღვდლები, ქუთაისი, 2005.

61. მ. კეზევაძე, გელათის მონასტერი ეგზარქოსობის დროს, ქუთაისი, 2006.

62. გ. კობახიძე, რაეო, 1997, 7.

63. ბ. ლომინაძე, ფეოდალური მეურნეობის ორგანიზაციის ისტორიიდან გვიანფეოდალურ საქართველოში (ბიჭვინტის საკათალიკოსო სენიორიაში სასახლეების მეურნეობა), მსკი, ნაკვ. 30, 1954.

64. ბ. ლომინაძე, სამწირველო XIII საუკუნის საქართველოში, „მიმომხილველი“, ტომი 1, თბილისი, 1949.

65. ბ. ლომინაძე, საეკლესიო-სამწყსო გადასახადთა საბუთების მნიშვნელობისათვის, მსკი, ნაკვ. 33, თბილისი, 1960.

66. ბ. ლომინაძე, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიწათმფლობელობა ძველი დროიდან XX საუკუნემდე (1917წ.) (ზოგადი მიმოხილვა), თბილისი, 1997.

67. ბ. ლომინაძე, მასალები დასავლეთ საქართველოს XVII-XVIII საუკუნეთა ისტორიის ქრონოლოგიისათვის, მსკი, ნაკვ. 31. თბილისი, 1954a

68. ბ. ლომინაძე, ფეოდალური მიწისმფლობელობის ისტორიიდან (სანი-ნამძღვრო), მსკი, ნაკვ. 31, თბილისი, 1954b, 145-157.

69. ბ. ლომინაძე, გედეონ I გენათელი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტომი 3, თბილისი, 1977.

70. ბ. ლომინაძე, სვიმონ ჩხეტისძე, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტომი IX, თბილისი, 1985.

71. მაცულევიჩი, ნიკორწმინდა და მისი ადგილი საქართველოს კულტურაში, „ენიმკის მოამბე“, ტ. III, თბილისი, 1938, 25-31.

72. ს. მერკვილაძე, წერილი რაჭიდან, „ივერია“, 1902, №211, 5 ოქტომბერი.
73. ს. მერკვილაძე, წერილი რაჭიდან, „ივერია“, 1902, №203.
74. დ. მერკვილაძე, ასურელი მამები და მეუდაბნოეობა, თბილისი, 2005.
75. ლ. მუსხელიშვილი, დასავლეთ საქართველოს გლეხობის სოციალურ-ეკონომიური კატეგორიები XVI–XVII საუკუნეებში, ენიშკის მოამბე, V–VI, თბილისი, 1940.
76. გ. მჭედლიძე, მ. კეზევაძე, ქუთაის–გაენათის ეპარქია, ქუთაისი, 2008.
77. მცირე უწყებანი ქართველთა მწერალთათვის (XVI–XIX სს), თბილისი 1982.
78. თ. მიქელაძე, ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ–აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბილისი, 1974.
79. ნ. ნიკოლაძე, მოგონებები, თბილისი, 1984.
80. ქ. პავლიაშვილი, საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებლური ეკლესიის ისტორია (1800–1945 წწ.), ნაწილი პირველი, თბილისი, 2008.
81. თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, ტომი I, ტფილისი, 1892.
82. თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, ტომი II, ტფილისი, 1897.
83. თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, ტომი III, თბილისი, 1967.
84. თ. ჟორდანიას, ბიჭვინთის სიგელ–გუჯრები, ტფილისი, 1903.
85. მ. რეხვიაშვილი, იმერეთის სამეფო 1462–1810 წწ., თბილისი, 1989.
86. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი 4, თბილისი, 1973.
87. საქართველოს კათალიკოს–პატრიარქები, თბილისი, 2000.
88. ო. სოსელია, მასალები დასავლეთ საქართველოს სათავადოების მმართველობის ისტორიისათვის, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, თბილისი, 1954 წ. ნაკვ. 31.
89. ო. სოსელია, დასავლეთ საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (სათავადოების სისტემა), თბილისი, 1966.
90. ო. სოსელია, ნარკვევები დასავლეთ საქართველოს სოციალურ–პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები), ნ. 1, თბილისი, 1973.
91. ო. სოსელია, ნარკვევები დასავლეთ საქართველოს სოციალურ–პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები), ნ. 2, თბილისი, 1981.
92. ს. სხირტლაძე, რაჭის მატერიალური კულტურის უძველესი ძეგლი, „ძეგლის მეგობარი“, თბილისი, 1967.
93. ზ. სხირტლაძე, სორის ეკლესია, თბილისი, 2009.
94. ნ. ტოლოჩანოვი, იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა (1650–1652), ი. ცინცაძის თარგმანი და გამოცემა, თბილისი, 1970.

95. ლ. ფრუიძე, ღვინის სარწყავი ჭურჭლები რაჭაში, „მეცნიერება და ტექნიკა“, თბილისი, 1965, № 10.

96. რ. ფირცხალაიშვილი, იოსებ ტფილელი და მისი „დიდმოურავიანი“, თბილისი, 1978.

97. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტომი I, თბილისი, 1955.

98. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტომი II, თბილისი, 1959.

99. (ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, (S) კოლექცია, ტ. 2, გვ.134, მინაწერი 14).

100. ქართული ეკლესია და მისი სიძველეები(1810–1825 წწ), თბილისი, 1992.

101. ჯ. ქაშიბაძე, ნ. ცაგარეიშვილი, წმ. ანდრია პირველწოდებულის მიმოსვლის საკითხისათვის, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის შრომები, კრებ. XVIII, ქუთაისი, 2008, 73–76.

102. ა. ქუთათელაძე, აღწერილობა ნიკორწმინდის ხელნაწერებისა, „მომამბე“, 1894, № 7.

103. დ. ლამბაშიძე, ფრიად სასიამოვნო მოვლენა (ამბროსი ხელაიას ჭელიშის მონასტრის წინამძღოლად დანიშვნა), „მწყემსი“, 1901, № 22.

104. ც. ჩაჩხუნაშვილი, ნიკორწმინდა, თბილისი, 1988.

105. შ. ჩხეტია, წილკნელის სარგოს გარიგების წიგნი 1660 წლისა, „საისტორიო მოამბე“, ნ. 2, ტფილისი, 1925.

106. გ. ჩილუნაძე, ველტყევის მონასტერი, <http://saunje.ge/index.php?id=1485&lang=ka>

107. ი. ციციშვილი, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბილისი, 1955.

108. გ. ცქიტიშვილი, იბერიის საპიტიახშოს საკითხისათვის ლიხთიმერეთში, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, I, თბ. 1955წ.

109. ცხოვრება საქართველოსა (პარიზის ქრონიკა), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა გ. ალასანიამ, თბილისი, 1980.

110. შ. ჭელიძე, ჭელიშის უდაბნო, „მადლი“, 1996, № 9–10, 10 დეკემბერი.

111. ს. ჭელიძე, ჭელიშის მონასტერი და მისი წინამძღვარი, „ივერია“, 1903, № 131, 19 ივნისი.

112. ს. ჭელიძე, რაჭის სამღვდლოება ჭელიშის მონასტერში, „ივერია“, 1903, № 212, 5 ოქტომბერი.

113. გ. ჯაფარიძე, ნარკვევები ქართული მეტროლოგიის ისტორიიდან (IX–XIXსს.), თბილისი, 1973.
114. ა. ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტომი I, თბილისი, 1996
115. ა. ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტომი II, თბილისი, 1998
116. ა. ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტომი III, თბილისი, 1999
117. ი. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982.
118. ნ. ჯაფარიძე, ნიკორწმინდის უცნობი ფრესკები, „ისტორიანი“, 2011, №8.
119. Акты собранные Кавказской археографической комиссией, т VI, ч.I, Тиф. 1874.
120. Ш. Амираншвили, История грузинского искусства, Москва, 1950.
121. Н. Северов, Г. Н. Чубинашвили, Кумурдо и Никорцминда, Москва, 1947.
122. Р. С. Уварова , Христианские памятники, МАК IV, Москва, 1894.
123. Н. Б. Махарадзе, Восстание в Имеретии 1819-1820 гг, კრ. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. III, თბილისი, 1942
124. Д. П. Пурцеладзе, Грузинские церковные гуджари, (Грамоты) Тифлис, 1884.
125. П. Иосселяни, Краткая История Грузинской Церкви, 1849г.
126. География Страбона в семнадцати книгах, Москва, 1879.
127. Brosset, Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans l, Armenie, spb, 1851, XII, rap.
128. Dubois; voyage autour du caucase, t II. paris, 1838.

დანართი №1

რაჭის ეკლესია-მონასტრების გამოუქვეყნებელი საბუთები

1. გიორგი ყიფიანის შეწირულობის სიგელი სხვაგვანა იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. 1740 წელი.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 4453, ქალაქი, ზომა 44,4x31, მხედრული, დედანი, ჭვირნიშანი-სამი მთვარე.

ქ. ეჰა შენ, ნეტარო წინამორბედო, რომელი ყოველთა დამბადებელისა მიერ უმეტეს ყოველთა ნაშობთა იდიდე და რასათვის მე ესრეთ უმეტეს ყოველთასა გინოდა პირმან მან საღმთომან უტყუველმან, არა თუ ამისთვის, რამეთუ საშოთგანვე დედისათ განგნმინდა სულმან წმინდამან და სამკვიდრებელად თვისად განგანესა და მიერვე მუცლით დედისათ იწყე ქადაგებად მოსლვა მეუფისა ხსნად დაბადებულთა თვისთა და გამორახვედ მიერვე, იწყე საქმით აღსრულებად სჯულისა მცნებათა და აღთქმისა ნეტარებათა ესრეთ, რამეთუ კეთილთაგანი სათნო ღთისა არა რა დაშთა, რომელი შენ არა აღასრულე, რამეთუ ექმენ დასაბამ განშორებულთა და სახე კეთილისა მონაზონთა ქადაგებდი სინანულსა და მოუწოდდი ყოველთა ყოფად მისსა და ექმენ ყოველთა კაცთა მიზეზ ცხოვრებისა და რაჟამს სახითა გლახაკათა მოსრული მსხნელი ჩვენი უგულისხმთა ჰურიათა მიერ ლიტონად კაცად შერაცხილი შენ მათ მიერ წინასწარმეტყველად დიდად ჩინებულმან არქუ მათ, რომელი ეგე შორის თქვენსა დგას, არა ღირს ვარ განხსნად ხამლთა მისთა. ესერა ესმა ერსა მას განკვირვებულთა თქვეს: ესე უკეთუმცა არა ღმერთი იყო კაცისა ვითარ შესაძლებელ არს ი ო ა ნ ე ს ი ძისა ზ ა ქ ა რ ი ა ს ი უფროს ყოფა და ამით გულის ხმა ყვეს და აღიარეს ღმად იგი და ძედ ღთისად და ამას ყოველსა თანა არა ჰრიდე მძვინვარებასა შარავანდედთასა მხილებად და მოხსენებად წამებათა უფლისათა და მოკვედ ჭეშმარიტებისათვის და სრულ იქმენ ყოვლითა სათნოებითა, რომელთა ვერ შემძლებელ არს ყოველი ბრძენმეტყველება კაცობრივი გამოთქმად სათნოებათა შენთა და აწ ამით ყოველთა მოთმინებათა შენთათვის მიწვენილხარ დიდებასა გამოუთქმელსა წინაშე სამებისა წმიდისა და თანა ზიარ ქმნილხარ დიდებასა და სუფევასა შენ მიერ ნათელ ღებულისა ქ რ ი ს ტ ე ს ა და მოცემულ არს შენდა მეოხება ყოველთა ბრალეულთა.

რომლისათვის მეცა მოსაგებან სინმინდისა შენისამან და მოლტოლილ-
მან საფარველისა შენისამან ყ ი ფ ი ა ნ მ ა ნ გ ი ო რ გ ი მ და თანამეცხედ-
რემან ჩემმან წ უ ლ უ კ ი ძ ი ს ასულმან და რ ე ჯ ა ნ, პირვშომან ძემან
ჩემმან ბ ე რ მ ა ნ და თანა მემცხედრემან მისმან ჩ ი ქ ო ა ნ ი ს ასულმან
თ ი ნ ა თ ი და ძემან ჩემმან ქ ა ი ხ ო ს რ ო მ გკადრეთ მცირე შესანირავი
მწვლილებრი მონლითა გულითა და შემუსრვილითა სულით შემოგწირეთ
ჩ ო რ ჯ ო ს გლეხი მ ა ლ ა ლ თ ი ა ნ ი ბ უ ჭ უ ა და გ ი ო რ გ ი ყოვლის მისს
ყოფნიანათ, რაც ჩვენი გამოსავალი მათზე მოვიდოდა ჩვენგან და ჩვენის
ნების მყოფლის კაცისაგან მას არა ეთხოვებოდეს, და რაც მის ნებით არ
გვემსახუროს ყოვლის მისის გამოსავალით, ისე უკლისად შენთვის შემოგვი-
წირავს ჩვენ და სადღენგძელოთ და სულისა ჩვენისა საუკუნოდ განსასვენე-
ბელად.

წელიწადში კრებით ჟამს გვინირებდეთ და ყოველს წირვაზედ და ლოც-
ვაში მოგვიხსენებდეთ.

მიიღე, ღმირი, წმინდაო წინამორბედო უფლისაო, მცირე ესე და უნდო
ძღვენ[ი] და მოგვაგენ ჩვენ მცირეთა ამათ წილ მდიდარნი და მალაღნი ოხა
შენი სოფელსა ამას კეთილად წარმართება და საუკუნოსა მას ხსნა პატიჟ-
თაგან ბრალთა ჩვენთასა.

ან ვინც და რამანც ძემან კაცისამან: დიდმან ანუ მცირემან, მონამან ანუ
აზნაურმან, კაცმან ანუ ქალმან ამ ჩვენ მიერ შემოწირულს შლა და დარღვე-
ვად ხელ ყოს, შენ ხელ ყავ მას ორსავე ცხოვრებისაგან ბოროტად გამოხვე-
ბად სოფელსა ამას კ ა ე ნ ი ს ე ბ რ ძრწოლით და კვნესით, საღმობით და
მწუხარებით ამყოფე ცხოვრება მისი და საუკუნოსა მას მიეც რისხვა პირ-
უთნებელისა მსაჯულისა შენ მიერ ნათელღებულისა ქ რ ი ს ტ ე ს ა წარ-
მავლენელი მისი ცეცხლსა მას საუკუნესა. სოფელსა ამას იყვნედ შვილნი
მისნი ობოლ და ცოლი მისი ქვრივ, შერყეულნი იცვალებიედ ადგილითი ად-
გილად, ვერ მპოვნენნი განსვენებისანი და საუკუნოსა დაუსრულებელი
საღმობა ეწიოს მომსვრელი პირისაგან ღთისა დიდებისაგან ძლიერებისა
მისისა.

ხოლო დამამტკიცებელი ამისნი აკურთხენ და ადიდენ წყალობა ანდა სა-
უკუნოდ ამინ.

მონამე ამისი შენ მიერ ნათელ ღებული ქ რ ი ს ტ ე ღთი თანა მამით და
სულით წმინდითურთ და უწმინდესი ქერაბინთა ღთის მშობელი მ ა რ ი ა მ
და ყოველნი წმინდანი ღთისანი.

კაცთაგან ამისი მონამე: ს ვ ი მ ო ნ მ ე ტ ო ნ ი ძ ე და ყოველნი მის ერ-
თგული ყმა დიდნი და მცირენი.

მე უდაბნოს მღვდელმონაზონს მ ი ქ ე ლ ს დამიწერია წიგნი ესე და მონა-

მეცა ვარ ამისი ქორონიკონსა ათას შვიდას ორმოცს.

2. ყმის შეწირულების წიგნი მიცემული დავით ალავიძის მიერ სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოსადმი. 24.06. 1750წ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 3231, ქალაღდი, ზომა 33,5×20,7, მხედრული, დედანი.

ქ. ში, უფლისა წმინდაო წინამორბედო წინასწარმეტყველო და ნათლისმცემლო ქრისტესო, ნაშობთა უმეტესო, ყოვლად ქებულო იოანე, მე საფარველისა შენისა მოღვთოვლიმა და მოსავმან წინამძღვარმან ალავიძე და ვ ი თ, შემოვსწირე რ ა ქ ი ს უდაბნოს ჩემი საკუთარი ყმა ვ ე ლ უ რ ა შ- ვ ი ლ ი და თ უ ნ ი კ ა ჩემის სულის საოხად და ცოდვათა ჩემთა მოსატყვევლად.

ან ვინც და რამანც კაცმან ეს ჩვენი შემონაწირავი კაცი თქვენს მონასტერს გამოსწიროს: დიდმან ანუ მცირემან, აზნაურმან ან სხვამან ვინმე, შერისხდი ორსავე შინა ცხოვრებასა წინაშე შენ მიერ ნათელ ღებულისა ქრისტესა. ვინც ეს წიგნი შეშალოს, ისიმც შეიშლება სჯულისა და ქრისტიანობისაგან. იყვენ შვილნი მისნი ობოლ და ცოლი მისი ქვრივ. შემცა ედების კეთრი გ ე ზ ი ს ი, შიშთვილი ი უ დ ა ს ი, ძრწოლა კ ა ე ნ ი ს ი, მეხის ტეხა დ ი ო ს კ ო რ ე ს ი და ჩვენის ცოდვის პასუხად განიკითხვის დღესა მას განკითხვისასა ამინ. ხოლო დამამტკიცებელნი ამისნი ლთნ დაამტკიცოს.

კაცთაგან ამისი მოწამე თავათ უდაბნოს წინამძღვარი ი ო ა ნ ე ბ რ ე ვ- ვ ა ძ ე. კიდევ წინამძღვარი კ ო ზ მ ა ნ გ ა მ რ ე კ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, მღვდელმონაზონი და ვ ი თ მ ა ქ ა ვ ა რ ი ა ნ ი, ს ვ ი მ ო ნ, მე მი ქ ე ლ ს ქ ი- ქ ი ნ ა ძ ე ს დამიწერია და მოწამეცა ვარ ამისი.

დაიწერა ქრისტეს აქათ ათას შვიდას ორმოცდა ათსა, თვესა ივნისსა ოცდაოთხსა.

3. ყმა-მამულის შეწირულების წიგნი, მიცემული გრიგოლ გამყრელიძის მიერ ველტყევის ნათლისმცემლისათვის. 25.06. 1754 წ.

სეა. ფონდი 1448. საბუთი 2274. ქალაღდი, ზომა 32×27, მხედრული, დედანი.

ქ. ეჰა, შენ ნეტარო წინამორბედო, რომელი ყოველთა დამბადებელისა მიერ უმეტეს ყოველთა ნაშობთა დედათასა იდიდე და რასათვის მე ესრეთ უმეტეს ყოველთასა გიწოდა პირმან მან სამლოთმან უტყუველმან არა თუ ამისთვის, რამეთუ საშოთგანვე დედისათ განგწმიდა სულმან წმიდამან და სამკვიდრებულად თვისად განგანესა და მიერვე მუცლით დედისათ იწყე მოსლვისა ქადაგებად მეუფისა ხსნად დაბადებულთა თვსთა და გამორახ-

ვედ მიერვე იწყე საქმით აღსრულებად შჯულის მცნებათა და აღთქმისა ნეტარებათა ესრეთ, რამეთუ კეთილთაგანი სათნო ღთისა არა რა დაშთა, რომელი შენ არა აღასრულე, რამეთუ ექმენ დასაბამ განშორებულთა და სახე კეთილისა მონაზონთა ქადაგებდი სინანულსა და მოუწოდდი ყოველთა ყოფად მისსა და ექმენ ყოველთა კაცთა მიზეზ ცხოვრებისა და რაჟამს სახითა გლახაკთათა მოსრული მხსნელი ჩვენი უგულისხმოთა ჰურიათა მიერ ღიღონად კაცად შერაცხილი შენ მათ მიერ წინასწარმეტყველად დიდად ჩინებულმან არქუ, რომელი ეგე შორის თქვენსა დგას, არა ღირს ვარ განხსნად ჯამლთა მისთა. ესერა ესმა მათ განკვირვებულთა თქვეს, ესე უკეთუმცა არა ღთი იყო კაცისა მიერ ვითარ შესაძლებელ არს იოანესა ძისა ზაქარიასი უფროს ყოფა და ამით გულის ხმა ყვეს და აღიარეს ღთად იგი და ძედ ღთისა და ამას ყოველსა თანა არა ჰრიდე მძვინვარებასა შარავანდედთასა მხილებად და მოხსენებად წამებათა უფლისათა და მოკვედ ქუშმარიტებისათვის და სრულ იქმენ ყოველთა სათნობითა, რომელთა ვერ შემძლებელ არს ყოველი ბრძენმეტყველება კაცობრივ გამოთქმად სათნობათა შენთა და აწ ამით ყოველთა მოთმინებათა შენთათვის მიწვეულხარ დიდებასა გამოუთქმელსა წინაშე სამებისა წმიდისა და თანა ზიარ ქმნილხარ დიდებასა და სუფევასა შენ მიერ ნათელღებულისა ქ რ ი ს ტ ე ს ს ა და მოცემულ არს შენდა მეოხება ყოველთა ბრალეულთა.

რომელთათვის მეცა ცოდვათა შინა განფრდილმან და მოსავმან სინმდისა შენისამან დამონდობილმან შენმან დამოღტოლვილმან საფარველისა შენისამან გ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე მ გ რ ი გ ო ლ ბერმან, ბატონი ერისთვის რ ო ს ტ ო მ ი ს ბრძანებით შემოგწირე ვ ე ლ ტ ყ ე ვ ი ს ა ნათლისა მცემლის უდაბნოს ჩემი სამკვიდრო სასახლე მიწა, ადგილი, ვენახი, რისიც მქონებელი ვიყავი, სასახლე მისი მოჯალაბით, ერთი გლეხი ჯინჭვის მეტრეველი ნასუტი მისის მიწითა, ადგილით და რისაც მქონებელი იყოს ეს, ისე სამკვიდროდ საბოლოოდ უდაბნოსთვის შემინირავს ყოველის კაცისაგან უსადეოდ, რომ ამაში კაცს სადაო და ხელი არა აქვს.

ვინც ეს ჩემი შეწირული მოგიშალოს ჩემის ცოდვის პასუხი მან გამცეს დღესა მას დიდსა განკითხვისასა. მასამც შეედების კეთრი გ ე ე ზ ი ს ი, შიშთვილი ი უ დ ა ს ი, მენის ტეხა დ ი ო ს კ ო რ ე ს ი, დანთქმა დ ა თ ა ნ ა და ა ბ ი რ ო ნ ი ს ი და წყევა იგი ასდარვისა ფსალმუნისა მის ზედა აღესრულოს. იყავნ ცოლი მისი ქვრივ და შვილნი მისნი ობოლ და განსაგებელი მისი სხვამან მიიღენ და შეჩვენებული იყოს ამისი მომშლელი სულით და ჯორცით, შვიდთა წმიდათა კრებათაგან და ოთხთა პატრიარქთაგან. ნულარამც გამოიხსნებისა სული მისი წარწყმედისაგან: ნურც წირვით, ნურცა ლოცვითა, ნურც გლახაკთა მიცემითა, ნურც საყდრის აშენებითა, ნურც ხიდის გა-

დებითა, ნურცა იერუსალემს წასლვითა და ნურცარას სხვის კეთილის საქ-
მით.

ხოლო დამამტკიცებელნი ამისნი ღწონ აკურთხოს.

კაცთაგან ამისი მოწამე და გამრიგე ამ საქმისა ბატონს ერისთავთან წი-
ნამძღვარი მ ა რ კ ო ზ .

მ ე მ ი ქ ე ლ ჭ ი ჭ ი ნ ა ძ ე ს დამინერია და მოწამეცა ვარ ამისი.

დაინერა ქ რ ი ს ტ ე ს აქათ ათას შვიდას ორმოცდა თოთხმეტსა, თვესა
ივნისსა ოცდახუთსა. არის ამის დამამტკიცებელი ერისთავი რ ო ს ტ ო მ ,
მისი შვილები გ ი ო რ გ ი და მ ე თ ო დ ე .

**4. პარტახის შეწირულების წიგნი, მიცემული გიორგი ბატონიშვილის მი-
ერ სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოსადმი. 25.06. 1759 წ.**

**სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2189, ქალაღი, ზომა 44x34, მხედრული, დედა-
ნი.**

ქ. ეჰა, შენ ნეტარო წინამორბედო, რომელი ყოველთა დამბადებელისა
მიერ უმეტეს ყოველთა ნაშობთა დედათასა იდიდე და რასათვის მე ესრეთ
უმეტეს ყოველთასა გინოდა პირმან მან სამლომან უტყუელმან, არა თუ
ამისთვის, რამეთუ საშოთგანვე დედისათ განგწმინდა სულმან წმინდამან და
სამკვიდრებლად თვისად განგანესა და მიერვე მუცლით დედისათ იწყე მოს-
ლვისა ქადაგებად მეუფისა სსნად დაბადებულთა თვისთა და გამორახვედ
მიერვე იწყე საქმით აღსრულებად შჯულისა მცნებათა და აღთქმისა ნეტა-
რებათა ესრეთ, რამეთუ კეთილთაგანი სათნო ღთისა არა დაშთა, რომელი
შენ არა აღასრულე, რამეთუ ექმენ დასაბამ განშორებულთა და სახე კე-
თილისა მონაზონთა ქადაგებდი სინანულსა და მოუწოდდი ყოველთა ყოფად
მისსა და ექმენ ყოველთა კაცთა მიზეზ ცხოვრებისა და რაჟამს სახითა გლა-
ხაკათათა მოსრული მსხნელი ჩვენი უგულისხმოთა ჰურიათა მიერ ლიტონად
კაცად შერაცხილი შენ მათ მიერ წინასწარმეტყველად დიდად ჩინებულმან
არქუ, რომელი ევე შორის თქვენსა დგას, არა ღირს ვარ განსსნად ხამლთა
მისთა. ესერა ესმა მათ განკვორვებულთა თქვეს, ესე უკეთუმცა არა ღწო
იყო კაცისა მიერ, ვითარ შესაძლებელ არს ი ო ა ნ ე ს ა ძისა ზ ა ქ ა რ ი ა ს ი
უფროს ყოფა და ამით გულისხმა ყვეს და აღიარეს ღთად იგი და ძედ ღწო-
სა და ამას ყოველსა თანა არა ჰრიდე მძვინვარებასა შარავანდედთასა მხი-
ლებად და მოხსენებად წამებათა უფლისათა და მოკლვად ჭეშმარიტებისათ-
ვის და სრულ იქმენ ყოველითა სათნობითა, რომელთა ვერ შემძლებელ
არს ყოველი ბრძენ მტყვევლება კაცობრივ გამოთქმად სათნობათა შენთა
და აწ ამათ ყოველთა მოთმინებათა შენთათვის აწწევნულ ხარ დიდებასა გა-
მოუთქმელსა წინაშე სამებისა წმიდისა და თანა ზიარ ქმნილხარ დიდებასა

და სუფევასა შენ მიერ ნათელღებულისა ქ რ ი ს ტ ე ს ა და მოცემულ არს შენდა მეოხება ყოველთა ბრალეულთა.

რომელთათვის მეცა ცოდვათა შინა განფრდილმან და მოსავმან სინმინდისა შენისამან და მონდობილმან შენმან და მოლტოლივილმან საფარველისა შენისამან დიდმან სახელოვანმან და სახელგანთქმულმან ბატონმან ბატონიშვილმან გ ი ო რ გ ი მ და თანა მეცხედრემან ჩემმან ბატონმან და დ ი ა ნ ი ს ქალმან და ძემან ჩვენმან პირმშომან და ვ ი თ მ ა ნ, გკადრეთ მცირე შესაწირავი მწვლილებრი, მონლითა გულითა და შემუსრვილითა ხელითა შემოგწირეთ, ასე რომ ეს კ ო კ ა ს ა მ ხ ა რ ა ძ ი ს სოული პარტახი შემომინირავს მისის ტყითა, ვენახითა, ველითა, საძებრითა და უძებრითა და რისაც მქონებელი იყოს ისე უკლისად შენთვის შემოგვიწირავს ჩვენთვის სადღინგძელოთ და მოსახსენებლათ.

მიიღე, შ~ი წმინდაო წინამორბედო უფლისაო, მცირე ესე და უნდო ძღვენი და მოგვაგენ ჩვენ მცირეთა მათ წილ მდიდარნი და მალაღნი ოხა შენი სოფელსა ამას კეთილად წარმართება და საუკუნოსა მას ხსნა პატიჟთავან ბრალთა ჩვენთასა.

აწ ვინაც და რამანც ძემან კაცისამან, დიდმან ანუ მცირემან, მონამან ანუ აზნაურმან, კაცმან ანუ ქალმან ამ ჩვენ მიერ შემოწირულისა შლად და დარღვევად ხელ ყოს, შენ ხელ ყავ მას ორსავე ცხოვრებისაგან ბოროტად გამოხვებად სოფელსა ამას კ ა ი ნ ი ს ე ბ რ ძრწოლით და კუნესით, სალმობით და მწუხარებით ამყოფე ცხოვრება მისი და საუკუნოსა მას მიეც რისხვა პირუთნებელისა სასჯელისა შენ მიერ ნათელ ღებულისა ქ რ ი ს ტ ე ს ა წარმავლინებელი მისი ცეცხლსა მას საუკუნესა, სოფელსა ამოუყვანელ შვილნი უწევს¹, შიშთვილი ი უ და ს ი, მეხის ტეხა და ი ო ს კ ო რ ე ს ი, დანთქმა და თ ა ნ და ა ბ ი რ ო ნ ი ს ი და წყევა იგი ასდა რვისა ფსალმუნისა მის ზედა აღესრულებს. იყავნ ცოლი მისი ქურივ და შვილნი მისნი ობოლ და განსაგებელი მისი სხვამან მიიღენ და შეჩვენებული იყოს ამისი მომშლელი სულით და ხორციტ, შვიდთა წმიდათა კრებათავან და ოთხთა პატრიაქთავან. ნულარამცა გამოიხსნების სული მისი წარწყმედისაგან, ნუცა წირვითა, ნურცა ლოცვითა, ნურცა გლახაკთა მიცემითა, ნურცა საყდრის აშენებითა, ნურც ხიდის გაგებითა, ნურც იელურსალემს წასლვითა და ნურცა რას სხვისა კეთილის საქმითა.

ხოლო დამამტკიცებელი ამისნი ღმერთმან აკურთხოს.

კაცთავან ამის მოწამე და გამრიგე მოურავი ამისი ლ ე ვ ა ნ გ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე, მეორე ამ საქმის დამსწრე ბერი კ ა ხ ი ძ ე, გამრიგეცა ვარ ამისი და მოწამეც, მესამე ამისი მოწამე პ ე ტ რ ე ე რ გ ე ბ ლ ი ძ ე, მდივანი ამისი ჭ ი ჭ ი ნ ა ძ ე ბერი მ ი ქ ე ლ.

¹ ეს ადგილი დაზიანებულია და ჭირს წაკითხვა.

დაინერა ქრისტეს აქეთ ათას შვიდას ორმოცდაცხრამეტს თვესა ივნისსა ოცდახუთსა.

5. მერაბ ნულუკიძის შეწირულობის წიგნი სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოსადმი. 30.10. 1759 წ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2212, ქალაღი, ზომა 44,2x35,2, მხედრული, დედანი, ჭვირნიშანი-დათვი ცულით.

ქ. ეჰა, შენ ნეტარო წინამორბედო, რომელი ყოველთა დამბადებელისა მიერ უმეტეს ყოველთა ნაშობთა იდიდე და რასათვის მე ესრეთ უმეტეს ყოველთასა გინოდა პირმან მან საღმთომან უტყუველმან, არა თუ ამისთვის, რამეთუ საშოთგანვე დედისათ განგწმიდა სულმან წმიდამან და სამკვიდრებელად თვისად განგანესა და მიერვე მუცლით დედისათ იწყე ქადაგებად მოსლვა მეუფისა ხსნად დაბადებულთა თვისთა და გამორახვედ მიერვე იწყე საქმით აღსრულებად სჯულის მცნებათა და აღთქმისა ნეტარებათა ესრეთ, რამეთუ კეთილთაგანი სათნო ღთის არა რა დაშთა, რომელი შენ არ აღასრულე, რამეთუ ექმენ დასაბამ განშორებულთა და სახე კეთილის მონაზონთა ქადაგებდი სინანულსა და მოუწოდდი ყოველთა ყოფად მისსა და ექმენ ყოველთა კაცთა მიზეზ ცხოვრებისა.

და რაჟამს სახითა გლახაკათა მოსრული მხსნელი ჩვენი უგულის ხმოთა ჰურიათა მიერ ლიტონად კაცად შერაცხილი შენ მათ მიერ წინასწარმეტყველად დიდად ჩინებულმან არქუ მათ, რომელი ეგე შორის თქვენსა დგას, არა ღირს ვარ განხსნად ხამლთა მისთა. ესერა ესმა მას განკვირვებულთა თქვეს, ესე უკეთუმცა არა ლთი იყო, კაცისა მიერ ვითარ შესაძლებელ არს იოანესი ძისა ზაქარიასი უფროს ყოფა და ამით გულის ხმაყვეს და აღიარეს ღთად იგი და ძედ ლთისად.

და ამას ყოველსა თანა არა ჰრიდე მძვინვარებასა შარავანდედთასა მხილებად და მოხსენებად წამებათა უფლისათა და მოკვედ ქეშმარიტებისათვის და სრულ იქმენ ყოვლითა სათნოებითა, რომელთა ვერ შემძლებელ არს ყოველი ბრძენმეტყველება კაცობრივი გამოთქმად სათნოებათა შენთა და ან ამათ ყოველთა მოთმინებათა შენთათვის მიწვეწულხარ დიდებასა გამოუთქმელსა წინაშე სამებისა წმინდისა და თანა ზიარ ქმნილხარ დიდებასა და სუფევასა შენ მიერ ნათელ ლებულის ქრისტესსა და მოცემულ არს შენდა მეოხება ყოველთა ბრალეულთა.

რომლისათვის მეცა მოსავმან სინმინდისა შენისამან და მოღტოლოვილმან საფარველისა შენისამან ნულუკიძემ მერაბ და მემცხედრემან ჩემმან ბატონმან აბაშიძის ქალმან დარიჯან და ძემან მისმან პირშომან კათალიკოსმან გერმანემ, პაატამ და დავით, კკადრეთ მცირე

შესანიშნავი მწვლილებრი მონლითა გულითა, შემუსრვილითა სულითა, შემოგწირეთ:

ა ბ ა ნ ო ე თ ს ძიძიშვილი (?), პ ა ტ ა რ ი ძ ე მ ა მ უ კ ე ლ ა და გ ო გ ი - ტ ე ლ ა მათის შვილით და მომავლით, სახლით, კარით, მათის მამულით, ტყით, ველითა, საფლავ-სამარხითა და ყოველის რისიც მქონებელი იყოს მათის ყოფიანად. რასაც ჩვენი გამოსავალი მათზედ მოვიდოდა, ჩვენგან და ჩვენის ნების მყოფელის კაცისაგან, მას არა ეთხოვებოდეს რა. ყოველი მისი გამოსავალით ისე უკლისად შენთვის შემოგვიწირავს.

მიიღე, ში წმინდაო წინამორბედო უფლისაო, მცირე ესე და კინი და უნდო ძღვენი და მოგვავენ ჩვენ მცირედთა ამათ წილ, მდიდარნი და მაღალნი ოხა შენი. სოფელსა ამას კეთილად წარმართება და საუკუნოსა მას ხსნა პატიჟთაგან ბრალთა ჩვენთასა.

ან ვინც და რამანც ძემან კაცისამან: დიდმან ანუ მცირემან, მონამან ანუ აზნაურმან, კაცმან ანუ ქალმან ამ ჩვენ მიერ შემოწირულსა შლად და დარღვევად ხელ ყოს, შენ ხელყავ მას ორსავე ცხოვრებისაგან ბოროტად გამოსვებად სოფელსა ამას კ ა ნ ი ს ე ბ რ ძწწოლით და კვენსით, საღმობით და მწუხარებით ამყოფე ცხოვრება მისი და საუკუნოს მას მიეც რისხვა პირუთნებელისა მსაჯულისა შენ მიერ ნათელღებულისა ქ რ ი ს ტ ე ს ა, წარმავლენელი მისი ცეცხლსა მის საუკუნესა. სოფელსა ამას იყვნედ შვილნი მისნი ობოლ და ცოლი და (?) მისი ქერივ, შერყეულნი იცვალებიედ ადგილითი ადგილას, ვერ მპოვნენნი განსვენებისანი და საუკუნოსა დაუსრულებელი საღმობა ენიოს მომსრველი პირისაგან ღთისა და დიდებისაგან ძლიერებისა მისისა.

ხოლო დამამტკიცებელი ამისნი აკურთხენ და ადიდენ ნათლის მცემელო ქ რ ი ს ტ ე ს ო. სიხარული საუკუნო მიეც ან და საუკუნოდ ამინ.

მონამე არის ამისი შენ მიერ ნათელღებული ღთის თანა მამით და სულით წმიდითურთ და უწმინდესი ქერაბინთა ღთის მშობელი მ ა რ ი ა მ და ყოველნი წმინდანი ღთისანი და კაცთაგან მღდელი ი ო ა ნ ე ნ ვ ე რ ა ვ ა, ბერი ლ ე უ ა ვ ა, ჩ ი ქ ო ა ნ ი ს ასული თ ი ნ ა თ ი ნ ი.

დაინერა ხელითა უდაბნოს მთავარ დიაკუნის ბერის მ ი ქ ე ლ ქ ი ქ ი ნ ა - ძ ი ს ა თ ა, ქ რ ი ს ტ ე ს აქეთ ათას შვიდას ორმოც და ცხრამეტს, თვესა იენისსა ოცდაათსა.

6. დავით წულუკიძის შეწირულობის სიგელი სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. 26. 09. 1760 წელი.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2208, ქალაღდი, ზომა 14,6x31,7. მხედრული. დედანი, ჭვირნიშანი-სამი მთვარე.

ქ შ ი, შენ ნეტარო წინამორბედო, რომელ ყოველთა დამბადებელისა მიერ უმეტეს ყოველთა ნაშობთა დედათასა იდიდე და რასათვის მე ესრეთ უმეტეს ყოველთასა გინოდა პირმან მან საღმთომან უტყუველმან, არათუ ამისთვის, რამეთუ საშოთგანვე დედისათ განგნმინდა სულმან წმინდამან დასამკვიდრებელად თვისად განგანესა და მიერვე მუცლით დედისათ იწყე მოსლვისა ქადაგებად მეუფისა ხსნად დაბადებულთა თვისთა და გამორახვედ მიერვე, იწყე საქმით აღსრულებად შჯულისა მცნებათა და აღთქმისა ნეტარებათა ესრეთ რამეთუ კეთილთაგანი სათნო ღთისა არა რა დაშთა, რომელი შენ არა აღასრულე, რამეთუ ექმენ დასაბამ განშორებულთა და სახე კეთილისა მონაზონთა ქადაგებდი სინანულსა და მოუწოდდი ყოველთა ყოფად მისსა და ექმენ ყოველთა კაცთა მიზეზ ცხოვრებისა.

და რაჟამს სახითა გლახაკთათა მოსრული მხსნელი ჩვენი, უგულისხმობთა ჰურიათა მიერ ლიტონად კაცად შერაცხული, შენ მათ მიერ წინასწარმეტყველად დიდად ჩინებულმან არქუ, რომელი შორის თქუენსა დგას, არა ღირსვარ განხსნად ხამლთა მისთა. ესერა ესმა მათ განკვირვებულთა თქვეს, ესე უკეთუმცა არა ღმერთი იყო, კაცისა მიერ ვითარ შესაძლებელ არს იო ა ნ ე ს ა ძისა ზ ა ქ ა რ ი ა ს ი უფროს ყოფა და ამით გულის ხმაყვეს და აღიარეს ლ თად ივი და ძედ ლ თისა.

და ამას ყოველსა თანა არა რიდე მძვინვარებასა შარავანდედთასა მხილებად და მოხსენებად წამებათა უფლისათა და მოკვედ ქეშმარიტებისათვის და სრულ იქმენ ყოველთა სათნობათა, რომელთა ვერ ვინ შემძლებელ არს ყოველი ბრძენ მეტყველება კაცობრივი გამოთქმად სათნობათა შენთა და ან ამათ ყოველთა მოთმინებათა შენთათვის მიწვენილხარ დიდებასა გამოუთქმელისა წინაშე სამებისა წმინდისა² და თანა ზიარ ქმნილხარ დიდებასა და სუფევასა შენ მიერ ნათელღებულისა და მოცემულ არს შენდა მეოხება ბრალეულთა.

რომლისათვის მეცა საფარველისა შენისა მიღტოლოვილმან, ძემან დიდად სახელოვანის ნ უ ლ უ კ ი ძ ი ს³ მ ე რ ა ბ ი ს ა მ ა ნ და ძ ე მ ა ნ მისმან და ვ ი თ გკადრე და შემოგწირე მცირე ესე და კინინი შესანირავი:

რ ა მ ა ზ ი კ ი კ ე რ ე ს ე ლ ი ძ ი ს ბეგარა რვა კასრი ღვინო, ერთი მარჩილის გინა სახორცე, გინა თეთრი, ხუთი ნაოთხალი ჰური, ორი გასუქებული ყვერული.

მიილე, შ ი, წინამორბედო უფლისა, მცირე ესე და უნდო შესანირავი და ან ამათ მაგიერ მომაგე საუკუნესა მას დიდება ივი წმინდათა და საუკუნესა მას სუფევა საუკუნოსა ცხოვრება.

2 ეს სამი სიტყვა სტრიქონს ზემოთ აწერია.

3 ეს სამი სიტყვა სტრიქონს ზემოთ აწერია.

ყოველს წელიწადს⁴ რვას კრებით გვინიროთ და ყოველს წირვაზედ მოხსენება არ დაგვაკლდეს.

ან ვინა ეს ჩემგან მოცემული წიგნი და საფიცარი შეგიშალოს ჩემის ცოდვის პასუხი მან გამცეს დღესა მას დიდსა განკითხვისასა. მასამც შეედების კეთრი გეზისა, შიშთვილი ი უ და ს ი, მეხის ტეხა დ ი ო ს კ ო რ ე ს ი, დანთქმა და თ ა ნ და ა ბ ი რ ო ნ ი ს ი და წყევლა იგი ასდარვა ფსალმუნისა მას ზედა აღესრულების. იყვნენ ცოლი მისი ქვრივ და შვილნი მისნი ობოლი და განსაგებელი მის სხვამან მიიღენ და შეჩვენებულ იყოს ამის მომშლელი სულით და ხორციტ, შვიდთა წმინდათა კრებათაგან და ოთხთა პატრიაქთაგან, ათორმეტთა მოციქულთაგან. ნუ ღარამცა გამოიხსნების სული მისი წარწყმედისაგან ნუ მცა წირვითა, ნუმცა ლოცვითა, ნუ მცა გლახაკთ მიცემითა, ნუ რცარა საყდრის აშენებითა, ნურცა ხიდის გაგებითა, ნურცა იერუსალიმს წასვლითა. ნურცარას სხვის კეთილის საქმითა.

ხოლო დამამტკიცებელი ამისი ღმერთმან აკურთხოს და შემშლელი ღმერთმან შეშალოს.

დაინერა თვესა სეკდემბერსა ოცდა ექვსსა ქორონიკონსა ქ რ ი ს ტ ე ს აქეთ ჩღდ. ამისი მოწამე და გამრიგე ვარ ბერი ს ო ხ ა ძ ე, მდივან მწერალი ამისი უდაბნოს მთავარ დიაკონი ქ ი ქ ი ნ ა ძ ე ბერი მ ი ქ ე ლ.

7. მერაბ ჯაფარიძის შეწირულობის სიგელი სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. 1761 წელი.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2226, ქალაღი, ზომა 45x33,2, მხედრული, დედანი, ჭვირნიშანი-სამი მთვარე.

ქ. ეჰა, შენ ნეტარო წინამორბედო, რომელი ყოველთა დამბადებლისა მიერ უმეტეს ყოველთა ნაშობთა იდიდე და რასათვის მე ესრეთ უმეტეს ყოველისა გიწოდა პირმან მან სამლთომან უტყუელმან, არათუ ამისთვის, რამეთუ საშოთვანვე დედისათ განგწმიდა სულმან წმიდამან და სამკვიდრებულად თვისად განგანესა და მიერვე მუცლით დედისათ იწყე ქადაგებად მოსლვა მუფისა ხსნად დაბადებულთა თვისთა და გამორახვედ მიერვე, იწყე საქმით აღსრულებად სჯულისა მცნებათა და აღთქმისა ნეტარებათა ესრეთ, რამეთუ კეთილთაგანთა სათნო ღმერთისა არა რა დაშთა, რომელი შენ არა აღასრულე, რამეთუ ექმენ დასაბამ განშორებულთა და სახე კეთილისა მონაზონთა ქადაგებდი სინანულსა და მოუწოდდი ქველთა ყოფად მისსა და ექმენ ყოველთა კეთილ მიზეზ ცხოვრებისა.

და რაჟამს სახითა გლახაკათათა მოსრული მხსნელი ჩვენნი, უგულისხმოთა ჰურიათა მიერ ლიტონად კაცად შერაცხილი, შენ მათ მიერ წინასწარ-

⁴ აქ სიტყვის ამოკითხვა ჭირს.

მეტყველად დიდად ჩინებულმან არქუ მათ, რომელი ეგე შორის თქვენსა დგას, არა ღირსვარ განხსნად ჯამლთა მისთა. ესერა ესმა მას განკვირვებულთა თქვეს: ესე უკეთუმცა არა ღთი იყო, კაცისა მიერ ვითარ შესაძლებელ არს იო ან ე ს ი, ძისა ზ ა ქ ა რ ი ა ს ი, უფროს ყოფა და ამით გულის ხმა ყვეს და აღიარეს ღთად იგი დაძედ ღთისად.

და ამას ყოველთათანა არა ჰრიდე მძვინვარებასა და შარავანდედობასა მხილებად და მოხსენებად წამებათა უფლისათა და მოკუედ ჭეშმარიტებისათვის და სრულ იქმენ ყოვლითა სათნოებითა, რომელთა ვერ შემძლებელ არს ყოველი ბრძენ მეტყუელება კაცობრივი გამოთქმად სათნოებათა შენთა და ან ამით ყოველთა მოთმინებათა შენთათვის მიწვეწულ ხარ დიდებასა გამოუთქმელსა წინაშე სამებისა წმიდისა და თანა ზიარ ქმნილ ხარ დიდებასა და სუფევასა შენ მიერ ნათელ ლებულისა ქ რ ი ს ტ ე ს ს ა და მოცემულ არს შენდა მეოხება ყოველთა ბრალეულთა.

რომლისათვის მეცა მოსავმან სინშიდისა შენისამან და მილტოლვილმან საფარველსა შენისამან, ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე მ ე რ ა ბ და თანა მეცხედრემან ჩვენმან ყ ი ფ ი ა ნ ი ს ასულმან ქ ვ ა რ ა მ (?) და ძემან ჩვენმან გ ი ო რ გ ი მ, გკადრეთ და შემოგვირეთ მცირე ესე შესანირავი:

ერთი გლეხი ფ ს ო რ ს გ ო ჩ ი კ ი შ ხ ი ა ძ ე (?), მისი შვილი ს ვ ი მ ო ნ ი, მათის ყოვლის ფერიანად, მათის შვილითა და მომავალითა, სახლით, კარით, მათის მამულით, ტყე-ველითა, საფლავე-სამარხით და ყოვლის რისაც მქონებელი იყვენ მათის ყოფიანად. რაც ჩვენი გამოსავალი მათ ზედ მივიდოდა ჩვენგან და ჩვენის ნების მყოფელის კაცისაგან, მას არა ეთხოვებოდესრა ყოველი მისი გამოსავალი, ისე უკლისად შენთვის შემოგვიწირავს.

მიილე, ჰწი, წმინდაო წინამორბედო უფლისაო, მცირე ესე და კნინი და უნდო ძღვენი და მოგვაგენ ჩვენ მცირეთა ამათ წილ მდიდარნი და მალაღნი ოხა შენი სოფელსა ამას კეთილად წარმართება და საუკუნოსა მას ხსნა პატიჟთავან ბრალთა ჩვენთასა.

ან ვინცა და რამანც ძემან კაცისამან დიდმან ანუ მცირემან, მონამან ანუ აზნაურმან, კაცმან ანუ ქალმან ამ ჩვენ მიერ შემონირულსა შლად და დარღვევად ხელ ყოს, შენ ხელ ყავ მას ორსავე ცხოვრებისაგან ბოროტად გამოხვევად სოფელსა ამას: კ ა ე ნ ი ს ე ბ რ ძ რწოლით და კვენსით, საღმობით და მწუხარებით ამყოფე ცხოვრება მისი და საუკუნესა მას მიეც რისხვა პირუთნებელისა მსაჯულისა შენ მიერ ნათელლებულისა ქ რ ი ს ტ ე ს ს ა, წარმავლენელი მისი ცეცხლსა მას საუკუნოსა. სოფელსა ამას იყვენდ შვილნი მისნი ობოლ და ცოლი მისი ქვრივ. შერყეულნი იცვალებიედ ადგილითი ადგილად, ვერ მპოვნელნი განხვენებისანი და საუკუნოსა დაუსრულებელი საღმობა ენოს მომსრველი პირისაგან ღთისა და დიდებისაგან ძლიერებისა მისისა.

ხოლო დამამტკიცებელი ამისნი აკურთხენ, ადიდენ ნათლისმცემლო ქრისტესო, სიხარული საუკუნო მიეც ანდა საუკუნოდ ამინ.

მონამე ამისი არის შენ მიერ ნათელ ღებული ღთი და უწმინდესი ქერა-ბინ ღთის მშობელი მარია მდა ყოველნი წმიდანი ღთისანი და კაცთა-გან მიქი აშვილი ხუცესი სვიმონ, ხუციშვილი სვიმონ.

მე, მიქელსჭიწინაძეს, დამინერია და მონამეცა ვარ ამისი ქრისტესაქათათას შვიდას სამოცდა ერთსა.

სხვა ხელით მინანერი: ერთი ლომკაცის კოდი პური, ერთი ღორი, ოთხი მენახვერე ღვინო, ორი ქათამი, ორი თავი რკინა. სხვა გინა ერთი აბასი, გინდა ერთი საპანე ღვინო.

8. ყმა-მამულის შენირულობის წიგნი, მიცემული მერაბ ნულუკიძის მიერ სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოსადმი. 1742-1754 წწ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2205, ქალაღი, ზომა 44,2x31,5, მხედრული, დედანი.

ქ. ეჰა, შენ ნეტარო წინამორბედო, რომელი ყოველთა დამბადებელისა მიერ უმეტეს ყოველთა ნაშობთა იდიდე და რასათვისმე ესრეთ უმეტეს გინოდა პირმან სამლომან უტყველმან, არა თუ ამისთვის, რამეთუ საშოთ-განვე დედისათ გაგწმინდნა სულმან წმინდამან და სამკვიდრებულად თვისად განგანესა და მიერვე მუცლით დედისათ იწყე ქადაგებად მოსლვა მეუფისა ხსნად დაბადებულთა თვისთა და გამორახვედ მიერვე, იწყე საქმით აღსრულებად სჯულისა მცნებათა და აღთქმისა ნეტარებათა ესრეთ, რამეთუ კეთილთაგანი სათნო ღთისა არა რა დაშთა, რომელი შენ არა აღასრულე, რამეთუ ექმენ დასაბამ განშორებულთა და სახე კეთილისა მონაზონთა ქადაგებდი სინანულსა და მოუწოდდი ყოველთა ყოფად მისსა და ექმენ ყოველთა კაცთა მიზეზ ცხოვრებისა.

და რაჟამს სახითა გლახაკათათა მოსრული მხსნელი ჩვენი, უგულისხმოთა ჰურიათა მიერ ლიტონად კაცად შერაცხილი, შენ მათ მიერ წინასწარმეტყველად დიდად ჩინებულმან არქუ მათ, რომელი ეგე შორის თქვენსა დგას, არა ღირს ვარ განხსნად ჯამლთა მისთა. ესერა ესმა ერსა მას განკვირვებულთა თქვეს, ესე უკეთუმცა არა ღმერთი იყო, კაცისა მიერ ვითარ შესაძლებელ არს იოანესა ძისა ზაქარიასი უფროს ყოფა და მით გულის ხმა ყვეს და აღიარეს ღმერთად იგი და ძედ ღმთისად.

და ამას ყოველსა არა ჰრიდე მძვინვარებასა შარავანდედთასა მხილებად და მოხსენებად წამებათა უფლისათა და მოკვედ ქეშმარიტებისათვის და სრულ იქმენ ყოველთა სათნოებითა, რომელთა ვერ შემძლებელ არს ყოველი ბრძენ მეტყველება კაცობრივი, გამოთქმად სათნოებათა შენთა და ან

ამათ ყოველთა მოთმინებათა შენათვის მინევენულხარ გამოუთქმელსა ნინაშე სამებისა წმინდისა და თანა ზიარ ქმნილ ხარ დიდებასა და სუფევასა შენ მიერ ნათელღებულისა ქრისტესა და მოცემულ არს შენდა მეოხება ყოველთა ბრალეულთა.

რომლისათვის მეცა, მოსავმან სინმინდისა შენისამან და მოღლოღვილმან საფარველისა შენისამან, დიდებულმან და სახელ განთქმულმან ნულუნქიძემ მერაბმან და თანა მეცხედრემან ჩვენმან, ბატონმან აბაშიძისასულმან დარიჯან და ძემან ჩვენმან პირმშომან კათალიკოზმან გერმანემ და პატამ, დავით, გკადრეთ მცირე შესაწირავი მწვლილებრი მოწლითა გულითა და შემუსრვილითა სულითა, შემოგწირეთ:

ბიჭაურზედ მამუკა დონაძე და მისი ძმისწული, მათი გამოსავალი ბეგარა: თუთხმეტი კასრი ღვინო, ორი კოდი პური, ერთი ნიტრა სამთელი.

სხვა ამას გარეთ ამ კაცს ჩვენგან, არც ჩვენი ნების კაცისაგან არა ეთხოვოდეს რა გარდასახადად, თუ ნებით გვემსახუროს რა.

ამაზედ დავიდევიტ ჩვენ, უდაბნოს ბერებმან იონემ და მათი კრებამ: სანამდი ამ მონასტრის შენობა იყოს, წლის თავზედ ორი წირვა სულის წმინდის მოსლვას, ნათლისმცემლის თავის კვეთის დღე ყოველ მოხსენება.

მიიღე, ში, წმინდაო წინამორბედო უფლისაო, მცირე ესე უნდო ძღვენი და მოგვაგენ ჩვენ მცირეთა ამათ წილ მდიდარნი და მალაღნი ოხა შენი. სოფელსა ამას კეთილად წარმართება და საუკუნოსა მას ხსნა პატიჟთაგან ბრალთა ჩვენთა.

ან ვინც და რამან ძემან კაცმან, დიდმან ან მცირემან, მონამან ანუ აზნაურმან, კაცმან ანუ ქალმან ამ ჩვენ მიერ შემოწირულსა შლად და დარღვევად ხელ ყოს, შენ ხელ ყავ მას ორსავე ცხოვრებისაგან ბოროტად გამოხვევად სოფელსა ამას კანისებრი ძრწოლით და კვნესით. საღმობით და მწუხარებით ამყოფე ცხოვრება მისი და საუკუნოსა მას მიეც რისხვა პირუთნებელისა მსაჯულისა შენ მიერ ნათელღებულისა ქრისტესა, წარმავლენელი მისი ცეცხლსა მას საუკუნესა. სოფელსა ამას იყვენედ შვილნი მისნი ობოლ და ცოლი მისი ქურივ, შერყეულნი იცვალებიედ ადგილითი-ადგილად ვერ მოვწებელნი განსვენებისანი და საუკუნოსა დაუსრულებელი საღმობა ეწიოს მომსვრელი პირისაგან ღმთისა და დიდებისაგან ძლიერებისა მისისა.

ხოლო დამამტკიცებელნი ამისნი აკუროთხენ და ადიდენ, ნათლისმცემლო ქრისტესო და სიხარული საუკუნო მიეც ან და საუკუნოდ ამინ.

მონაშე არის ამის შენ მიერ ნათელღებული ღმერთი, თანა მამით და სუ-

ლით წმინდითურთ და უწმინდესი ქერაბინთა ღმთისმშობელი მ ა რ ი ა მ და ყოველნი წმინდანნი ღმთისანი. კაცთაგანი: გ უ რ გ ე ნ ი ძ ე წინამძღვარი ს ვ ი მ ო ნ. სხვა ყველა ჩვენი დარბაისელნი: მდიდარნი და მონანი.

სხვა ხელით: რამანც ძემან კაცისამან ჩვენმა ნათესავმან და მომავალმან ეს მ ა მ უ კ ა დ ო ნ ა ძ ე გაცცეს, რაც წიგნი წყევა და შეჩვენება სწერია, ყველა მას ზედა დაესრულება და ჩემი ცოდვის პასუხი მან მიუგოს მეუფესა დღესა მას დიდსა განკითხვისასა და ხოლო დამამტკიცებელი ამისი აკურთხნეს ღმერთმან ამინ.

9. ხიმში მცხოვრები დონაძეების ბეგრის შეწირულობის წიგნი, მიცემული მერაბ წულუკიძის მიერ სხვაგვის ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. 1742-1754 წწ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2202, ქალაღი, ზომა 43,2x32,7, მხედრული, დედანი, ჭვირნიშანი-სამი მთვარე.

ქ. ეპა, შენ, ნეტარო წინამორბედო, რომელი ყოველთა დამბადებელისა მიერ უმეტეს ყოველთა ნაშობთა იდიდე და რასათვისმე ესრეთ უმეტეს გინოდა პირმან სამლომან უტყველმან, არ თუ ამისთვის, რამეთუ საშოთგანვე დედისათ ვაგწმინდნა სულმან წმინდამან და სამკვიდრებელად თვისად განგანესა და მიერვე მუცლით დედისათ იწყე ქადაგებად მოსლვა მეუფისა ხსნად დაბადებულთა თვისთა და გამორახვედ მიერვე, იწყე საქმით აღსრულებად სჯულისა მცნებათა და აღთქმისა ნეტარებათა ესრეთ, რამეთუ კეთილთაგანი სათნო ღმთისა არა რა დაშთა, რომელი შენ არა აღასრულე, რამეთუ ექმენ დასაბამ განშორებულთა და სახე კეთილისა მონაზონთა ქადაგებდი სინანულსა და მოუწოდდი ყოველთა ყოფად მისსა და ექმენ ყოველთა კაცთა მიზეზ ცხოვრებისა.

და რაჟამს სახითა გლახაკათა მოსრული მხსნელი ჩვენი, უგულისხმოთა ჰურიათა მიერ ლიტონად კაცად შერაცხილი, შენ, მათ მიერ წინასწარმეტყველად დიდად ჩინებულმან, არქუ მათ, რომელი ეგე შორის თქვენსა დგას, არა ღირს ვარ ვანხსნად ჯამლთა მისთა. ესერა ესმა ერსა მას, განკვირვებულთა თქვეს, ესე უკეთუმცა არა ღმერთი იყო, კაცისა მიერ ვითარ შესაძლებელ არს ი ო ა ნ ე ს ა, ძისა ზ ა ქ ა რ ი ა ს ი, უფროს ყოფა და მით გულისხმა ყვეს და აღიარეს ღმერთად იგი და ძედ ღმთისად.

და ამას ყოველსა არა ჰრიდე მძვინვარებასა შარავანდედთასა მხილებად და მოხსენებად წამებათა უფლისათა და მოკვედ ჭეშმარიტებისათვის და სრულ იქმენ ყოვლითა სათნოებითა, რომელთა ვერ შემძლებელ არს ყოველი ბრძენ მეტყველება კაცობრივი გამოთქმად სათნოებათა შენთა და აწამათ ყოველთა მოთმინებათა შენთათვის მიწვეწულხარ გამოუთქმელსა წი-

ნაშე სამებისა წმინდისა და თანა ზიარ ქმნილ ხარ დიდებასა და სუფევასა შენ მიერ ნათელღებულისა ქრისტესა და მოცემულ არს შენდა მეოხება ყოველთა ბრალეულთა.

რომლისათვის მეცა, მოსავმან სინმინდისა შენისამან და მოლტოლოვლმან საფარველისა შენისამან, ნ უ ლ უ კ ი ძ ე მ მ ე რ ა ბ, მეცხედრემ მისმან და რ ი ჯ ა ნ ა ბ ა შ ი ძ ი ს ქალმან, ძემან მისმან, პირშო ქათალიკოზმან გ ე რ მ ა ნ ე მ, პ ა ა ტ ა მ და დ ა ვ ი თ, გკადრეთ მცირე შესანირავი მწვლილებრი, მონლითა გულითა, შემუხსრვილითა სულითა, შემოგწირეთ :

ხ ი მ შ ს მ ა მ უ კ ა დ ო ნ ა ძ ი ს და მისი ძმისწულის ბეგარა, რისიც გამომავალი იყო: პურისაც, ღვინისაც და ერთი ნიტრა სანთელი. ჩვენგან მას არა ეთხოვებოდა, თუ ნებით თუ გემსახურებდა, თვარამ ჩვენგან მას არა ეთხოვებოდა.

ახლა შემომეხვეწეთ მე, ნ უ ლ უ კ ი ძ ე ს მ ე რ ა ბ ს, გლესობით მთხოვეთ და ქრთამიც მომართვით ორმოცი მარჩილი. ხელახლა გლესობით შემომინირავს: სახლითაც, კართაც, ტყითა, ველითა, ვენახითა, რისიც მქონებელი ეს კაცი იყო. ჩვენთვის სადღინგძელოთ და წელიწადში ორჯელ ჟამს მიწირებდით. კრებით ყოველ წირვაზედ მომიხსენებდით. ესე უკლისად შენთვის შემოგვწინირავს,

მიიღე, მწი, წმინდაო წინამორბედო უფლისაო, მცირე ესე და უნდო ძღვენი და მოგვაგენ მცირეთა ამათ ნილ მდიდარნი და მალაღნი ოხა შენი სოფელსა ამას კეთილად წარმართება და საუკუნოსა მას ხსნა პატიჟთავან ბრალთა ჩვენთასა.

ან ვინაც და რამან ძემან კაცისამან: დიდმან ანუ მცირემან, მონამან ანუ აზნაურმან, კაცმან ანუ ქალმან ამ ჩვენ მიერ შემონირულსა შლად და დარღვევად ხელ ყოს, ხელ ყავ მას ორსავე ცხოვრებისაგან ბოროტად გამოხვებად სოფელსა ამას კ ა ე ნ ი ს ე ბ რ ძრწოლით და კვნესით, საღმობით და მწუხარებით ამყოფე ცხოვრება მისი და საუკუნესა მას მიეც რისხვა პირუთნებელისა მსაჯულისა, შენ მიერ ნათელ ღებულისა ქ რ ი ს ტ ე ს ა, წარმავლენელი მისი ცეცხლსა მას საუკუნესა. სოფელსა ამას იყენედ შვილნი მისნი ობოლ და ცოლი მისი ქვრივ. შერყეულნი იცვალბეიედ ადგილითი-ადგილად ვერ მპოვნებელნი განსუვენებისანი და საუკუნესა დაუსრულებელი საღმობა ეწიოს მომხვერელი პირისაგან ღთისა და დიდებისაგან ძლიერებისა მისისა. ხოლო დამამტკიცებელნი ამისნი აკურთხენ დაადიდენ, ნათლის მცემელო ქ რ ი ს ტ ე ს ო, და სიხარული საუკუნო მიეც ან და საუკუნოდ ამინ.

მონამე არის ამისი ხ ო ს ი ა გ ო ც ი რ ი ძ ე, მღდელი დ ა ვ ი თ კ ო ბ ა ხ ი ძ ე.

10. ყმა-მამულის შენირულობის წიგნი, მიცემული სოლომონ პირველის მიერ სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისდმი. 1752-1783 წწ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2163, ქალაქი, ზომა 43x28,8, მხედრული, დედანი.

ქ. ეპა, შენ, ნეტარო წინამორბედო, რომელი ყოველთა დამბადებელისა მიერ უმეტეს ყოველთა ნაშობთა იდიდე და რასათვისმე ესრეთ უმეტეს გინოდა პირმან სამლომან უტყველმან, არ თუ ამისთვის, რამეთუ საშოთგანვე დედისათ ვაგწმინდნა სულმან წმინდამან და სამკვიდრებელად თვისად განგანესა და მიერვე მუცლით დედისათ იწყე ქადაგებად მოსლვა მეუფისა ხსნად დაბადებულთა თვისთა და გამორახვედ მიერვე, იწყე საქმით აღსრულებად სჯულისა მცნებათა და აღთქმისა ნეტარებათა ესრეთ რამეთუ, კეთილთაგანი სათნო ღთისა არა რა დაშთა, რომელი შენ არა აღასრულე, რამეთუ ექმენ დასაბამ განშორებულთა და სახე კეთილისა მონაზონთა ქადაგებდი სინანულსა და მოუწოდდი ყოველთა ყოფად მისსა და ექმენ ყოველთა კაცთა მიზეზ ცხოვრებისა და რაჟამს სახითა გლახაკათა მოსრული მხსნელი ჩვენი უგულისხმთა ჰურიათა მიერ ლიტონად კაცად შერაცხილი შენ მათ მიერ წინასწარმეტყველად დიდად ჩინებულმან არქუ მათ, რომელი ეგე შორის თქვენსა დგას არა ღირს ვარ განხსნად ჯამლთა მისთა. ესერა ესმა ერსა მას განკვირვებულთა თქვეს, ესე უკეთუმცა არა ღმერთი იყო, კაცისა მიერ ვითარ შესაძლებელ არს იოანესა ძისა ზაქარიასი უფროს ყოფა და მით გულის ხმა ყვეს და აღიარეს ღმერთად იგი და ძედ ღმთისად.

და ამას ყოველსა არა ჰრიდე მძვინვარებასა შარავანდედთასა მხილებად და მოხსენებად წამებათა უფლისათა და მოკვედ ჭეშმარიტებისათვის და სრულ იქმენ ყოვლითა სათნოებითა, რომელთა ვერ შემძლებელ არს ყოველი ბრძენ მეტყველება კაცობრივი გამოთქმად სათნოებათა შენთა და ან ამათ ყოველთა მოთმინებათა შენთათვის მიწვევულ ხარ გამოუთქმელსა წინაშე სამებისა წმინდისა და თანა ზიარ ქმნილ ხარ დიდებასა და სუფევასა შენ მიერ ნათელღებულისა ქრისტესა და მოცემულ არს შენდა მეოხება ყოველთა ბრალეულთა.

რომლისათვის მეცა მოსავმან სინმინდისა შენისამან და მოლტოლვილმან საფარველისა შენისამან, ამაღლებულმან ხემწიფემ, მეფე სოლომონ და თანა მეცხედრემან ჩვენმან ბატონმან დედოფალმან მარიამ და დინის ქალმან, გკადრეთ მცირე შესანირავი მწვლილებრი, მონლითა გულითა და შემუხსრვილითა სულითა, შემოგწირეთ:

ასე, რომ ეს გოგო ელა მოდებამდე დაიკარგა, დავისხენი ცოლიან შვილიანათ ასორმოც მარჩილათ ამოვისხენი თათრისაგან და შემოგწირეთ ნათლის მცემლის უდაბნოს სოსიკი გოცამის პარტახი: ტყითა,

ვენახითა, ველითა, საძებრითა და უძებრითა და რისიც მქონებული იყო ისე უკლისად შენთვის შემოგვიწირავს სადღინგრძელოთ და მოსახსენებლად.

მიიღე შინა წმინდაო წინა მორბედო უფლისაო მცირე ესე და უნდო ძღვენი და მოგვაგენ ჩვენ მცირეთა მათ წილ მდიდარნი და მაღალი ოხა შენი. სოფელსა ამას კეთილად წარმართება და საუკუნოსა მას ხსნა პატიჟთაგან ბრალთა ჩვენთასა.

ან ვინც და რამან ძემან კაცმან: დიდმან ან მცირემან, მონამან ანუ აზნა-ურმან, კაცმან ანუ ქალმან ამ ჩვენ მიერ შემონირულსა შლად და დარღვე-ვად ხელ ყოს, შენ ხელ ყავ მას ორსავე ცხოვრებისაგან ბოროტად გამოხვე-ბად სოფელსა ამას კ ა ე ნ ი ს ე ბ რ ი ძ რ ნოლით და კვნესით. საღმობით და მწუხარებით ამყოფე ცხოვრება მისი და საუკუნოსა მას მიეც რისხვა პი-რუთნებელისა მსაჯულისა შენ მიერ ნათელღებულისა ქ რ ი ს ტ ე ს ა, წარ-მავლენელი მისი ცეცხლსა მას საუკუნესა. სოფელსა ამას იყვნედ შვილნი მისნი ობოლ და ცოლი მისი ქურივ, შერყეულნი იცვალებიედ ადგილითი-ად-გილად ვერ მპოვნებელნი განსვენებისანი და საუკუნოსა დაუსრულებელი საღმობა ეწიოს მომსვრელი პირისაგან ღმთისა და დიდებისაგან ძლიერები-სა მისისა.

ხოლო დამამტკიცებელი ამისნი აკურთხენ და ადიდენ ნათლის მცემელო ქ რ ი ს ტ ე ს ო და სიხარული საუკუნო მიეც ან და საუკუნოდ ამინ.

მე ქ ა ი ხ ო ს რ ო მ ა ჭ ა ვ ა რ ი ა ნ ი გამრიგეცა ვარ ამისი და მონამეც ამისი. მონამე არის დ ა ვ ი თ მ დ ი ვ ა ნ ი, ხ ო ს ი ა კ ლ დ ი ა შ ვ ი ლ ი, დ ა ვ ი თ ბ ა ზ ლ ა ძ ე.

11. ზემო სხვადაში მდებარე ადგილის შეწირულების წიგნი მიცემული ბე-რაი ბაქრაძის მიერ ნათლისმცემლისადმი. XVIII ს.

სეა. ფონდი 1448. საბუთი 2247, ქალაღდი, ზომა 34,2x11, მხედრული, დე-დანნი.

ქ. ეჰა, შენ, ნეტარო წინამორბედო, რომელი ყოველთა დამბადებელისა მიერ უმეტეს ყოველთა ნაშობთა იდიდე და რასათვის მე ესრეთ უმეტეს ყო-ველისა გინოდა პირმან მან სამღთომან უტყუელმან, არა თუ ამისთვის, რა-მეთუ საშოთაგანვე დედისათ გინოდა სულმან წმინდამან და სამკვიდრებლად თვისად განგინესა და მიერვე მუცლით დედისათ იწყე ქადაგებად და მოს-ლვა მეუფისა ხსნად დაბადებულთა თვისთა და გამორახვედ მიერვე, იწყე საქმით აღსრულებად სჯულისა მცნებათა და აღთქმისა ნეტარებათა ესრეთ წმინდისა და თანა ზიარ ქმნილ ხარ დიდებასა და სუფევასა შენ მიერ ნათელ ღებულისა ქრისტესსა და მოცემულ არს შენდა მეოხება ყოველთა.

რომლისათვის მეცა, მოსაგებან სინმინდისა შენისამან და მოვლტოლოვილ-
მან საფარველისა შენისამან, ბ ა ქ რ ა ძ ე მ ბ ე რ მ ა ნ და თანა მეფერცხლე-
მან ჩვენმან, მ ხ ე ი ძ ი ს ასულმან ხ ვ ა რ ა შ ა ნ, და სასურველმან პირმშო-
მან ძემან ჩვენმან ს ვ ი მ ო ნ გკადრეთ და შემოგწირეთ მცირე ესე შესანი-
რავი:

ზემო ს ხ ო ვ ა ს თ უ ლ ა შ ვ ი ლ ი ს ალაგი არმინდიკის(?) სამოსახლოთ...
შემომწირავს საფლავით. სამარხით, მამულით, ტყით, მიწით, მთით, ვე-
ლით, საძებრით და უძებრით, გასავალ-გამოსავალით. შენთვის შემოგვწინ-
რავს.

მიღე შ ი, წინამორბედო უფლისაო, მცირე ესე და კინი და უნდო ძღვენი
და მოგვაგენ ჩვენ მცირეთა ამით წილ მდიდარნი და მალაღნი ოხა შენი. სო-
ფელსა ამას კეთილ წარმართე[ბა] და საუკუნოსა მას ხსნა პატიჟთაგან
ბრალთა ჩვენთასა.

ან ვინცა და რამანცა ძემან კაცისამან: დიდმან ანუ მცირემან, მონამან
ანუ აზნაურმან, კაცმან ანუ ქალმან ამ ჩვენ მიერ შემოწირულსა შლად და
დარღვევად ხელყოს, შენ ხელ ყავ ორსავე ცხოვრებისაგან ბოროტად გა-
მოსვებად სოფელსა ამას კანისებრ ძრწოლით და კნესით. საღმობით და
მწუხარებით ამყოფე ცხოვრება მისი და საუკუნესა მას მიეც რისხვა პი-
რუთნებელისა მსაჯულისა შენ მიერ ნათელღებულისა ქრისტესა, წარმაგ-
წელი (?) მისი ცეცხლსა მას საუკუნესა. სოფელსა ამას იყვინედ შვილნი მის-
ნი ობოლ და ცოლი მისი ქერივ, შერყეულნი იცვალებიედ ადგილითი-ადგი-
ლად ვერ მპოვნელნი განსვენებისანი და საუკუნესა დაუსრულებელი საღ-
მობა ენიოს მომსვრელი პირისაგან მღვთისა და დიდებისაგან ძლიერებისა
მისისა.

ხოლო დამამტკიცებელნი ამისნი აკურთხენ და ადიდენ, ნათლისმცემელო
ქ რ ი ს ტ ე ს ო, სიხარული საუკუნო მიეც ანდა საუკუნოდ ამინ.

მონამე ამისი არის შენ მიერ ნათელღებული ღმერთი და უწმინდესი ქერა-
ბინთა ლუთის მშობელი მ ა რ ი ა მ და კაცთაგან მინა მე ამის, არის დ ა თ ი-
კ ა გ ე ლ ა ს შ ვ ი ლ ი (?), და ვ ი თ ა ბ ა შ ი ძ ე, გ ი ო რ გ ი ნ ე ფ ა რ ი ძ ე,
მე უღირს წინამძღვარს მ ა რ კ ო ზ ს დამინერია და მონამეცა ვარ.

12. რაჭის ერისთავის მეუღლის რუსუდან დადიანის შეწირულობის წიგნი სხვაგვის უდაბნოსადმი, XVIII ს. შუახანები.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2245, ქალაღი, ზომა 28×14,3, მხედრული, დე-
ღანი.

ყოველთა ნაშობთა უმეტესო, ზეცისა კაცო და ქვეყანისა ანგელოზო,
მერცხალო შევნიერო, იადონო პატიოსანო, ტრედო ფერთა ოქროვანო და

გურიტო ხმატკბილო, უდაბნოს მორჩო, ქ რ ი ს ტ ე ს წინამორბედო, ნათლისმცემელო ქრისტესო ი ო ვ ა ნ ე⁵, მე, ფრიად ცოდვილმან და დ ი ა ნ ი ს ქალმან რ უ ს უ და ნ, კნინი ესე შესანირაავი შამოგწირე, რაც ძალ მედვა:

ვ ე ლ ე ვ ს ჩემის მრავალის ათის თავი ღვინო, პური, მჭადი, ქერი, ბეგარა კვერცხის ათის თავიც, მეუღლის ჩემის, ერისთვის სულის მოსახსენებლად და ძეთა ჩვენთა, გ რ ი გ ო ლ ი ს და ვ ა ხ ტ ა ნ გ ი ს აღსაზრდელათ.

რამანც ძემან კაცისამან ან დიდმან, ან მცირემან ეს ჩემგან შამოწირული გამოგწიროს და ერისთვის ვ ა ხ ტ ა ნ გ ი ს მოხსენება დაკარგოს, მასამც რისხავს შენგან ნათელღებული ყოვლის მპყრობელი და ერისთვის ცოდვის პასუხის მიმცემი იყოს ქრისტეს წინაშე განკითხვის დღეს.

დამამტკიცებელი დაამტკიცოს და შემშლელი შეშალოს უფალმან ამინ.

13. გიორგი წულუკიძის შეწირულობის წიგნი სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. XVIII საუკუნის II ნახევარი.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 3220, ქალაღდი, ზომა: 22,6×10,2, მხედრული, დედანი.

ქ. შ^ი, უფლისა წინა მორბედო და წინასწარმეტყველო ი ო ვ ა ნ ე, რომელმან თავსა ქ რ ი ს ტ ე ს ა ხელი სიმდაბლით შეახე და ნათელს ილო ი ო რ და ნ ე ს ა შინა შენგან.

ჩვენ, ხეთისა მიერ საფარველისა შენისა მოღტოლოვილმან, დიდებულმან თავადმან წ უ ლ უ კ ი ძ ე მ გ ი ო რ გ ი მ, პ ა ტ ა ს ძემ და თანამეცხედრემან ჩვენმა, ა ბ ა შ ი ძ ი ს ასულმა ა ნ ნ ა მ, პირმშომან და სასურველმან ძემან ჩვენმა ს ვ ი მ ო ნ, კკადრეთ და შემოგწირეთ:

პ ა ტ ა რ ი ძ ე გ ი გ ი ა, მ ა მ უ კ ე ლ ა, პირველი ჩვენი შვილის შემოწირული იყო, ჩვენც ესე შემოგვიწირავს, როგორც პირველი შემოწირულობის დავთარი იყოს. თქვენდა სადიდებლად, სულისა ჩვენისა საოხად და შვილთა ჩვენთა აღსაზრდელად.

ი ო ა ნ ე, წინასწარმეტყველო რაჭის უდაბნოსაო, ვინც ეს წიგნი შლად ხელ ყოს, ძალითა შენითა განუხსნელ იქნას სულით და ხორციით ანდა უკუწინსამდე.

2. ბერი ყიფიანის შეწირულობის წიგნი სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. XVIII საუკუნე.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2244, ქალაღდი, ზომა 28,5×16,1, მხედრული, დედანი.

ქ. ეპა, შენ ნეტარო წინამორბედო, ყოველთა დამბადებელისა მიერ უმე-

⁵ მომდევნო ორი სტრიქონი გამოტოვებულია და წერტილებია დასმული.

ტეს ყოველთასა ნაშობთა დედისათა იდიდე და რასათვის მე ესრეთ უმეტეს ყოველთასა გინოდა პირმან მან სალომან უტყუველმან, არა თუ ამისთვის, რამეთუ საშოთგანვე დედისათ განგნმინდა სულმან წმინდამან და სრულ იქმენ ყოველთა სათნობათა შენთა და ან ამათ ყოველთა მოთმინებათა შენთათვის მიწვენილ ხარ დიდებასა გამოუთქმელსა წაშე სამებისა წმინდისა და თანაზიარ ქმნილხარ დიდებასა და სუფევასა შენ მიერ ნათელ ღებულისა და მოცემულ არს შენდა მეოხება ბრალეულთა.

რომლისათვის მეცა, საფარველისა შენისა მოვლტოლოვილმან, ყ ი ფ ი ა ნ ი ს ძემან, ბ ე რ მ ა ნ დათანა მეცხედრემან ჩვენმან ჯ ა ფ ა რ ი ძ ი ს ასულმან და რ ი ჯ ა ნ და ძემან ჩვენმა ო ტ ი ა მ და ძმამან ჩვენმან გ ი ო რ გ ი მ, შემოგწირეთ ზ ა ზ უ ტ ე ლ ა ვ ა ნ ა ძ ე მის[ი]ს ცოლ-შვილიანათ და ოცდახუთი მარჩილი თეთრი ზე ევილეთ და ათი მარჩილი ქვე შამოგწირეთ.

მი[ი]დე, ში, წინამორბედო უფლისაო, მცირე ესე და უნდო შესაწირავი და ან ამათ მაგიერ მომავე საუკუნესა მას სუფევა. სულ ყოველს წირვაზე მოხსენება არ დაგვაკლდეს.

ან ვინაც და რამანცა ძემან კაცისამან ეს წიგნი შეგიშალოს, ისიმც შეიშლება სჯულის ქრისტიანობისაგან, მასამც რისხავს თავათ შენგან ნათელ ღებული ქ რ ი ს ტ ე და ყოველნი მისნი წმინდანი: ზეციერნი და ქვეყნიერნი და უწმინდესი ქერაბინთა ლთის მშობელი მ ა რ ი ა მ.

მონამე და გამრიგე არის ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე შ ო შ ი ტ ა, მ ღ დ ე ლ ი გ რ ი გ ო ლ ი. დამიწერია და მონამეცა ვარ სეკნებერს კდ. აღიწერა.

15. პაპუნა წერეთლის შეწირულობის წიგნი სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. 1784 წელი.

სეა. ფონდი 1448. საბუთი 2207. ქალაღი, ზომა 44x32,1, მხედრული, ჭვირნიშანი-სამი მთვარე, დედანი.

ქ. ში, უფლისა წმინდაო წინამორბედო, წინასწარმეტყველო და ნათლისმცემლო ქრისტესო, წერგო უდაბნოსაო, რომელი იწამე პირისა მისგან უტყუველისა უმფროსად ყოველთა ნაშობთა დედათასა. რომელი მუცელსა დედისასა იყავ და მიერიდგანვე იწყე ქადაგებად უფლისა ქვეყანად გარდამოსვლა პირით დედისათა, რამეთუ ექმენ დასაბამ განშორებულთა და სახე კეთილისა მონაზონთა და ქადაგებდი სინანულსა და ყოველთა მოუწოდე სინანულად და ექმენ კაცთა მიზეზ ცხოვრებისა და არცა რიდე შენ შარავანდელობასა მეფეთასა, არამედ ურცხვენელად იტყოდე წამებად უფლისათა წინაშე მეფეთა და ამისთვის მოგეკვეთა წმინდა თავი შენი.

ში, წმინდაო წინასწარმეტყველო, წინამორბედო ნათლისმცემლო და უდაბნოსა მოქალაქეო, რომლისა ვერ შემძლებელ არს ყოველი სიბრძნე

კაცთა კაცობრივი გამოთქმად სათნოებათა შენთა და ან მოცემულ არს შენ-
და მეოხება ყოველთა ბრალეულთა, მეცა გევედრები ცოდვილი და შევსნი-
რავ შენდა მცირესა ძღვენსა, რომელი წინასწარმეტყველად და მოციქულად
და ანგელოზად გიცნობთ, დიდებულო წინამორბედო, ძეო ზ ა ქ ა რ ი ა ს ო .

ჩვენ მსასოებელმან და მონდობილმან მეოხებათა შენთამან, სარდალმან
წ ე რ ე თ ე ლ მ ა ნ პ ა პ ო უ ნ ა მ და ძმამან ჩემმან, წ ე რ ე თ ე ლ მ ა ს ა ხ ლ თ უ-
ხუცესმან ზ უ რ ა ბ და ბ ე რ მ ა და შვილთა და მომავალთა ჩვენთა გიძღვე-
ნით უნდო და კნინი შესანირაავი ესე: ასე რომე, ოდეს მეფეთ-მეფემან ს ო-
ლ ო მ ა ნ რ ა ჭ ი ს ერისთავზედ თვისი სისხლი ძებნა და რ ა ჭ ი ს ქვეყა-
ნიდგან აღმოხოცა და ჩვენ წყალობად გვიბოძა ლ ო მ ი ნ ერისთვისშვილის-
სოული სოფელეი მამულ-ადგილი, რისიც მქონებელი იყო და ჩვენ ვიგუ-
ლისხმეთ და ვიგულის მოდგინეთ მსახურებად შენდა წინამძღვარმან ს ხ ო ვ
ა ს უდაბნოს მონასტრისა შენისამან ა ნ ტ ო ნ ი მ⁶ და სხვათა კრებულთა
ქრთამითა და წარსაგებელითა სრულითა მოგიძღვენით შენ დიდო ნათლის
მცემელო ს ხ ო ვ ი ს უდაბნოსაო, რადგანაც ქრთამიც დახარჯეს და ჩვენც
სამარადისოდ მეოხებათა შენთა მინდობილ ვართ, ამისთვის შამოგწირეთ
მეფე სოლომონის წყალობა:

ს ხ ო ვ ა ს სასახლე მოჯალაბით და ხვადაბუნიანათ, რისიც მქონებელი
არის ის ადგილი ყოვლისფრით უკლისად და სრულად მოგვირთმევი და ეს
ჩვენი შეწირული ძღვენი არც ჩვენ და ჩვენმა შვილმა და მომავალმა არა
ოდეს არ შლად ხელ ყოს.

ან რამანც მეტომემან ძემან კაცისამან: დიდებულმან ანუ მცირემან, ანუ
სამღდელომან, ანუ საერომან, ანუ მამარმან, ანუ დედრმან შლად ხელ ყოს,
ანუ იგულის ხმოს, მასამც რისხავს თავათ დაუსაბამო ღმერთი და ყოველნი
მისი წმინდანი ზეცისანი და ქვეყანისანი. მასამც ედების კეთრი გ ე ზ ი ს ი,
შიშთვილი ი უ დ ა ს ი, ძრწოლა კ ა ე ნ ი ს ა, მეხის ტეხა დ ი ო ს კ ო რ ე ს ი,
დანთქმა და თ ა ნ ა ბ ი რ ო ნ ი ს ი. შერისხენინ შენ, დიდო ნათლის მცემე-
ლო და შთანთქ ცოცხლივ მიწათაგან, ვით მომკვეთელი პატიოსნისა თავისა
შენისა ი რ ო დ ი ა და ასული მისი ს ა ლ ო მ ე ს ე.

კაცთაგან არის ამისი მონამე და გამრიგე: წინამძღვარი ჩვენი პ ა ხ უ მ,
წინამძღვარი ჯ რ უ ჭ ი ს სვიმონ და ფ ა ლ ა ვ ა ნ დ ი შ ვ ი ლ ი შ ო შ ი ა და
ძმა მისი ბ ე რ ი და ქ რ ი ს ტ ე ს ა. ქ ო ს უ ო ბ.

**16. ნასყიდობის წიგნი მიცემული დავით მდივნიშვილის მიერ სხვაგის იო-
ანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვრის ანტონ აბაშიძისათვის. 09.04.
1785 წელი.**

⁶ ეს სიტყვა სტრიქონის თავზე აწერია ტექსტის ხელით.

სეა. ფონდი 1448. საბუთი 3230. ქალაქი, ზომა 31,8×11,8, მხედრული, ქვირნიშანი-სამი მთვარე, დედანი.

ქ. ნებითა და შეწევნითა მლთისათა, მინდობითა და თავდებობითა მიქელ-გაბრიელ მთავარანგელოზისათა, მინდობითა და თავდებობითა ყოვლად წმინდისა ღთისმშობელისა მარადის ქალწულისა მარიამისათა, მოგეცით ჩვენ მდივნის შვილმა და ვით და პირმშომან ძემან ჩემმან გიორგიმ და გიორგის ძემან ლევან, გრიგოლ, და ვით მოგყიდეთ შენ, წინამძღვარს ანტონის, ჯაშუტი სელეულის პარტახი, ჩვენი საკერძო ვენახი, ყანა, საფლავი, სამარხი, წისქვილი, სათიბი, ტყეც გარდა, რაც რამე არის სულ ყოვლის ფერი მომიცემია, ფასზედაც გული შეგვიჯერდა.

ან რომელმანცა ძემან კაცისამან ეს ჩვენი მოცემული წიგნი შეგიშალოს, ისიმც შეიშლება სჯულის ქრისტიანობისაგან, მასამც რისხავს თავათ ღმერთი და ყოველნი მისნი წმინდანი ზეციერნი და ქვეყნიერნი, ხორციელნი და უხორციონი, მასამც ედების გეზი ცეცხლისა, შიშთვილი იუდასი, დანთქმა და თან და [ა] ბირონისა.

ანი ამისი მოწამე არის თავათ ღმერთი და ყოველნი მისნი წმინდანი და კაცთაგან მოწამე მდივნის შვილი ვახუშტი, ქრისტეფორე ქათარიძე, მღვდელი ნერეთლის კაპუნას ბენიამენ, მე, გრიგოლს, ბერს გელბახის დამინერია და მოწამეცა ვარ.

დაინერა თვესა აპრილსა თსა, ქორანიკონსა ქრისტეს აქეთ ათას შვიდას ოთხმოცდა ხუთსა.

17. ყმების შეწირულების წიგნი, მიცემული რაჭის ერისთავის შვილ გიგისას მიერ სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. 24.07 1785წ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2181, ქალაქი, ზომა 33,8×26,1, მხედრული, დედანი.

ქ. ეპა, შენ, ნეტარო წინამორბედო და ნათლის მცემელო იოანე, რომელი ყოველთა ნაშობთა უმეტეს ხარ, ისმინე ვედრება ჩვენი. ვიგულისხმე და ვიგულსმოდგინე ჩვენ, რაჭის ერისთავის შვილმან გიგისამ და თანა მემცხედრემან ჩვენმან იაშვილის ასულმან ელენემ, ძემან და ასულმან ჩვენმან ვინებეთ და შემოგწირეთ:

სხოვას ბრეგვამე ივანიკა და სიმონიკა შვილით და მომავალით, სახლით, საფუძლით, საფლავ სამარხით, ტყით, ველით, მთით, ბარით, საძებრით და უძებრით. ყოვლის ფერით შემოგვიწირავს. ყოველს ნათლის მცემლის თავის კვეთას ჩვენთვის კრებით იწიროს. ყოველს წირვაზე მოხსენება იყოს.

7 ეს სამი სიტყვა სტრიქონის თავზეა ჩამატებული.

მი[ი]ღე, მ^წი, უფლისა წინამორბედო და ნათლის მცემელო იოანე, მცირე ესე შესანიშნავი სულისა ჩვენისა საოხად. ძეთა და [ა]სულთა ჩვენთა აღსაზრდელად.

ანი რომელმანც ძემან კაცისამან ეს ჩვენი მოცემული წიგნი შეევიშალოს: დიდმან ანუ მცირემან, მოურავმან ანუ ხელოსანმან, ისიმც შეიშლება თავისის სახისაგან, სჯულის ქრისტიანობისაგან. ნუმცა ესხნება წირვითა და ლოცვითა, ნუმცა გლახაკთა მიცემითა. მასამც რისხავს მამა, ძე და სული წმინდა და შეჩვენებულიც იქნება შვიდ[ი]ს კრებისაგან, თორმეტის მოციქულისაგან და ოთხის პატრიარქისაგან. მასამც ედების კეთრი გეზისა. შიშთვილი იუდაისი. მკლელობა კაენისა, მეხის ტეხად იოსკორესი, დანთქმად ათან და აზირონისი. მეორეთ მოსლას იუდაის მსაგავსად დაისჯების.

ხოლო დამამტკიცებელი ამისი ღმერთმან აკურთხნეს.

ან არის ამისი მონამე თავათ ღმერთი და მოძღვარი ჩვენი კილვარი ძეზაქარია, მერაბჯაფარიძე, თევდორეგონაძე, ნიკოლოზბერი, გერმანე ბობოხიძე, მარკოზგურგენიძე, დავითგონაძე, ჩვენი კაცი ყმაია შვილი სიმონ. მე, გრიგოლბერს, გელბახიანს დამინერია და მონამეცა ვარ. დაინერა ივის[ს] ოცდაოთხს ქრანიკოს (sic) ჩლბე.

18. პეტრე ერისთავის ძის შეწირულობის სიგელი ნიკორწმინდის ეკლესიისადმი. 12.01. 1787 წ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2253, ქალაღი, ზომა 41,5x12,8, მხედრული, დედანი.

ქ. ეჰა, შენ, მღდელთ მთავართა შორის ვარსკვლავად აღმოცისკრულო და სოფლისა მზეებრ მნათობო და უხვებით სასნაულთ მოქმედებითა მსმენელთა განმაცვიფრებელო მონაო, სარწმუნო მალლისა მეუფისაო და ჩვენებრ ცოდვილთა მომტევებელად და სასოდ მის მიერ განჩინებულო, დიდო მამათმთავარო ნეტარო წმინდაო ნიკოლოზო,

ჩვენ ცვა-ფარვათა შენდა მონდობილმან და ორთავ ცხოვრებათა შენ წარმართებად მოსავმან, ერისთავის ძემ პეტრემ და თანამეცხედრემან ჩვენმან ბატონიშვილმან ანასტასიამ და ძემან ჩვენმან დავით და ყოველთა ძეთა ჩვენთა და მომავალთა უკუნითი უკუნისამდე ან მომავალთა გკადრეთ და შემოგწირეთ მცირე და კნინი ესე შესანიშნავი :

ტაბუცაძე მამუკა და მისი შვილი სიმონიკა, გლეხი ერთი მისის ყოვლის ქონებითა და რჩომით, ადგილ-მამულით, ტყით, ველით, ვენახით, სახნავ-სათიბით, საძებრითა და უძებრით. უნაკლულოდ და სრულად:

ასე და ამ მიზეზით რომე საკანონო და სასჯულო მძიმე საქმე დაგვედვა და ან გულისხმას ყოფად მოვედით შენის ეკლესიისა და ჩვენის ქვეყნის არქიერი კლა კოზი (sic) გ ე რ მ ა ნ ე უფლებდა ამ ჟამად და ეკლესიისაგან განგვაცენა და გვაუნყა, რომელიც ჩვენის სულისათვის უმჯობესი იყო და საკანონო დაგვიდვა და ეს გლეხი საუბატიოდ შენს ეკლესიას მოვართვი და შევსწირეთ და ამ საქმით კრულებისაგან განგვცხსნა და შეგვიწყნარა.

ან მიითვალე, წმინდაო მამაო, ვა უნ ძემან, მწვლილი იგი ქვრივისა და მეოხად წინაშე უფლისა სოფელსა ამას და კ დ დღესა მას დიდსა განკითხვისასა.

ან რამანც და ვისმემ დიდთაგან მცირემდე ეს ჩვენი შენანირი გლეხი შენს ეკლესიას გამოსწიროს და ამ საქმის ცილება ინებოს, ან სხვას მისცეს ან გაყიდოს და ან როგორც მასს ეპისკოპოსს ენებოს მისდა უნებურათ ამ კაცს საძალო რამე საქმე უყოს ან უსამართლო რამე უყოს, ჩვენის ცოდვის ნუქვად განიკითხოს მართლმსაჯულმა მეუფემ და იყოს წყეული და შეჩვენებული პირველად დაუსაბამოს ლთისაგან, მამისა, ძისა და სულისა წმინდისაგან, ლთის მშობლის მ ა რ ი ა მ ი ს ა გ ა ნ, ცხოველს მყოფელის ჯვარისაგან, ნათლისმცემლის ი ო ა ნ ე ს გ ა ნ, ათორმეტის მოციქულისაგან, შვიდის კრებისაგან, ოთხის პატრიარქისაგან, ყოვლის ღმრთისათნო ჩენილის კაცი-საგან. ყოველთა წმინდათაგან: ზეციერისა და ქვეყნიერისაგან, თავით, სულით, ხორციით, ცოლით, შვილით, მომავალით უკუნი-უკუნისამდე. შემშლელი ამისი შეიშალოს ყოვლის კეთილისაგან: სულიერის და ხორციელისაგან.

ხოლო დამამტკიცებელი ამისი ღთნ მტკიცე ყოს ყოვლისა კეთილით.

აღიწერა ძეგლი ესე საუკუნო კ ლკოზის გ ე რ მ ა ნ ე ს ხელით ქკუნს ჩღპზ იანვარს იბ (?) დღეს დ (?).

19. ყმის სითარხნის წიგნი მიცემული რაჭის ერისთავ ანტონის მიერ სხვაგის იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოს წინამძღვარ ანტონ აბაშიძისათვის. 1787 წ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 117, ქაღალდი, ზომა 42x16,7, მხედრული, დედანი.

ქ. ნებითა და შეწვენითა მღთისათა, არსება დაუსაბამოსა მამისა და ძისა და სულისა წმინდისა, თავდებობითა, მინდობითა და შუამდგომლობითა, ესე ამიერითგან ჟამთა, ხანთა და გრძელთა საბაოთ გასათავებელი და არას კაცთაგან არ⁸ მოსაშალი წყალობის წიგნი და საფიცარი დაგინერე და მოვართვი:

მე, რაჭის ერისთავმან ა ნ ტ ო ნ ი მ, შენ, ჩემს სულისა და ხორცთა ჩემთა

გ ეს სიტყვა თავზეა დაწერილი.

განმანათლებელს და ნათლის მცემლის უდაბნოს და ზედა მდგომ მაზედა უდაბნოს მამას ა ბ ა შ ი ძ ე ს, წინამძღვარს ა ნ ტ ო ნ ი ს, ასე და ამა პირსა:

პირველათაჲც ბატონის ჩემის ბაბუისა და მამიჩემისაგან შეწირული ურია ყავდა, გ ა გ უ ლ ა შ ვ ი ლ ი ე ლ ი ა, ან მისი ძმა შ ა ბ ა თ ა ნათლისმცემლის უდაბნოს და ხელახლა ჩვენც ეს მათგან გარიგებული საქმე ასე დაგვიმტკიცებია: ამ მოურავის სამსახურს გარდა, ჩვენგან არა ეთხოვოს რა და არც თუ ჩვენი მომსენებელი ვინმე იქნეს, არც ჩვენგან და არც ჩვენის შემდეგისაგან ეს ჩვენი მოცემული წყალობა და შეწირულობა არ მოგეშალოს და ვინც მოგიშალოს: დიდმან ანუ მცირემან, მეფემან ანუ დედოფალმან, თავადმან ან აზნაურმან, სამღვდელმან ანუ საერომან, ისიმც შეიშლება სახისაგან სჯულის ქრისტიანობისაგან. მასამც რისხავს თავათ ღმერთი, მამა, ძე და სული წმინდა. ისიმც იქნება შეჩვენებული: ოთხის პატრიაქისაგან, შვიდის კრებისაგან და თორმეტის მოციქულისაგან. მასამც ედების კეთრი გ ე ზ ი ს ი, ძრწოლა კ ა ე ნ ი ს ა, შიშთვილი ი უ და ს ი, მეხის ტეხა დ ი ო ს-კ ო რ ე ს ი. ნუმცა ექმნების ხსნა სულთა და ხორცთა მისთასა უკუნისამდე ამინ. შემშლელი ამისი ღმერთმან შეშალოს.

დაამტკიცებელი ამისი ღმერთმან დაამტკიცოს (?) უკუნისამდე.

ან კაცთაგან არის ამისი მონამე და გამრიგე: მოურავი ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე ბ ე უ ა ნ, ჩ ი კ ვ ა ი ძ ე და ვ ი თ, გ ა მ ყ რ ლ ი ძ ე ფ რ ი დ ო ნ.

მე დამიწერია ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ს ხ ო ს ი ა ს და მონამეცა ვარ ამისი. დაიწერა წიგნი ესე ნოენბერს, ქრისტეს აქეთი ჩღპზ.

20. სოფელ შამანაულს მდებარე მიწის შეწირულობის წიგნი, მიცემული სოლომონ მეორის მიერ სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიისადმი. 06. 08. 1794 წ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2200, ქალაღი, ზომა 43,2x32,7, მხედრული, ჭვირნიშანი-სამი მთვარე, დედანი.

ქ. შ~ი, მხსნელისა ჩვენისა წინასწარ მომასწავებელი ნერგო უდაბნოსაო, ქადაგო სინანულისაო, ნათლის მცემელი მეუფისა ჩვენისაო, რომელი იწამე პირისა მისგან საუფლოსა ნაშობთა შ~ს უმეტესად.

მეცა ხმისა მისებრ საუფლოსა მფარველობის შეწინადმი მოღვთოვლილი და ყოვლისა სასოებისა შეწინადმი დამდები ს~დ იმერთა მეფე ძე ა რ ჩ ი ლ ი ს ა ს ო ლ ო მ ო ნ და ვ ი თ ი ა ნ ი და ერთ ხორცი ჩემი დედოფალთ-დედოფალი და დ ი ა ნ ი ს ასული მ ა რ ი ა მ, ვკადრებ მწვლილებრსა ამას შესაწირავსა წმიდასა ტაძარსა და უდაბნოს მ ს ხ ვ ა ვ ა ს ესე ვითარად:

წმიდასა უდაბნოსა შინა მდგომნი ღირსნი და წმიდანი კრებულნი მოიწიენეს წინაშე მეფობისა ჩვენისა, ვედრებით გვეაჯნეს და წმიდის კრებუ-

ლისა სარჩოდ ყანის სიძვირე გვაუნყეს და მეცა მსწრაფლ ძიება ვყავ და შევსწირე წმიდასა უდაბნოსა და მას შინა შეკრებილთა ღირსთა კრებულთა მ ს ხ ვ ა ვ ა ს ჩემი სახასო ერთი საყანე შ ა მ ა ნ ა უ ლ ი ს ბოლო ა ბ ა შ ი ძ ი ს ს[ა]მანიდამ ტყემლამდის თვითან ზღვრით და მიზღვრევენებია და ისე შემინირავს, რომ არას კაცს არც მოხელეს და არც სხვას ვისმე იმ საყანეშიდ ხელი არა აქვს თვინიერ ეკლესიისა შენისა და მას შ ა მ დგომთა კრებულთა.

და მეც ყოვლისა გულმოდგინებითა ვედრებასა ვყოფ სამლოთოთა კრებულთა, რ ა ლოცვათა მათთა მარადის ვისხენებოდეთ და შობასა ი ვ ა ნ ე ნათლის მცემელისა უდაბნოს მამა თავისის კრებულთა ჟამს მინირევედეს და ეს განწესება ყოველს წელიწადს მოუშლელად აღესრულებოდეს. მეც დამტკიცებით ღირსება[სა] მათსა მოვახსენებ რ ა ბრალსა შ ა არ შევიდენ და განწესება ესე ვიდრემდის მონასტერი იდგეს არ მოშალონ.

შეინირე, წინამორბედო, ვ ა შეინირა შენ მიერ ნათელღებულმან ევმანუილ მსხვერპლი აბელისა, მწვლილი ქვრივისა და ფარვა მადლისა შენისა მომანიჭე აქასა და მუნადასა მას საუკუნესა.

აწიღვან ვინცა და რომელთა მეტომეთა: მეფეთა, დედუფალთა, უფლისწულთა, თავადთა, აზნაურთა, მოხელეთა ანუ საქმისა განმგეთა, რომელთა-მე შეწირულობისა ამის შლად და რღვევად ხელ ყოს, შერისხენ, წინამორბედო, რისხვითა შენითა⁹ საშინელითა და წარმოაგდებინე ორნივე გუგანი თვალთა მისთანნი და გარდაუქციე ღვინო და წყალი სისხლად¹⁰... რ ა განხმეს წყურვილითა სასა მისი და მოუნყვიდენ საწადელნი გულისა მისისანი და ახოცე ქუეყანით სახსენებელი მისი.

ხ ო დამამტკიცებელნი დამჭიშორედ (?) დამბეჭდველნი ამისნი აკურთხენ, განამტკიცენ კეთილშვილიერებითა და ყოვლითა საქმითა კეთილითა.

ამა წერილის შუამდგომელი სარდალი ნ ე რ ე თ ე ლ ი ქ ა ი ხ ო ს რ ო, მონამე ბოქაულთუხუცესი ნ ე რ ე თ ე ლ ი ვ ა ხ უ შ ტ და სხვანი ერთობით სამეფოსა კარისა დიდებულნი და დარბაზისერნი.

აღინერა ხელითა ქ ი ქ ი ნ ა ძ ი ს ნ ი კ ო ლ ა ო ზ ი ს ა თ ა უფლისათა ჩღჟდ აგვისტოს ვ.

წარწერა: შ ა მ ა ნ ე უ რ ი ს წიგნი.

დამტკიცებები: მე ერისთავი ა ნ ტ ო ნ ი ვამტკიცებ წიგნსა ამას.

21. სოლომონ მეორის შეწირულების სიგელი სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. 11. 09. 1794 წ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2188, ქალაღდი, ზომა 39,5x24,5, მხედრული, დედანი.

⁹ ეს სიტყვა ორჯერ მეორდება.

¹⁰ აქ ერთი სიტყვის ამოკითხვაა ქირს.

ქ. შოი, მხსნელისა ჩვენისა წინასწარ მომასწავებლო, ნერგო უდაბნო-საო, ქადაგო სინანულისაო, ნათლის მცემელო მეუფისა ჩვენისაო, რომელი ინამე პირისა მისგან საუფლოსა ნაშობთა შორის უმეტესად.

მეცა ხმისა მისებრ საუფლოსა მფარველობისა შენისადმი მიღტოლვილი და ყოვლისა სასოებისა შენდამი დამდები, ს~დ ი მ ე რ თ ა მეფეთ მეფე, ძე ა რ ჩ ი ლ ი ს ა, ს ო ლ ო მ ო ნ დ ა ვ ი თ ი ა ნ ი და ერთხორცი ჩემი დედუ-ფალთ დედუფალი, და დ ი ა ნ ი ს ასული მ ა რ ი ა მ, ვკადრებ მწვლილებრსა ამას შესანირავსა წმიდასა ტაძარსა შ~ა უდაბნოს ს ხ ვ ა ვ ა ს ესე ვითარად: წ~ასა უდაბნოსა შინა მდგომნი ღირსნი და წმინდანი კრებულნი მოიწინვენს წინაშე მეფობისა ჩვენისა, ვედრებით გვეაწვნეს და წმიდისა კრებულისა სარჩოდ თევზის გამოსავალი გვთხოვეს.

და მეცა მხნრაფლ ძიება ვყავ და შევსწირე წ~ასა უდაბნოსა და ამას შინა შეკრებულთა ღირსთა კრებულთა ს ხ ვ ა ვ ა ს წყალი კ რ ი ხ უ ლ ა, კათა-ლიკოზის სასახლეს ზეით სათავემდის, ამ წყალშიდ რაც ნადირობა იქმნეს, ჩვენმა მოხელემ და უდაბნოს კაცმა რაც სწორეთ ინადირონ, ნახევარი უდაბნოს მამას და მის კრებულს მიერთვას. თუ სწორეთ ნადირობა არ მო-უხდესთ, კათალიკოზის სასახლეს ზეით სათავემდის უდაბნოს მეთევზეს ნა-დირობა არ მოეშალოს. არც დიდთა და არც მცირეთაგან და მეცა გულს მოდგინედ ვედრებასა ვჰყოფ საღმრთოთა კრებულთა, რათა ლოცვათა მათთა მარადის ვიხსენებოდეთ.

და წ~ისა ი ო ვ ა ნ ე ნათლის ცემისა თავის კვეთასა დღესა მამა და კრე-ბულიც ჟამს...¹¹ და ეს განწესება ყოველს წელიწადს მოუშლელად აღესრუ-ლებოდეს. მეც დამტკიცებით ღირსებასა მისა მოვახსენებ, ვიდრემდის მო-ნასტერი იქმნეს, არ მოშალონ.

შეინირე, წინა მორბედო ვითარცა შეინირა შენ მიერ ნათელ ლებულმან ე ვ მ ა ნ უ ე ლ მსხვერპლი ა ბ ე ლ ი ს ა, მწვლილი ქვრივისა და ფარვა მად-ლისა შენისა მომანიჭე ამას და მუნადსა მას საუკუნესა.

ანიდგან ვინც და რომელთა მეტომეთა: მეფეთა, დედუფალთა, უფლის წულთა, თავადთა, აზნაურთა, მოხელეთა ანუ საქმის განმგებელთა რომელ-თამე შენირულობის ამის შლად და რღვევად ხელ ყოს, შერისხენ, წინამორ-ბედო ქ~ე ს ო, რისხვითა შენითა საშინელითა და წარმოაგდებინე ორნივე გუგანი თვალთა მისთანი და აღხოცე ქვეყანით სახსენებელი მისი, ხოლო დამამტკიცებელნი ამისნი აკურთხენ, განამტკიცენ კეთილშვილიერებითა და ყოვლითა საქმითა კეთილითა.

ამა წერილის შუა მდგომელნი: სახლოუხუცესი წ ე რ ე თ ე ლ ი ზ უ რ ა ბ, სარდალი წ ე რ ე თ ე ლ ი ქ ა ი ხ ო ს რ ო, მ ა ჩ ა ბ ე ლ ი ზ უ რ ა ბ, ნ ი ჟ ა -

11 ჭირს სიტყვის წაკითხვა

რ ა ძ ე კ ა ც ი ა , ა ბ ა შ ი ძ ე ბ ე ს ი კ (?) და სხვანი ერთობით სამეფოსა კარისა დიდებულნი, დარბაზისურნი. დაინერა ხელითა ი შ ხ ე ლ ი ს გ რ ი - გ ო ლ ი ს ი თ ა. ნელთა უფლისათა ჩღჴდ სეკედებერს ია.

სიგელის აშიაზე: მე ერისთავი ა ნ ტ ო ნ ი ვამტკიცებ წიგნსა ამას. აქვეა მისი ბეჭედიც.

22. წყალობის წიგნი მიცემული ნიკორწმინდელი მთავარეპისკოპოსის სოფრონ წულუკიძის მიერ სიმონ ჯანელიძისადმი. 19.01. 18016.

ქიმ. საბუთი 734, ქალაღი, მხედრული, დედანი.

ქ. წყალობითა ღთისათა ნათლისა მის სამგანითებულისა ყდ განუყოფელისა ყოველთაგან სატრფისა და პირთა მრავალ რიცხვთა უსაზღვროთა თვითოეულისა თვისისა ცხოვრების მიმნიჭებელისა ხელოვანთა მთავრისა მის, რომლისად სამთავარ (?) აღუალისა გონებაჲ მიერ კერძო წიად უფლელის ზესთა მისსაცა ყდ უცნობელისა, სადა დასდგა აღსავალი მეცხე მე საცხებელთა მღუდელთ მთავრობისათა მწყემსად რ ა ქ ი ს ა ადგილისა მოსაყდრედ ეკლესიასა ნ ი კ ო ლ ა ვ ი ს წისა სულთათვის სიტყვიერთა ცხოვართა და მაშვრალთა და ტვირთ მძიმეთა აღსუბუქებაჲ ხ ულმობელთა და კანონიერთა დაღლარჭნილთა გზასა მავალთა გზასა ქეშმარიტებისასა მჩვენებელად.

და რაოდენ შესაძლო იყო, ვიღვანე ვა უწყის თვალმან წყალობისამან ღთნ მამულით თუ გლეხის შოვნითა, თუ ადგილის შემატებითა და სხვითა საეკლესიო სახმარებითა. ამისთვის სამართლად ვსაჯე მე, მღუდელთ მთავარმან ნიკოლავის წმიდელ მთავარეპისკოპოსმან სოფრონიოს და გიბოძე შენ, სიყრმიდგან ჩემს აღზრდილს მოურავს ჯანელიძეს სვიმონს და შვილსა შენსა ივანეს და ყოველთა შვილთა და მომავალთა შენთა საუკუნოდ:

ორი გლეხი ნ ი კ ო რ წ მ ი დ ა ს მოსახლენი ნ ე ბ უ ლ ი ს შ ვ ი ლ ე ბ ი : ნ ა ს ხ ი დ ი კ ა და მისი შვილები გ ლ ა ხ უ ა , ბ უ ქ ა ლ ა , ბ ე ჟ ა ნ და კ ი - კ ო ლ ა და მეორე გლეხი-პ ა ტ ი ე ლ ა და ალაგ...მამულით და რისიც მქონებელი არიან ესენი-გიბოძე და გამოგიყვანე ყოველის საგლეხ კაცის საქმის გარდასახადისაგან, რ ვინადგან მრავალი რიგი მსახურება და შრომა გექმნა ჩემთვის, ვიდრე სისხთა დათხევადმდე. მეცა მის ნაცვლად ესე წყალობა მიბოძებია.

გაქვანდეს და გიბედნიეროს ღთ ეკლესიისა და ჩვენსა მსახურებასა შინა საუკუნოდ ესრეთ, რომ უკეთუ შენ და შთამომავალი შენი ჩვენისა ამის ეკლესიისა და მას ზედა მოსაყდრესა მღუდელმთავარსა ყოვლის გონებით ერთგული და კეთილად მოსამსახურენი იქმნეთ, არც ჩვენგან და არცა ჩვენთა შემდგომთა საყვარელთა მღდელთ მთავართაგან, არცა შენ და არცა შთა-

მომავალთა შენთა ეს ჩვენ მიერ ბოძებული სიგელი, არ შეგეშალოს და არცა ამაში აღწერილი წყალობა მიგელოსთ.

ს^წო უკეთუ ვინმე უსამართლოთ გძრავლოს და ესე სიგელი შეგიშალოს და ესე წყალობა მიგილოს, მიეცინ მას უ^წფნ ზეგარდამოდთა რისხვითა ძრწოლა კ ა ე ნ ი ს ი , კეთრი გ ე ზ ი ს ი , მეხის ტეხა დ ი ო ს კ ო რ ე უკეთურისა, ცოცხლივ დანთქმა და თ ა ნ და ა ბ ი რ ო ნ ე ბ რ ი ვ ი და საყოფელთა წვა ცეცხლითა მით ს ო დ ო მ ე ბ რ ი თ ა .

ს^წო დამამტკიცებელნი და დამბეჭდველნი წერილისა ამის იყავნ კურთხეულ¹² ა ბ რ ა მ ი ა ნ ი თ ა ან და საუკუნოდ ამინ.

ან იქმნა გამრიგედ ამისსა პირველად ლ^წი, მერმეთ კაცთაგან ძმისწული ჩვენი წ უ ლ უ კ ი ძ ი ს ძ ე სამლუდელო ს ვ ი მ ო ნ , დისწული ჩვენი, ჩ ხ ე ი ძ ი ს ძ ე , სამლუდელო ნ ი კ ო ლ ა ო ს და სხვანი ყოველნივე გამგენი და მოხელენი კარისა და დაბნებისა ჩვენისანი სამლუდელონი და საერონი.

აღიწერა ხელითა ჩ ხ ე ი ძ ი ს დავითისითა და მონამეც ვარ. დაიწერა ქ^წკნს ქეს აქეთ ჩყა, იანვარს ით.

23. ვენახის შეწირულების წიგნი, მიცემული ზურაბ მაჩაბელის მიერ სხვაგის იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოსადმი. 03.11. 1801წ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 5156, ქალაღდი, ზომა 43,5x34,2, მხედრული, ჭვირნიშანი-დათვი ცულით, დედანი.

ქ. ეპა, შენ წმინდათა უწმინდესისა და ცოდვათა და ბრალთა ჩვენთა აღმხმელისა ზეცისა მის და ქუეყანისა მეუფისა ყოველთასა წინასწარ მეტყველო და წინამორბედო და მქადაგებელო მოსვლისა მისისაო, რომელმან სთქვა პირითა მით უტყუელითა, ვითარმედ არავინ აღდგომილარსო დედათა ნაშობთაგანი უმფროს ი ო ა ნ ე ნათლის მცემელისაო. უკეთუმცა ხეროვიმთა ანუ ანგელოსთა ანუ წინასწარ მეტყველთა ეთქუნეს ესე, განცვიფრებულ იქმნებოდენ ბუნებანი მიწიერნი, არამედ მანვე სახელგსდვა სახელი ეგე, რ^წლი არს მეუფე მეუფეთა და უფალი უფლებათა. და იცან მაცხოვარი მუცლიდგან დედისა თვისისათა და ქადაგებდი მოსვლასა მისსა და აღასრულე ძველი იგი და ახალი სჯული და არა დაგიშთა ერთითაცაგანი საქმე და მეოხ ხარ მრჩობლ ცხოვრებითა ნათელ ლებულთა და შემდგომთა წმინდისა სამებისათა.

ამისთვის მე, შენდა შემოვედრებული და წინასწარმეტყველობისა შენისა მსასოვებელი, იმერთა მპყრობლისა დიდისა მეფისა ს ო ლ ო მ ო ნ ი ს გ ა ნ და ძისა მისისა ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ს გ ა ნ , ს ა რ ა ჭ ო ს ა შიგან მთავრად

¹² ეს სიტყვა ორჯერ მეორდება.

დადგინებული და სარჩოდთა აღვსილი, მ ა ჩ ა ბ ე ლ ი ზ უ რ ა ბ , კინოდენ-
სა შესანიშნავსა ვმრთელოზ დიდისა ტაძრისა შენისათვის, თანამეცხედრით
ჩემით და სანყურ სასურით, ერისთვის ასულით ს უ ს ა ნ ნ ა ს ნებართვით
და ძისა ჩემისა ი ე ს ე ს და გ ი ო რ გ ი ს ჯერჩინებით, ესე და ასე ვითარად
რომე, რომელსაცა მქონებელი ვიყავ ა მ ბ რ ო ლ ა უ ლ ს ა , ვ ე ლ ე ვ ს ა და
ზ ე მ ო კ რ ი ს ა : ანუ ზვარისასა, ანუ ყანისა ანუ¹³ ყველას ათის თავადრიდ-
განვე შეგწირე, თვინიერ ერთის ზვარის მეტი, რ ო ლ არ ს ჯ ა ნ ე ლ ი ძ ი ს
კარზედ სასახლეს ზეით ა მ ბ რ ო ლ ა უ ლ ს და შემდგომად ამისა ვგულის-
მოდგინეთ, რომე ჩვენის ცხოვრებისა მრჩობლ შესაძინელი იყო და დიდისა
ტაძრისა შენისა გამგე და სულისა ჩემისა მეოხი ნეტარი მამა მამათა ა ნ-
ტ ო ნ ი ოჯახსა შინა ჩემსა იყოფებოდა¹⁴ და სასურველი ასული ჩემი ტვირ-
თულ იქმნა მკლავითა მისითა და ნათელსცა სახელითა მამისათა და ძისათა
და სულისა წმინდისათა და ან ყოველსა ჩვენ მიერსა რთმულებასა ეს აჯო-
ბინა და ჩვენც სასოებით და მხიარულითა გულითა გიძღვნი.

შეინიერე ესე საოხად ჩემდა და მეუღლისა ჩემისათვი[ს] და ძეთა და ასულ-
თა ჩემთა აღსაზრდელად.

ან და ამისა შემდგომად ვინც და რამანც ძემან კაცისამან ან დიდმან, ან
მცირემან მპყრობელმან და პყრობილმან, ანუ მეფეთა და ანუ უფლის წულ-
თა, ანუ მთავართა, ანუ სამღდელოთა დასთა, ანუ ქვეყანისა გამგეთა მოუ-
რავ მოხელეთა ხელით წერილისა ამის დარღვევად ხელ ყოს და შეწირულე-
ბისა ჩვენისა გამოწირვად, შერისხოს მას ძლიერმან მეუფემან მეუფეთამან
და უფალმან უფროსად კურთხეულით ღვთისმშობლით მ ა რ ი ა მ ი თ უ რ თ
და მოუწყვიდნოს ყველანი გულისა მისისანი და მრჩობლ ცხოვრებითა თვი-
სითა კრულ და შეჩვენებულ იყოს.

ვინცა ამა ზურისაცა ათის თავი სხვავის უდაბნოს ნათლის მცემელსა გა-
მოსწიროს, მისებრ მატლ შეჭმულ იყოს უფიცად (?), ვით მომკვეთი ნათლის
მცემელისა თავისა ი რ ო დ ი და ი რ ო დ ი ა და ყოველნი მათისა ბილწები-
სა შემდგომნი მათთანავე იტანჯებიან და ჩვენისა ცოდვისა პასუხი გვიგონ
დღესა მას დიდსა განკითხვისასა.

ხოლო დამამტკიცებელნი შეწირულებისა ამის ჩვენისა აკურთხოს ყოვ-
ლითა კურთხევითა აბრაჰამისა, ისაჰაკისა და იაკობისაებრ და აღსწეროს
სახელი მისი წიგნსა ცხოველთასა და მკვიდრობა მისი ღირსთა და წმინდა-
თათანა არის.

შეწირულებისა ამის შუა მდეგი ჯერ ლ ო თი და ყოველნი მისნი წმინდანი,
ხოლო კაცთაგან ყმა და მოურავი ჩვენი დ ა რ ი ს პ ა ნ კ ვ ი ტ ა შ ვ ი ლ ი ,

13 აქ დაწერილია სიტყვა და გადაშლილია თვითონ დამწერის მიერ.

14 აქ თავზე ჩამატებულია: და ისიცა ათის თავიც მოგართვით.

ყმა და მოურავი ჩვენი ხ ა ხ უ ტ ა, კარისა ჩვენისა მღდელი გ ი ო რ გ ი და ერთობით კარისა ჩვენისა ყმანი, აზნაურნი და მსახურნი. მოხელე ჩვენი და თ ე შ ი ძ ე, ხელოსანი ს ვ ი მ ო ნ ა და მე უღირს ე ლ ბ ა ქ ი ძ ე და ვ ი თ მღდელს დამინერია.

აღინერა ნოენბერს სამს ქკს ჩყა.

სიგელს ბოლოში უზის ბეჭედი მხედრული ნარწერიო: მ ა ჩ ა ბ ე ლ ი ზ უ რ ა ბ .

24. სეა. ფონდი 1448. საბუთი 2266. გიორგი ნულუკიძის შენირულობის სიგელი ჭელიშის მონასტრისადმი. XIX საუკუნის დასაწყისი.

ზომა 36,2X21,8, ქაღალდი. მხედრული. ჭვირნიშანი-სამი მთვარე. დედანი.

ჟი, შვიდთა ცათა უმაღლესო და უნმიდესო, ქერაბინთა უმეტესო დაბადებულო მშობელო ღვთისა მალღისაო, თვალო ცხოვრებისაო, რომელმან ტკბილი იგი...რთვე. ეჰა ტაკუკო სულიერო ყოვლად საგალობელო სძალო ღვთისაო, მარად[ის ქალწულო] მ ა რ ი ა მ, ჭ ე ლ ი შ ი ს უდაბნოსა შინა განსვენებულო.

ჩვენ, მონამან და მადიდებელმ[ან]...[უჰა]ტიონისისა დედოფლობისა შენისამან და მსასოებელმან ყოვლადწმინდისა სახელისა [შენისამან]...ღვთისაო, შენ მიერთა წყალობითა გულმან ჩვენმან გვითქვა კეთილისა ამის საქმისა სულთა და ხორცთა სარგებელისა ქმნად და ვინებეთ მსახურებად შენდა ჩვენ, წ უ ლ უ კ ი ძ ე მ გ ი ო რ გ ი მ, და თანა მეცხედრემან ჩემან, ა ბ ა შ ი ძ ი ს ასულმან ა ნ ნ ა მ, და ძემან ჩემან ს ვ ი მ ო ნ და შამოგწირეთ გლეხი ზ ნ ა კ ვ ა ს ბ ა კ უ რ ა ძ ე ს ვ ი მ ო ნ ა შვილებით და მისი ძმისწული მ ო ს ე ჩემის სულის სახსრად და ჩემის შვილების სადღენგრძელოთ.

ასეთ რომ, გიორგობას მე და ჩემს ერთხორცს, ა ბ ა შ ი ძ ი ს ქალს ა ნ ნ ა ს, ორივეს, ორი მღდელ მონაზონი ჟამს გვინირებდეს და ყოველს წირვასა და ლოცვაშიდ ნაწილს დაგვიდებდენ და მოგვიხსენებდენ და როდესაც მივიცვალოთ, სულთაობას გვინირებდეს ორი მღდელ მონაზონი.

ღვთის მშობელო, შენის მონასტრის ჭ ე ლ ი შ ი ს უდაბნოსათვის მომერთმევა ს ვ ი მ ო ნ ა ბ ა კ უ რ ა ძ ე და მისი შვილები, მისი ძმისწული მ ო ს ი ე კ ი (?), მათის ალაგ-მამულით, მიდვრით, ტყით, სანისქვილოთი და საძებრით და უძებრით ახმაროს ღმერთმა ჭ ე ლ ი შ ი ს უდაბნოს კაცთაგან უცილებლად აწიდავან ვიდრე უკუნისამდე.

შეინირე, ჟი, ციერთა და ქვეყნიერთა დედოფალო, მცირე ესე ძღვენი და შესანიშნავი და ვითარცა ძემან შენმან სატრფიალომან შეინირა ნ ო ე ს მსხვერპლი, ა ბ რ ა ა მ ი ს ძღვენი და ორნი იგი მწვლილი ქვრივისანი და

ნაცვლად ამისა გვაგე საანაოსა დღეთა სიგრძე, თვეთა სივრცე და წელთა სიმრავლე და ღვთივ მტვირთველითა მარჯვენითა შენითა გვფარევი ხილულთა და უხილავთა მტერთაგან, ხოლო საუკუნესა მას გვასმინე სანატრელი იგი ხმა და მარჯვენით ძისა შენისა მართალთა თანა ღირს მყავ დგომასა ოდეს იგი მიაგებდეს ძე შენი კაცადს კაცადსა საქმეთა მისთაებრ.

და ესე წესდებულობა ვყავ მონამეობითა მოძღვრისა ჩემისა გრიგოლისათა და უდაბნოს წინამძღვრის დ ა ნ ი ე ლ ის ა თ ა და კრებულთა მათთა და ასე წესი და აღთქმა იყოს სამარადისოდ, იყავნ ყოველთა წელთა ვიდრემდის შენი იყოს მონასტერი ესე.

ან რომელმანცა ძემან კაცისამან ანუ მეფემან, ანუ დედოფალმან, ანუ სამღვდელმან, ანუ საერომ, ანუ ჩემან შემდეგმან მეპატრონემან და მეტომემან ანუ სხვამან ვინმე ხელყოს შლად და ქცევად ამა შენირულობასა, მისცეს უფალმან ძრწოლა კ ა ე ნ ის ა, მესხის ტეხა დ ი ო ს კ ო რ ე უკეთური-სა, ცოცხლივ დანთქმა დ ა თ ა ნ ა ა ბ ი რ ო ნ ის ი და ნუცა იხილავს დიდებასა ღვთისასა ანდა საუკუნოდ და იყავნ წყეულ, კრულ და შეჩვენებულ სულით და ხორციით და საფლავით ამას სოფელს და მერმესა მას საუკუნესა თვით ყოვლად წმინდის სამებისაგან, ათორმეტთა მოციქულთაგან, შვიდთა კრებათაგან და ოთხთა მსოფლიოთა პატრიარხთაგან.

ხოლო დამამტკიცებელი და დამბეჭდველი ამისნი იქმნეს ღმერთმან ცვა-რისაგან ცისა და პოხიერებისაგან ქვეყანისა.

ან არიან ამის გამრიგე: წ უ ლ უ კ ი ძ ე ხ ო ს ი ა და მოურავი წ ე რ ე-თ ე ლ ი ზ უ რ ა ბ და მე, ბატონის წ უ ლ ი კ ი ძ ის გ ი ო რ გ ის მოძღვარს გ რ ი გ ო ლ ს, დამინერია და მონამეცა ვარ.

25. ყმის შენირულების წიგნი, მიცემული ერისთავის ძის ვახტანგის მიერ სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. XVIII საუკუნის ბოლო.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 2182, ქალაღდი, ზომა 33,3x21,7, მხედრული, დედანი

ქ. ეპა, შენ, ნეტარო წინასწარმეტყველო და წინამორბედო და ნათლის მცემელო ი ო ა ნ ე, მხსნელისა ჩვენისაო, რომელი ინამე პირისა მისგან უტყუელისა, უმფროსად ყოველთა ნაშობთა დედათასა, არა ანგელოზისა მიერ, გინა ქერაბინისა, ანუ წინასწარმეტყველთა მიერ არს თქმული ესე, არამედ მის მიერ, რომელი იგი დამბადებელი არს ქერაბინთა და შემოქმედი ანგელოზთა და წინასწარმეტყველთა. მან დამტკიცა სიტყვა ესე შენთვის, ვითარმედ არავინ აღდგომილ არს ნაშობთაგანი დედათასა, უმფროს ი ო ა-ნ ე ნათლისმცემელისა. უკეთუმცა დაბადებულთა ეთქნეს სიტყვანი ესე, განკვირდებიან ყოველნი ბუნებანი კაცთან დიდებასა შენსა, რომელი იგი მეუფემან ყოველთა დაბადებულთამან და[ა]მტკიცა სიტყვა ესე.

ანაცა მინდობილმან სინმინდისა შენისამან ერისთვის ძემ ვ ა ხ ტ ა ნ გ და თანამეცხედრემან ჩვენმან მ ა ჩ ა ბ ლ ი ს ასულმან ქ ე თ ე ო ნ და სასურველმან პირმშომან ძემან ჩვენმან, და ვ ი თ და ი ო ა ნ ე, ვინებეთ და შემოგნირეთ მცირე ესე შესანიარავი გლეხი გ ე ლ ბ ა ხ ი ა ნ ი და ვ ი თ და მისი შვილები თავისის სამოსახლოთი, საფლავით, სამარხით, ყანით, ვენახით, მთით, ბარით, გასავალ-გამოსავალით, საძებრით და უძებრით.

ანი რომელმანცა ძემან კაცისამან საფიცარსა ამას შლად ხელ ყოს, დიდმან ანუ მცირემან, თავადმან ანუ მეფეთა, ანუ დედოფალთა, ანუ აზნაურთა, არამედ მსახურთა და გლეხთა შლად ხელ ყოს, შენ ხელ უყავ ორთავე ცხოვრებათა შინა შერისხვით. მასმცა ედების გ ე ზ ი ცეცხლისა? შიშთვილი ი უ და ს ი, ძრწოლა კ ა ე ნ ი ს ა, მეხის ტეხა დ ი ო ს კ ო რ ე ს ი, დანთქმა და თ ა ნ და [ა] ბ ი რ ო ნ ი ს ი. განცხადებულად თავ[ი]ს პოვნას ჩვენთვის ნირვა თუ არ მოიშალოს¹⁵.

არის ამისი მონამე თავათ ღმერთ[ი], კაცთავან მოურავი კ ვ ი ტ ა შ ვ ი ლ ი ხ ა ხ უ ტ ა, და რ ი ს პ ა ნ მ ღ დ ე ლ ი, გ ი ო რ გ ი მ ა ც ა ბ ე რ ი ძ ე.

სამსახურზედაც გული შეგვიჯერდა. დამამტკიცებელნი ამისნი ღმერთმან აკურთხოს, ხოლო შემშლელი ამისნი იყავნ შეჩვენებულ ამირ უკუნისამდე.

26. მანუჩარ და კაცო ყიფიანების შეწირულობის სიგელი ჭელიშის მონასტრისადმი. 1805წ.

ქცა. ფონდი 21, საქმე 14436, ფურცელი 28, სიგელი წარმოადგენს XIX საუკუნეში გადაწერილ პირს და შეიცავს ორ ქრონოლოგიურ ფენას: 1793 წლის და 1805 წლის შეწირულობის სიგელებს. 1793 წლის შეწირულობის სიგელი შემოკლებით გამოქვეყნებული აქვს ს. კაკაბაძეს ნიგში: „დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, ნ. 1, ტფ. 1921წ. გვ.101-102.

ქ. რომელმან წინასაუკუნეთა სიტყვა ზესთა სიტყვისა გვიშევ, ყდ უბინოო საფარველო და მცველო, უსძლოო სძალო, რომელი ანოებდ სძესა ყოველთა დამბადებელსა. ში, დედოფალო, მორწმუნეთა ცხოვრებაო, ქრისტიანეთა სასოო, მშობელო მეუფისაო, სძალო მამისაო და სულისა წდის სამკვიდრებელო, მაყვალო შეუწველო, ხეო ცხოვრებისაო, ყოველთა სიხარულო, რღმან შევ ტევანი ცხოვრებისა. ღრუბელო ნათლისაო, ყდ დიდებულო, ყოველთა ჭირვეულთა შემწეო, მფარველო ქრისტიანეთაო, მწუხარეთა ნათელო, მიზეზო ხსნისა ჩვენისაო და მხსნელო განწირულთა, ცხოვრე-

¹⁵ ეს წინადადება ჩამატებულია სტრიქონის თავზე იმავე ხელით

ბაო დაბადებულთა, ნდ^აო ღმრთის მშობელო ქალწულო მ ა რ ი ა მ, ქ ე-
ლ ი შ ი ს უდაბნოს შინა განსვენებულო, რ^ალმან ერთარსი თანა მოსაყდრე
და თანა დამბადებელი ძე ღვთისა ხორცთა გვიშეე და ესრეთ აღმართე ბუ-
ნება ჩვენი დაცემული და დამდაბლებული და მარადის მეოხ ხარ ცხოვნებად
ნათესავისათვის კაცთასა.

ჩვენ, მარადის ცვა-ფარვათა შენთა მინდობილმან და ყოვლისა სასოები-
სა ჩვენისა შენზედა დამდებმან ყ ი ფ ი ა ნ მ ა ნ მ ა ნ უ ჩ ა რ და თანა ერთ
ხორცმან ჩემმან მ ე ს ხ ი ს ასულმან ა ნ ნ ა მ და სასურველმან ძმამან
ჩემმან, ყ ი ფ ი ა ნ მ ა ნ კ ა ც ო მ, და თანა ერთ ხორცმან მისმან, ჩ ხ ე ი-
ძ ი ს ასულმან ა ნ ა ს ტ ა ს ი ა მ, ვინებეთ და ვიგულისმოდგინეთ, რლ^ათა
გვაქენდა ტრფიალებად ც[ა]თა მობაძაე[ი]სა ეკკლესიისა შენისა მსახურე-
ბად და ჟამსა ამას კკადრეთ, მოგიძღვანეთ და შემოგწირეთ მამის ჩვენის
ბ ე რ ო ყ ი ფ ი ა ნ ი ს სულის საოხად:

ტ ო ლ ა ს გ ა ბ რ ი ე ლ ა შ ი შ ი ნ ა ს შ ვ ი ლ ი ს შვილების ბეგარა: ხუთი კას-
რი ღვინო და ხუთი კასრი ღვინო გ ო გ ი ე ლ ა ს და ხ უ ც ი ე ლ ა
შ ი შ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი ს ბეგარა, შემდგომად ამისა ტ ო ლ ა ს გლეხი შ ი შ ი ნ ა ს-
შ ვ ი ლ ი თ ა მ ა ზ ი კ ა, მისი ძმები ნ ა ს ი ე ლ ა და ს ვ ი მ ო ნ ი კ ა მათის
ცოლ-შვილით, სახლ-კარით, ალაგ-მამულით, საფლაგ-სამარხით, ჭურ-მარ-
ნით, ტყით, მიდურით, გასავალ-გამოსავლით, საყანით, სათიბით, მათის ყო-
ფა-ცხოვრებინათ, საქებრით და უძებრით წინამძღვრობას მოძღვრისა
ჩვენისა ზ ა ქ ა რ ი ა ს ა ს ა და კვალად გულმან ჩვენმან გვითქვა კეთილისა
ამის საქმისა ქენა და სულთა და ხორცთა სარგებელისა და შამოუსწირეთ
გლეხი ხ ვ ა ნ ქ კ ა რ ა ს ტ ყ ე რ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, ყ უ რ ძ ვ ლ ი ს შ ვ ი ლ ე ბ ი
(?): გ ო გ ი ა, მ ო გ ი ე ლ ა, ი ვ ა ნ ე და თ ა ნ დ ი ლ ა, მათის ცოლ-შვილით,
სახლ-კარით, საფლაგ-სამარხით, ჭურ-მარნით, ტყით, მიდურით, წყალ-წის-
ქვილით, გასავალ-გამოსავლით, ალაგ-მამულით, საყანით და სათიბით, სა-
ძებრით და უძებრით, მათის ყოფა-ცხოვრებინათ.

და შეინირე, მ^აი, ციერთა და ქვეყნიერთა დედოფალო, მცირე ესე ძღვენი
და შესაწირავი, ვითარცა ძემან შენმან სატრფიალმან შეინირა წეს მსხვერ-
პლი ა ბ რ ა ა მ ი ს ძღვენი და ორნი იგი მწვლილნი ქერივისანი და ნაცვლად
ამისა გვაგე საწაოსა დღეთა სიგრძე, თვეთა სიგრძე და წელთა სიმრავლე
და ღვთივ მტვირთველითა მარჯვენითა შენითა გვიფარვედ ხილულთა და
უხილავთა მტერთავან.

ხოლო საუკუნესა მას გვასმინე სანატრელი იგი ხმა და მარჯვენით ძისა
შენისა მართალთა თანა ღირს გვყავ დგომასა, ოდეს იგი მიაგებდეს ძე შენი
კაცად-კაცადსა საქმეთა მისთაებრ.

ესე წესდებულეა ვყავით თანა მონამებითა მამისა და მონასტერსა შინა

მყოფთა კრებულთა თანა, რათა ყოველსა წელსა სულის წდის შაბათს მამის ჩემის ბერო ყოფიანის თავის წინამძღვარი ან ერთი მღვდელმონაზონი მსხვერპლს შეწირვიდეს. ეგრეთვე დღესასწაულსა ფერისცვალებისასა და ტაძრად მიყვანებას წდის ხვთის მშობლისასა, ჩვენთვის მსხვერპლსა შესწირვიდეს.

წინამძღვარო და მღვდელმონაზონო, ამ დღეთა შინა ლოცვასა და კურთხევასა ყოფდეთ კრებულთურთ: ცოცხალს დაგვლოცედეთ და მიცვალებულს მოგვიხსენებდეთ თქვენს წდას წირვაში და წილს დაგვიდებდეთ. ესე წესი და აღთქმა სამარადისოდ იყავნ ყოველთა წელთა ვიდრემდის შენ იყოს მონასტერი ესე.

ანითვან, რომელმან ძემან კაცისამან: მეფემან ანუ დედოფალმან, სამღუდელომან ანუ საერომან, ანუ ჩვენმა შემდგომმან მებატონემან, ანუ სხვამან ვინმე ხელ ყოს შემლად და გატეხად ამა შეწირულობისა, მისცეს უფალმან ძრწოლა კაენისა, მეხის ტეხა დიოსკორე უკეთურისა, შიშთვილი იუდასი, ცოცხალ დანთქმა დათან და აბირონისა და ნუციხილავს დიდებასა ღვთისასა ან და საუკუნოდ და იყავნ წყეულ და შეჩვენებულ სულით და ხორცით ამა სოფელსა და მერმეცა მას საუკუნესა, თვით ყდწდის სამებისაგან, ათორმეტთა მოციქულთა, შვიდთა კრებათა და ოთხთა მსოფლიოთა პატრიარხთაგან.

ხოლო დამამტკიცებელი და დამბეჭდველნი ამისნი აკურთხენს ღმერთმან ცვართაგან ცისა და პოხიერებისა ქვეყანისა.

ან არიან ამა დამტკიცებისა მოწამენი: წინამძღუარი და მამა უდაბნოსი დანიელ, მღვდელმონაზონი ნიკოლოზ, მოურავი გიორგი ბუში, მღვდელი სურგულაძეთა დეოზ, ხელოსანი ლომთაძე შოშინიკი, ყიფიანი ბეჟან.

აღწერა ხელით წულუკიძის კარის მწირველის, მღვდლის გურგენიძის გიორგისათა წელსა ქრისტეს განხორციელებითვან ათას შვიდას ოთხმოცდაცამეტს, წინამძღურობასა ზაქარიასასა და კვალად შემდგომად ამისა ქტეს აქეთ ათას რვას და ხუთსა წინამძღვრობასა დანილისასა.

ჩვენ, ყოვლად სამღვდლო ქუთათელ მიტროპოლიტი დოსითეოს, ვამტკიცებ წერილსა ამას და შლად ხელმყოფსა ამისსა ვსწყევ და შევაჩვენებ. ზეგარდამოსა მაღლითა და მათ მაგიერად მათ მიერ ჩუენდამო მოცემულთა ხელმწიფებითა.

ქ. ჩუენ, ყდ სამღვდლომ ნიკოლაოს წმინდელ არხიეპისკოპოსმა სოფრონოს, განვანესეთ ესე ბრძანება, რომ მარხვასა შინა მარიამობისასა ერთის მღვდლისაგან დღე ყოველ ეწირვოდეს ყიფიანს მანუჩარს

და ძმასა მისსა კ ა ც ო ს, მათის მეუღლითურთ და დღეთა ფერის ცვალები-
სასა მთლად კრებულმან უწიროს მათვე ვიდრემდის ცოცხალ იყვნენ სა-
დღეგრძელოდ და სასინანულოდ და მერმე ცოდვის მისატყვევებლად და კვა-
ლად შაბათსა სულთაობისასა მთლად კრებულმან უწიროს ყ ი ფ ი ა ნ ს ბ ე-
რ ო ს და მეუღლესა მისსა.

მეორე გვერდზე დაბლიდან მეათე წკარზედ დამატება: „მღვდელი ს უ რ-
გ უ ლ ა ძ ე თ ა დ ე ო ზ, ხელოსანი ლ ო მ თ ა ძ ე შ ო შ ი ნ ი კ ი“ აღინერა
ხელითა, სარწმუნო არს.

ნამდვილისაგან თანასწორ არს უმეტნაკლებოდ.

**27. ყმა-მამულის შეწირულობის წიგნი, მიცემული შოშიტა ჩაჩანიძის მი-
ერ სხვაგის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. 06. 10. 1809 წ.**

**სეა. ფონდი 1448, საბუთი 885, ქალაღდი, ზომა 42,2×30,4, მხედრული, დე-
დანნი.**

ქ. ეპა, შენ ნეტარო წინა მორბედო დანათლის მცემელო ი ო ა ნ ე, რომე-
ლი ყოველთა დაბადებულთა დამბადებელისა მიერ უმეტეს ყოველთა ნა-
შობთა იდიდე და რისათვისმე ესრეთ უმეტეს ყოველთასა გინოდა პირმან
მან სალთომან უტყუელმან, არა თუ ამისთვის, რამეთუ მუცლითგანვე დე-
დისათ განგწმიდა სულმან წმინდამან და სამკვიდრებელად თვისად განგანე-
სა და მიერვე მუცლით დედისათ იწყე ქადაგებად მოსლა მეუფისა სსნად
დაბადებულთა თვისთა და გამორახვედ მიერვე იწყე საქმით აღსრულებად
სჯულისა მცნებათა აღთქმისა ნეტარებათა ესრეთ, რამეთუ კეთილთაგან
სათნო ღთისა არა რად დაშთა რომელი შენ არა აღასრულე რამეთუ ექმენ
დასაბამ განშორებულთა და სახე კეთილისა მონაზონთა დიდებასა გამოუთ-
ქმელისა წინაშე სამებისა წმინდისა და თანა ზიარ ქმნილხარ დიდებასა და
სუფევასა შენ მიერ ნათელღებულისა ქ რ ი ს ტ ე ს ა და მოცემულარს შენ-
და მეოხება ყოველთა ბრალეულთა,

რომლისათვის მეცა, მოსავმან სინმინდისა შენისამან და მოლტოლივლ-
მან საფარველისა შენისამან, ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე მ შ ო შ ი ტ ა მ, გკადრეთ მცირე
შესანირავი მწლილებრი, მონლითა გულითა, შემუხრვილითა სულითა შე-
მომინირავს: ჩემი სამკვიდრო ს ა გ ა ნ ე ლ ი ძ ე ნ ა ს ხ ი დ ი კ ი მისი ცოლ-
-შვილით, დედულით, მამულით, მისი ყოვლისფერიანათ: საძებრით და
უძებრით, ორი ობლები, ჩემი დახსნილი დ ა ვ ი თ ი კ ა და მ ა მ უ კ ი. სხვა
რასიც მქონებელი ვარ, ხ ი მ შ ს ვენახი ჩემი კერძი, სხვა ჩემი დედულ-მა-
მული ყოვლის ფერი, რაც ძმაში გამომიხვდა, მესამედი ყოლისფერი საძება-
რი და უძებარი შემომინირავს.

მიიღე, შ~ი, წმინდაო წინამორბედო უფლისაო, ესე მცირე და კინი შესა-

წირავი და მოგვაგენ ჩვენ მცირეთა ამათ წილ მდიდარნი და მალალი ოხა შენი, სოფელსა კეთილად წარმართება და საუკუნოსა მას ხსნა ბრალთა ჩვენთა.

ან ვინცა და რამანცა ძემან კაცისამან: დიდმან ანუ მცირემან, ანუ თავადმან ანუ აზნაურმან ანუ მსახურმან ანუ გლეხმან, კაცმან ანუ ქალმან შლად და დარღვევად ხელ ყოს, შენ ხელ ყავ მას ორთავე ცხორებისაგან ბოროტად გამოხვებად სოფელსა ამას კ ა ე ნ ი ს ე ბ რ ი ძ რ ნოლით და კვნესით, საღმობით და მწუხარებით ამყოფე ცხორება მისი და საუკუნოსა მიეც რისხვა პირ უთვნელისა მსაჯულისა შენ მიერ ნათელ ლეხულისა ქ რ ი ს ტ ე ს ა, წარმავნებელი მისი ცეცხლსა მას საუკუნესა. სოფელსა ამას იყვნედ შვილნი მისნი ობოლ და ცოლი მისი ქვრივ. მასამც ედების გ ე ზ ი ცეცხლისა, შიშთვილი ი უ დ ა ს ი, დანთქმა დ ა თ ა ნ და ა ბ ი რ ო ნ ი ს ა. ნუმცა ეხსნება წირვითა, ნურცა ლოცვითა, ნურცა გლახაკთა მიცემითა, ნუმცა ი ე რ უ ს ა ლ ე მ ს წასლ~ითა და შეწირვითა. დამამტკიცებელი ამისი ღმერთმან აკურთხოს, ხოლო შემშლელი ამისნი შეშალოს ორთავე ცხორებათა შინა უკუნითი უკუნისამდე ამინ.

ამისი მოწამე არის თავათ ღმერთი და უწმინდესი ქერაბინთა ღ[ვ]თისმშობელი მ ა რ ი ა მ და კაცთაგან ხ ე ი ძ ე ხ ო ს ი ა, მღდელი თ ე ვ დ ო რ ე, მოძღვარი ჩემი უდაბნოს მღდელ მონაზონი მ ა რ კ ო ზ და ნ ი კ ო ლ ო ზ, ყ ი ფ ი ა ნ ი ბ ე რ ი, მე უღირსს მღდელ მონაზონს გ ე ლ ბ ა ხ ი ა ნ ს გ რ ი - გ ო ლ ს დამიწერია და მოწამეცა ვარ, დროსა წინამძღვრის ა ბ ა შ ი ძ ი ს ა ნ ტ ო ნ ი ს ა ს ა, თვესა სეკდემბერს ბ დღესა, კვირიაკესა.

დამტკიცებუბი: ქ. ჩვენ, მეფე ს~დ იმერთა და სხვათა ს ო ლ ო მ ო ნ მეორე ძე ა რ ჩ ი ლ ი ს ა, ვამტკიცებთ დავთარსა ამას შეწირულობისასა. რადგან უშვილოს კაცის მამულთან მეფის მეტს საქმე და სადაო არავის აქვს და თვით მამულის მემკვიდრეს შეუწირავს, ჩვენც დავამტკიცეთ, შევსწირეთ და დავბეჭდეთ სამეფო ბეჭდითა ჩვენითა ოკდობერს ვ წელთა ჩყთ.

მე, ერისთავი ა ნ ტ ო ნ ი ვამტკიცებ წიგნსა ამას.

28. მიწის შეწირულობის წიგნი მიცემული გიორგი ყფიანის მიერ სხვაგის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. 08.09. 1812.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 6871, ქალაღდი, ზომა 26,7x18,8, მხედრული, დედანი.

ქ. ეჭა, შენ დიდებულო და ყოვლად ქებულო ნათლის მცემელო მაცხოვრი-საო ი ო ვ ა ნ ე,

მე, საფარველისა შენისა მოღტოლოვილმა და მსასოებელმან შენმან, ყ ი-

ფიანმა გიორგიმ, და მეუღლემან ჩემა, მარიამა, და შვილმა ჩემა, ხოსიამ და იესემ, ვინებეთ და შემოგწირეთ სულისა ჩვენისა საოხად ხახუტელას საყმო მინა-ადგილი, სახლ-კარი, წყალ-წისქვილი, საყდრის სამარხი, რაც იმას ძმაშიდ გამოხვდეს, ყოველივე უკლებლად შემომწირავს და ყოველს წირვაზედ მოხსენება და ნაწილი არ დამაკლოთ, სანამდი ცოცხალი ვიქნე, ცოცხალს მოხსენება და მიცვალებას იქით მიცვალებულის მოხსენება და მანამდისაც წიგნი გქონდათ და ახლაც კიდევ მეორე გასა[ა]-ხლებელი წიგნი დამიძევეს, რომ არ დამივიწყოთ თქვენს წმინდა მსახურებაშიდ.

არს ამისი მოწამე ჯერეთ ღმერთი და ყოველი მათი წმინდანი. კაცთავან ივანე დვალის, თვითან ყიფიანის სიძე და ყიფიანის ყმა ვანაძე გიგია და მალაღიანი დავითელია და მე, წინამძღვარს პანტელეიმონს დამიწერია, გიორგის და მისი შვილის ხოსიას და მათი სიძის ივანეს დლის (?) სიტყვით, ქს ჩეიბ, იანვარს ზ.

29. პირობის წიგნი მიცემული დავითა გიორგობიანის და ლადიშლების მიერ სოფრონ წულუკიძისადმი. 13.09.1812 წ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 6800, ქალაღდი, ზომა 25x22, მხედრული. დედანი.

ქ. ესე წიგნი მოგართვით თქვენ, ყდ სამღვდელოს ნიკოლაოს წმინდელ არხიეპისკოპოს სოფრონის [ს], მე, დავითა გიორგობიანმა, და მისმა შვილებმა ერთობით და ლადიშელმა თემმა, თქვენს ყდ სამღვდელოებას, შემივედრეთ და თეთრი გვასესხე ოცდა ათი მარჩილი და ჩვენის შეუძლებლობისაგან თეთრის გარდახდა ვერ შევძელით და თეთრის სამაგიორეთ გიორგი გიორგობიანის შეწირული ვენახი მოგართვით და ჩვენ ასრე პირობა მოგვირთმევი. არას ჩვენმა მომავალმა კაცმა ეს ჩვენი მორთმეული წერილი არ შეგიშალოს და თუ ვინმე შემშლელად (?) გამოსჩნდეთ, თქვენის ყდ სამღვდელოებისაგან შეჩვენებული იყოს და როგორც მტყვანს კაცს ეკადრებოდეს, ისე ყავთ.

არის ამისი მოწამე ძმის წული ჩვენი, ჯვარის მტვირთველი წულიკიძე სვიმონ, წულიკიძე ბუჭუა, მოურავი ჩვენი ჯანელიძე სვიმონ, კიკვაძე კიკოლა, ხელოსანი ჩვენი აბუთიძე შოშიკი, მღვდელიაძე მახარიკი, ჩვენ მღვდელ მონაზონს ჩხეიძეს ნიკოლაოს დამიწერია და მოწამეცა ვარ ამისი.

დაიწერა ხელითა (?) უფლისთა ჩეიბ, სეკდემბრის იგ.

30. იოანე აბაშიძის შეწირულობის სიგელი ქელიშის მონასტრისადმი. XIX საუკუნის დასაწყისი.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 5157, ქალაქი, ზომა 45,2x36. მხედრული, დე-
დანი.

ქ. შ~ი, შენდა ცათა უმაღლესო და უწმიდესო ქერაბინთაო, უმეტესო ყო-
ველთა დაბადებულთაო, ქალწულო, მშობელო ღვთისა მადლისაო, თვალ
ცხოვრებისაო, რომელმან ტკბილი იგი მანანა ქ რ ი ს ტ ე იტვირთე. ეჰა,
ტაკუკო სულიერო, ყოვლად საგალობელო სძალო ღვთისაო, მარადის ქალ-
წულო მ ა რ ი ა მ, ქ ე ლ ი შ ი ს უდაბნოსა შინა განსვენებულო.

ჩვენ, მონამან და მადიდებელმან ყოვლად უპატიოსნესისა დედოფლობი-
სა შენისამან და მსასოებელმან ყოვლად წმიდისა სახელისა შენისამან, დე-
დაო ღვთისაო, შენ მიერთა წყალობითა გულმან ჩვენმან გვითქვა კეთილის
ამის საქმისა სულთა და ხორცთა სარგებელის ქმნად და ვინებე მსახურებად
შენდა, ჩვენ, ა ბ ა შ ი ძ ე მ ი ო ა ნ ე მ, და თანა ერთ ხორცმან ჩემმან, მ ა -
ჩ ა ბ ლ ი ს ასულმან მ ა რ ი ა მ, ასე და ესე ვითარად, რომე ჩემმან მამის
მსგავსად სასურველმან სიმაგრემან ჩემმან, მ ა ჩ ა ბ ე ლ მ ა ნ ზ უ რ ა ბ,
მზითევად თ ო მ ა ძ ე მ ღდელი გ ი ო რ გ ი მისის ცოლ-შვილით მიბოძა და
ჩვენ გვყავდა და მერმეთ მონასტერსა შინა შენსა შამოვედრა და მას შინა
მყოფმან წინამძღვარმან და კრებულმან ინებეს და ჩვენც ნება დავრთეთ და
შამოგწირეთ ეს ჩვენი ნაშუთივი მღუდელი, თ ო მ ა ძ ე მ გ ი ო რ გ ი, მისის
ცოლ-შვილიანათ.

და შეინირე, წმიდაო ღვთისმშობელო, ვითარცა შეინირა ძემან შენმან და
უფალმან ჩვენმან ქერივისა მწვლილნი და ღირს მიჩინე წინაშე ძისა შენისა
მარჯვენით დგომასა დღესა დიდსა მას განკითხვისასა. ღვთისმშობელო, ნუ
განმაგდებ მე პირისა შენისაგან, ღვთისმშობელო, შემინყალე, მისსენ ჯო-
ჯობეთისაგან. ღვთისმშობელო, ან მითხოვე წყალობანი უფლისაგან და
ღვთისმშობელო შენ დამისსენ ჰაერისა მცველისაგან.

ან ესე განწესება დაგვიძს წმინდასა მონასტერსა შინა შენსა: სანამ ეს მო-
ნასტერი შენობით იქვენეს და ეს ჩვენი შემონირული კაცი არ გადაშენდეს,
თვით სახელსა ჩემსა ზედა ჩვენთვის ივანობის თვესა ივნისსა ოცდა ოთხსა
დღესა ი ო ა ნ ე ნათლისმცემლისა შობისასა ჩვენთვის იწიროს და დაგვლო-
ცევდენ და მათს წმიდას წირვაში ნაწილს დაგვიდებდენ და მოგვისხენებდენ.

ან რამაც ძემან კაცისამან ა დ ა მ ი ს ტომმან და მოდგამამან: დიდმან ანუ
მცირემან (sic), ან სამღვდელმან და ანუ საერომ, ან ჩვენმან შემდგომმან მე-
პატრონემან ანუ ჩვენმა შვილმა და მომავალმან, ანუ კაცმან და ანუ დედა
კაცმან ეს ჩვენ მიერ შეწირულობის წიგნი შენს მონასტერს, ანუ წირვა და ან
ლოცვა მოუშალოს, ისიმც შეიშლება სახისა და სჯულის ქრისტიან[ო]ბისა-
გან, მასამც რისხავს მამა ღმერთი და სული წმიდა ღმერთი, და ყოველნი
წმიდანი მისნი: წინასწარმეტყველნი, მოციქულნი, მახარებელნი, მღვდელთ

მთავარნი, მონაშენი და ღირსნი. მომშლელსა ამისსა ედების კეთრი გ ე ზ ი ს ა, შიშთვილი ი უ და ს ი, მეხის ტეხა დ ი ო ს კ ო რ ე ს ი, დანთქმა და-თ ა ნ და ა ბ ი რ ო ნ ი ს ი, სირცხვილი კ რ ი ს კ ე ნ ტ და თ ა ბ ა ნ ე ს ი¹⁶. ნუც ეხსნების წირვით და ლოცვით. ნუმც საყდრის და ხიდის აგებით, ნუც გლახაკთ გამოზრდით და ნუც უცხოს შეწყნარებით. იუდა ის კ ა რ ი ო ტ ე ლ - თ ა ნ ა მ ც დაისჯების და უსჯულო ე რ ო დ ე ს თ ა ნ ა მ ც დაიმკვიდრების მომ-შლელი ამისი. სულით და ხორციით ფსკერსა ჯოჯოხეთისასა, ბნელსა გა-რესკნელსა, მატლსა უძილსა და ღრჭენასა კბილთასა, სადაცა არს მატლი უძილი და ტარტაროზი, დაუსრულებელი ცეცხლი უშრეტი და ვეშაპი პირ აღშვეებული ცოდვილთა შთანსათქმელად ამინ.

ხოლო დამამტკიცებელი და დამბეჭდველი წერილისა ამის კურთხეულ იყოს წმიდისა სამებისაგან, ათორმეტთა მოციქულთაგან, ოთხთა პატრიარ-ხთაგან და შვიდთა მსოფლიოთა კრებათაგან, კურთხევითა მით ა ბ რ ა მ ი ა - ნ ე ბ რ ი თ ა აქაცა და მერმესა მას საუკუნესა სულით და ხორციით ამინ.

ქ. შუამდგომელი და შემწე საქმისა ამის ღვთის მოყვარე, სასურველი დე-და ჩემი ლორთქიფანიძის ასული ხ რ ა მ ზ ე. ლოცვა და მოხსენება მასამც აქ-ვნდეს მონასტერსა შინა შენსა.

31. თამაზ მეტონიძის შეწირულობის სიგელი ქელიშის მონასტრისადმი. XIX საუკუნის დასაწყისი.

სეა. ფონდი 1448. საბუთი 5155. ქალაღდი, ზომა 43,2x35,6, მხედრული, **ჭვირნიშანი-გემი, დედანი.**

ეჰა, შენ, მეორედ ცად სამყაროდ გარდათხმულო, ქ ე ლ ი შ ი ს ღვთის-მშობელო, რომელმან ერთარსი თანა მოსაყდრი და თანა დამბადებელი ძე ღვთისა ხორცთა გვიშევ ჩვენ, ესრეთ აღმართე ბუნება ჩვენი დაცემული და დამდაბლებული და მარადის მეოხ ხარ ცხოვნებად ნათესავისა კაცთასა.

ჩვენ, მარადის ცვა-ფარვათა შენთა მინდობილმან და ყოვლისა სასოების-სა ჩვენისა შენზედა დამდებმან, მ ე ტ ო ნ ი ძ ე მ თ ა მ ა ზ ა მ, და თანა ერ-თხორცმან ჩემან ნ უ ლ უ კ ი ძ ი ს ა ს უ ლ მ ა ნ თ უ თ ა მ, ვინებეთ და ვიგულსმოდგინეთ, რომელსა გვაქუნდა ტრფიალება ცათა მობაძავისა ეკ-ლესიისა შენისა მსახურებად და ჟამსა ამას გკადრეთ და მოგიძღვანეთ და შემოგწირეთ:

ტ ო ლ ა ს გლეხი თ ე დ ო რ ა შ ვ ი ლ ი ი ვ ა ნ ი კ ა და კ ი კ ო ლ ა და ჩ ი ჩ ი ლ ი კ ი, ასთე რომ, მამის ჩემის გ ი ო რ გ ი ს ნაყიდი იყო ღმერთს ვფი-ცავ, არა კაცის სადგო არ იყოს, არც ბატონისა და არც სხვისი და შამომიწი-რავს ქ ე ლ ი შ ი ს უდაბნოს ღვთისმშობლისათვის მამის ჩემის, გ ი ო რ -

¹⁶ უნდა იყოს საბიანესი.

გ ი ს, და ჩემის ძმის ს ვ ი მ ო ნ ი ს სულის სახსრად და ჩემის ცოდვილის სულის სახსრად და ჩემის მეუღლის და თანა ერთხორცის, წ უ ლ უ კ ი ძ ი ს ასულის თ უ თ ა ს ი სულის სახსრად შამომინირავს ალაგით, მამულით, ტყით, ჭურმარნით, სასაფლაოთი, სანისქვილოთი, საძებრით და უძებრით. ახმაროს ღმერთმან ქ ე ლ ი შ ი ს უდაბნოს კაცთა უცილებლად ანიღვან ვიდრე უკუნისამდე.

შეინირე, შ ი, ციერთა და ქვეყნიერთა დედოფალო, მცირე ესე ძღვენი და შესანირავი, ვითარცა ძემან შენმან სატრფიალომან შეინირა ნ ო ე ს მსხვერპლი, ა ბ რ ა ა მ ი ს ძღვენი და ორნი იგი მწვლილი ქვრივისანი და ნაცვლად ამისა გვაგე საანაოსა დღეთა სიგრძე, თვეთა სივრცე და წელთა სიმრავლე და ღვთივ მტვირთველითა მარჯვენითა შენითა გვფარევედ ხილულთა და უხილავთა მტერთაგან, ხოლო საუკუნესა მას გვასმინე სანატრელი იგი ხმა და მარჯვენით ძისა შენისა მართალთა თანა ღირს მყავ დგომასა, ოდეს იგი მიაგებდეს ქე შენი კაცად კაცადსა საქმეთა მისთაებრ.

და ესე წესდებულობა ვყავ თანა მოწამეობითა მამისა და მონასტერსა შინა მყოფთა კრებულთა, რათა ყოველსა წელსა მამის ჩემის გ ი ო რ გ ი მ ე ტ ო ნ ი ძ ი ს ა თ ვ ი ს ერთი მღვლე მონაზონი ერთ დღეს ჟამს უწირებდეს და ერთი კიდე ჩემს ძმას, ს ვ ი მ ო ნ ს, უწირებდეს და მესამე მღვლე მონაზონი მე და ჩემს ერთხორცს, წ უ ლ უ კ ი ძ ი ს ასულს, თ უ თ ა ს, გვინირებდეს და ყოველს წირვასა და ლოცვაშიდ მოგვიხსენებდენ და ესე წესი და აღთქმა სამარადისოდ იყავნ ყოველთა წელთა ვიდრემდის¹⁷ შენი იყოს მონასტერი ეს.

ან რომელმანცა ძემან კაცისამან: ანუ მეფემან, ანუ დედოფალმან, სამღვლელომან ანუ საერომან, ანუ ჩვენმან შემდგომან მეპატრონემან და მეტომემან და ანუ სხვამან ვინმე ხელყოს შლად და ქცევად ამა შემოწირულობისა, მისცეს უფალმან ძრწოლა კ ა ე ნ ი ს ა, მეხისტეხა დ ი ო ს კ ო რ ე უკეთურისა, ცოცხლივ დანთქმა და თ ა ნ ა ა ბ ი რ ო ნ ი ს ა და ნუცა იხილავს დიდებასა ღვთისასა ანდა საუკუნოდ და იყავნ წყეულ, კრულ და შეჩვენებულ სულით და ხორციით და საფ[ლ]ავით ამას სოფელსა და მერმესა მას საუკუნესა თვით ყოვლადწმინდის სამებისაგან, ათორმეტთა მოციქულთაგან, შვიდთა კრებათაგან და ოთხთა მსოფლიოთა პატრიარხთაგან.

ხოლო დამამტკიცებელი და დამბეჭდველნი ამისნი იქმნეს ღმერთმან ცვარისაგან ცისა და პოხიერებისაგან ქვეყანისა.

ან არიან ამის დამამტკიცებელი: წინამძღვარი და მამა უდაბნოსი და ნ ი ე ლ ი, ბატონი ჩემი ყ ი ფ ი ა ნ ი მ ა ნ უ ჩ ა რ, მისის მოწმობით და ს ვ ი მ ო ნ

17 ეს სიტყვა განმეორებულია.

ბერი, ნიკოლოზ ბერი, დავით ბერი, გაბრიელ ბერი და მე, გრიგოლს დამინერია და მონამეცა ვარ ამისი.

32. დავით ჯაფარიძის შენორულობის ნიგნი სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. 29. 09.1812 წ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 6850, ქალაღდი, ზომა 19×11,5, მხედრული, დედანი.

ქ. ეჰა, შენ, დიდებულო ნათლისმცემელო ქრისტესო, იოვანე, მე ცვა-ფარვათა შენთა მონდობილმა და მოღტოლვილმა საფარველისა შენისამან, ჯაფარიძემ იოვანემ და მეუღლემან ჩემან, გოცირიძის ასულმა მარინემ, ვინებე ტაძრისა შენისა მსახურება და შემოგწირე ხიმშს ჩემი საყავრე (?) მინა პირველად ნაყიდი მქონდა ის ადგილი და ახლა თქვენის მონასტრისათვის შემომინირავს სულისა ჩემისა საოხად და ხორცისა ჩემის სადღენგრძელოდ და ძის და ასულისა ჩვენისა აღსაზრდელად და ყოველს წირვაზედ მოხსენებას და ნაწილს არ დაგვაკლებდეთ უკუნისამდე.

არის ამის მონამე შიო ბერი კაკარიასვილი (?) და გოგია კაკარიასვილი (?) და ერთობით ჩემი ყმები. მე, წინამძღვარს პანტელეიმოსს დამინერია ქს ჩყიბ სეკდებრის კთ.

33. ყმა-მამულის შენორულობის ნიგნი, მიცემული ზურაბ მაჩაბელის მიერ სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. 19.10. 1812 წ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 6840, ქალაღდი, ზომა 29×21, მხედრული, დედანი.

ქ. ში, უფლისა წინამორბედო, წინასწარ მეტყველო და ნათლის მცემელო ქრისტესო იოვანე, ქადაგო სინანულისაო, უზეშთაესო ყოველთა ნაშობთაო, ხმაო სიტყვისა ღთისაო, მსწრაფლ ისმინე ხმა უდებებისა ჩემისა. სამთელო მზისა სიმართლისაო, გევედრები და შეგივრდები მე, ცვა-ფარვათა შენთა მინდობილი და მოღტოლვილი საფარველისა შენისა, მაჩაბელი ზურაბ, და თანა ერთ ხორცი ჩემი, ერისთვის ასული სოსანა და თანა პირმშო ძე ჩუენი გიორგი და იესემ ვინებეთ და ვიგულისხმეთ ტაძრისა შენისა მსახურება და შემოგწირეთ:

ინას გლეხი, გენაძესვიმონიკა, მისის ცოლ-შვილით, მისის მინა ადგილით, სახლით, კარით, ჭურ-მარნით, მთით, ბარით, წყალ-წისქვილით, საფლავ-სამარხით, რისი მქონებელი იყოს ყოველივეთი, საძებრით და უძებრით. ასე უნაკლულოდ შემომინირავს და რომელიმე ჩემი მსახურება მაზედ მიდგებოდა რამე, ყოველივე თქუენდა შემომინირავს სულისა ჩემისა

საოხად და სასურველისა ჩვენისა და სანატრელისა ასულისა ანასტასია-ს მოსახსენებელად.

მი[ი]ღე, ში, უფლისა წინამორბედო, და მოგვაგენ ჩვენ მდიდარნი და მა-
ლალნი ოხა შენი სოფელსა ამას და საუკუნესა მას ხსნა სულთა და ხორცთა
ჩვენთა.

ანი რამანც ძემა კაცისამან წიგნსა ამას შლად ხელ ყოს, შენ შერისხე სა-
შინებელითა შენითა და და[ა]მდაბლე ცხოვრება მისი და ახოცე ყოველივე
საცხოვრებელი მათი და იყოს წყეულ და შეჩვენებული ოთხის პატრიარქისა-
გან, შვიდის კრებისაგან და ყოვლის სამღდელოს დასისაგან ანდა უკუნისამ-
დე.

ხოლო წერილისა ამისი არის მონამე და შუამდგომელი მოურავი, კ ვ ი-
ტ ა შ ვ ი ლ ი ხ ა ხ უ ტ ა, და დ ა რ ი ს პ ა ნ და სხვანი კარისა ჩვენისა აზ-
ნაურნი და მოხელენი ჩვენნი ერთობით.

მე, წინამძღვარს პ ა ნ ტ ე ლ ე ი მ ო ნ ს დამიწერია მ ა ჩ ა ბ ლ ი ს ბრძა-
ნებით, ოკდობრის ით, ქ ს ჩ ყ ი ბ.

სიგელს აქვს ორი ბეჭედი მხედრული წარწერებით: მ ა ჩ ა ბ ე ლ ი ზ უ რ
ა ბ, ერისთვის ასული ს ო ს ა ნ ა. აშიაზე მოიპოვება შემდეგი წარწერა: ამა
წერილსა შინა მსახურებას ყველიერის შაბათს კრებით ცოცხალთა და მიც-
ვალეზულს გვეწიროდეს.

**34. ყმის შეწირულების წიგნი, მიცემული ზურაბ მაჩაბელის მიერ სხვაგვის
იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისადმი. 20.08. 1813 წ.**

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 6829, ქაღალდი, ზომა 34,5x22, მხედრული, დე-
დანი.

ქ. ეჭა, შენ, ნეტარო წინამორბედო, რომელი ყოველთა დამბადებელისა
მიერ უმეტეს ყოველთა ნაშობთა იდიდე და რასათვის მე ესრეთ უმეტეს
ყოვლისა გინოდა პირმან მან სამღთომან უტყუელმან, არათუ ამისთვის,
რამეთუ საშოდგანვე დედისათ განგწმინდა სულმან წმინდამან და სამკვიდ-
რებლად თვისად განგანესა და მიერ მუცლით დედისად იწყე ქადაგებად
მოსლა მეუფისა ხსნად დაბადებულთა თვისთა და გამორახვედ მიერვე, იწყე
საქმით აღსრულებად სჯულისა მცნებათა და აღთქმისა ნეტარებათა ეს-
რედ, რამეთუ კეთილთაგან სათნო ღთისა არა დაშთა, რომელი შენ არა
აღასრულე, რამეთუ ექმენ დასაბამ განშორებულთა და სახე კეთილისა მო-
ნაზონთა და ქადაგებდი სინანულსა და მოუწოდ[დ]ი ყოველთა ყოფად მისსა
და ექმენ ყოველთა კაცთა მიზეზ ცხოვრებისა და რაჟამს სახითა გლახაკთა-
თა მოსრული მსხნელი, უგულისხმობთა ურიათა მიერ ლიტონად კაცად შე-
რაცხილი, შენ მათ მიერ წინასწარმეტყველად დიდად ჩინებულმან არქუ

მათ, რომელი ეგე შორის თქვენსა დგას, არა ღირს ვარ განხსნად ხამლთა მისთა და თანა ზიარ ქმნილ ხარ დიდებასა და სუფევასა შენ მიერ ნათელ ღებულისა ქრისტესა და მოცემულ არს შენდა მეოხება ყოველთა ბრალეულთა.

რომლისათვის მეცა, მოსავმან სინმინდისა შენისამან და მოლტოლოვიმან საფარველისა შენისამან, ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე მ ზ უ რ ა ბ მ ა, და შემცხედრემან ჩემან, ა ხ ლ ე დ ი ა ნ ი ს ასულმა რ ო დ ა მ, და ძემან ჩემან, გ ი ო რ-გ ი მ, გკადრეთ მცირე ესე შესანირაავი მწლილებრივთა მონლითა გულითა და შემოგწირეთ გლეხი ქ ვ ე დ ს (?) მ ა ი ს უ რ ა ძ ე გ [ლ ა] ხ უ ნ ა და მისი შვილი ქ ი ტ ე ს ა და თ ე ვ დ ო რ ე, მათის ცოლშვილით, მიწა-ადგილით, სახლ-კარით, ჭურ-მარნით, საყდარ-საფლავით, წყალ-წისქვილით, მთა-ბარით, რომლისაც მქონებელი იყოს ყოველივეთი საძებრით და უძებრით.

ასე უკლისათ მომიცემია და ცოტაოდენი რამ მოსართმეველი მომართვი: ერთი თოფი და ერთი თასი, ვითამ ნახევარი ფასი ავიღე და სხუა ჩემის სულის საოხად და ჩემის მეუღლის სულის საოხად და მოსახსენებელად შემომინირავს, რომ ყოველს წელიწადს სულთაობას ჩემთვის და ჩემი მეუღლისათვის იწიროდეს.

მიიღე, ოი, დიდებულო წმინდაო წინამორბედო უფლისაო, მცირე ესე და უნდო ძღვენი და მოგვაგენ მცირეთა მათ მდიდარნი და ოხანი შენი სოფელსა ამას შინა კეთილად წარმართება და საუკუნესა მას ხსნა ბრალთა ჩვენთა.

ან ვინცა და რამანცა ძემან კაცისამან: დიდმან ანუ მცირემან, კაცმან ან ქალმან ხსნად და დარღუევად ხელყოს, შენ ხელ ყავ ორთავე ცხოვრებათა და დაამხუენ ცხოვრება მისი ორთავე ცხოვრებათა.

დამამტკიცებელი ამისი აკურთხე და განაძლიერე ღმერთო.

კაცთაგან არის ამისი მოწამე ჩემი ყმა კ ა ც ი ტ ა ძ ე (?) თ უ ა ლ ი კ ა და მე, წინამძღვარს პ ა ნ ტ ე ლ ე ი მ ო ნ ს დამიწერია ზ უ რ ა ბ ი ს ბრძანებით ქ~ს ჩყიგ, აგვისტოს კ.

35. ტატუა ჩიკვაიძის შეწირულების წიგნი სხვაგვის იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოსადმი. 04.04. 1814 წ.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 6830, ქალაღი, ზომა 34x24, მხედრული, ჭვირნიშანი დათვი, დედანი.

ქ. ეპა, უფლისა წმინდაო წინასწარმეტყველო წინამორბედო და ნათლისმცემლო უფლისა ჩვენისა და მაცხოვრისა ქ რ ი ს ტ ე ს ო, ხმაო სიტყვისა ღთისო, მთიებო დაულამებელისა მზისა იადონო, უდაბნოს მოყვარეო, რომლისა ი რ ო დ ი ს მიერ უბრალოდ წარგეკვეთა წმინდა თავი შენი, გვევდრები და შეევივრდები, რათა მეოხ იქმნეთ უბადრუკისა სულისა ჩემისათვის,

ჟამს მას აღმოფშვინისა სულისა ჩემისასა, რათა იხსნას ნანვეთმან სის-
ხლთამან შენთამან აურაცხელნი ბრალნი და შეცოდებანი ჩემნი.

და ნაცვლად ამისსა შემოგწირე მცირე ესე შესაწირავი საოხად სულისა
ჩემისა და მოსახსენებულად თხიერთა ამათ ხორცთა ჩემთა, რათა არა დამი-
ვინყონ, ეკლესიათა შინა შენთა შევსწირე: ს ხ ვ ა ვ ი ს უდაბნოს ოთხი კას-
რი ღვინო და სამი კოდი პური მე, ტ ა ტ უ ა მ ჩ ი კ ვ ა ი ძ ე მ, და ერთხორ-
ცმან ჩემა მეუღლემ, წ უ ლ უ კ ი ძ ი ს ასულმან ე ლ ი ს ა ბ ე დ მ ა.

ან ვინაც და რამაც ძემან კაცისამან, დიდმან ანუ მცირემან ხელყოს შლად
წერილისა ამის, შერისხდეს მას სამებით დიდებული ღმერთი და ყოველნი
მისნი წმინდანი ზეცისანი და ქუეყანისანი, ხორციელნი და უხორციონი, მა-
საც ედების ძრწოლა კ ა ე ნ ე ს ი ს ა, შიშთვილი ი უ და ს ი, მესხის ტეხა დ ი-
ო ს კ ო რ ე ს ი, დანაქმა და თ ა ნ ა ბ ი რ ო ნ ი ს ი და შეჩვენებულიცა არის
სულით და ხორციით, შვიდთა კრებათაგან, ათორმეტთა მოციქულთაგან და
ყოველთა პატრიახთა და სამღვდლოთაგან და ჩემისაცა ცოდვისა ნუქბათ
სიტყვის მიმცემი იქმნეს დღესა მას განკითხვისასა ამინ.

არის მოწამე წერილისა ამის გ რ ი გ ო ლ ბერი და ნაცვალნი ი ო ვ ა ნ ე
კ ი კ ა შ ვ ი ლ ი და ნ ი კ ო ლ ო ზ დ ი ვ ნ ი ს შ ვ ი ლ ი და გ ო ნ ა ძ ე და-
ვ ი თ და მე, ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე ს მ ე რ ა ბ ი ს შვილს და თ ი კ ა ს დამინერია
ტ ა ტ უ ა ს ჩ ი კ ვ ა ი ძ ი ს თხოვნით და მოწამეცა ვარ ამ წერილის აპრილს
დ, წელთა ჩყიდ. პად პარუჩიკი ბ ა ქ რ ა ძ ე ი ვ ა ნ ე.

სიგელის აშიაზე მოიბოვება შემდეგი წარწერა: ყოველს დიდმარხვას მე-
ორეს კვირეს ვინემდი რომ ცოცხალი ვიქნე, ცოცხალს მიწიროს ერთმა
მღვდელ მონაზონმა და როდესაც ღთის ნება იქნეს და მივიცვალო, მიცვალე-
ბულს მიწიროს, რომ არ მომეშალოს.

**36. დავით ნულუკიდის შეწირულობის სიგელი ქელიშის მონასტრისადმი.
02.07. 1814 წ.**

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 7104, ქალაღი, ზომა 29x23, მხედრული, დედა-
ნი.

ქ. შ~ი, შენ, ღვთისმშობელო მ ჭ ე ლ ი შ ი ს ა ო, ვიგულე და ვიგულს მოდ-
ვინე კაცთა და ფარვათა შენთა მინდობილმან და ქალწულებისა შენისა მსა-
სოებელმან თავადმან წ უ ლ უ კ ი ძ ე მ და ვ ი თ მ ა და შვილმან ჩემმან,
ბ ე რ მ ა და ნ ი კ ო ლ ა ო ს მ ა ნ.

ასე ვითარად, რომე გლეხი გ ო გ ო რ ე ლ ი ა ნ ი ნ ა ს ხ ი დ ე ლ ა, მ ა მ უ-
კ ე ლ ა და ბ ა თ ი ლ ა, ესენი სამნივე, თავისის ცოლ-შვილით ჩუენის კაცის
და ვ ი თ ი კ ა მ ა ს ხ ა რ ა შ ვ ი ლ ი ს ა გ ა ნ დავისხენით და მერმეთ შა-

მოგვიწინრავს ესენი სრულებით სულისა ჩვენისა საოხად და მეუღლისა ჩემისა და ძეთა და ასულთა ჩემთა სასიცოცხლოდ. და ამისა შუად რომელნიცა მდგომარენი მონასტერსა შინა მცხოვრებელნი იყვნენ ერთს დღეს წელიწადში ჟამას (sic) მიწირვიდეთ და მომიხსენებდეთ: მეუღლით, ძით და ასულთურთ.

ან, რამაც ძემან კაცისამან: ანუ დიდმან, ანუ მცირემან, ანუ შთამომავალმან ჩვენმან, ანუ გვარის კაცმან ჩვენმან წერილისა ამის შლად ხელ ყოს, ისიმც შეიშლება სჯულის ქრისტიანობისაგან და შვიდთა კრებათაგან და ათორმეტთა მოციქულთაგან და ოთხის პატრიარხისაგან. მასამც ედების კეთრი გ ე ზ ი ს და შიშთვილი ი უ დ ა ს ი, დანთქმა დ ა თ ა ნ და ა ბ ი რ ო ნ ი ს ა და ჩუენის ცოდვის ნაცვლადცა განიკითხვის. ხოლო დამამტკიცებელნი და დამბეჭდველნი წერილისა აკურთხნეს ღწ მამამან და ძემან და სულმან წმიდამან, ვითარცა აკურთხა ღმერთმან ა ბ რ ა ა მ, ი ს ა კ და ი ა კ ო ბ, ანდა უკუნისამდე ამინ.

ან არის საქმისა ამის გამრიგე და მოწამე ჩვენი მოურავი გ ო ც ი რ ი ძ ე თ ა მ ა ზ ა, წ უ ლ უ კ ი ძ ე ბ ე ჟ ა ნ, ოჯახისა ჩვენისა მოხელე კ ო ბ ა ხ ი ძ ე ბ ე ჩ უ ნ ა.

აღინერა წერილი ესე წ უ ლ უ კ ი ძ ი ს და ვ ი თ ი ს ძის ბ ე რ ი ს ა თ ა, თთვესა ივლისსა ბ, ქეს აქეთ ქკს ჩყიდ.

ამიაზე სხვა ხელით: ქ. ამ გლახშიდ ას სამოცი მარჩილი გავიდა და ასი მარჩილი ა ბ ა შ ი ს ძ ი ს ქალის შეწირული თეთრი იყო და იმ შეწირულებაშიდ წირვა არ მოეშალოს.

მეორე გვერდზე: გ ო გ ო რ ე ლ ი ა ნ ი ს დავთარი.

37. ყმების მიყიდვის წერილი, მიცემული ერისთავისძე ანტონის მიერ სხვაგვის მონასტრის წინამძღვრის პანტელეიმონ ჯაფარიძისადმი. 20.06. 18156.

სეა. ფონდი 1448, საბუთი 6844, ქალაღდი, ზომა 26x15, მხედრული, დედანი.

ქ. წელსა ათას რვაას ათ თუთხმეტსა თვესა, ივნისსა ოცსდა, ესე წერილი მოგართვი თქვენს ყოვლად უწმინდესობას, უფალს ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე ს ნათლის მცემელის მონასტრის მამას პ ა ნ ტ ე ლ ე ი მ ო ნ ს ესრეთ, რომა თქვენმა სინმინდემ აგარს მცხოვრებელი ლ ო ბ ჯ ა ნ ი ძ ე და თ უ კ ე ლ ა და მისი შვილები ა ბ უ ლ ა ძ ი ს გ ო გ ი ა ს და ს ვ ი მ ო ნ ი ს ა გ ა ნ ნ ა ს ყ ი დ ი გყვანდა შენის თეთრით და ის შენი ნაყიდი ლ ო ბ ჯ ა ნ ი ძ ე მეგამოგართვი და ვ ა ნ ი ს უდაბნოს შევსწირე და ამის სამაგეიროთ მოგართვი და მოგყიდე წ ე ს მცხოვრებელი კ ო ბ ე რ ი ძ ე ნ ი ნ ე კ ა და ი ვ ა ნ ი კ ა

მათის ცოლ-შვილით, ალაგ მამულით, ყოფით და ცხოვრებით, რასიც მქონებელი იყოს მომირთმევია მე ერისთვის გიორგის ძეს, ერისთავს ანტონის და ძესა ჩემსა სასურველს როსტომს და იოვანეს, ჩვენდა სასულიეროთ და მოსახსენებელათ. მოგცეს და მოგახმაროს ღმერთმან ამინ.

მონამე და გამრიგე წერილისა ამის მოურავი ნესისა გამყრელი ძე სვიმონ, ხელოსანი მაისა შვილი გოგია, გურაბანი ძე ნყალოზა. მე თვით ერისთავს (?) ანტონი ვსწერ წერილსა ამას და ვამტკიცებ ბეჭდითა რაჭის ოკრუჟნის ნაჩაღნიკის თანაშემწე, თავადი ნულუკიძე მერაბ, მონაწილე წერილსა ამას.

რაჭის ოკრუჟნის ნაჩაღნიკის თანაშემწე მოურავი ბაქრაძე ივანე.

38. ყმების მიცემის წიგნი ზოდებული სოფრონ ნიკორწმინდელის მიერ სხვაგვანა მონასტრის არქიმანდრიტ პანტელეიმონისადმი. 19.04. 1818 წ.

სა. ფონდი 1448, საბუთი 6849, ზომა 34x22, მხედრული, დედანი.

ქ. ნებითა ლუთისათა ჩვენ, ყველამღუდელომან ნიკოლოსწმინდელ არხიეპისკოპოსმან სოფრონის, ესე მტკიცე და უტყუველი წერილი მოგართვი შენ ჩვენს საყვარელს მეგობარს, სხვაგვის მონასტრის არხიმანდრიტს, პანტელეიმონს, ამა პირისათვის, რომელ სხვაგვის მცხოვრები ნულუკიძის შვილი კაცია და მისი საცხოვრებელი ყმა და მამული ჩემის ეკლესიის წის ნიკოლოსის და შემოწირული იყო თავის მისის მეპატრონესაგან და მერმე ის ხსენებული კაცია რომ გარდაიცვალა, მისგან შენს მონასტერზე თავისის ყმის, შედეგად ის შეწირულობის წერილი გამოაჩინე და თხოვნა დაიწყე და ამისთვის ქუთაისის მმართველობისადმი არზა წარგედგინა და მას აქა რაჭის ოკრუჟნის ნაჩაღნიკისად მოეთხოვნა გარდაწყვეტილობა საქმისა ამის და ამან ჩვენ მიგვიწვია და გამოიძია საქმე ესე.

და თუმცა არა ეკუთვნოდა მონასტერსა შენსა უჯეროვნობითა მით წერილისათა ზემოხსენებული იგი შედეგად, არამედ ჩვენ მშვიდობისა და ურთიერთარს სიყვარულისათვის ვინებეთ და ამაში სანაცვლოდ მოგეცით:

ხიმშს მცხოვრების ბეკუნა გიორგობიანის შვილები: ბეჟანა, საყვარელა, ცოტინა და გოგინა, მათის სანილო ალაგ-მამულით და ყოვლის მათის საცხოვრებელით, საძებრით და უძებრით, ასე რომ, ამაში ამიერიდგან აღარც მე და არცა ჩემსა შემდგომი და არცა იმ ჩემის ეკლესიის ყმის, კაცია ნულუკიძის შთამომავალი არცა შენ და არცა შენსა შემდგომსა მაგა მონასტრისა მამასა აღარ გედაოთ და სხვა თუ ვინმე გედაოსთ, პასუხის მიმცემი ჩვენ ვიყოთ.

არიან ამისი გამრიგე და მონამენი ამას ქუემოთ ხელის მომწერნი. და მე, მდაბალი ბერი ნიკოლოზ, ვსწერ ამას თითონ ამ ჩემის მეუფის, ნიკოლოს ნში დღის ბრძანებითა: წელსა ჩყიწ, აპრილის ით.

დამტკიცებები: რაჭის არხიეპისკოპოსი სოფრონიოს მონმოზ წერილსა ამას.

რაჭის ოკრუჟნის ნაჩალნიკის თანაშემწე თავადი გიორგი სძე ულუკიძე მე რაბ.

რაჭის ოკრუჟნის ნაჩალნიკის თანაშემწე პოდპორუჩიკი მოურავი ბაქრაძე.

39. მონმოზის წერილი მიცემული იმერეთის თავადებისა და სასულიერო პირების მიერ სვიმონ ჯანელიძისათვის. 1822 წ.

ქიმ 721.

ჩვენ, ქვემო ამის ხელის მომწერნი, იმერეთის თავადნი და აზნაურნი, ამას ჭეშმარიტს და უტყუველსა მონმოზასა ვაძღვეთ ამ საეკლესიო ყმას, რაჭის მაზრის სოფლის ნიკორნი დღის მცხოვრებს, აზნაურს სვიმონ ჯანელიძეს, ამ პირისათვის, რომ ეს იყო შთამომავლობით რაჭის ეპარხიის შესახვედრი ყმა, რომელიცა ამის უწინარეს წარსულს ჩყზ-სა წელში უკანასკნელ ყოფილმან იმერეთა მეფემან სოლომონ, თხოვნითა მის ეპარხიის არხიეპისკოპოსის სოფრონიოზისათა, აღრაცხა იგი კეთილშობილად, ერთგულებით მსახურებისათვის მისისა.

ან თვით კეთილგანხილვითა განათავისუფლა იგი ყოვლისაგან უმდაბლესისა მდგომარეობისა და აღენოდა ხარისხსა საკეთილშობილოსსა, მტკიცითა ღრამატითა და ბეჭდითა, რომლისა თანადამსწრე და მხილველ ვართ, გარნა ჟამთა ვითარებისაგან დაჰკარგვ[ოდ]ა ამას იგი მეფისაგან მიცემული ღრამატი და არლარა აქუს ან მას ჟამსა, რომლისა ქონებისათვის ამისდა მის ღრამატისა ჭეშმარიტებით მონმოზასა ხელს ვანერთ. ჩყკზ იანურის ვარ (sic).

მონამე ვარ ამისა წერილისა თიზურაბწერეთელი.

პოლკოვნიკი თავადი ქაიხოსროწერეთელი.

თავადი დავითაბაშიძე უმონმებამა წერილსა.

თავადი აბაშიძე გიორგი ვამონმებწერილსა ამას.

პორუჩიკი თანაშემწე თავადი წერეთელი გიორგი.

თავადი მოურავი ნიჟარაძე აბესა.

თავადი სვიმონწერეთელი.

სახელმწიფო აზნაური სვიმონ ალავიძე ვამონმებამას წერილსა.

სახელმწიფო მოურავი თავადი აბაშიძე ბერი ვამონმებწერილსა ამას.

ქ. თავადი ა ვ ა ლ ი ს შ ვ ი ლ ი ბ ე ჟ ა ნ .

თავადი დ ა ვ ი თ ბ ე ჟ ა ნ ი ს ძ ე ჩ ხ ე ი ძ ე .

ქ. მე, გ ა ე ნ ა თ ი ს წინამძღვარი ი ო ს ე ბ , ამ წერილის მოწამე ვარ, რომელიცა უბოძა უკანასკნელმა მეფე ს ო ლ ო მ ო ნ მ ა წერილი საკეთილმო-ბილობის რ ა ჭ ი ს მაზრაშიდ მცხოვრებელს ს ვ ი მ ო ნ ჯ ა ნ ე ლ ი ძ ე ს , რომელიც თავით ჩემის ხელით დამინერია.

ვამონებ ამა წერილსა და რადგან მან წერა არ იცოდა, მისის თხოვნით მე მისი შვილი გ ი ო რ გ ი ვჰსწერ.

არხიმანდრიტი ს ვ ი მ ო ნ მოწამე ვარ ამ წერილისა.

კ ა ც ხ ი ს მონასტრის წინამძღვარი მოწამე ვარ ამ წერილისა, ბატონმა ჩემმან დაუბეჭდა თავისის ბეჭდით.

დანართი №2

ჭელიშის მონასტრის ქონების აღწერილობა: (1846, 1853, 1854, 1860, 1867 წლების მიხედვით). (ქცა. ფ. №21, ს. №3651, 18-19; ს. №4974; ს. №7677; ს. №10502).

1. ბარძიმი სირმა ვეცხლისა, რომელზედაცა წარწერილ არს სახელი ბა-ტონიშვილის არჩილისა.

2. ფეშხუმი ვეცხლისა.

3. კამარა ვეცხლისა.

4. კოვზი ვეცხლისა.

5. ბარძიმი ძველი ვეცხლისა, რომელზედაცა რუსულის მოხელობით ამოყვანილ არიან ხატები შეწირული გულქან დედოფლისა მიერ მისისა სა-ხელისა ზედ წარწერილობითა.

6. ფეშხუმი ვეცხლისა რომელზედა მსგავსად ზემორე აღნიშნულისა ბარ-ძიმისა ამოყვანილ არიან ხატები.

7. კამარა ვეცხლისა.

8. კოვზი ვეცხლისა.

9. ტაკუკი ვეცხლისა.

10. ნალბაქი სასებისკვერე ძველი კალისა.

11. ლახვარი.

12. ერთი სიდიდით საშუალი საცეცხური ვეცხლისა.

13. ერთი საცეცხური ვეცხლისა.

14. ჯვარი ტრაპეზისა, რუსული თუნუქისა ფინიკების ხატებითა.

15. ორი სახარებავები, ერთი ქალაქის სტამბისა და მეორე ვახტანგისა ძველი... შეკრულნი.

16. ოთხი სამოციქულოები, ერთი რუსული სტამბისა, მეორე იმერეთში დაბეჭდილი, მესამე ვახტანგისა და მეოთხე ქალაქის სტამბისა შეუკრავი ძველი.

17. სამი ჟამნები, ერთი მათგანი დარღვეული ძველი.

18. სამი კონდაკები, ერთი მათგანი ძველი დარღვეული.

19. ერთი დიდი სადღესასწაულო.

20. ორი ბარაკლიტონები, ერთი მათგანი ძველი დარღვეული.

21. ერთი მარხვანი ვახტანგის სტამბისა.

22. ერთი კურთხევანი.

23. ერთი დიდი ზატიკი ქართულის სტამბისა.

24. ერთი დაბადება დარღვეული ფურცლებათ დაცულნი.

25. ერთი სამთუენი ძველი შეუკრავი.

26. ღვთისმშობლის ხატი ვეცხლით მოჭედილი, ოქროთ დაფერილი, სიმალით და განით ჩარექნახევარი.

27. ერთი მაცხოვრის ხატი მინიანი მდაბლის მოხელობისა.

28. ერთი ღვთისმშობლის ხატი მინიანი მდაბლის მოხელობისა.

29. ერთი ნახევარ ჩარექიანი ღვთისმშობლის ხატი თუნუქით მოჭედილი.

30. ერთი მირქმის ძველი ხატი გარეშემოთ ვეცხლით არშია შემოვლებული სიმალით ჩარექნახევარიანი.

31. ერთი სამების მომცრო ფიცარზედ ნახატი ხატი.

32. ერთი მომცრო ნათლისმცემლის ფიცარზე ნახატი ხატი.

33. ერთი ტილოზედ ნახატი ღვთისმშობლის ხატი.

34. ერთი პატარა გულსაკიდი ვეცლის ხატი მისის ჯაჭვით.

35. ერთი კალის საიაზმე.

36. ერთი სასანთლე საშვალი ტანისა თუნუქის ჯვარცმის ხატის წინაშე დაკიდებული.

37. ერთი ფილონი საშვალი...თეთრის ყალიბის ფარჩისა გარეშემო ძველის ყალიბის არშიით შემოვლებული.

38. ერთი სტიხარი ძველი ყალიბის ფარჩისა.

39. ერთი ფილონი ძველი შტოფისა.

40. ერთი სტიხარი ძველი ხარისა.

41. ერთი ფილონი ძველი მწვანე ხარისა.

42. ერთი სადიაკვნო მდაბლის შტოფის სტიხარი

43. სამი ოლარები, ორი შტოფისა და ერთი ჩითისა.

44. ერთი გინგილა, ორი სამკლავები.

45. ორი ძველი სარტყლები.

46. ერთი ფილონი და ორი სტიხარები.

47. ხუთი დაფარნები ჩითისა.
48. ორი პატარა ზარები.
49. ერთი ძველი მომცრო სპილენძის ტაფა.
50. ერთი პატარა ჩარექ-ნახევრიანი ნონით სპილენძის ქვაბი.
51. ერთი დიდი ძრო პტყელი სპილენძის ქვაბი ნონით ოცი ჩარექი.
52. წმიდას ტრაპეზე გარდასაფარებელი აფრაში ჩითისა.
53. კრეტსაბმელი ჩითისა.
54. ორი ტილოზედ ნახატები ოდიკები.
55. საბუთი კაცია წულუკიდის შეწირვასა ზედა ჭელიშის მონასტრისადმი მოსავლისაგან ათის თავისა დაწერილი ჩყვ წელსა შ-ა და დამტკიცებულნი იმავე წელს შ-ა მეფის სოლომონის მიერ.
56. საბუთი მამუხარ ყიფიანისა დაწერილი ჩყვ წელსა შ-ა შეწირულობასა ზ-ა ჭელიშის მონასტრისადმი ყმებთა შიშინაშვილებთა.
57. საბუთი კუთვნილებასა ზედა ჭელიშის მონასტრისადმი ყმებთა მეს-ხიშვილებთა მცხოვრებთა სოფელსა კვირიკეწმიდას დაწერილი ჩყი წელსა შ-ა.
58. საბუთი ზურაბ მანაბლისა შეწირულობასა ზედა ჭელიშის მონასტრისადმი ოცის კასრის ღვინისა.
59. საბუთი სვიმონ მომცელიძისა შეწირულობასა ზედა იმავე მონასტრისადმი აგარას ყმებთა შიშილაშვილებთა დაწერილი ჩღჟ-ს წელსა შინა.
60. საბუთი იმავე მომცელიძისა იმავე ყმებთა ზ-ა უწლო და ურიცხო.
61. საბუთი გიორგი მასხარაშვილის შეწირულობასა ზედა ჭელიშის მონასტრისადმი ოთხის კასრის ღვინისა ბეგრისაგან ყმის ჩილუნაძისა დაწერილი ჩღჟდ წელსა შინა.
62. საბუთი ახვლედიანის გრიგოლის მიერ რუსუდან წულუკიდის ასული-სადმი მიცემული ყმებთა გვენცაძეთა ზ-ა და მასთან მეორე საბუთი იმავე წულუკიდის ქალისაგან ჭელიშის მონასტრისადმი მიცემული ყმებთა ზედა გუნცაძეთა დაწერილი მათგანი უკანასკნელი ჩყიყ-ს წელსა ივლისის კვ.
63. საბუთი ბერი მასხარაშვილისა მიერ შეწირულობასა ზ-ა ჭელიშის მონასტრისადმი სოფელსა ონს მცხოვრების ყმის სვიმონიკა იესელიძის შვილებისასა დაწერილი ჩღჟა-სა წელსა შ-ა.

დანართი №3

ჭელიშის მონასტრის ქონების აღწერილობა (1919 წელი)

სია ჭელიშის მონასტრის ეკკლესიის ნივთთა, რომელნიც არიან დაცულნი თვით მონასტერში (ქცა. ფ. №21, ს. № 28081).

1. ტაძრის ხატი ყ-დ წმინდის ღვთისმშობლისა, სიმაღლით რვა ვერშო-

კი, სიგანით შვიდი ვერშოკი-ვეცხლით მოჭედილი და დაფერილი ოქროთი, რომლის გარეშემო იმეკონებიან მხატვრობანი 12 ტთა მოციქულთა.

2. ხატი ყ-დ წმინდა ღვთისმშობლისა პატარა ერთი ალაბის და 4 გოჯის სიგრძის ვეცხლის ძეკვით განშვენებული ოთხის ძვირფასის ქვებით, რომელშიაც ასვენია ორი პატარა ნაწილები, რომელთა წმინდათა არა მცოდნენი.

3. არა დიდი ხატი უფლის მირქმისა, რომლისა გარეშემო არტყია ლენტით ვერცხლი.

4. საშუალო ტანის ხატი, იოანე ნათლისმცემლისა ვეცხლით მოჭედილი ფიცარზე, რომელსაც აქვს ვეცხლის გვირგვინი მოოქრილი, რომელზედაც ასხედია ცხრა პატარა სიბირის ქვები, სხვადასხვა ფერიას სიმაღლე არის 7 გოჯი, სიგანე 6 გოჯი.

5. პატარა ხატი ნათლისმცემლისა ფიცარზედ აკრავს გარეშემო ვეცხლი ლენტით და აქვს პატარა გვირგვინი მოოქერილი ვეცხლისა გვირგვინი მოოქერილი ვეცხლისა, რომელზედაც არის 8 პატარა წითელი სიბირის ქვები გვირგვინ ზეით გამოხატულნი მაცხოვარი პატარა სახის ვეცხლის გვირგვინით და ექვსის პატარა ქვებით სხვადასხვა ფერიას და ერთი პატარა მარგალიტით, მარცხნის მხრითა ამავე ხატზე არს გამოხატულებანი: იოანე ნათლისმცემლის თავი ვეცხლის გვირგვინით მოოქროვილი და უსხედან 25 ფირუზის და იაგუნდის ქვები სხვადასხვა ფერიას.

6. ხატი წმინდა მარინესი ვეცხლით მოჭედილი ზომით ორი ვერშოკი მოოქერილი (აშიაზე არის დანაში მღვდელმონაზონ გერასიმესი).

7. პატარა ტანის სახარება ხავედზე მოსკოვის ბეჭდის რომელსა ზედა არს ხუთი ვეცხლის გამოხატულებანი-მაცხოვრის და ოთხის მახარებლისა.

8. დიდი ბარძიმი ვეცხლისა მოოქერილი, მოსკოვის ხელობისა, რომელზედაც არიან მხატვრობანი მაცხოვრისა, ღვთისმშობლისა, ჯვარცმისა და იოანე ნათლისმცემლისა. ფეშუმი, ვარსკვლავი, კოვზი-ამგვარი ღირსებისანი. (აშიაზე მოიპოვება შემდეგი სახის შენიშვნა: „გადატანილ არს ქუთაისის სობოროში გაბრიელ ეპისკოპოსისაგან).

9. პატარა ბარძიმი, ფეშუმი, კოვზი ვეცხლისა ორი ფუნტი და 48 მისხალი.

10. ბარძიმი ძველი პატარა და კოვზი უბრალო ხელობისა 1 ფუტი

11. ბარძიმი ძველი პატარა და კოვზი შემონირული მეფის ძის არჩილისაგან 1775 წელს 3 ფუნტი და 2 მისხალი.

12. ბარძიმ-ფეშუმი, ვარსკვლავი და კოვზი ძველი ვეცხლისა 2 ფუნტი და 6 მისხალი ჭახრაკში მოშლილი.

13. ბაკალი დიდი ვეცხლისა 90 მისხალი.

დანართი №4 სხვაგვის მონასტრის ქონების აღწერილობა

**ქცა. ფ. №21, ს. №3765. აღწერა საეკლესიო ნივთთა და სამკაულთა, და-
ცულთა სხვაგვის მონასტერსა შ-ა, მიღებული არხიმანდრიტის იოანეს მიერ,
მღუდელმონაზვნის იოსტასაგან ქმნილი მაისის იდ-ს ჩყმთ წელსა.**

1. ორი ოდიკები, ერთი ატლასის და მეორე ტილოსი.
2. სახარება ვეცხლით მოჭედილი და ოქროთი დაფერილი.
3. ერთი ჯვარი დიდი ვეცხლისა და ოქროთი დაფერილი და ორი ხის ჯვარები.
4. ერთი ბარძიმი დიდი თავისის ფეშხუმით, კოვზით, კამარით და ორი მცირის თეფშებით ვეცხლისა და ოქროთი დაფერილი.
5. მეორე ბარძიმი თვისის ფეშხუმით კოვზით და კამარით ვეცხლისა.
6. მესამე ბარძიმი ერთის კოვზით ვეცხლისა.
7. განსაზავებელი ვეცხლისა ოქროთი დაფერილი.
8. ორი ლახვრები.
9. თეფშები ერთი ვეცხლისა და ორი სპილენძისა.
10. ერთი ვეცხლის საცეცხური.
11. ერთი სპილენძის წურწუბა საზედაშე.
12. ერთი სპილენძის საიაზმე თვისის სახურავით და ბროლის ტარით.
13. ორი შანდლები თითბრისა ტრაპეზის.
14. ექვსნი დიდი შანდალნი თუნუქის ხატის წინ დასადგამი.
15. ხუთი თუნუქის კანდელი.
16. ორი ნათლისმცემლის ხატები, ერთი დიდი და მეორე მცირე, რომელთაცა აქუსთ მცირე-მცირე თვლები ვეცხლით მოჭედილი და უნცროსი არს ოქროთი დაფერილი.
17. [ს]აარხიმანდრიტო ჯვარი ვეცხლის, რომელსაცა უსხედს მცირე ჭიქის თვლები და აბია ჯაჭვი ვეცხლისა ოქროთ დაფერილი.
18. მიტრა რომელსაცა უსხედს მრავალნი ჭიქის თვალნი ვეცხლის ბუდით და ზედ არიან ხუთი ხატები დაკერილი ვეცხლის, ოქროთი დაფერილი.
19. ერთი პატარა ჯვარცმის ხატი გარეშემო ვეცხლით მოჭედილი.
20. ოცდაჩვიდმეტი ხატები ხეზედ დახატულნი.
21. სამი სახარება, ერთი რუსული, მეორე ვახტანგისა და მესამე იმერული.
22. სამი სამოციქულო, ერთი ქართული, მეორე რუსული და მესამე იმერული.
23. ერთი დაბადებიდამ ამოღებული სახარება და სამოციქულო ერთად შეკრული.

24. დიდი სადღესასწაულო რუსული.
25. ერთი გულვანი.
26. ერთი სამთვიანი ქართული.
27. ერთი ზადიკი ქართული.
28. ერთი პარანკლიტონი ქართული.
29. ერთი მამათ ცხოვრება ხელნაწერი.
30. ერთი სადღესასწაულო ხელნაწერი.
31. მეორე გულვანი ხელნაწერი დახატული.
32. ორი იოანე დამასკელი ქართული სტამბისა.
33. ერთი სადღესასწაულო ეტრატზედ დაწერილი.
34. ერთი სანინასწარმეტყველო რუსულად დაბეჭდილი.
35. ერთი საეკლესიო ისტორია ესტრატზედ დაწერილი სხუანი დაშლილ-ნი წიგნები.
36. ორი ჟამნები, ერთი ვახტანგის და მეორე იმერული.
37. სამი კონდაკები ქართული.
38. ერთი კურთხევანი ქართული.
39. თორმეტი ფილონები ყველანი კარგის ფარჩისაგან.
40. ოთხი სარტყლები, ერთი მათგანი სირმით შეკერილი, რომელსაცა აქუს თავებზედ ვეცხლის შესაკრავი და ოთხი წყვილი სამკლავები.
41. ერთი ბედენიკი სტაფისა.
42. ოთხი სტიხარნი, ერთი გრიზეთისა, მეორე სტაფისა, მესამე და მეოთხე ძველნი უსირმით ფარჩისა.
43. ორი ორალი ფარჩის არშით განყობილი და ხუთი სხვა ფარჩისა.
44. სამი ენქერი სირმით ნაკერი.
45. ერთი დიაკვნის სტიხარი წითლის არშით განყობილი.
46. ორი ხელი დაფარნა ფარჩისა.
47. კვალად ერთი ზადიკი ხელნაწერი.
48. მესამე იოანე დამასკელი.
49. ერთი საარაყე ქვაბი.
50. ერთი დიდი თუნგი.
51. ერთი დიდი ტაშტი.
52. ერთი პატარა ქვაბი.
53. ერთი ტაფა.
54. მეორე თუნგი.
55. ერთი პატარა საოტკე ქვაბი თავისის ზალფუშით.
56. სანინამძღვრო სახლი ნერჩით და ჭერით საკუჭნაოთურთ ბუხრიანი ყავრით გადაჭედილი.

57. მეორე სახლი ქვიტკირისა ზევით ხის ნაშენის ოთახით ბუხრებიანის ოთახებით, ნერჩით და ჭერით ყავრით გადაჭედლი.

58. მესამე სახლი საკრებულო ერთ ოთახად ბუხრიანი ზედა ნერჩით.

59. ოთხი ძმებთ სენაკები.

60. ბელელი.

61. პატარა მარანი ხისა ქვევრებით.

62. სოფელსა სხვაგვას საწინამძღვრო სახლი ხისა ორ ოთახად, ერთი მათგანი ნერჩით და ჭერით ბუხრებით.

63. ერთი ბოსელი ხისა.

64. ბელლები ორი-ერთი საწინამძღვრო და მეორე საკრებულო.

65. ქვევრები.

დანართი №5 რაჭის ეკლესიების აღწერილობა

ქცა. ფ. №21, ს. №1689. სია ეკლესიათა რაჭის მაზრის ნაწილს შუა საბლადოწინოსასა მლუდელის გრიგოლ წერეთლისას შედგენილი ჩყლთ წელს აპრილის კთ (1839 წ. 29 აპრილი).

სოფელს ტოლას, წმიდის სამების ეკლესია, ქვის ამაზედ მდგომარეობენ მლუდელი გიორგი ლომთაძე, იოვანე გაბისიანი.

სოფელ ტოლასვე მაცხოვრის ეკლესია ქვის, ამაზედ მდგომარეობს მლუდელი გიორგი გაგოშიძე, ამ ეკლესიის მიწერა შეიძლება სოფლის ტოლასვე სამების ეკლესიისადმი, ადგილობითის სიმარჯვის გამო და სიახლოვისა, რომელნიცა იქმნებიან ერთმანეთზე არაუშორეს ორისა ვერსტისა.

სოფლის ხვანჭკარის წმიდის გიორგის ეკლესია, ქვისა, ამაზედ მდგომარეობენ მლუდელნი-იოვანე ჭარბაძე, გიორგი ლეხუტაშვილი, იოვანე სურულუაძე. ხვანჭკარის ეკლესიის მიწერა სხვისადმი სიშორის გამო სოფლებთა და ადგილობითთა უმარჯვეობათა არა შესაძლებელ არს.

სოფელსა ჩორჯოს სამების ეკლესია, ქვისა, ამაზედ მდგომარეობს მლუდელი იოვანე გაბრიჩიძე. ამ ჩორჯოს ეკლესიაზედ არს მიწერილი სოფლის წმიდის გიორგის (?) ეკლესია, შორავს ჩორჯოს სამების ეკლესიას ორს ვერსტზედ. ამ მიწერილს ეკლესიაზედ არს დიაკონი მათე კაციტაძე, 43 წლის.

სოფელს ბოსტანას მთავარანგელოსთ ეკლესია, ხის, ამაზედ მდგომარეობს მლუდელი სვიმონ პაპუაშვილი-ლ (30) წლის. ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი-25.

სოფელს ღვიარას ჯვარცმის ეკლესია ქვის, ამაზედ მდგომარეობენ მლუდელი გიორგი შარაბიძე-50 წ. ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი-40 კაცი. ამ ღვიარის ეკლესიის მიწერა შეიძლება სოფ. ბოსტანას მთავარანგელოსთ ეკლესიას.

სიისადმი ადგილობითისა სიმარჯვის გამო და სიახლოვისა, რომელიც იქმნება არა უშორეს ერთ ნახევარს ვერსტზე.

სოფელ **სადმელის წმ. გიორგის** ეკლესია ქვის. ამაზედ-მლუდელი **თეოდორე კერესელიძე** მდ (44) წ. **პეტრე შარაბიძე**. ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი 65 (65)

ამ **სადმელის** ეკლესიაზედ არს მიწერილი ამავე სოფლის **ყ̄დ წმიდის შობის** ეკლესია ქვისა რვა მოსახლის მრევლითურთ უყოლელობისა გამო საკუთარისა მლუდლისა. ეკლესია ესე შორავს **წმიდის გიორგის** ეკლესიას ნახევარს ვერსტზედ.

სოფელს **სადმელსავე სამების** ეკლესია ქვის, ამაზედ არს მლუდელი **სპირიდონ შარაბიძე** ნზ (47) წ. ამ ეკლესიის მიწერა შეიძლება...**წმიდის გიორგის ეკლესიისადმი** ადგილობითის სიმარჯვის გამო და სიახლოვისა, რომელნიცა იქმნებიან ერთი ერთმანეთზე არა უშორეს ნახევრის ვერსტისა.

სოფელსა **ძირაგეულს მაცხოვრის** ეკლესია ხისა, ამაზედ მდგომარეობენ მღვდელნი-**გრიგოლ ლორთქიფანიძე**. **ძირაგეულის** ეკლესიის მიწერა სხვისადმი, სიშორისა გამო სოფლებთა და ადგილობითთა არა შესაძლებელ არს.

სოფლისა **კვაცხუთის წმიდის გიორგის** ეკლესია, ქვის. ამაზედ მდგომარეობენ მლუდელი-**იოვანე ჯაფარიძე**.

სოფელს **ხიმშს წმიდის გიორგის** ეკლესია, ქვის. ამ ეკლესიის მლუდელი **დავით ჭიჭინაძე**. (დაყენებულ არს მღვდელმოქმედებისაგან, რომლისა შეცთომილებითა თვისითა...მთავრობისაგან. პრიჩეტნიკი ამ ეკლესიისა (?).

სოფელს **წესს ყ̄დ წმიდის მიძინების** ეკლესია ქვის. ამაზე მდგომარეობს მლუდელი **თომა მერკვილაძე**-მ (40) წ. ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი-ლ (30).

სოფელ **წესსავე წმიდის გიორგის** ეკლესია ქვის. ამაზედ დგას მლუდელი **იოვანე ელბაქიძე** ნწ (58), ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი ლვ (33). ამის მიწერა შეიძლება **წესის ყ̄დ წ̄ის მიძინების** ეკლესიისადმი, ადგილობითისა სიმარჯვისა გამო და სიახლოვისა, რომელიცა იქმნება მაზე არა უშორეს ორისა ვერსტისა.

სოფელს **ლიხეთის მთავარანგელოსთ** ეკლესია ხისა. ამაზე დგას მლუდელი **ლეონტი ჭიჭინაძე**. ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი 6 (60).

სოფელს **ურავს წმიდის გიორგის** ეკლესია ხის, ესე მიწერილი არს **ლიხეთის მთავარანგელოსთ** ეკლესიისადმი ოცდაათის მოსახლის მრევლითურთ, უყოლელობისა გამო საკუთარის მლუდლის. ესევე შორავს **ლიხეთის** ეკლესიას ოთხს ვერსტზედ.

სოფელს **სორს-ჯვარცმის** ეკლესია ქვის, ამაზე დგას მლუდელი **დავით მინდელი** ნწ (58). ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი-ლვ (35).

სოფელს შარდომეთს წმიდის გიორგის ეკლესია ქვის. ამაზედ არს მღვდელი შიო ჯაფარიძე-ნდ (54) წ. ამ ეკლესიას ყავს მრევლი (და). ამ ეკლესიის მიწერა შესაძლო არს სორის ჯვარცმის ეკლესიისადმი ადგილობითისა სიმარჯვისა და სიახლოვის გამო, რომელიც იქმნების არა უმეტეს სამის ვერსტისა.

სოფელსა სამთისს წმიდის გიორგის ეკლესია ქვის, ამაზედ მდგომარეობს მღვდელი ნიკოლოზ კახეთელიძე.

სოფელსა მუხლს-წმიდის გიორგის ეკლესია ქვის. ამაზედ დგას მღვდელი იოვანე გოცირიძე, ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი (ლ). ამის მიწერა სოფელს სამთისის წმ. გიორგის ეკლესიისადმი თუმცაღა სიძნელით ავთა გზებთა გამო, გარნა შესაძლო არს მიწერა.

სოფელს ბარს-მაცხოვრის ეკლესია ქვის. ამაზედ მდგომარეობენ მღვდელნი-იაკობ ჭიჭინაძე, იოვანე პეტრიაშვილი. ამ ბარის ეკლესიაზედ არიან მიწერილნი ამავე სოფლის ეკლესიანი [მთა]ვარანგელოსთა და ყ~დ წმიდის [მიძინე]ბისა. პირველი ოცის მოსახლის და მეორე ათის მოსახლის მრევლითურთ, უყოლელობათა გამო საკუთართა მღვდელთა. ამ ბარის ეკლესიას ყავს მრევლი-რი (110).

სოფლის ბარის ყ~დ წმიდის მიძინების ეკლესია, შორავს სადაც მიწერილი არს მაცხოვრის ეკლესიას ორს ვერსტზედ.

სოფელს ფუტიეთს ყ~დ წ~ის შობის ეკლესია ქვის. ამაზედ მდგომარეობენ მღვდელნი დავით ჩიკვაძე-ნვ (56), დიაკონი დავით გიორგობიანი მგ (43). ამა ფუტიეთის ეკლესიის მიწერა სხვისადმი ფ~დ სიშორის გამო სოფლებთა და ადგილობითთა უმარჯვეობით არა შესაძლებელ არს. მრევლი ჰყავს-ლე (35).

სოფელს ფარახეთს მთავარანგელოსთ ეკლესია ქვის. ამაზედ დგას მღვდელი გიორგი ჯაფარიძე ლბ (32) წ. ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი-ნ (50).

სოფელსა ჭიბრევს მთავარანგელოსთ ეკლესია ქვის. ამაზედ მდგომარეობს მღვდელი მარკოზ გძელიშვილი. ამ ჭიბრევის ეკლესიის მიწერა შეიძლება სოფლის ფარახეთის მთავარანგელოსთ ეკლესიისადმი, რომელიც შორავს არა უშორეს ორის ვერსტისა.

სოფელს სევის სამების ეკლესია ქვის, ამაზედ მდგომარეობენ მღვდელი ნიკოლოზ გძელიშვილი. ამ სევის ეკლესიის მიწერა სხვისადმი არ შესაძლებელ არს.

სოფელს ჯვარისუბანს წმიდის გიორგის ეკლესია ქვის. ამაზედ არს მღვდელი საბა გოგრიჭიანი.

სოფელს ბოყვას მთავარანგელოსთ ეკლესია ქვის. ამაზედ არს მღვდელი იოვანე ჯაფარიძე...ამ ბოყვის ეკლესიაზედ არს...სოფლის ზვართის

წმიდის გიორგის რვა მოსახლე მრევლითურთ და **ჯორთის მთავარანგელოსთ** ეკკლესია რვა მოსახლე მრევლითურთ. ადგილობითის სიმარჯვისა გამო და სიახლოვისა რომელნიცა იქმნებიან შტატის ეკკლესიაზე ორ-ორს ვერსტზედ.

სოფელსა **სხიერს წის გიორგის** ეკლესია ქვის, ამაზე მდგომარეობს მლუდელი **კირილე მეტრეველი** ნე (55) წ. ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი-მზ (47). ამ **სხიერის** ეკლესიაზე არის მიწერილი სოფლის **ქრისტესის ჯვარცმის** ეკლესია ქვის ათის მოსახლე მრევლითურთ და **კომანდელის წმ. გიორგისა** ქვის-ათის მოსახლე მრევლით. ესენი არს მიწერილი უყოლობისა გამო საკუთრის მლუდლისა. ესე შორავს **სხიერს** ეკლესიას ერთს ვერსტზედ.

სოფელსა **მრავალძას წის გიორგის** ეკლესია ქვის. ამაზედ არიან მდდელნი **სვიმონ სხირტლაძე** ნე (55) წ. **გიორგი სხირტლაძე** ოწ (78) წ. ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი-ნდ (54). ამ ეკკლესიის მიწერა სიშორის გამო სოფლებთა და ადგილობითთა უმარჯვეობათა არა შესაძლებელ არს.

სოფელ **შქმერის წმ. გიორგის** ეკლესია ქვის, მლუდელი **ნიკოლოზ პაპიძე**. ამ ეკლესიის მიწერა სიშორის გამო არ შესაძლებელ არს.

სოფელს **სომინოს წმიდის გიორგის** ეკლესია ქვის. ამ ეკლესიას ჰყავს სამკვიდრო მლუდელი **პეტრე აბუთიძე** მ (40)წ. ამ **სომინოს** ეკლესიაზედ არს მიწერილი სოფლის **ჟაშქვის** ეკლესია **წმ. გიორგის** ქვისა, ოცის მოსახლე მრევლითურთ უყოლელობისა გამო საკუთარის მლუდლისა. ესე შორავს **სომინოს** ერთს ვერსტზედ.

სოფელს **ცხმორს მთავარანგელოსთ** ეკლესია ხისა, მლუდელი **ბესარიონ კობერიძე**, ამაზედ არიან მიწერილნი ეკკლესიანი იმავე სოფელს **წმ. გიორგის** ხისა და **ლუნდის სამების** ქვის პირველი ათის მოსახლით და მეორე თორმეტი უყოლელობის გამო საკუთარი მლუდლისა, ესენი შორავენ **ცხმორის** ეკკლესიას პირველი ერთს ვერსტზედ და მეორე სამს ვერსტზედ.

სოფელს **პიპილეთს წმიდის გიორგის** ეკკლესია ქვის. ამ ეკკლესიას ჰყავს მლუდელი **იოსებ გოგრიჭიანი** (ნ), ამ **პიპილეთის** ეკკლესიას ჰყავს მრევლი მ (60). ამაზედ არიან მიწერილნი ეკკლესიანი სოფლებთ **წოლის წმიდის მთავარანგელოსთ და ონჭევის წმ. გიორგის**, პირველ ქვის, ხოლო მეორე ხის, პირველ თორმეტის მოსახლის მრევლითურთ და მეორე თხუთმეტი უყოლელობის გამო საკუთარ მლუდელთ. ესენი შორავენ **პიპილეთის** ეკკლესიას: **წოლის-ორს** ვერსტზედ და **ონჭევის** ერთზედ.

სოფელს **ფსორს ყწ წმიდის შობის** ეკკლესია ქვის, ამაზე არს მლუდელ დავით **ჯაფარიძე-მე**, ამას ჰყავს მრევლი კა (21).

სოფელს **ჩორდს მთავარანგელოსთ** ეკკლესია ხის . ამაზე არს მლუდელ დავით **გოგრიჭიანი**. ამა **ჩორდის** ეკლესიაზე არს მიწერილი სოფლის **ბაჯი-**

ხევის მთავარანგელოსთ ეკლესია ხის ოცის მოსახლე მრევლითურთ თავისის მღუდლით დავით ლობჯანიძით (დე), ხოლო თუმცა ამა მინერილს ეკლესიას ჰყავს საკუთარი მღუდელი, გარნა მიხედვისამებრ მინერილი არს ესე ბაჯიხევის ეკლესია ჩორდის ეკლესიაზედ, რომელი შორავს ორს ვერსტზე. ამ ჩორდის ეკლესიის მინერა ამა მინერილს ბაჯიხევის ეკლესიითურთ თუმცაღა სიძნელით, გარნა შეიძლება ფსორის ეკლესიისადმი, რომელნიცა იქმნებიან ერთიერთმანეთზე არა უშორეს ჩორდის ეკლესია ფსორისაზე ერთს ვერსტზედ, ხოლო ბაჯიხევის ორს ვერსტზედ ფსორის ეკლესიაზედ.

სოფელს წედისს მთავარანგელოსთ ეკლესია ხის, ამაზედ არის მღუდელი დავით მაისურაძე. ამაზე არს მინერილი სოფლის ქვედის ყ'დ წის შობის ეკლესია ხის ოცდაათის მოსახლის მრევლითურთ უყოლელობისა საკუთარის მღუდლისა. ესე შორავს წედისის ეკლესიას სამს ვერსტზედ.

დაბა ონს წმ. გიორგის ეკლესია ქვის ამაზე არს მღუდელი იოსებ ნანუკაშვილი. ამაზე არს მინერილი ამავე დაბის ეკლესია წმ. გიორგის ცხრა მოსახლე მრევლითურთ. მღუდელი საკუთარი არ ჰყავს და შორავს ესე ნახევარს ვერსტზედ.

სოფელს ღარს მთავარანგელოსთ ეკლესია ხის, ამაზედ არს მღუდელი იოვანე ბაქარაშვილი (ნდ) წლის. ჰყავს მრევლი-მე (45), ამ ეკლესიის მინერა შეიძლება დაბა ონის წმიდის გიორგის ეკლესიისადმი....იქმნებიან ერთი მერეზე არა უშორეს ერთის ვერსტისა.

სოფელს ჭალის სამების ეკლესია ქვის, ამაზე არს მღუდელი ონისიმე ჩიკვილაძე (ნგ), ყავს მრევლი-ლბ. ამაზე მინერილ არს სოფლის შეუბნის წმ. გიორგის ეკლესია ქვის, ოცდაათის მოსახლე მრევლითურთ.

სოფელსა ძეგლევის წმ. გიორგის ეკლესია ქვის, ამაზე არს მღუდელი დავით კახეთელიძე, დიაკონი იოსებ ხედეშელი, შიო ქაფიანიძე. ამაზე არს მინერილი სოფლის ნაკიეთის იოვანე ნათლისმცემლის ეკლესია ქვის თექუსმეტის მოსახლითურთ უყოლელობისა გამო საკუთარის მღუდლისა. ესე შორავს ძეგლევის ეკლესიას ორს ვერსტზედ.

სოფლის საკაოს წმიდის გიორგის ეკლესია ქვის. ამაზე მდგომარეობენ მღუდელნი მათე გორდუზიანი (ნთ), გიორგი გორდუზიანი (მა), ამ ეკლესიას ჰყავს მრევლი კა, ამ ეკლესიის მინერა შეიძლება სოფლის ძეგლევის წმ. გიორგის ეკლესიისადმი, ადგილობითის სიმარჯვის გამო და სიახლოვისა, რომელნიცა იქმნებიან ერთმანეთზე არა უშორეს ორისა ვერსტისა.

სოფელსა უწერას ყ'დ წმიდის შობის ეკლესია ქვის, ამაზე არს მღუდელ ზაქარია მეტრეველი (მვ), ჰყავს მრევლი ლ.

სოფელს ფარანეშს მაცხოვრის ეკლესია ქვის, ამაზე არს მღუდელ-იოვა-

ნე კერესელიძე (ლზ), ჰყავს მრევლი-ნ. (50) ამ **ფარანეშის** ეკლესიის მიწერა შეიძლება **უნერის ყ~დ წმიდის შობის** ეკლესიისადმი ადგილობითის სიმარჯვისა გამო და სიახლოვისა, რომელნიცა იქმნებიან ერთი-ერთმანეთზე არა უშორეს ორის ვერსტისა.

სოფელსა **გომს წმიდის გიორგის** ეკლესია ქვის, მლუდელი **ქრისტეფორე გავაშელიშვილი** (ნ), ჰყავს მრევლი (ლზ). (32)

სოფელს **ჭიორას წმ. გიორგის** ეკლესია ქვის, ამაზე მდგომარეობენ მლუდელნი **იოვანე რეხვიაშვილი** (მვ), ჰყავს მრევლი (ო), (70) ამ **ჭიორის** ეკლესიის მიწერა სხვისადმი სიშორის გამო სოფლებთა...არა შესაძლებელ არს.

სოფელს **ღებს მაცხოვრის** ეკლესია ქვის. ამაზე არს მლუდელი **სპირიდონ გავაშელიშვილი**- (ღვ), ჰყავს მრევლი რკ (120), ამ **ღების** ეკლესიის მიწერა სხვისადმიარ შესაძლო არს.

MONASTIC LIFE OF RACHA RANGING XI AND THE LAST QUARTER OF THE XX CENTURIES E

Episcopate of Nikortsminda
Tchelishi Monastery
Skhvavi Monastery

ABSTRACT

Aim of this work is to cover the topics concerning important church council of Racha, Nikorthminda Cathedral, histories of the monasteries of Skhvavi and Tchelishi. Racha- the beautiful region of Georgia is known for its important path of Christianity. Basis of early Christian life of Racha dates back to the apostolic age. It is presumed that Racha belonged to the region of the kingdom of Kartli in the early feudal period. Therefore, the orthodox church was under the rule of the kingdom of Kartli.

Monastic life of Racha flourished in X-XI centuries. Foundation of magnificent monastery of Nikortsminda dates back to this period. The establishment of cathedral, which later became cultural centre, gave way to the development of cultural life in Racha.

Bagrat III, the king of Imereti founded Episcopal cathedral of Racha. The king appointed Manoel Chkhetidze as the first bishop from Nikortsminda in 1544. The foundation indicated uprising , well-adjusted nature of religious life. The king was fully aware of the importance of Orthodox Church in religious, cultural, political development of the nation of Georgia. Church was always thought to be the most important supporter of monarchs. Bagrati III foresaw that empowering of religious figure in Racha would be of great assistance to strengthen his supporters.

The Episcopal cathedral of Racha existed during the period 1544-1820. Exceptionally small number of historic sources disabled us from researching the lives with detailed features of more than 14 bishops.

The chronological order of the 14 bishops is the following:

1. Manoel Chkhetidze — 1544, the I part of XVI
2. Joachim Nikortsmindeli — the II part of XVI
3. Ambros Bakradze -- the first part of XVI
4. Melkisedek Sakvarlidze —1565–1573
5. Nikoloz Nikorthmindeli —1605—1637
6. Svimon Chkhetidze—1605–1652
7. Ioseb Saakadze—1640s
8. Davit Sakvarlidze –1652-1659; 1664-1669
9. Gedeon Lortkipanidze — 1660–1664
10. Svimon Tsulukidze – II part of XVII
11. Arsen Nikortsmindeli —II part of XVII (around 1682).
12. Germane Tsulukidze —1756—1772, 1784-1792
13. Silivistro Gogoberidze —1772-1784
14. Sofron Tsulikidze —1793–1842

Special emphasis is put on the research of various aspects of social history of Nikortsminda Cathedral. Several tasks have been researched in connection with land and estate of Cathedral, some forms of landowning, incomes and expenses, parish payments.

Great attention is paid to the study of architecture of Nikortsminda Cathedral, fresco painting and researching of epigraphs of historic importance.

Racha was famous for the traditions of its monastic life. The most significant representative was the Monastery of Dormition of the Virgin where monastic life started from XI century. But as scholars indicate the fact that monks lived in the monastery is older than it is reported. The monastery of Chelishi was hard to be reached by others. That is why it was ideal place for peaceful, religious life. Due to its geographic inaccessibility, it served as a treasure house of religious buildings during various invasions of enemies. Considering its great importance the king of Imereti Giorgi III presented Chelishi Monastery to the Monastery of Gelati in XVII. In XIX when Russian empire abolished autocephaly of Georgian church, tens of religious places were locked and run down. Chelishi wilderness was the only place in Racha which served as a single monastery of region. In 1923 The Monastery of Chelishi was closed

during anti-religious campaign. The topics of landowning, estate and various religious belongings are covered in this paper. Based on historical evidence and sources some biographical aspects have been researched, of 18 archimandrites of Chelishi Monastery. The chronological order is the following:

1. Zakaria (Gurgenidze) –1788–1795
2. Monastic-priest Grigol (Dachiberidze)– 90s of XVIII and the beginning of IX.
3. Monastic-priest Daniel – the beginning of XIX.
4. Archimandrite Svimon (Tsulukidze) – 1811–1838, 1845. 31 January-December.
5. Archimandrite Ioane (Ioseliani) –1846, 22 May–1852 December.
6. Archimandrite Nikoloz (Nihzaradze) – 1852 , 11 December –1856 .
7. Archimandrite Oniphante (Nadiradze) – 1856 , 9 July –1860, 31 May.
8. Abbot Ioseb (Bakradze) – 1860 July–1867, 12 January.
9. Archimandrite Makar (Janelidze) –1867, 27 July–1891, 21 September.
10. Archimandrite Nikiphore (Kandelaki) –1892 September -1897.
11. Archimandrite Daniel (Akhvlediani) – 1897, 24 June –1901, 12 October.
12. Archimandrite Ambros (Khelaia) –1902, 30 March–1903.
13. Archimandrite Grigol (Chkhaidze) – 1903 , 12 November–1906.
14. Archimandrite Klimenti (Chickvinadze)–1906, 12 November–1916.
15. Abbot Pavle (Japaridze) –1916–1917.
16. Abbot Ioane (Shanidze) –1917–1918 April.
17. Monastic-priest Domenti –1918 April-July.
18. Abbot Lavrenti (Mitreveli) –1918, 28 October– 1923.

One of the most outstanding places of Racha was men's monastery of John the Baptist. Unfortunately, due to the lack of sufficient historical evidences it has been difficult to find out the exact date when monastic life started in Skhvavi. Although in the XVIII century monastic life in this region was very intense. Skhvavi was under special patronage of feudal lords of Racha. The monastery owned great deal of lands and parish

which was attained as a form of special offerings. Skhvavi was closed in 1871, the belongings were presented to The Monastery of Chelishi. Biographic aspects of 8 Abbot have been studied. Their chronological order is the following:

1. Kozman Gamrekelashvili – 40s-50s of XVIII.
2. Archimandrite Ioane Bregvadze – II part of XVIII .
3. Markozi –1754–1764 .
4. Svimon (Gurgenidze)–II part of XVIII.
5. Anton (Abashidze)– II part of XVIII – the beginning of XIX .
6. Archimandrite Panteleimon (Japaridze) – 1812 (?)1841
7. Monastic-priest Iostas (Tsereteli) –1842–1850.
8. Monastic-priest Makar (Japaridze) –XIX 1871

Around 40 unpublished historical papers, that depict ecclesiastical history of Racha, are attached to this work.

ЦЕРКОВНО-МОНАСТЫРСКАЯ ЖИЗНЬ РАЧИ С XI ВЕКА ДО ВТОРОЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА

Никорцминдское епископство

Челишский монастырь

Схавский монастырь

РЕЗЮМЕ

Целью данной работы является изучение истории важных очагов православия - Никорцминдского епископства, а также монастырей Схави и Челиши. Одна из прекраснейших областей Грузии – Рача – имеет богатую историю христианской жизни, начало которой в данном регионе должно относиться к эпохе деятельности апостолов. В работе высказано мнение о том, что Рача в раннефеодальную эпоху входила в состав Картлийского царства и, исходя из этого, организацией православной церкви в этом регионе руководило Картлийское царство.

Особый подъем церковно-монастырской жизни Рачи отмечается в X-XI веках. Именно в это время был возведен великолепный храм Никорцминда, положивший прочную основу культурной жизни Рачи и ставший главным центром его существования и развития.

Основание епископской кафедры в Раче связано с именем Имеретинского царя Баграта III. В 1544 году первым Никорцминдским епископом им был поставлен Маноэл Чхетидзе. Основание епископской кафедры в Раче, в первую очередь, безусловно, служило упорядочению и возрождению церковной жизни. Баграт III и царская власть в целом хорошо понимали, насколько важную роль играла православная церковь в духовной, культурной и политической жизни народа. Кроме того, деятельность такого авторитетного духовного лица в Раче, каким был епископ, укрепляла сторонников царя, поскольку церковь всегда являлась главной опорой для царской власти.

В Раче епископская кафедра существовала в 1544-1820 гг.

К сожалению, из-за немногочисленности исторических источников, нам удалось с большей или меньшей точностью изучить биографические данные лишь 14 епископов. Хронологическая последовательность их деятельности такова:

1. Маноел Чхетидзе $\frac{3}{4}$ 1544 $\frac{3}{4}$ I половина 50–х г. XVI в.
2. Иоакимэ Никорцминдели — II половина 50–х г. XVI в. $\frac{3}{4}$ начало 60-х гг.
3. Амброси Бакрадзе — I половина 60–х г. $\frac{3}{4}$ 70–90-е гг. XVI в.
4. Мелкиседек Сакварелидзе — 1565–1573 гг.
5. Николоз Никорцминдели $\frac{3}{4}$ между 1605–1637 гг.
6. Свимон Чхетидзе $\frac{3}{4}$ между 1605–1652 гг.
7. Иосеб Саакадзе $\frac{3}{4}$ 40-е гг. XVII.
8. Давид Сакварелидзе $\frac{3}{4}$ 1652–1659; 1664–1669 гг.
9. Геден Лордкипанидзе $\frac{3}{4}$ 1660 - 1664 гг.
10. Свимон Цулукидзе $\frac{3}{4}$ II половина XVII в.
11. Арсен Никорцминдели $\frac{3}{4}$ II половина XVII в (1682 г).
12. Геманэ Цулукидзе $\frac{3}{4}$ между 1756 - 1772, 1784 - 1792 гг.
13. Силивистро Гогоберидзе — между 1772–1784 гг.
14. Софрон Цулукидзе $\frac{3}{4}$ 1793 - 1842 гг.

В работе большое внимание уделяется исследованию отдельных аспектов социальной истории Никорцминдского епископства. С данной точки зрения исследуются такие вопросы, как: крестьяне и поместья, принадлежавшие епископству, формы землевладения, доходы и расходы, приходские налоги.

Большое место в работе уделяется также изучению архитектуры Никорцминдского храма, фресковой живописи, надписей, имеющих историческое значение.

Рача была известна большими традициями монастырской жизни. С этой точки зрения, особое место занимает Челишский мужской монастырь Пресвятой Богородицы. Согласно письменным источникам, монастырская жизнь фиксируется здесь с XI века, однако, по справедливым утверждениям исследователей, следует предполагать, что начало монашеской жизни в этих местах относится

к более раннему периоду. Челишский монастырь, из-за его неприступного месторасположения, не только являлся идеальным местом для монашеской жизни, но во время вражеских набегов выполнял также функцию места хранения церковных ценностей. Очевидно, именно поэтому в XVII веке царь Имерети Георгий III передал его Гелатскому Монастырю. В XIX веке, когда Российской империей была упразднена автокефалия Грузинской Церкви и закрыто множество церквей и монастырей, в Раче единственным очагом монастырской жизни была именно Челишская пустынь. Челишский монастырь был закрыт в 1923 году в период антирелигиозной кампании. В работе исследуются такие вопросы истории Челишского монастыря, как: монастырское землевладение, крестьяне и поместья, церковные святыни и др. На основе исторических сведений, которыми мы располагали, нам удалось составить более или менее полные биографии 18 настоятелей монастыря. Хронологическая последовательность их деятельности может быть представлена следующим образом:

1. Захарий (Гургенидзе) – между 1788 –1795 гг.
2. Иеромонах Григол (Дачиберидзе) – 90-е годы XVIII - начало XIX в.
3. Иеромонах Даниэл – начало XIX в.
4. Архимандрит Свимон (Цулукидзе) - 1811–1838, 31 января – декабрь 1845 г.
5. Архимандрит Иоанэ (Иоселиани) –22 мая 1846 г. –декабрь 1852 г.
6. Архимандрит Николоз (Нижарадзе) – 11 декабря 1852 г. – 1856 г.
7. Архимандрит Онифанте (Надирадзе) – 9 июля 1856 г. – 31 мая 1860 г.
8. Игумен Иосеб (Бакрадзе) – июль 1860 г. – 12 июля 1867 г.
9. Архимандрит Макар (Джанелидзе) – 27 июля 1867 г. – 21 сентября 1891 г.
10. Архимандрит Никифорэ (Канделаки) – сентябрь 1892 г. –1897 г.

11. Архимандрит Даниэл (Ахвледзиани) – 24 июня 1897 г. – 12 октября 1901 г.

12. Архимандрит Амвросий (Хелая) – 30 марта 1902 г. – 1903 г.

13. Архимандрит Григол (Чхаидзе) – 12 ноября 1903 г. – 1906 г.

14. Архимандрит Климентий (Чиквани) – 12 ноября 1906 г. – 1916 г.

15. Игумен Павле (Джапаридзе) – 1916–1917 гг.

16. Игумен Иоанэ (Шанидзе) – 1917 г. – апрель 1918 г.

17. Иеромонах Доменти – апрель – июль 1918 г.

18. Игумен Лаврентий (Метревели) – 28 октября 1918 г. – 1923 гг.

Знаменитой обителью Рачи являлся Схвавский мужской монастырь Иоанна Крестителя. К сожалению, из-за немногочисленности исторических источников, сложно установить, к какому времени относится зарождение здесь монастырской жизни. Особенно активной в Схвави она была в XVIII веке. Эристави Рачи проявляли к этому монастырю особую заботу. Монастырь имел достаточно богатые земельные владения и множество крестьян, которые в основном были переданы ему в качестве пожертвований. Схвавская пустынь была закрыта в 1871 году, и ее имущества было передано Челишскому монастырю. Помимо вопросов землевладения и святынь монастыря, в работе исследуются биографии 8 его настоятелей. Хронологическая последовательность их деятельности может быть представлена следующим образом:

1. Козман Гамрекелашвили – 40-50-е гг. XVIII в.

2. Архимандрит Иоанэ Брегвадзе – II половина XVIII в.

3. Маркоз – между 1754–1764 гг.

4. Свимон (Гургенидзе) – II половина XVIII в.

5. Антон (Абашидзе) – II половина XVIII в. – начало XIX в.

6. Архимандрит Пантелеимон (Джапаридзе) – 1812 (?) - 1841 гг.

7. Иеромонах Иостас (Церетели) – 1842–1850-е гг.

8. Иеромонах Макара (Джапаридзе) – 50-е гг. XIX в. – 1871 г.

В виде приложения к работе публикуется до сорока документов, хранящихся в различных архивах Грузии, а также исторический материал различного типа, в которых зафиксировано множество интересных моментов истории церкви Рачи.

საკუთარ სახელთა საძიებელი*

ა

აბაშიძე ანა 186
აბაშიძე ანტონ 203, 204, 209
აბაშიძე ივანე 186, 217
აბაშიძე მაქსიმე 50
აბაშიძე დარეჯან 107, 211
აბაშიძე გიორგი 61-63
აბაშიძე ქაიხოსრო 214
აბაშიძე 150, 181
აბულაძე გოგია 205
აბულაძე სვიმონ 205
აგიაშვილი 109
ავთანდილ შულავრელი 42
ათანასე (მღვდელ-მონაზონი) 162
ალადაშვილი ნათელა 24, 80-82,
ალაგიძე დავით 200, 210
ალექსანდრე (იეროდიაკონი) 168
ალექსანდრე I (რუსეთის
იმპერატორი) 139
ალექსანდრე III (იმერეთის მეფე)
76, 83, 94, 101, 104,
ალექსანდრე II (იმერეთის მეფე) 69
ალექსანდრე V 106
ამირანაშვილი შალვა 79
ანა (წმინდა ანა) 112, 157, 167, 169,
174
ანასტასია ბატონიშვილი 213
ანუსია 44
ანდრია პირველწოდებული 25, 33,
34
ანტონ I 200, 201,
ანტონ ცაგერელი 109

ანტონი (მღვდელმონაზონი) 152,
164,
ანტონი (ეპისკოპოსი) 168
ანტონი (ქუთათელი ეპისკოპოსი)
176, 177
ანტონი (ილუმენი) 145, 162, 165,
166, 168, 169, 174, 175
ანტონი (რაჭის ერისთავი) 205, 213
ალექსანდრე (იმერელი
უფლისწული) 39, 133
არეშიძე სუმბატ 46
არსენი ნიკორწმინდელი 107, 113
არსენი 93
არჩილ I 136
არჩილი 50
არჩვაძე გოგიტა 217
არჩვაძე დათუა 200
არჩვაძე ხუტუნა 214
არჩვაძე ბუჭუჭა 214
არჩვაძე დათუა 200
არჩვაძე კაციტი 53, 54
ახვლედიანი დანიელი 168, 169

ბ

ბაგრატიონი ვახუშტი 13-15, 28, 29,
32, 53, 56, 57, 72, 73, 77, 85, 86, 96,
98, 107, 136, 137, 194
ბაგრატიონი ნინო 215
ბაგრატ III (საქართველოს მეფე)
35, 39, 74, 87, 89, 90, 91
ბაგრატ II (იმერეთის მეფე) 66,
ბაგრატ III (იმერეთის მეფე) 40, 59,

* საძიებელში არ შედის დასკვნებსა და დანართში მოცემული მასალა

60-67, 70-73, 75, 76, 94, 95-100, 115, 116, 119, 120, 121
ბაგრატი IV 91, 92
ბაგრატი IV (იმერეთის მეფე) 101, 105, 117,
ბაგრატი V 39
ბაგრატი თეიმურაზის ძე 98
ბაკური (ერისთავი) 29
ბაკურაძე სვიმონა 186
ბაკურაძე 149
ბალვაში 90
ბატონიშვილი დავით 50, 108, 109
ბატონიშვილი იოანე 50
ბატონიშვილი ბარბარე 119, 148
ბაქრაძე ამბროსი 96-99, 116, 118, 133
ბაქრაძე ბერი 200, 202, 212
ბაქრაძე დიმიტრი 18, 92, 191
ბაქრაძე იოსებ 145, 161, 162, 180
ბაქრაძე სვიმონ 162
ბაქრაძე 210
ბედანი (ერისთავი) 52, 53
ბედიანიშვილი ზუჩულიკი 217
ბედიანიშვილი კაციელა 217
ბენედიქტე (მღვდელ-მონაზონი) 168
ბერაძე თამაზ 14, 22, 24, 35, 42, 44-47, 53, 54, 56, 72, 90, 104, 137, 193, 194
ბერეკაშვილი ვასილ 145
ბერეკაშვილი ივანე 145
ბერძენიშვილი ნიკოლოზ 9, 10, 29
ბერძენიშვილი მამისა 60, 75
ბერიძე ვახტანგ 78,
ბესარიონი (ეპისკოპოსი) 146, 173
ბესარიონი (მღვდელ-მონაზონი) 162, 166, 167
ბესარიონი (არქიმანდრიტი) 168
ბოჭორიძე გიორგი 13, 17, 18, 22, 23, 30, 35, 40, 42-47, 49, 51, 52, 56,

74, 78, 79, 83-93, 100, 105, 132, 133, 183, 190-194, 209, 218
ბოჭორიშვილი მათე 174
ბრეგვაძე იოანე 199, 202, 209, 212
ბრეგვაძე თაზიკა 212
ბრეგვაძე ოსიკა 212
ბრეგვაძე პატელა 211
ბრეგვაძე ივანიკა 213
ბრეგვაძე სიმონიკა 213
ბრეგვაძე შოშიკი 214
ბროსე მარი 14, 16, 18, 21, 88, 91, 92, 96, 191,
ბუაძე გერასიმე 135
ბუაძე გიგია 217
ბუბულაშვილი ელდარ 34
ბუაძე რაფაელ 183
ბურჯანაძე შოთა 107

ბ

გაბრიელ ეპისკოპოსი (იხ. ქიქოძე გაბრიელი)
გაბრიელი (მთავარანგელოზი) 44, 45
გაბრიელ ქყონდიდელ-ცაგერელი 121, 122
გაბისაძე 97, 118
გაგულაშვილი ელია 203, 213
გაგულაშვილი შაბათა 203, 213
გამეზარდაშვილი 97, 118
გამრეკელაშვილი კოზმან 199, 200, 209
გამყრელიძე გრიგოლ 194, 211
გარაყანიძე მიქელ 44
გარაყანიძე გოგნია 132, 133, 183, 184
გარაყანიძე ივანე 44
გარაყანიძე ფურთუხ 44
გარეყანიძე ესტატე 99, 117
გარაყანიძე 69, 115,
გაფრინდაშვილი ბესიკ 26, 95, 101,

გეგელიძე ანტონ 144
გელოვანი დავით 129
გელოვანი გიორგი 217
გერასიმე (მღვდელ-მონაზონი) 145, 168, 197, 206
გერასიმე (არქიმანდრიტი) 176
გერმანე დაყუდებული 51, 200
გერმანე (იმერეთის ეპისკოპოსი) 145, 165, 167, 208
გერმანე (ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი) 108, 110, 159, 160,
გედევან ლორთქიფანიძე 107
გელბახიანი დავით 214, 215, 217
გელბახიანი 46
გენაძე სვიმონიკა 215
გიორგი (წმინდა გიორგი) 14, 16, 25, 30, 35, 36, 39, 40, 41, 46, 47, 51, 52, 56, 57, 72, 77, 80, 81, 87, 106, 167
გიორგი I (საქართველოს მეფე) 39, 74, 87
გიორგი II (იმერეთის მეფე) 37, 40, 44, 91-93, 97-100, 116, 120, 121, 123, 133,
გიორგი (იმერელი უფლისწული) 39
გიორგი ბატონიშვილი 211
გიორგი ხუცესი (გურგენიძე) 148, 151, 182, 184
გიორგი III (იმერეთის მეფე) 40, 85, 100, 101, 117, 133,
გიორგი მოძღვარი 87
გიორგაძე ბეჟან 102
გიორგობიანი დავითა 111
გიულდენშტედტი 15, 16, 56, 57, 77, 137, 138, 195
გიგია 125
გიგია (რაჭის ერისთავის შვილი) 213
გობეჯიშვილი ივანე 175
გოგრაძე გოგიტელა 213
გოგრაძე ნასხიდელა 213

გოგრიჭიანი მიქელ 47
გოგრიჭიანი გიორგი 47
გოგრიჭიანი შიო 47
გოგრიჭიანი სიმონ 164
გოგინაძე 52
გოგოლაშვილი 159
გოქსაძე ტიმოთე 150, 185
გოქსაძე გოგია 150, 185
გოქსაძე იოვანე 150, 185
გოცაძე სოსიკი 212
გოცირიძე ანდრია 54, 55
გოცირიძე იოანე 54, 55
გოცირიძე ივანე 189
გრიგოლი (მღვდელ-მონაზონი) 166, 174
გრიგოლი (რაჭის ერისთავი) 194
გუგუშვილი გოჩა 25, 28, 30, 33, 60, 72, 73, 101, 104, 110
გუერაძე 46
გუნცაძე ელენე 108
გურიელი გიორგი 98
გურიელი მალაქია 101
გურგენიძე სვიმონ 201, 202, 209
გურგენიძე ზაქარია 147, 148, 150, 179, 182

დ

დადიანი გრიგოლ 215
დადიანი დავით 153
დადიანი მარიამ 57
დადიანი მარიამ (როსტომ ხანის მეუღლე) 102
დადიანი თამარ 100, 133,
დადიანი კაცია 108
დადიანი რუსუდან 212
დავით გიორგის ძე (იმერეთის მეფე) 138, 208
დავითი 52
დავით 148, 184
დათუნ[ა] 85

დათეშიძე 146
დავით ნარინი 69, 75,
დანიელ ხანბაშური 131, 183
დანიელი (ჭელიშის მონასტრის
წინამძღვარი) 150, 151, 179
დასთვეაძე 122
დაჩიბერაძე გრიგოლ 139, 140, 148-
150, 179, 181
დვალი ნასხიდა
დვალი შოშიკი 201
დინარ დედოფალი 13
დიასამიძე ევდემოზ 128
დივნიშვილი დავით 203
დიუბუა დე მონპერე 16, 77,
დიმიტრი (დემეტრე I) 39
დიონისი (მღვდელ-მონაზონი) 145,
162, 163
დოლიძე ისიდორე 11, 12, 60, 61, 93,
95, 115, 120, 127, 130
დონაძე მამუკა 202, 211
დოსითეოზ ზვიადაძე 8
დოსითეოზ ქუთათელი (წერეთელი)
112
დომენტი (მღვდელ-მონაზონი) 177

ე

ევაგრე (მწირ-მონაზონი) 174, 175,
178, 179
ევგენი ეგზარქოსი 55, 196
ევფემია 88, 89
ევსევი (ეგზარქოსი) 162, 163
ელენე (დედოფალი) 39, 97, 99
ელია (წინასწარმეტყველი) 80
ენუქიძე გრიგოლ 38
ენუქიძე პარმენ 165
ერაძე 46
ერეკლე II 138, 149, 150
ექვთიმე გენათელი (შარვაშიძე)
110, 112
ექვთიმე (წმინდა ექვთიმე

კერესელიძე) 178

ვ

ვარადებულ ბეჟანის ძე 83
ვაჭრიძე გოდერძი 140
ვახტანგ გორგასალი 28, 29, 72,
ვახტანგ V 102
ვახტანგ VI 204
ვახტანგი (ერისთავის ძე) 215
ვახტანგი (რაჭის ერისთავი) 212,
217
ვაშაბერიძე 46
ვანაძე ზაზუტელა 212, 214
ველურაშვილი დათუნია 200

ზ

ზაბულონი (მღვდელ-მონაზონი)
175
ზაუტაშვილი ზაუტა 125
ზაქარია (იხ. ჯაფარიძე ზაქარია)
ზუბალაშვილი დავით 216
ზუბალაშვილი დიმიტრი 216
ზუბალაშვილი ალექსანდრე 216

თ

თამარი (საქართველოს მეფე) 14
თამარი (იმერეთის დედოფალი) 40
თაყაიშვილი ექვთიმე 17, 18, 21, 22,
38, 41, 42, 44, 56, 60, 74, 83-88, 92,
94, 95, 100, 106, 112, 149, 150, 190-
192, 218, 219
თეიმურაზ I 76,
თევდორე (წმინდა თევდორე) 80,
81, 87
თედორაშვილი დათუა 123
თედორაშვილი ივანია 186, 189
თედორაშვილი კიკოლა 186
თედორაშვილი ჩიჩილიკა 186
თედორაშვილი 188
თეოფილე (მღვდელ-მონაზონი) 174

თომაძე გიორგი 186
თომაძე 181
თუთბერიძე ლევან 8
თულაშვილი 212
თუთა 186
თულულაშვილი 46

ო

იაშვილი ოთარ 100, 117
იაშვილი ელენე 217
იაშვილი ნიკოლოზ 194, 199, 210
იაშვილი ჯავახ 194, 199, 210
იაშვილი აღმასხან 125
იაშვილი ნიკოლოზ 148, 185, 186, 217
იასშვილი 42, 45
იაშვილი 69,
იეველიძე ალექსი 12, 13, 45, 76, 94, 103,
იესიკა 125
იესელიძე სვიმონიკა 185
ივანე 52
იოანე (ნათლისმცემელი) 6, 13, 15, 42, 51, 154, 193, 195-197, 200, 203, 204, 211, 213, 218
იოაკიმე (ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი) 93, 95, 96, 113
იოაკიმე (მღვდელ-მონაზონი) 154
იოანე ეგზარქოსი 141
იოანე (სორის მონასტრის წინამძღვარი) 55
იოანე (მღვდელ-მონაზონი) 174, 175
იოანე ცაგერელი 129
იოსელიანი პლატონ 101, 107
იოსელიანი ნიკოლოზა 139
იოსელიანი იოანე 143, 144, 155-157, 179
იოვანე 56
იმედაძე 107

ისაკაძე 53
ისიდორე (ეგზარქოსი) 158, 161

კ

კაკაბაძე სარგის 11, 12, 36, 40, 60, 61-64, 66, 67, 72, 74, 84-88, 90, 91, 95-101, 103, 105-110, 115-118, 120, 123, 124, 128, 129, 133, 148, 182, 184, 185
კალმახელიძე პატი 53, 54
კანდელაკი ნიკიფორე 145, 167, 168, 180
კანდელაკი ალექსი (იხ. ანტონი ილუმენი)
კანდელაკი დავითი 165
კანდელაკი იულიანე 175
კასტელი 102
კაციტაძე არქიფო 38
კაციტაძე გიორგი 53, 54
კაციტაძე გერასიმე (მღვდელ-მონაზონი) 154
კახა 41
კახაბერი 45, 87
კახაბერიძე 73,
კახაბერყოფილი (კირილე) 75, 88-91,
კბილაძე ალექსი 38
კეზევაძე მერაბ 37, 94, 110, 152, 153,
კერესელიძე რამაზიკი 212
კვიტაშვილი 42
კვირიკაშვილი 100
კიკვიძე ინგა 8
კიკვიშვილი იოანე 217
კობახიძე გოგიტი 125
კობახიძე გიორგი 145, 168
კობახიძე გივი 172
კობახიძე პეტრიკა 125
კობახიძე ბასილიკი 125
კობახიძე ივანიკი 125

კობახიძე კოკოლიკი 125
კობერიძე ნინეკა 205
კობერიძე ნანიკა 217
კობერიძე ივანიკა 205
კონდაკოვი 18, 21, 191
კონსტანტინე 98
კოპაძე ანა 84
კუდავა ბუბა 31, 32
კუბლაშვილი გიორგი 185
კუბლაშვილი გლახუნა 185

ლ

ლაზარე მღვდელმონაზონი 108
ლაღაძე სიკო 153
ლაშვი დავითი 125
ლაშვისშვილი ვარდან 44
ლაშვისშვილი ლაშა 43
ლაშვისშვილი ფეშანგი 44
ლაშვისშვილი ფარსანგიჯავარ 42, 43, 84
ლაშვისშვილი თეთრო 86, 92
ლაშვისშვილი 42, 106
ლევან (ლევან I იმერეთის მეფე) 98, 99, 120, 133
ლევონიდე (ეპისკოპოსი) 171
ლევან მდივანი 107
ლევან II (დადიანი) 134
ლევან 85
ლიპარიტ 89
ლობჯანიძე დათუკელა 205
ლომინი (ერისთავი) 53
ლომინა 83
ლომინ ერისთავი 106, 203
ლომინაძე ბაბილინა 107, 123, 127-130, 182, 183
ლომთაძე 99, 116
ლორთქიფანიძე გედეონ 101, 105, 113, 117, 129
ლორთქიფანიძე გრიგოლ 107

მ

მაისურაძე გლახუნა 216
მაისურაძე თევდორე 216
მაისურაძე ქიტესა 216
მალაქმანიძე 52
მანოელ ნიკორწმინდელი 63, 64, 72,
მამუკა (იმერელი უფლისწული) 40, 101
მამია (გურიელი) 98
მამია (იმერელი უფლისწული) 133
მარიამ (ლეთისმშობელი) 15, 133
მარიამ დედოფალი 119, 214
მარკოზ ბერი 139, 148, 182, 184
მართა (მონაზონი) 211
მარინა (წმინდა მარინა) 40, 158
მარეხი 43
მარკოზი (სხვაგვის მონასტრის წინამძღვარი) 200, 202, 209
მასხარაშვილი გიორგი 182, 185
მასხარაშვილი ბერი 185
მატათა (მოციქული) 34
მაღალიანი ბუჭუა 194, 210
მაღალიანი გიორგი 194, 210
მაცულევიჩი ლეონიდე 79
მაჩაბელი გიორგი 186
მაჩაბელი იესე 186
მაჩაბელი ზურაბ 186, 203, 213, 214, 215
მაჩაბელი მარიამ 186
მაჩაბელი 210
მეტრეველი ლავრენტი 177-180
მეტრეველი ნასუტი 211
მეტრეველი 200
მეთოდი (მღვდელ-მონაზონი) 145, 166
მერკვილაძე სოსიკო 18, 19, 77, 172, 173, 191
მერკვილაძე დავით 48
მერაბ ძე დათუასი 85
მესხი თამაზა 109

მესხი ანა 184
მესხიშვილები 186
მეტონიძე თამაზ 186
მიქაელ (მთავარანგელოზი) 28, 29, 104
მიქელაძე თეიმურაზ 28, 29
მიქიაშვილი ბესარიონ 166
მირიან (მეფე) 39
მინდელი თადეოზ 54
მინდელი დავით 55
მოდებაძე გოგიტელა 212
მოსე (წინასწარმეტყველი) 80
მომცემლიძე სვიმონ 185
მუსხელიშვილი დავით 31
მურუსიძე ბასიკი 186
მურუსიძე დავითელა 217
მურუსიძე ივანე 186
მურუსიძე გლახუა 186
მურუსიძე ბერი 187
მურუსიძე წყალობიკა 214
მურუსიძე 149
მღრდელაძე ესფოფოა 100
მღდელაძე დათუა 105, 117
მჭედლიძე გიორგი 32, 96, 141
მჭედლიძე 99, 116, 133
მჭელიძე გონიტი 125
მჭელიძე შოშიკი 125
მჭელიძე მახარიკი 125
მხეიძე ბერი 214, 217
მხეიძე ხოსია 214
მხეიძე ვახუშტი 214
მხეიძე ნიკოლოზი 214
მხეიძე გიორგი 214

ნ

ნათელი 41
ნადირაძე 109
ნადირაძე ონიფანტე 144, 159, 160, 165, 179,

ნადირაშვილი 187
ნასარიძე ბიკენტი 38
ნასარიძე მიშა 38
ნასარიძე მინა 38
ნასრაძე დავით 139
ნებუნისშვილი ნასხიდიკა 125
ნებუნისშვილი გლახუა 125
ნებუნისშვილი ბუჭალა 125
ნებუნისშვილი ბეჟანა 125
ნებუნისშვილი კოკოლა 125
ნემსაძე მარიამ 8
ნემსაძე გრიგოლ 83, 84
ნეთსაძე ბესარიონ 139
ნიკოლოზი (წმინდა ნიკოლოზი) 18, 41, 42, 51, 74, 76, 78, 88, 91-93, 97, 100, 104, 105, 118, 119, 133
ნიკოლოზ 85
ნიკოლოზი (მღვდელ-მონაზონი) 154
ნიკოლოზ მწირი 131, 132, 183, 190
ნიკოლოზი (ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი) 93, 100, 113
ნიკოლაშვილი გოგიტა 53
ნიკოლაძე ნიკო 164, 165
ნიკიფორე (იხ. კანდელაკი ნიკიფორე)
ნიანია 92
ნიჟარაძე ნიკოლოზ 157-159, 179, ნიჟარაძე 109
ნუქიფიშვილი სვიმონ 107

ო

ოშხერელი თაზიკა 186
ოშხერელი გოგია 186
ოშხერელი ივანე 186

პ

პავლიაშვილი ქეთევან 141
პატიელა 125
პატარიძე მიმიშვილი ?
პატარიძე გიგია 212

პატარიძე მამუკელა 212
პეტრე ქართველი 22
პეტრე ერისთავი 110, 119
პორფირი (ბერ-დიაკონი) 167
პროკოპი კესარიელი

შ

ჟორდანია თედო 11, 59-63, 75, 95,
100, 108

რ

რატი 45, 87, 88, 8990, 91
რამინ 88
რაჟდენ (პირველმონამე) 29, 72,
რეხვიაშვილი მიხეილ 133,
რიჟამაძე მამუკა 8
როსტომი (იმერელი უფლისწული)
40,
როსტომი (რაჭის ერისთავი) 42, 50,
109, 137, 138, 193-195, 200, 202, 210
როსტომი (იმერეთის მეფე) 98
როსტომ ხანი 102, 103
როსტომი (ახალციხის ფაშა) 102
რუსანოვი თეოფილაქტე 140, 141

ს

საგანელიძე ნახშიდიკი 215
სააკაძე გიორგი 57
სააკაძე იოსებ 101-103, 113
საკანდელიძე სვიმონ 217
სამხარაძე კოკა 211
საყვარელიძე მელქისედეკ 36, 40,
91-93, 99, 100, 133,
საყვარელიძე დავით 94, 103-105,
113, 117
სევეროვი ნიკოლოზ 79,
სვიმონ მღვდელ-მონაზონი 108
სვიმონ მღვდელ-მონაზონი 154
სვიმონ მღვდელი 148, 182, 184

სილიბისტრო (ნიკორწმინდელი)
(იხ. ლოლობერიძე სილივისტრო)
სირაძე დათუა 217
სოლომონ I 42, 108-110, 117, 128,
137, 203, 208, 210, 212
სოლომონ II 50, 51, 57, 58, 94, 112,
118, 151, 185, 208, 210, 213, 214
სოსელია ოლია 42, 53, 83, 85, 90,
91, 106, 107, 110, 128, 129, 138,
სოსიკი 125
სოფრონ ნულუკიძე (ნიკორწმინ-
დელი ეპისკოპოსი) 93, 94, 118, 124,
129, 130, 141, 150-154, 158, 162, 184
სოსხაძე იაგორ 164
სპირიდონი (მღვდელ-მონაზონი)
164, 168
სტრაბონი 27, 28
სურღულაძე ნიკოლოზ 139
სუთიძე ზალიკა 185
სუთიძე წყალობიკა 185
სუთიძე ბასილიკა 185
სუთიძე რამაზა 213
სუთიძე სვიმონ 213
სუთიძე ივანე 213
სუთიძე 149
სხირტლაძე სიმონ 51, 52, 56-58
სხირტლაძე გიორგი 58

ტ

ტარასი (ეპისკოპოსი) 173, 174
ტერტიაშვილი 46
ტაბუცაძე 46
ტოლოჩანოვი ნიკიფორე 12, 13, 45,
76, 94103,
ტოგონიძე 46
ტორმასოვი 94
ტყეშელაშვილი გიორგი 189
ტყეშელაშვილი კიკოლა 189
ტყეშელაშვილი სიმონი 189

ტყემელაშვილი ივანე 189
ტყემელაშვილი ბეჟანი 188
ტყემელაშვილი ხიტულიკი 185
ტყემელაშვილი 149, 188
ტყეჩელაშვილი გოგიელა 182, 185
ტყეჩელაშვილი მოვიელა 182, 185
ტყეჩელაშვილი თანდილა 182, 185
ტყეჩელაშვილი ივანე 182, 185

უ

უგრეხელიძე თამაზ 216
უგრეხელიძე გიორგი 216
უვაროვა პრასკოვია 17, 21, 38, 191
ულუშპია 44

ფ

ფარჯანაძე ნატალია 8
ფანჯიკიძე სერაპიონ 38
ფავლენიშვილი 50
ფირცხალაიშვილი რიმა 102
ფოფხაძე გრიგოლ 156
ფონჯავიძე მაქსიმე 186
ფონჯავიძე ივანე 186
ფურცელაძე დიმიტრი 11, 17, 59, 160

ქ

ქაიხოსრო 53, 85
ქაშიბაძე ჯამბულ 33
ქიქოძე გაბრიელ 37, 161-167, 169, 173, 174, 188, 194, 195
ქორთოძე ელენე 83
ქორიძე თამარ 101
ქუთათელაძე არისტო 18, 88, 91,
ქურციკიძე დავითიკი 216
ქურციკიძე ივანიკი 216
ქურციკიძე შაქარა 216
ქრისტეფორე (მღვდელ-მონაზონი) 154, 207

ლ

ლოლობერიძე სილივისტრო 18, 108-110, 113
ლოლობერიძე ანტონ 153

ყ

ყვარყვარე ათაბაგი 95
ყიფიანი ბეჟან 129
ყიფიანი მანუჩარ 148, 151, 183, 184
ყიფიანი კაცო 151, 183, 184
ყიფიანი ბერო 184
ყიფიანი ბერი 212
ყიფიანი გიორგი 194, 210, 214, 215
ყიფიანი ნიკოლოზ 185
ყიფიანი 125, 149, 210

შ

შავლაძე სიმონ 144
შავლაძე ბუტულა 179
შანიძე იოანე 146, 175, 176, 180
შათირიშვილი 53
შარაბიძე თეოდორე 47
შაჰ აბას I 14, 56, 57
შედელაძე 206
შეთხარეშვილი ზაზუნია 212
შეთხარეშვილი მარკოზ 216
შიშინასშვილი გაბრიელა 184
შიშინასშვილი გოგიელა 185
შიშინასშვილი ხუციელა 185
შოშიტა III 41, 42, 53
შოთაძე 46
შხიაძე გოჩიკი 212
შხიაძე სვიმონ 212

ჩ

ჩაჩანიძე შოშიტა 215
ჩაჩხუნაშვილი ციციონი 79
ჩაფიძე 97, 118
ჩილუნაძე გივი 193
ჩილუნაძე სვიმონიკა 216

ჩილუნაძე 46, 182
ჩიკვაძე ტატუა 216
ჩიკვაძე როსტომ 217
ჩიკვაძე 129, 130
ჩიჯავაძე ხაზუა 83
ჩიჯავაძე ანა 85, 86
ჩიქვანი კლიმენტი 174, 175, 180
ჩიქვილაძე თინათინ 217
ჩიქოვანი მართა 201
ჩუბინაშვილი გიორგი 79
ჩუბუნიძე პაატა 194, 210
ჩუბინიძე რამაზა 194, 210
ჩუბინიძე გოგიტი 194, 210
ჩხაიძე გრიგოლ 173, 174, 180
ჩხაიძე ბესარიონ 173
ჩხეიძე ანასტასია 184
ჩხეიძე ნიკოლოზ 152
ჩხეტიძე მანოელ 59, 94-96, 113, 118, 128,
ჩხეტიძე ლომინი 99, 117,
ჩხეტიძე სიმონ 99, 100, 103, 113
ჩხეტიძე 69
ჩხეტია შალვა 129

ც

ცერგელაძე 46
ცვარაძე ალექსანდრე 38
ცინარიძე 46
ცირლილაძე 61-63
ციციშვილი ირაკლი 78
ცქიტიშვილი გიორგი 28

ძ

ძიძიშვილი მამუკელა 211
ძიძიშვილი გოგიტელა 211

წ

წერეთელი ბეჟან 138, 139, 150, 185
წერეთელი გოგია 149, 186, 187
წერეთელი გიგია 186, 214, 217

წერეთელი პაპუნა 54, 55, 138, 203, 213
წერეთელი დავით 58, 84,
წერეთელი დავით (მიტროპოლიტი) 144, 155, 156, 161, 166, 207
წერეთელი ზურაბ 203, 213
წერეთელი თევზრო 100
წერეთელი იოსტას 206, 209
წერეთელი ქაიხოსრო (XVII ს.)100
წერეთელი ქაიხოსრო (XIX ს.)146
წულუკიძე ბერი 110
წულუკიძე პაატა 21, 43, 83, 86
წულუკიძე პაატა (ო. სოსელიას აზრით პაატა III) 110, 136, 138, 148, 182, 184
წულუკიძე პაატა 187
წულუკიძე დავითი 42 (XVI ს.)
წულუკიძე დავით (XVIII ს.) 212
წულუკიძე ივანე 43, 84
წულუკიძე იოსებ 117
წულუკიძე ლევან 152, 153
წულუკიძე ქაიხოსრო 43, 84, 85, 86, 93
წულუკიძე მერაბ 43, 83, 85, 86, 106, 117, 119, 211
წულუკიძე მერაბ 201, 202
წულუკიძე გიორგი 43, 85
წულუკიძე გერმანე 107, 109, 111, 113
წულუკიძე გიორგი 83, 109, 117
წულუკიძე გიორგი (ო.სოსელიას აზრით გიორგი IV) 110, 118, 125, 136, 149, 212
წულუკიძე გიორგი (ო.სოსელიას აზრით გიორგი VII) 186, 187
წულუკიძე ბეჟან 83, 84, 87
წულუკიძე ექვთიმე (ეპისკოპოსი) 158, 164
წულუკიძე სეხნია 85

წულუკიძე სვიმონ (ნიკორწმინდელი
ეპისკოპოსი) 105, 106, 107, 111, 113
წულუკიძე სვიმონ (ჭელიშის
მონასტრის წინამძღვარი) 110, 151-
155, 179
წულუკიძე სვიმონ 186
წულუკიძე სოფრონ 110-113, 205,
206-208
წულუკიძე ნიკოლოზ 86
წულუკიძე კაცია 136, 182, 185, 205
წულუკიძე 42, 69, 76, 82, 210

ჭ

ჭარელიძე ქველი 41, 52, 56
ჭარელიძე არჩილ 41
ჭარელიძე მირიან 41
ჭარელიძე გიორგი 52
ჭარელიძე 69,
ჭელიძე სიმონ 143, 170
ჭელიძე სვიმონ (მღვდელ-მონაზო-
ნი) 154
ჭილაძე ელენე 83
ჭილაძე კაცია 122
ჭიღვარია გიორგი 7
ჭიჭინაძე დავით 214
ჭიჭინაძე მიქელ 154
ჭოხონელიძე დავით 139

ხ

ხელაია ამბროსი 19-22, 43, 49, 50,
54, 91, 134-137, 145, 148-150, 163,
169-173, 190, 191, 201, 217
ხვედელიანი ბუჭულიკი 187
ხვედელიანი ივანე 189
ხვედელიანი 181, 182, 188

ჯ

ჯავახაძე 82
ჯავახიძე სეფე 145, 168
ჯავახიშვილი ივანე 23, 64, 82,
ჯანელიძე მაკარი 145, 162-166,
180, 188, 194, 197
ჯანელიძე მიხეილ (იხ. ჯანელიძე
მაკარი)
ჯანელიძე სვიმონ 111, 124, 126
ჯანელიძე იოანე 111
ჯანელიძე 214
ჯაფარიძე ანანია 66
ჯაფარიძე გიორგი 207
ჯაფარიძე ელიზბარ 216
ჯაფარიძე გოჩა 126
ჯაფარიძე ზაქარია 49, 50
ჯაფარიძე ზურაბ 216
ჯაფარიძე ნინო 82
ჯაფარიძე მაკარი 197, 207-209
ჯაფარიძე მერაბ 212
ჯაფარიძე პავლე 175, 180
ჯაფარიძე პანტელეიმონ 204-206,
207, 209
ჯაფარიშვილი დავით 216
ჯაფარიძე იოვანე 215
ჯაფარიძე სვიმონ 45, 104, 105,
ჯაფარიძე ლომკაც 104, 107
ჯაფარიძე ზაქარია 50
ჯაფარიძე ჯაფარა 212
ჯაფარიძე 42, 69, 72, 104, 210
ჯიბუხაძე დავთიკი 125
ჯიბუხაძე მამუკელა 125
ჯმუტი 53, 54
ჯმუხაძე ივანიკა 111
ჯუანშერი 28, 29

გეოგრაფიულ სახელთა სპიკერი

ა

აბაზგია 33
აბანოეთი 118, 126, 187, 211
აგარა 18, 21, 35, 86, 106, 185, 187, 205
აგარის ხევი 72, 77,
ალავერდი 73,
ალანი 33
ამბროლაური 37, 40, 45, 105, 176, 186, 214
ანტიოქია 66
არგვეთი 28, 30, 31, 32, 74, 90
აფსილი 33
აფხაზეთი 33, 34, 36, 66, 68, 107, 170
ანყური 95, 102
ასკის წყალი 72
ახალციხე 102

ბ

ბაგრატის ტაძარი 39, 73,
ბაკიანის ყანა 212
ბარაკონი 19, 21, 36, 42
ბარენულა 138
ბარი 13, 25, 45
ბარეული 126
ბარის წყალი 57
ბაჯითი 75
ბაჯი 101, 105, 115, 117, 138
ბეთლვეი 21, 45
ბეთაბრელი 74
ბზანალი 35
ბიზანტია 31
ბიჭვინთა 66,
ბიჭაური 211
ბოყვა 25, 35
ბოდორნა 128

ბოსფორი 35

ბუგეული 21, 35, 43, 118, 125, 126, 176, 177, 188-190,
ბუჯა 97, 98, 118

გ

გელათი 6, 26, 61-63, 66, 67, 105, 108, 110, 120, 121, 132-135, 140-142, 153, 157-162, 166, 167, 173, 178, 190
გლოლა 14, 17, 21, 29, 72, 73,
გოგნი (ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის მონასტერი) 142, 161,
გორი 57
გორისუბანი 35
გურია 68, 157, 173

დ

დარჩელი 124
დვალეთი 29
დვალეთის მთა 29

ე

ეგრისი 27, 29, 34
ედესა 33
ენგური 33

ვ

ვაკის ოლქი 152
ვანი (მთავარანგელოზის ტაძარი) 142, 159, 205
ველტყევი 20, 42, 193-195, 200
ველიეთი 47
ველევი 212, 213, 214
ველიშეული 74

ზ

ზარზმა 17
ზახლეული 74

ზემო კრიხი 13, 186, 214
ზემო თლული 115, 116, 148, 184
ზემო ღვარდია 116
ზემო სხვავა 202, 212, 214
ზიგანევი (გუდაყვა) 31
ზნაკვა 38, 115, 149, 186, 187
ზნაკვის აგარა 74
ზოგიში 106

თ

თაკვერი 29
თბილისი 144, 155
თლული 36, 43, 115,
თოთენდაერის მთა 70
თხმორი 126

ო

ობერია 27, 28, 33
იმერეთი 9, 10, 12, 26, 31, 35, 36, 39,
44, 50, 57, 59, 64, 66, 68, 69, 75, 77,
93-95, 102, 105, 108, 112, 115, 116,
123, 134, 140-142, 145, 149, 152,
160, 161, 165, 169, 173, 193, 201,
205, 206
ირი 34
ინა / ინნა 115, 149, 181, 182, 186-
190, 203, 215
ინროთა 106

კ

კავკასია 29
კაცხი 142, 158, 161, 167, 173, 178
კახეთი 68, 198
კვერეთი (ღვთისმშობლის მიძინე-
ბის სახელობის მონასტერი) 142
კვეშლევის მთა 193
კვორიკენწმინდა 186, 187
კიევი 50
კისორეთი 99, 116

კლდეკარი 89
კრიხი 13, 125, 185, 187, 190, 217
კრიხულა 13, 104, 213
კოლხეთი 27, 28, 33
კონსტანტინოპოლი 27, 31
კოდორი 33
კუდარო 52
კუახჭირი 136

ლ

ლაზიკა 27, 30, 31
ლექნარი 25, 39, 51
ლენჯერი 174
ლექხუმი 19, 23, 24, 28, 29, 30, 31,
34, 108, 134, 168, 201
ლიხეთი 47, 213
ლიახვი 29, 72

მ

მანგლისი 79
მარგვეთი (მარგვი) 29
მარტვილი 168, 169
მესხეთი 29
მეტეხარა 74, 115, 116 120
მეჭვრეთი 35
მეორე ტოლა 187
მთისკალთა 56
მთხილარა 122
მთის წმინდა გიორგი 106, 118
მთიულეთი 50
მისიმიაწეთი 33
მიქარწმინდა 21, 22, 44
მოტყიარი 38
მონამეთა 142, 168, 175
მუხლი 53
მუხურა 74
მურჯახეთი 95
მრავალძალი 14, 15, 16, 17, 21, 25,
35, 46, 51, 52, 56, 57, 58

მღვიმევი (ხელთუქმნელი ხატის
სახელობის მონასტერი) 142
მცხეთა 27, 29, 30, 31, 48, 66,
მცხეთა (სოფელი ლეჩხუმში) 30

ნ

ნააგარევი 149
ნამარნევი 99, 116, 133, 174
ნასახტრი 35
ნასუჯუნევი 83
ნიკორწმინდა 6, 7, 11, 13-19, 21, 24,
25, 26, 27, 28, 35, 36, 38, 39, 41, 42,
51, 59, 62-68, 72-81, 87-93, 95-99,
101-105, 108, 109, 111, 112, 115-
123, 125, 126, 140, 141, 148, 151,
165, 191, 210
ნიქოზი 29, 73,

ო

ოდიში 68, 85,
ოზურგეთი 175
ოკრიბა 74, 106
ოკრიბის მთა 72
ონი 14, 21, 53, 54, 133, 183, 184,
185, 187
ოსმალეთი 70,
ოსეთი 72, 166
ოყურემის თემი 123

პ

პატარა ონი 41
პეტრა (ციხისძირი) 31
პირველი ტოლა 187
პონტო 29

ჟ

ჟაშქვა 53

რ

რანი 74,
რაჭა 6, 7, 9-16, 18, 19, 21-26, 29-33,
36-40, 42, 44, 47-51, 56, 58, 60, 63,
65-75, 88-90, 96, 99, 102, 103, 104,
109, 126, 131, 134, 135-139, 143,
144, 155, 159, 165, 169-172, 189,
190, 193, 195, 196, 198, 201, 210
რიონი 13-15, 27, 28, 33, 53, 104
როდოპოლისი (ვარციხე) 31, 32
რუსეთი 12, 36, 50, 69, 122, 141,
144, 147, 156, 170, 196, 208
რცხილათი 97-99, 117, 118, 122, 126

ს

სადმელი 14, 35
საირმე (მონასტერი) 173, 174
საისინი (საიში, ცაიში) 31
საკუთრეული 115
სამეგრელო 33, 68, 108, 134,
სამცხე 66, 68, 70, 95, 102
სამი ჯვარი 74
სამთავისი 127
სანთისი / სამთისი 212, 216
საფარა 17
საქართველო 9, 10, 12, 15, 19, 23,
25, 27, 29-34, 36, 37, 48, 56, 58, 65-
67, 70, 73, 79, 122, 139, 141, 148,
161, 169, 170, 196
სანალიკე 215
საშევარდნე კლდე 131
საჯავახო (იოანე ნათლისმცემლის
სახელობის მონასტერი) 142
სებასტოპოლისი 33
სვანეთი 29, 31, 33, 34, 54, 55, 68,
168, 174
სვეტიცხოველი 73,
სკანდე 29
სორი (მაცხოვრის ჯვარცმის

მონასტერი) 14, 15, 17, 21, 25, 34, 36, 38, 41, 47, 51-56, 136, 142, 143, 196

სორის ხევი 47, 53

სონტარულა 51

სომინო 25, 53

სოჭი 169

სოხუმი 170

სპასკოე (ბარი) 13, 45

სხიერი 35, 39

სხარტალი 77, 195

სხვავა (იოანე ნათლისმცემლის მონასტერი) 6, 7, 9, 11, 15, 17, 20, 21, 25, 26, 36, 42, 45-51, 53, 100, 136, 142, 143, 154, 164, 189, 190, 193-203, 206-219

ტ

ტაბაკინი (ნმიდა გიორგის სახელობის მონასტერი) 142

ტოლა 151, 184, 186, 189, 217

ტყილბური (ტყიბული) 106

უ

უნერა 14, 25, 35

უყეში 115, 126

ფ

ფასიდი (ფაზისი) 27-29, 31, 32, 33

ფარახეთი 25, 46

ფარახეთის ხევი 56

ფსორი 212

ფუტიეთი 33

ქ

ქართლი 27, 28, 29, 32, 48, 68, 102, 198

ქედისუბანი 21, 38, 149, 150, 185, 187

ქედი 216

ქვათახევი 102

ქვაყუნტულას მთა 131

ქვემო ბარი 45

ქვემო ღვარდია 116

ქუთაისი 7, 9, 10, 11, 30, 32, 39, 67, 78, 103, 112, 114, 124, 126, 140, 153, 158, 159, 166, 177, 188, 191, 192, 194, 218

ქუმელოანი 74

ღ

ღადიში 111, 115, 126,

ღები 17, 21, 29, 44, 47, 72, 73,

ღვარდია 116

ღვიარა 35

ყ

ყვირილა 28

შ

შავრა 106, 115, 116, 126, 154,

შამანაული 213

შაორი 49

შარაულა (შარეულა) 49, 131, 135, 138, 160

შეუბანი 25, 35

შემოქმედი (მონასტერი) 175, 176

შვეიცარია 16

შირიმნი 90

შიო მღვიმე 155, 175

შიომიეთი 74

შიორაპანი 29

შქმერი 74

შხრო 74

შივიანა 149, 185, 213

ჩ

ჩიხა 75
 ჩორჯო 187, 190, 194, 210
 ჩხარი 126

ც

ცაგერი 114
 ცახი 126
 ცხილათი 75

ძ

ძეგლევი 14, 25
 ძირაგეული 74, 210
 ძმუისი 126

წ

წესის ხევი 47
 წესი 17, 47, 94, 112, 205
 წედისი 15
 წირქვალი 215
 წმიდა გიორგის მთა 72, 188
 წყნორი 125, 126

ჭ

ჭალატყე (მაცხოვრის ჯვარცმის
 სახელობის მონასტერი) 142
 ჭელიში 6, 7, 10, 11, 15, 19, 20, 21, 25,
 26, 36, 37, 38, 40, 44, 47, 48, 49, 51,
 55, 91, 93, 96, 99, 108, 110, 111, 116,
 131-192, 194, 196, 197, 209, 210,
 217, 219

ჭელიშის გვერდი 188
 ჭიათურა 175, 215
 ჭოროხი 33
 ჭრებალო 106

ხ

ხეხმელი 74, 125
 ხერგი 137
 ხვანჭკარა 151, 185, 187, 189
 ხივში 74, 176, 190, 214, 215
 ხოტევი 21, 43, 74, 77, 86, 115, 116,
 154,
 ხოტევის აგარა 74
 ხონი 67, 83, 94, 101, 114, 128, 140
 ხონი (წმინდა გიორგის სახელობის
 მონასტერი) 142
 ხონჭიორი 99, 115, 126, 133, 135, 166
 ხოფი 83, 106
 ხრეთი 136

ჯ

ჯვარისა 74, 187, 189
 ჯინჭროლი 106
 ჯინჭვისი 211
 ჯოისუბანი 30, 35
 ჯრუჭი 58, 158, 159, 161

ჰ

ჰოსხო 33

კორექტორი ლია შერბელაშვილი

გადაეცა ნარმოებას 12.12.2018;
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4.03.2019;
პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 20;
ტირაჟი 200, შეკვეთა №321

ქუთაისის შპს „ხომლი ენ“-ის სტამბა
ქ. ქუთაისი, ილია ჭავჭავაძის გამზ. 33.